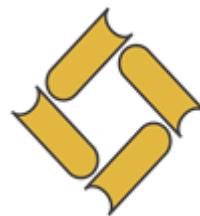

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
FILOLOŠKI FAKULTET BANJA LUKA

MR SANDRA NOVKINIĆ

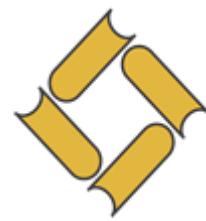
**KONCEPT WOMANISM U DJELIMA ALIS
VOKER, ZORE NIL HERSTON I TERI
MAKMILAN**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2017.

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOLOGY BANJA LUKA

MR SANDRA NOVKINIĆ

**THE CONCEPT WOMANISM IN WORKS OF
ALICE WALKER, ZORA NEALE HURSTON,
AND TERRY McMILLAN**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2017.

KOMISIJA ZA OCJENU I ODBRANU DOKTORSKE DISERTACIJE

MENTOR

prof. dr Damir Arsenijević, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

KOMENTOR

prof. dr Tatjana Bijelić, vanredni profesor
Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

ČLANOVI KOMISIJE

prof. dr Petar Penda, vanredni profesor
Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

dr Dijana Tica, docent
Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Datum odbrane:_____

MENTOR: prof. dr Damir Arsenijević, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

KOMENTOR: prof. dr Tatjana Bijelić, vanredni profesor, Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

KONCEPT WOMANISM U DJELIMA ALIS VOKER, ZORE NIL HERSTON, I TERI MAKMILAN

U ovom radu se istražuje, klasificuje i interpretira način na koji koncept *womanism* produktivno interveniše u rodnu, rasnu i klasnu problematiku u djelima Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan. U prvom dijelu rada formulisane su teorijske postavke womanisma, a zatim slijedi pregled tradicije womanista u mainstream feminizmu. U radu se takođe ukazuje kulturno-umjetničke vrijednosti djela afroameričkih autorki koje istražuju sve aspekte iskustva crnih žena, a nakon toga se razmatraju se ključni problemi na presjecištu rasne i rodne problematike kao što su „dvostruka drugost“, matrilinearnost i materinstvo, spiritualnost i odnos prema muškarcima. Zora Nil Herston nastoji srušiti mitove vezane za crnu ženskost, ali i oblikovati crni ženski identitet u društvu koje je rasističko i seksističko. Alis Voker želi rasvijetliti kulturnu i rodnu patologiju koja ponižava i dehumanizuje ne samo crnu ženu nego i cijelu afroameričku zajednicu. Teri Makmilan naglašava potrebu i potragu za ličnom slobodom, posebnu pažnju posvećujući tome da istraži na koji način žene same sebe osnažuju. Na primjeru afroameričkog materinstva mogu se vidjeti posljedice promjena kroz koje je prošla afroamerička porodica, dok je afroamerička zajednica tokom svoje istorije često ispoljavala tendenciju ka matrijarhalnom modelu. Ove tri autorke integrirale su spiritualne teme u svoja djela nagovještavajući uklapanje afričkog pogleda na svijet među raseljenim Afrikancima i važne uloge žena kao nositeljki kulture. Crne žene su, još u periodu ropstva, bile zaslužne za očuvanje spiritualne tradicije. Opirući se seksizmu i mizoginiji, crni muškarci stupaju u alijansu sa crnim ženama u borbi za ženska prava i na taj način stvaraju efektivnu, osloboditeljsku strategiju rodnog osnaživanja u crnim zajednicama. Na kraju, sumiraju se efekti primjene koncepta womanista kao novijeg pristupa u savremenoj interpretaciji književne, intelektualne i kulturološke tradicije odabranih afroameričkih književnica i njihovih djela.

Ključne riječi: womanism, feminizam, rasa, rod, „dvostruka drugost“, matrilinearnost, materinstvo, spiritualnost.

Naučna oblast: Američka književnost

Naučno polje: Nauka o književnosti

Klasifikaciona oznaka za naučnu oblast prema CERIF šifarniku: H570

Tip odabrane licence Kreativne zajednice: autorstvo - nekomercijalno - dijeliti pod istim uslovima

MENTOR: prof. dr Damir Arsenijević, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Tuzla

CO-KOMENTOR: prof. dr Tatjana Bijelić, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Banja Luka

THE CONCEPT WOMANISM IN WORKS OF ALICE WALKER, ZORA NEALE HURSTON, AND TERRY McMILLAN

The thesis examines, classifies and interprets the way in which the concept womanism intervenes productively in the problem area of gender, race and class in works of Zora Neale Hurston, Alice Walker and Terry McMillan. In the first part, the theoretical postulates of womanism are formulated and the following is tradition of womanism in mainstream feminism. Next part of thesis puts into the limelight the cultural-artistic values of the works of these African-American authors who examine all the aspects of black women's experience and then, the key issues such as "double otherness", matrilineality and motherhood, spirituality and relation to men are being considered.

Zora Neale Hurston seeks to disprove myths linked to black womanhood, but also shape black female identity in racist and sexist society; Alice Walker wants to illuminate cultural and gender pathology that humiliates and dehumanizes not only black woman but entire African-American community; Terry McMillan emphasizes the necessity and search for personal freedom, giving special attention to exploring the way women strengthen themselves. The consequences of changes that African-American family went through can be seen in example of African-American motherhood, whereas, African-American community during its history often showed the tendency towards matriarchal model. Those three authors integrated spiritual themes in their works, announcing the matching of African vision of the world among displaced Africans and important role of women as carriers of culture. During the period of slavery, black women were meritorious for keeping the spiritual tradition alive. Resisting to sexism and misogyny, black men enter alliance with black women in struggle for women's rights and in this way create effective liberatory strategy of gender strengthening in black communities. The final section sums up the effects of the application of womanism as a newer approach to the modern interpretation of literary, intellectual and cultural tradition of selected African-American women writers and their works.

Key words: womanism, feminism, race, gender, "double otherness", matrilineality, motherhood, spirituality.

Scientific area: American literature

Scientific field: Literature

Classification Code for the scientific field under CERIF code book: H570

The type of Creative Commons license: autorship - non-commercial - share under the same conditions

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. KONCEPT WOMANISM	9
3. TRADICIJA WOMANISMA U FEMINIZMU	21
3.1. Počeci womanisma u prvom talasu feminizma	27
3.2. Womanism u drugom talasu feminizma: potraga za jednakošću	35
3.3. Womanism u trećem talasu feminizma: kritika identitarne politike.....	45
4. KNJIŽEVNA RENESANSA AFROAMERIČKIH SPISATELJKI	49
4.1. Herston i Voker: prethodnica i nasljednica	60
4.2. Teri Makmilan: kreatorka <i>urbane crne beletristike</i>	70
5. ULOGA I RAZVOJ AFROAMERIČKOG WOMANISMA U DJELIMA ALIS VOKER, ZORE NIL HERSTON I TERI MAKMILAN	78
5.1. „Dvostruka drugost“: teret crnih žena	89
5.2. Značaj matrilinearnosti i materinstva u nasljeđu crne žene.....	115
5.3. Uloga spiritualnosti u stvaranju i opstanku afroameričke zajednice	149
5.4. Biti crn, muškarac i 'feminista': transformacija odnosa prema muškarcima	170
6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	194
BIBLIOGRAFIJA	201
BIOGRAFIJA SA BIBLIOGRAFIJOM AUTORA	211

1. UVOD

Rasistički stereotipi o snažnim, nadljudskim crkinjama jesu operativni mitovi u glavama mnogih belinja i oni im daju opravdanje da potpuno ignorišu obim viktimizacije crnkinja u našem društvu i potencijalnu ulogu belih žena u održavanju i perpetuiranju te viktimizacije.¹

Marginalizacijom crnih žena i napuštanjem prvobitne platforme o ostvarenju opštih ljudskih prava, feministički pokret počeo se udaljavati od sopstvenih ciljeva i radikalnosti prvobitne vizije i nije uspio postati pokretačem temeljne transformacije društvenih institucija kojoj je težio. Stoga crne feministkinje osamdesetih i devedesetih godina 20. vijeka propituju problem rase, roda, seksualnosti, politike i identiteta, smještajući u analitičku vizuru kompleksno iskustvo Afroamerikanki.

Cilj ovog rada je istražiti, klasifikovati i interpretirati načine na koje koncept womanism² produktivno interveniše u rodnu, rasnu i klasnu problematiku u djelima Alis Voker (Alice Walker), Zore Nil Herston (Zora Neale Hurston) i Teri Makmilan (Terry McMillan).

Termin *afrocentrična feministička epistemologija* utemeljen je zaslugom Patriše Hil Kolins (Patricia Hill Collins) koja naglašava da su društvena i politička represija koju su doživjele crnkinje uticale na konstruisanje distinkтивne alternativne forme znanja: „Kao istorijski ugnjetavana grupa, crnkinje u Sjedinjenim Državama proizvele su društvenu misao koja je namijenjena suprotstavljanju opresiji.“³ Iz ovog je proistekla crna feministička misao zasluzna za podizanje standarda u interpretaciji života, iskustva i književnosti Afroamerikanki. Početak je ovo priče o womanismu koji je nastao iz potrebe da se odgovori na kulturni imperijalizam bijelih feministkinja, a želio je obezbijediti kulturni komfor Afroamerikankama za samoodređenje i definisanje vlastitog mesta u užoj i široj zajednici.

¹ huks, bel (2006), *Feministička teorija: od margine ka centru*, prev. Milica Minić, Beograd: Feministička 94, str. 15.

² Iako se u nekim tekstovima ovaj izraz koristi transkribovan kao *vumanizam* ili čak preveden kao *ženizam*, u daljem tekstu će biti korišten bez transkripcije i bez prevoda.

³ “As an historically oppressed group, U.S. Black women have produced social thought designed to oppose oppression.” (Collins 2002: 11)

(Napomena: Prevodi citata djelo su autorke doktorske disertacije.)

Rad započinje pojmovnim određenjem koncepta womanisma kao i preduslovima koji su inicirali njegovu pojavu, čime se bavi drugo poglavlje rada. Za crni feminizam koji zastupa borbu protiv rasnog, rodnog i klasnog ugnjetavanja, Alis Voker (Alice Walker) je upotrijebila termin *womanism* kako bi naglasila da je u središtu njene filozofije (crna) žena (*woman*), ali i kako bi se distancirala od feminizma bjelkinja. Razlika između womanisma i feminizma reflektuje, posljedičnu rasizmu, razliku u istorijskoj sudbini crnih i bijelih žena. Osim toga womanism promoviše jačanje odnosa između Afroamerikanki i Afroamerikanaca budući da su womanistkinje, kako to objašnjava Alis Voker, posvećene postojanju crnog muško-ženskog svijeta u cijelosti. Iako je u početku smatrala da je politika isključivosti womanisma opravdan odgovor na ekskluzivnost mainstream bijelog feminizma, u kasnijim modifikacijama womanisma, Alis Voker se odriče isključivosti.

Womanism teži reinstalisanju marginalizovane istorije afroameričkih žena, afirmisanju paradigma drugačijih normi mišljenja i ponašanja te stvaranju zasebnog pokreta nostalgično zasnovanog na univerzalnim vrijednostima.

Sintija Kol Robinson (Cynthia Cole Robinson) ističe neupitan značaj Vokerove za razvoj crne feminističke misli, budući da womanism „širi polje crnog feminizma“ i da „mnoge Afroamerikanke biraju da budu definisane kao pripadnice womanisma“.⁴

Prema mišljenju Lovaleri King (Lovalerie King), misao Vokerove je specifična jer je njen poetski, eliptični i multivokalni diskurs odvaja od dominantnih teorija i „služi kao osnova za kozmologiju womanisma koja postaje više nego očigledna u njenim romanima“.⁵ Womanism dakle po mogućnostima koje otvara, nudi prostor za promjene koje su potrebne da bi se uspješno izvojevala borba protiv svih vrsta represije.

Upravo stoga što širi obzor feminizma, womanism će poslužiti mnogim književnim kritičarkama kao paradigma u interpretaciji tekstova afroameričkih književnica, kao i književnica Trećeg svijeta.

Treće poglavlje rada predstavlja kartografisanje tradicije womanisma unutar mainstream feminizma, ukazujući pritom na nedostatke prvog, drugog i trećeg talasa (bijelog) feminizma. Kao skup ideja i opredjeljenja feminizam je usmjeren na mijenjanje društvenih stereotipa koji rodne, a zatim i druge razlike definišu kroz binarni i hijerarhijski odnos.

⁴ „...expands the field of black feminism in the key ways“; „...many African-American women choose to be defined as womanist.“ (Robinson 2009: 307)

⁵ „...serves as the basis for the womanist cosmology that becomes increasingly evident in her novels.“ (King 2004: 234)

Cilj prvog talasa feminizma bio je postizanje pravne jednakosti između žena i muškaraca pa je i većina kampanja aktivistkinja ovog talasa feminizma bila usmjerena ka tome cilju. Zalagale su se za ostvarivanje osnovnih prava (bijelih) žena od kojih je na prvom mjestu bilo pravo glasa. Feminizam ni sam nije bio imun na represivne modele naspram kojih je deklarisao sopstvenu borbu. Teorijskim redukcionizmom kojim je crnu ženu učinio nevidljivom u svojoj najranijoj fazi, on iznevjerava prvo bitno zacrtane ideale jednakosti te proklamuje ideju o univerzalnosti subjekta u čije ime nastupa.

Od početka feminističkog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama Afroamerikanke osvješćuju da se njihovo kulturno iskustvo otima rečenoj jedinstvenosti. Sodžurner Trut (Sojourner Truth), Ana Džulija Kuper (Anna Julia Cooper), Ida Vels-Barnet (Ida Wells-Barnett) i mnoge druge Afroamerikanke ustaju protiv svih oblika ograničavanja i zabrana s kojim su se suočavale crne žene, te iskazuju revoltnu žudnju da ukažu na slabu kariku ranog feminizma i učine bjelodanim iskazivanje rasne superiornosti bijelih Amerikanki.

Drugi talas feminizma šezdesetih godina 20. vijeka još uvijek ne prepoznaje svoje temeljno određenje u jedinstvenosti pokreta kao zajedničkoj platformi žena. On se usredstređuje na razobličavanje i demaskiranje patrijarhata kao ideologije te njegovih strategija kreiranja muškocentričnog svijeta. Beti Fridan (Betty Friedan) i njene istomišljenice u Americi počinju djelovati unutar *Nacionalne organizacije za žene* (*National Organization for Women*) (NOW)⁶, nastale 1966. godine, ali u odsustvu ambicije za radikalnim promjenama društvenog sistema one utiru put tek reformama unutar liberalne tradicije jednakih prava. Knjiga Beti Fridan *Mistika ženstvenosti* (*The Feminine Mystique*), jednodimenzionalnu je perspektiva ženske realnosti koja odiše rasizmom i osnažuje supremaciju bjelkinja.

Nezadovoljne nasilnim uvlačenjem vlastitog kulturnog iskustava u teorijske okvire američkih bijelih feministkinja, Afroamerikanke su 1973. godine, osnovale *Nacionalnu crnu feminističku organizaciju* (*National Black Feminist Organization*) (NBFO)⁷. Iako je ovo bila samo kratka pируeta na ženskoj teorijskoj sceni, skrenula je pažnju na opterećujuće probleme crnkinja. Womanisam kao ključni nedostatak drugog talasa feminizma markira njegovu recepciju kao mainstream talasa heteroseksualnih bjelkinja srednje klase društva.

⁶ Vidjeti: Dicker, Rory (2008), *A History of U.S. Feminisms*, Berkeley: Seal Studies.

⁷ Vidjeti: Dicker, *A History of U.S. Feminisms*.

Treći talas feministizma poznat i pod nazivom *postfeminizam* započinje krajem osamdesetih godina 20. vijeka kad su se počele oglašavati i feministkinje koje su zastupale brojnost i raznovrsnost ženskih svjetova. Posebno je blizak kvir (*queer*) teoriji, postmodernizmu, ekofeminizmu, sajberfeminizmu (cyberfeminism) i transfeminizmu. Očigledan rezultat ovog pluralizma jeste raslojavanje identiteta i slike žene. Može se opisati i kao feministam mlađe generacije uglavnom akademski obrazovanih žena koje su posebnu pažnju posvećivale identitetu žene ne zanemarujući ni pitanje žensko-muških razlika.

Poseban doprinos razvoju trećeg talasa feministizma dala je Rebeka Voker (Rebecca Walker) koja je 1992. godine u časopisu *Ms.* objavila esej pod naslovom „Postajući treći talas“ (“*Becoming the Third Wave*”). U njemu osporava ideju apolitičnosti postfeminističke generacije i tako nagovještava dolazak nove generacije aktivistkinja koje će osvajati/uzurpirati politički prostor rezervisan za muškarce.

Afroameričke autorke feministkinje, kao što je bel huks (bell hooks⁸), tvrdile su da su analize koje su se ticale roda, a nisu u potpunosti istražile i teoretsale rasizam, u osnovi nepotpune i neprihvatljive. Istimale su važnost uvažavanja razlika u iskustvima crnih i bijelih žena te zamutile urešenu sliku bijele žene kao paradigme za rasnu čistotu svlačeći tako teorijsku koprenu degradacije s lica crne žene. Kao reakcija na 'bijeli' feminism na teorijskoj sceni osamdesetih godina 20. vijeka pojavljuje se 'crni', afroamerički feminism koji 'pali svjetlo' ne samo nad seksizmom i bijelih i crnih muškaraca, nego i nad rasizmom bijelih žena. Afroamerikanke ovaj oblik 'dvostrukog' tlačenja prepoznaju unutar ponavljanja rasističke patrijarhalne ideologije.

Četvrto poglavlje rada posvećeno je pregledu književne renesanse afroameričkih spisateljki te kritičkoj analizi konteksta u kojem stvaraju svoja književna djela. Afroamerička književnost se sve do prve polovine 20. vijeka suočavala sa brojnim cenzurama, negativnom kritikom, literarnom segregacijom i marginalizacijom te stoga i ne čudi činjenica da je tek u drugoj polovini 20. vijeka afroamerička književnost postala dio američke mainstream kulture. Ono što ovoj književnosti daje oreol posebnosti na savremenoj književnoj sceni jeste razumijevanje pisanja kao svojevrsnog angažmana u kulturnom revizionizmu. Tematsko-motivski zaokret prema prošlosti i dijalogiziranje s njom utire put boljem razumijevanju sadašnjosti i trasira ga ka svjetlijoj budućnosti.

⁸ Afroamerička autorka, feministkinja i društvena aktivistkinja, Glorija Džin Votkins (Gloria Jean Watkins) kao pseudonim je uzela ime svoje prabake, Bel Huks (Bell Hooks), pišući ga malim slovima, žečeći na taj način izbjegći egoizam pisanja imena velikim početnim slovima, ali i da bi naglasila važnost svog rada, a ne imena.

U tim fikcionalnim vizijama prošlog zbivanja crna žena je središte u kreiranju događajnosti, a opisuju je kompleksnost karaktera, kreativna snaga, autentična individualnost, odlučnost da promijeni sudbinu, kult porodičnog života i privrženosti zajednici s kojom dijeli istorijsku sudbinu. Tako Zora Nil Herston i Alis Voker svijet svojih romana smještaju u istorijski kontekst i nastanjuju ga crnim junakinjama koje svoju kreativnost investiraju u tradicionalne vještine kao kultne kolektivne vrijednosti društveno-istorijskog konteksta, dok Teri Makmilan, svoj fikcionalni prostor puni atmosferom i dramom 'nepodnošljive lakoće postojanja' crne žene u osavremenjenim životnim okolnostima.

Vremenska distanca u istorijskom trenutku čita se i na nivou jezika pa tako kod Herston i Voker junakinje ulaze u jezik kao prostor zabrana, nespretno, lomeći/izobličujući njegovu sintaksu, dok se u romanima Teri Makmilan čuje osnaženi, skoro buntovni glas junakinje koja u jeziku koji joj pripada ostvaruje potpuni komunikacijski komfor.

Protiv ustaljene kategorizacije i stereotipa koji se vezuju za Afroamerikanke, ustala je Zora Nil Herston koja dvadesetih godina 20. vijeka (u okviru Harlemske renesanse) zalažući se za antropološki aspekt slike života Afroamerikanki i Afroamerikanaca te oblikovanje crne junakinje kao posve novog kulturnoškog modela. Zapravo Herston je instrumentalizovala svoj umjetnički proizvod za svrhu izražavanja protesta i promociju svog reformatorskog duha. Voker je Herstonovu smatrala svojim književnim uzorom i svojom prethodnicom, ali je poetički i estetički nije oponašala. Erin Haski (Erin Huskey) smatra da je svaki njen roman „individualni izraz njenog refrena i dinamičnog razvoja njenog stila.“⁹

Poređenje Zore Nil Herston i Alis Voker bilo je u centru pažnje mnogih studija od kojih je možda najinteresantnija ona autora Henrika Luisa Gejtsa (Henry Louis Gates) pod nazivom *Označavajuća razlika (The Signifying Monkey)*. U ovoj studiji Gejts poredi narativne strategije dvije umjetnice i uočava da je Vokerova otkrila „potpuno nov način predstavljanja crnačkog traganja s ciljem da tekst progovori“.¹⁰ Ono što Vokerova potencira u svojim djelima, a prvenstveno romanima i čemu se stalno vraća, jeste preispitivanje zlokobnog ciklusa opresije, torture i (samo)prezira koji pogađa crnu (žensku) zajednicu kao i načina na koji je to potrebno adekvatno artikulisati, a što potvrđuje i njena izjava: „I kao što smo se

⁹ „...an individual expression of her refrain and a dynamic development of her style.” (Huskey 2011: 450)

¹⁰ „...an entirely new mode of representation of the black quest to make the text speak.” (Gates 1988: 240)

borili da se otarasimo ropskog ponašanja, isto tako moramo biti nepopustljivi u iskorjenjivanju svake želje da budemo gospodarica ili gospodar.“¹¹

Teri Makmilan je bila potpuno uvjerenja u to da će se široka čitalačka publika prepoznati u njenoj nepatvorenoj slici afroameričke kulture kojom dominiraju identične ili slične skupine žena, mladih, urbanih crninja srednjeg društvenog staleža u potrazi za srećom redefinisanom u ozračju kasnog 20. vijeka. Njene protagonistkinje, u vrtlogu preispi(t/s)ivanja vrijednosti doma i zajednice, vlastite percepcije ženstvenosti, ljubavi i porodičnog života odbijaju slijediti zadane rodne uloge unutar bračnih zajednica ili veza te ne idu ususret kulturno očekivanom/prihvatljivom obliku ponašanja.

Makmilan je čitalačkoj publici nudila beskrajni komfor identifikacijskim procesima na recepcijskoj razini u ozračju sveprisutne potrebe za „rasnim uzdizanjem“ i ostvarenjem slobode izbora u kreiranju vlastitog života, što je na tematskoj razini povezuje s Herston i Voker. Izvjesno je da njena urbana crna beletristika zrači magnetizmom nepretenciozne uzbudljive priče o životu crne žene te da na tom tragu bogati afroameričku književnu tradiciju.

Ove tri autorke zauzimaju posebno mjesto u afroameričkom književnom kanonu, ne samo zbog objavljenih proznih djela, nego i zbog kritičkog i političkog angažmana kojim su potpomogle revidiranje afroameričkog ženskog pisma i dekonstrukciju uvriježenih stereotipa o Afroamerikankama. Eksplisitno su se bavile promišljanjem crnog ženskog identiteta i pitanjima koja predstavljaju srž afroameričkog womanisma.

Peto poglavlje rada nudi teorijski okvir afroameričkog womanisma kao neophodnog oslonca u rasvjetljavanju ključnih pitanja i problema koji se tiču specifičnog kulturnog iskustva Afroamerikanki. Womanism ukazuje na potrebu brižljivog definisanja uloge crne žene u društvu, uloge supruge, majke, pripadnice svoje rase, klase i nacije, naglašavajući kako je kulturni front nužno prenijeti sa plana borbe za pobjedu nad muškarcima na plan transformacije društva i društvene svijesti. Snaga womanističke ideje leži upravo u tome što ovaj pokret, ideologija, praksa, način života, obuhvata i žene i muškarce, kao i transrodne osobe različite etničke i kulturne pripadnosti. Promjene postojeće društvene stvarnosti su ono čemu teži womanism kao teorija, praksa, ideologija i metodologija.

U širem smislu, womanistička metodologija podrazumijeva potpune promjene, mentalne, emocionalne, fizičke, materijalne i društvene. Zahvatajući društvene probleme od njihovih

¹¹ “And that just as we have had to struggle to rid ourselves of slavish behavior, we must as ruthlessly eradicate any desire to be mistress or master.” (Walker 1995: 539)

korijena u obliku ljudskih misli i osjećaja, womanism otvara mogućnosti da se iznova poradi na temeljnim platformama ljudskog iskustva.

Budući da je womanism oblikovao rad afroameričkih autorki, a one svojom književnošću doprinijele razvoju womanisma, pojedinačnom i komparativnom analizom ukazuje se na način na koji se ideja womanisma otjelovljuje u djelima Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan kroz prikaz specifičnog iskustva „dvostrukе drugosti“ Afroamerikanki, matrilinearosti i materinstva i njihovog značenja za crnu ženu, spiritualnosti u životu Afroamerikanki i njihovog odnosa prema muškarcima.

Korpus za istraživanje, analiziranje i tumačenje prethodno pomenutih pitanja i problema koji se tiču specifičnog kulturnog iskustva Afroamerikanki čine sljedeća djela *Njihove oči su gledale u boga* (*Their Eyes Were Watching God*) Zore Nil Herston, *Ljubičasta boja* (*The Color Purple*) i *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*) Alis Voker i *Mama, Čekajući izdah* (*Waiting to Exhale*), *Prilika za sreću* (*Getting to Happy*) i *Ko je tebe pitao?* (*Who Asked You?*) Teri Makmilan.

Baveći se „dvostrukom drugošću“ protagonistkinja u svom romanu, Zora Nil Herston nastoji srušiti mitove vezane za crnu (ne)ženstvenost i oblikovati crni ženski identitet u otporu rasističkom i seksističkom društvu. Alis Voker kroz prizmu dvostrukе drugosti raskrinkava kulturnu i rodnu patologiju koja ponižava i dehumanizuje, ne samo crnu ženu, nego i cijelu afroameričku zajednicu, a Teri Makmilan iz ove frustrirajuće slike kulture ekstrahira osnaženu ženu i pokrene je žudnjom za ličnom slobodom.

Herston, Voker i Makmilan se u svojim djelima zanimaju i slikom matrilinearog nasljeđa čije se transformaciono dejstvo ne zadržava samo na glavnoj junakinji, već se prenosi i na njenu okolinu. Kroz dinamičnu sliku afroameričkog materinstva kao ekskluzivno ženskog iskustva nerijetko instrumentalizovanog od strane društvene zajednice u kritičke svrhe, ove autorke prate promjene koje se kroz vrijeme upisuju u život afroameričke porodice.

Zora Nil Herston i Alis Voker integrisale su i spiritualne teme u svoja djela naglašavajući pritom važnu ulogu žena kao nositeljki afroameričke kulture u očuvanju spiritualne tradicije još od perioda ropstva.

Herston, Voker i Makmilan u svojim djelima promovišu urešenu sliku crnog muškarca koji opirući se seksizmu i mizoginiji, stupa u alijansu sa crnim ženama u borbi za ženska prava i na taj način razvija strategiju rodnog osnaživanja žene u crnim zajednicama.

U posljednjem, zaključnom poglavlju prezentirani su rezultati istraživanja, odnosno pojedinačne i komparativne analize ključnih problema na presjecištu rasne i rodne problematike te sumirani efekti primjene afroameričkog womanisma u analizi i interpretaciji odabralih djela afroameričkih književnica Zore Nil Herstin, Alis Voker i Teri Makmilan.

Osim doprinosa savremenim tumačenjima proznih djela ovih književnica interpretiranih kroz teorijsku prizmu koncepta womanisma, cilj disertacije je doprinijeti i njihovoj recepciji na ovom govornom području. A hermeneutika afroameričke ženske književnosti zahtijeva pristup koji podrazumijeva prepoznavanje suptilnih rasnih, rodnih i klasnih implikacija. Planirano istraživanje ima naučnu i društvenu opravdanost jer propituje naučno verifikovane teorijske postavke uz prikaz teorijskih stajališta i dilema.

Ovaj rad nudi jedan interpretativni okvir za analizu djela u svrhu identifikovanja i predstavljanja ključnih tema i problema vezanih za rasnu i rodnu problematiku te kako se ona interpretira kroz koncept i ideologiju womanisma s obzirom na to da naučni i književno-kritički krug na ovim govornim prostorima nije dostigao stepen zasićenosti u proučavanju odabralih djela Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan. Namjera ove studije je da na temelju detaljne analize reprezentativnih djela i njihovih strukturnih komponenti doprinese cjelovitijem razumijevanju pomenute problematike.

2. KONCEPT WOMANISM

Kao reakcija na 'bijeli' feminizam, te sa ciljem suprotstavljanja djelovanju bijelih feministkinja koje marginalizuju Afroamerikanke, osamdesetih godina 20. vijeka javlja se 'crni' (afroamerički) feminizam. Teorijska istraživanja ovog feminizma u središte interesovanja stavljuju iskustva i perspektive Afroamerikanki.

Za crni feminizam, koji zastupa borbu protiv rasnog, klasnog i rodnog ugnjetavanja, Alis Voker (Alice Walker) je upotrijebila termin *womanism* kao komplementaran termin ili sinonim za crni/afroamerički feminizam. Jedan od povoda osnivanja womanisma, navodi Voker, bilo je to što su dvije njene bijele koleginice odbile da u antologiju književnica bjelkinja uključe Afroamerikanke, pod izgovorom da je iskustvo Afroamerikanki toliko različito od njihovog da o njemu zaista ne mogu da komentarišu i pišu.¹² Izabrala je riječ *womanism* zato što je htjela da naglasi da je u središtu njene filozofije žena, ali i da bi se distancirala od feminizma bjelkinja. U centru interesovanja womanisma je briga za žene i njihovu ulogu kako u neposrednoj okolini (bilo da se radi o porodici, lokalnoj zajednici ili radnom mjestu) tako i u globalnom okruženju. Alis Voker nudi definiciju womanisma i „womanistkinja“ u svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*). Prema njenom određenju, womanistkinja je „crna feministkinja ili obojena feministkinja“.¹³ Autorka nudi još jednu, metaforički izraženu definiciju u kojoj kaže: „Womanistkinja je feministkinji kao ljubičasta boja naspram blijedoljubičaste.“¹⁴

Ona veliča womanism izdvajajući ga tako što ga upoređuje sa intenzivnom ljubičastom bojom. S druge strane, blijedoljubičastu boju vješto povezuje sa idejom da se feminizam više odnosi na bijele žene nego na obojene.

Osim što je termin womanism povezan sa riječju „žena“ (*woman*), Voker ga dovodi u vezu i sa riječju *womanish* koju afroameričke majke upotrebljavaju u obraćanju svojim kćerkama kada misle da su one radoznalije ili zrelije, nego što je primjereno njihovom uzrastu.

Važno je naglasiti da je cilj womanisma pružiti priliku Afroamerikankama da se same odrede i nađu svoje mjesto u užoj i široj zajednici, dok bitan aspekt womanisma predstavlja i činjenica da je nastao iz potrebe da se odgovori na kulturni imperijalizam bijelih feministkinja.

¹² Vidjeti: Walker, Alice (2003), *In Search of Our Mothers' Gardens*, New York: A Harvest Book Harcourt, Inc.

¹³ „...a black feminist or feminist of color.” (Walker 2003: xi)

¹⁴ “Womanist is to feminist as purple to lavender.” (Walker 2003: xii)

Iako se porijeklo feminizma vezuje za potrebu žena da se suoči sa muškom dominacijom, feministički pokret je ubrzo pokazao da njeguje slične elitističke stavove kada je riječ o ženama koje pripadaju marginalizovanim grupama. Zbog toga se, u postavkama womanisma, Alis Voker distancira od feminizma navodeći da womanismu pripadaju samo Afroamerikanke i žene Trećeg svijeta, smatrajući kako na isključivost bijelih žena treba odgovoriti na isti način.

Razlika između womanisma i feminizma proizilazi iz različitosti istorija crnih i bijelih žena, a koje proizlaze iz američkog rasizma. Budući da 'crna'/afroamerička filozofija kao polaznu tačku uzima to da bijeli ljudi kao grupa imaju određeni interes u održavanju sistema bijele superiornosti, ona u pravilu vidi malo ili nimalo koristi od integracije ili asimilacije afroameričke populacije u sistem za koji se tvrdi da zagovara podjarmljenošć ovih ljudi. Ovakav pristup podupire moralnu superiornost crnaca nad bijelcima zbog patnji koje su crnci morali podnijeti.

Womanism nudi 'odmak' od 'neprijatelja', u ovom slučaju bijelih ljudi uopšteno, a posebno bijelih žena, pritom se i dalje baveći pitanjem roda. S obzirom na njegovu potvrdu rasnog separatizma, ova interpretacija womanisma nudi vokabular koji se odnosi na rodna pitanja unutar afroameričkih zajednica bez osporavanja rasno izolovanog terena koji karakteriše američke društvene institucije. Ovakav način primjene womanisma zaobilazi pitanje koje je od ključnog značaja, a to je pronalaženje načina za podsticanje međusobne saradnje među ženama različitih rasa. Osim toga, womanism omogućuje pristup koji podstiče jačanje odnosa između Afroamerikanaca i Afroamerikanki, što je za Afroamerikanke još jedno važno pitanje neovisno o tome kakav je njihov stav o politici i uopšteno, dešavanjima u društvu. Opisujući womanistkinje i ono za šta se one zalažu, Alis Voker naglašava da su one „posvećene opstanku i zajedništvu cijelokupnog stanovništva, muškog i ženskog”.¹⁵

Većina crnih žena feminism vidi kao pokret koji se, u najboljem slučaju, bavi isključivo ženama i to najčešće bjelkinjama, a u najgorem slučaju posvećen je tome da napada ili odbacuje muškarce. Ovakvo viđenje feminizma prihvata i Širli Vilijams (Sherley Williams) koja ističe da suprotno feminizmu, womanism prepostavlja da se o muškarcima može govoriti na jedan produktivan i efektivan način.¹⁶

Moglo bi se reći da womanism zastupa način na koji Afroamerikanke govore o ugnjetavanju na osnovu roda, ali bez da prozivaju Afroamerikance. Tako womanism dovodeći

¹⁵ "...committed to survival and wholeness of entire people, male *and* female." (Walker 2003: xi)

¹⁶ Vidjeti: Williams, Sherley Ann (1990), "Some Implications of Womanist Theory", in: Henry Louis Gates (ed.), *Reading Black, Reading Feminist: A Critical Anthology*, New York: Meridian.

u pitanje normativni karakter feminizma dominantne grupe, teži ponovnom otkrivanju marginalizovane istorije afroameričkih žena, želi biti primjer drugačijih normi mišljenja i ponašanja te stvoriti zaseban pokret ovih žena zasnovan na vrijednostima i pitanjima koja su njima važna.

Čini se da je značenje womanisma duboko ukorijenjeno u još jednoj glavnoj političkoj tradiciji unutar afroameričkih politika, u pluralističkoj verziji osnaživanja pripadnika afroameričke populacije. Pluralizam na društvo gleda kao da je ono sačinjeno od različitih etničkih grupa koje se natječu u ostvarivanju dobra i pružanju podrške drugima. Jednakost leži u pružanju jednakih mogućnosti i prava te uvažavanju i poštivanju svih grupa. Pluralizam, podupirući kulturnu svojstvenost i integritet Afroamerikanaca i Afroamerikanki, nudi izmijenjenu verziju rasne integracije koja je predodređena, ne pojedinačnom asimilacijom, nego grupnom integracijom.

Mnoge je afroameričke teoretičarke privuklo načinu interpretacije womanisma koji nudi Alis Voker, upravo spajanje pluralizma i rasne integracije. Budući da omogućava šire viđenje feminizma, womanism je poslužio mnogim kritičarkama kao paradigma u njihovom ispitivanju tekstova afroameričkih književnica kao i književnica Trećeg svijeta. Pa ipak, neke kritičarke, kao što su bel huks i Hejzel Karbi, zamjerile su womanismu što uključuje samo Afroamerikanke i obojene žene, jer to znači da osoba koja ima svjetlu boju kože ili je muškarac, čak i ako zastupa iste vrijednosti, ne može primjenjivati womanističku filozofiju, kao i to da je feministkinja koja ima tamniju boju kože automatski womanistkinja.¹⁷ Međutim Alis Voker je smatrala da je isključiva politika womanisma opravdana jer predstavlja odgovor na ekskluzivnost feminizma bjelkinja.

U kasnijim modifikacijama womanisma koje je iznijela Alis Voker, on prestaje biti isključiv i pruža mogućnost svim ženama pa i bjelkinjama, kao i muškarcima koji poštuju sve žene i njihova prava, da budu uključeni u pokret womanisma. Do ublažavanja stava Alis Voker došlo je i zbog toga što je pod uticajem mnogobrojnih kritika feminizam iz svoje radikalne faze prešao u liberalniju pa se javila potreba da se u diskurs uključe i drugi glasovi, a da se isključi podjela prema polu i rasi.¹⁸

¹⁷ Vidjeti: Allan, Tuzyline Jita (1995), *Womanist and Feminist Aesthetics: A Comparative Review*, Athens: Ohio University Press.

¹⁸ Vidjeti: Izgarjan, Aleksandra (2002), *Neprekinuta crna priča*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Womanism je još od samih početaka značio strastvenu posvećenost cilju, ali i energičnu, odlučnu debatu. Naime sredinom osamdesetih godina 20. vijeka, naučnici iz oblasti teologije, književnosti i istorije počeli su istraživati implikacije womanisma na njihove discipline. Ono što je posebno interesantno jeste činjenica da se o womanismu kao ideologiji rijetko pisalo, a češće ga se primjenjivalo, što je ukazivalo na tendenciju pristupanja womanismu intuitivno, a ne analitički.

Komentarišući fenomen womanističke ideologije, Madu Dubi (Madhu Dubey) smatra da „womanistička ideologija Alis Voker potvrđuje jednu psihološku cjelovitost koja je kolektivno orjentisana i eksplicitno suprotstavljena neovisnoj individualnosti buržujske humanističke ideologije“.¹⁹

Kada je riječ o womanističkoj ideji nemoguće je ne spomenuti Lajli Maparijan (Layli Maparyan) čija knjiga *Womanistička ideja* (*The Womanist Idea*) počinje manifestom naslovljenim „LUXOCRACY: vladavina svjetla“ (“LUXOCRACY: Rule by Light”), koji izražava ono što Maparijan vidi kao „plodno sjeme u srcu womanisma“.²⁰ Ona skreće pažnju na to da womanističko naglašavanje tehnika promjene zasnovanih na ljubavi znači da womanisti rade na unapređivanju sebe samih vodeći se pritom, tzv. „Božanstvenom svjetlošću“²¹, koju uočavaju i u stvaralaštvu drugih ljudi. Autorka na ovo gleda kao na organizacijski princip womanisma, živahan impuls womanističke ideje.

Ono što je, prema mišljenju Maparijan potrebno dodati u naučnoj literaturi koja se tiče womanisma, jeste dati ime ovom tzv. organizacijskom principu, ovom živahnom impulsu, ovoj inspiracijskoj podlozi za inicijativu. Pojašnjavajući koncept womanističke ideje autorka ističe da „womanistička ideja se, zapravo, tiče prakse i perspektive više nego etničke grupe ili roda iako je nepobitna činjenica da su crne žene odigrale posebnu ulogu u njenom širenju i objavlјivanju“.²²

Alis Voker je pokazala jedan novi način razgovora o odnosu među ženama, društvenoj promjeni, borbi protiv ugnjetavanja i potrazi za pravom ljudskošću, odnosno čistom dobrotom. Snaga womanističke ideje Alis Voker leži upravo u tome da ovaj pokret,

¹⁹ “...Walker’s womanist ideology affirms a psychological wholeness that is communally oriented and is explicitly opposed to the self-sufficient individuality of bourgeois humanist ideology.” (Dubey 1994: 4)

²⁰ “...the generative seed at the heart of womanism.” (Maparyan 2012: xv)

²¹ “Divine Light” (Maparyan 2012: xvi)

²² “...the *womanist idea* is really about a practice and a perspective more than an ethnic group or a gender, even though it is undeniable that Black women have had a special role to play in its propagation and promulgation.” (2012: 7-8)

ideologija, praksa, način života, obuhvata i prihvata i žene i muškarce, čak i transrodne osobe različite etničke i kulturne pripadnosti iz različitih zemalja širom svijeta.

Uzimajući u obzir ovakav način predstavljanja womanisma, Maparjan iznosi svoj stav da je womanism „jedan pogled na svijet, a ne samo teorija ili ideologija; tj. jedna sveobuhvatna perspektiva iz koje neko posmatra i interpretira svijet“.²³ Stoga bi se moglo reći da womanistički pogled na svijet kao i društveni pokret koji je u uskoj vezi sa ovakvim shvatanjem i prihvatanjem svijeta, ima svoje korjene u preživljavanju, stvaranju zajednice, veze sa prirodnim okruženjem, zdravljem, liječenjem i ličnim napredovanjem među ljudima koji pripadaju svim sferama života.

Prema riječima Kerol Marš-Loket (Carol Marsh-Lockett), womanistkinja je višestruko preokupirana samom sobom, drugim crnim ženama, cjelokupnom crnom rasom (ženama i muškarcima) i čitavim čovječanstvom, izražavanjem empatije i sveobuhvatne brige. S druge strane, urednica knjige *Womanistički čitatelj (The Womanist Reader)* (2006) Lajli Filips (Layli Phillips) u uvodnom dijelu opisuje pet karakteristika womanisma.

On je, kako navodi prije svega „antidiskriminoran“ jer se suprotstavlja svakoj vrsti diskriminacije pa je u tom smislu i „antirasistički“, „antiseksistički“, „antiheteroseksistički“, „antihomofobičan“, „antiksenofobičan“ što znači da podupire oslobađanje svih ljudi od svih oblika diskriminacije. Uistinu womanism nastoji da omogući ljudima da nadjačaju ne samo diskriminaciju, nego i sve oblike dominacije u društvu, neprestano ukazujući na pogubne posljedice koje diskriminacija i dominacija imaju za pojedinca, a što se opet negativno odražava na društvo u cjelini.

Izraz koji opisuje womanism kao „svakidašnji“ dovodi ga u vezu sa „svakodnevnim ljudima“ i „svakodnevnim životom“. Ono što povezuje ljude i na taj način omogućuje osnovu za prihvatanje razlika i harmonizaciju odnosa, jesu osnovne ljudske potrebe i uobičajene preokupacije kao hrana, sklonište, rodbinske veze, komunikacija, zdravlje, ljubav, život, smrt. Womanisti/kinje se ponašaju u skladu sa svakodnevnim životom, a priroda njihovog ponašanja razlikuje se od osobe do osobe. Ovakva raznolikost ne predstavlja problem, naprotiv poželjna je, jer je stav womanisma da raznolikost doprinosi pozitivnim društvenim promjenama. Womanist/kinja ne mora biti „savršen/a“, dovoljno je da posjeduje osobnost.

Termin „neideološki“ odnosi se na činjenicu da womanism prezire stroge linije razgraničenja i nastoji funkcionalisati na jedan decentralizovan način. Tvrđnje kao što je npr.

²³ „...a worldview not just a theory or an ideology; that is, it is an overall perspective from which one sees and interprets the world.“ (Maparyan 2012: 33)

„Ili si s nama ili protiv nas“²⁴, nisu dobrodošle kod pristalica womanisma s obzirom na to da se on ne bavi podjelama i isticanjem razlika, nego radi na inkluzivnosti i uspostavljanju pozitivnih međuljudskih odnosa. On nije kruta ideologija zasnovana na sistemu pravila. On se oslanja na dijalog u svrhu ne samo uspostavljanja, nego i održavanja pozitivnih odnosa. Na ovakav način uspostavljeni odnosi mogu nesklad, konflikt i ljutnju pretvoriti u sklad, naklonost i ljubav.

Posmatran iz analitičke perspektive, womanism se čini paradoksalnim i logički neskladnim zato što koristi svoje specifične kriterije koji nisu analitički, nego upravo suprotno, holistički, afektivni i spiritualni.

Jedna od karakteristika womanisma je i to da je on „komunitaran“ što se odnosi na činjenicu da womanism opšte dobro svih članova zajednice vidi kao cilj društvene promjene.

Za womaniste/womanistkinje, zajednica je koncipirana kao jedan slijed sukcesivnih nizova koji počinje sa crnim ili obojenim ženama (nivo ličnosti ili identiteta), zatim slijedi crna zajednica i druge obojene zajednice (nivo plemena), nakon toga svi oni koji su žrtve nekog oblika diskriminacije (nivo ostalih koji se nalaze u sličnom položaju), i konačno, obuhvata sve ljude (univerzalni nivo). Štaviše womanism nastoji uspostaviti sklad u tri različita odnosa: odnos između ljudi koji su pripadnici različitih grupa, odnos između ljudi i okoline/prirode te odnos između ljudi i područja spiritualnog/natprirodnog.

Izraz „spiritualizovan“ odnosi se na činjenicu da womanism otvoreno priznaje područje spiritualnog/natprirodnog s kojim se isprepliću ljudi, ostala živa bića i materijalni svijet. Za womaniste, ovo područje je stvarno i opipljivo, a odnos između ljudi i ovog područja nije ni apstraktan ni beznačajan.²⁵ Iz tog razloga autorka Ana Luiza Kiting (Louisa Keating) koristi izraz „spiritualizovana politika“ da bi ukazala na tzv. društveno-pravedni aktivizam i perspektive koje se zasnivaju na spiritualnim vjerovanjima i postupcima, a ukorijenjeni su u uvjerenju da spiritualno razmatranje transcendentalnih ili metafizičkih dimenzija života pojačava političku aktivnost.²⁶

Perspektive koje se mogu okarakterisati kao akademske ili ideološke izbjegavale su prihvatanje i uvažavanje spiritualno-transcedentalnih promišljanja. Pa ipak bez obzira na ovakva shvatanja, womanism je nepopustljiv kada je u pitanju istinitost i važnost spiritualnog

²⁴ “You’re either with us or against us” (Phillips 2006: xxv)

²⁵ Vidjeti: Phillips, Layli (ed.) (2006), *The Womanist Reader*, New York: Routledge.

²⁶ Vidjeti: Keating, Ana Louise (2005), “Shifting Perspectives: Spiritual Activism, Social Transformation and the Politics of Spirit”, in: *Entre Mundos/Among Worlds: New Perspectives on Gloria E. Anzaldúa*, New York: Palgrave Macmillan.

svijeta. Od svih karakteristika po kojima se womanism razlikuje od drugih kritičkih, teoretskih ili ideoloških perspektiva, ova se ističe kao posebna, ali i kontroverzna.

Uzimajući u obzir sve prethodno rečeno sa sigurnošću se može tvrditi da womanism zagovara različite metode društvene transformacije koje su usmjerene ka usklađivanju i koordinaciji, dovođenju u ravnotežu i liječenju društva od svih negativnosti koje su izražene kroz razne oblike dominacije (rase nad rasama, roda nad rodom, klase nad klasama, nacije nad nacijama) i diskriminacije (svih onih koji se ne uklapaju u zadane okvire).

Ove metode djeluju na i putem međusobnih odnosa te odbacuju sve oblike nasilja i agresivnosti, a u svrhu jačanja samopouzdanja svakog pojedinog člana društvene zajednice. Svakako najistaknutiji metod kojim se womanism koristi u svrhu transformacije društva jeste materinstvo koje ima korjene u afričkom kulturnom nasljeđu. Međutim materinstvo bi u ovom slučaju trebalo distancirati, ne samo od čisto biološke, nego i od strogo rodne konotacije. U afričkom kontekstu, materinstvo je složen konstrukt koji obuhvata više značenja koja nisu prepoznata u evroameričkom kontekstu.

Razmatrajući ovo pitanje Čikvenje Okonjo Ogunjemi (Chikwenye Okonjo Ogunyemi) u svom romanu *Africa Wo/Man Palava: The Nigerian Novel by Women* (1996) navodi primjere iz zapadnoafričkih kultura: spiritualna majka (*Osun* ili *Chi/Ori*), majka prorok (*Odu*), nerotkinja (*Mammywata*) i majka zajednice (*Omunwa/Iyalode*).²⁷

S obzirom na to da je materinstvo skup postupaka temeljenih na brizi, njezi, odgoju, duhovnom posredovanju, svaka žena pa čak i muškarac, onaj ko ima i ko nema svoju sopstvenu djecu, heteroseksualac ili „onaj ko voli isti pol“²⁸ može se, postupajući u skladu sa pomenutim postupcima, majčinski starati o nekom tj. biti nekom poput majke. Na ovakav način svaki pojedinac ima priliku da doprinese ostvarivanju konačnog cilja womanisma: ljekovitosti društva, harmonizaciji odnosa između ljudi i prirode te postizanju i održavanju općeg dobra.

Kad se uzmu u obzir sve navedene činjenice o womanismu kao i njegove karakteristike, samo po sebi se nameće pitanje, ko može biti womanist/kinja? Iako su womanism pokrenule, uobičile i usavršile uglavnom crne i obojene žene, i pojedini obojeni muškarci (posebno Afroamerikanci) dali su svoj doprinos ekspanziji womanisma. O njima Mark Antoni Nil (Anthony Neal) kaže da su to muškarci koji su ozbiljni po pitanju

²⁷ Vidjeti: Ogunyemi, Chikwenye Okonjo (1996), *Africa Wo/Man Palava: The Nigerian Novel by Women*, Chicago: University of Chicago.

²⁸ „same-gender-loving“ (Phillips 2006: xxix)

prihvatanja politika koje su antiseksističke/mizogine i antihomofobne.²⁹ Štaviše, mnoge bjelkinje se pitaju da li one mogu biti womanistkinje. Umjesto odgovora na ovo pitanje treba istaknuti da womanism zahtijeva da nečije etničko i kulturološko porijeklo treba od početka da bude priznato. Womanism odbacuje rasu, ali prihvata i uvažava etničnost i kulturu.

Koncept rase ukorijenjen je u odnosima dominacije i ugnjetavanja dok su etničnost i kultura riznice ljudskog znanja koje sadrže elemente koji obogaćuju ljudski život od kojih su neki porijeklo, istorija, sjećanje, kozmologija, metafizika, etika, estetika, logika, psihologija, spiritualnost, tradicije, rituali, umjetnost, književnost, arhitektura, medicina, nauka i jezik. Drugim riječima, kultura je bogata, dok je rasa osiromašena; kultura afirmira život, dok je rasa dehumanizirajuća.³⁰

Rasne kategorije obično su stvarale socijalno dominantne skupine kako bi pojačale vlastitu moć ili nadmoć i opravdale različit tretman prema podređenoj skupini ljudi. Međutim, sredinom 20. vijeka, uz veći stepen razumijevanja genetike, široko je rasprostranjeno mišljenje da koncept rase u stvari nema naučnu osnovu tj. da nije zasnovan na činjenicama. Savremeni koncept „rase“ počiva na komparativnim analizama genetičke strukture populacije i „međurasne razlike“ posmatra kao i sve ostale međupopulacijske razlike.³¹

Prema njihovom mišljenju, genetički diverzitet ljudi je postepen i ne pokazuje značajan diskontinuitet između ljudskih populacija. Tokom evolucije savremenog čovjeka bilo je relativno malo promjena u osnovnoj genetičkoj konstituciji populacija. Osim toga, ne postoji uvjerljiv dokaz za „rasnu“ divergenciju u intelektualnim, emocionalnim, motivacijskim ili bilo kojim drugim psihološkim ili bihevioralnim karakteristikama koje su nezavisne o kulturnim faktorima. Ovo bi onda značilo da postoji protivrječnost između naučne spoznaje, koja poriče postojanje rasa i opšteprihvaćenog razumijevanja i prakse koje služe tome da kategorisu ljudi u različite grupe na osnovu boje kože. Upravo je ova protivrječnost razlog mnogih rasprava koje se vode u okviru društvenih nauka kako bi se, na najbolji mogući način, koncipirali odnosi između dvije grupe ljudi – onih koji (možda) sebe sami smatraju ili ih (možda) drugi ljudi smatraju, na neki način, 'drugačijim'. Ono što je

²⁹ Vidjeti: Neal, Mark Anthony, "My Black Male Feminist Heroes"

(<http://www.popmatters.com/features/030226-blackfeminists>. Posjećeno: 11.03.2016.)

³⁰ Vidjeti: Harrison, Faye V. (1998), "Introduction: Expanding the Discourse on 'Race'", *American Anthropologist* 100.

³¹ Vidjeti: Back, Les and John Solomos (eds.) (2002), *Theories of race and racism: A Reader*, New York: Taylor & Francis.

značajno jeste da uprkos „dokazu da rase u biološkom smislu ne postoje...veliki dio populacije, i doista, cijela društva se i dalje ponašaju kao da postoje”.³²

I sociolozi podržavaju i prihvataju naučno stajalište da biološke rase ne postoje. Međutim diskutovalo se o tome da li naučno opovrgavanje rase znači da bi i sam koncept trebalo u potpunosti odbaciti. Budući da koncept rase nema naučnu potvrdu moglo bi se reći da se njegova kontinuirana primjena koristi u svrhu širenja ideologije rasizma. Slično kao koncept rasizma, i patrijarhalni pogled na svijet zasniva se na hijerarhiji i moći budući da je muška prevlast nad ženama obrazac iz kojeg su se razvili svi ostali oblici izrabljivanja kao što su ropstvo, kapitalizam, kolonijalizam ili iskorištavanje prirode. Slično „rasi“ i rod je društveni koncept, kulturno naučena uloga jer svako društvo na specifičan način društvenim normama određuje rodne uloge koje se jednostavno mogu opisati kao skup očekivanja o ponašanju žena i muškaraca.

Iz ovog proizlazi da „rod“ nije ništa drugo, nego skup diskretnih, ali ponavljamajućih, stilizovanih, javno izvođenih radnji koje prema mišljenju Džudit Butler (Judit Butler) stvaraju „iluziju trajnosti i nepromjenjivosti sopstvene plodnosti,” i koji „stvaraju koherentne rodne subjekte koji se postavljaju kao njihovi stvaraoci”.³³ Teoretiziranje o pitanju roda čime se bavila Džudit Butler uključuje ideju „izvodljivosti“, ideju da se rod „nehotice“ ostvaruje unutar dominantnih diskursa heterorealnosti prema kojoj žena postoji samo u odnosu prema muškarcu. Koncepcija roda koju iznosi Butler možda je najradikalnija od svih jer ona tvrdi da su sve vrste identiteta, uključujući i rodni identitet „u stvari, učinci institucija, praksi, diskursa sa mnogostrukim i difuznim porijeklima“.³⁴ Autorka nadalje pojašnjava da „polna/rodna razlika nagovještava jedan radikalni diskontinuitet između polno 'obilježenih' tijela i kulturalno konstruiranih rodova“.³⁵ Njena najradikalnija dekonstrukcija polno-rodne razlike prihvaćena je od strane feministkinja trećeg talasa. Ipak treba istaći da su se zadržale konstantne varijacije između poimanja ljudskog bića kojim upravljaju biološke ili društvene sile.

Autori koji se bave rodnim studijama upozoravaju na to da *mainstream* književnost ignoriše pitanje roda. Jedna od njih, Meri Mejnard (Mary Maynard) mišljenja je da su žene

³² „...the evidence that races in the biological sense did not exist...large sections of the population, and indeed whole societies, continued to conduct themselves as though they did.” (Mason 2000: 7)

³³ „...an illusion of permanence and immutability of one's own ‘fertility’”; “make coherent gender subjects which keep placing themselves as their creators.” (Butler 1990: 140)

³⁴ „...in fact the ‘effects’ of institutions, practices, discourses with multiple and diffuse points of origin.” (Butler 1990: ix)

³⁵ „...the sex/gender distinction suggests a radical discontinuity between sexed bodies and culturally constructed genders.” (Butler 1990: 6)

posmatrane uvijek na isti način i to kao supruge, majke ili kćerke muškaraca, a ne kao osobe koje funkcionišu i izvan ovih okvira u koje su smještene. Ipak u skorije vrijeme feministkinje su naglašavale međusobnu vezu između roda i rase. Posebno su o tome diskutovalе afroameričke autorke feministkinje (kao npr. bel huks) koje su tvrdile da su analize koje su se ticalе roda, a nisu u potpunosti istražile i teoretisale rasizam, u osnovi nepotpune i neprihvatljive.³⁶

Prema riječima Ejmos i Parmar (Amos and Parmar): „Samo sinteza klase, rase, roda i seksualnosti, može nas voditi naprijed, budući da je to ono što čini osnovu života crnih žena.“³⁷

Afroameričke feministkinje isticale su važnost prihvatanja razlika u iskustvima crnih i bijelih žena, razlika prouzrokovanih rasizmom. Patriša Hil Kolins (Patricia Hill Collins), na primjer, naglašava važnu ulogu „kontrolisanja predodžbi“ kojima su afroameričke žene rasistički stereotipizirane kad se radi o njihovom rodu.

Neke od tih predodžbi su: „'Mamica', 'matrijarh', 'vruća mama'.“³⁸ Čak i da su bijele žene bile spremne da u crnim ženama prepoznaju samo „žene“ i čak da su crnkinje bile spremne da rasnu solidarnost s crnim muškarcima zamijene rodnom solidarnošću s bjelkinjama, postojalo je određeno materijalno i diskurzivno nasljeđe koje se nije moglo zanemariti. Ono što svakako pripada ovom nasljeđu su specifično rasni modifikatori građanstva, poput „zakona o rasnom miješanju“ (*miscegnation laws*) i u rasno segregiranim državama, Džim Kro zakonā (*Jim Caw Laws*).³⁹

Sva pitanja koja su bijele feministkinje (pre)često odbacivale kao „rasna“, zapravo su se ticala tijela žena, seksualnosti kao i „prava na rasnu čistotu“, prava koje je pripadalo isključivo bjelkinjama. Razlika u tijelima žena predstavlja ono granično mjesto između dvije rase, a shodno tome i između dva tipa žena, „prave“ žene – bjelkinje i ženke – crnkinje, jer je prema mišljenju bijelih žena/muškaraca, crna žena bila hronično promiskuitetna. Čak ni

³⁶ Vidjet: Maynard, Mary (1994), “Methods, Practice and Epistemology: The Debate about Feminism and Research”, in: Maynard, M. and J. Purvis (eds.), *Researching Women's Lives from a Feminist Perspective*, London: Taylor and Francis.

³⁷ “Only a synthesis of class, race, gender and sexuality can lead us forward, as these form the matrix of black women's lives.” (Amos, Parmar 1997: 58)

³⁸ „'Mammy', 'matriarch', 'hot mamma'.“ (Pilcher, Whelehan 2004: 134)

³⁹ Termin *Jim Caw Laws* odnosi se na rasno 'hijerarhizovani' sistem, ustanovljen u južnjačkim državama SAD-a koji je trajao od 1875. godine do šezdesetih godina 20. vijeka. Ti su se zakoni doticali svakog aspekta ljudske svakodnevice, na primjer, crni berberin nije smio brijati bjelce; crnci nisu smjeli da budu pokopani na bjelačkom groblju; bjelac nije mogao dati crncima dijete na usvajanje; ustanovljene su posebne osnovne škole za crnu i bijelu djecu; u bibliotekama, sanatorijima, vojsci i zatvorima postojali su 'crni' i 'bijeli' odjeljci, itd. (Vidjeti u: Packard, Jerrald M. (2003), *American Nightmare: The History of Jim Crow*, New York: St. Martin's Press.)

silovanje crne žene, nakon ukidanja ropstva, nije predstavljalo zločin, jer crno žensko tijelo ostaje sinonim za dostupno, pristupačno, seksualno devijantno tijelo, nikada anđeosko.

Dok je bijela žena izvor rasne čistote, crna žena ostaje simbol degradacije pola.⁴⁰ Upravo zato se bijele feministkinje nisu htjele baviti iskustvima crnih žena smatrajući ih irelevantnim.

Hejzel Karbi (Hazel Carby) u svom poznatom eseju pod nazivom *Bjelkinje poslušajte! (White Woman Listen!)* objavljenom u knjizi *Crni britanski feminism (Black British Feminism)* (1997) koju je uredila Hajdi S. Mirza (Heidi), objašnjava važnu ulogu porodice u procesu opiranja rasizmu:

Ne bismo trebali poricati da porodica može biti izvor ugnjetavanja, ali isto tako želimo istražiti na koji način je to crna porodica funkcionala kao osnovni izvor otpora ugnjetavanju. Trebamo priznati da je za vrijeme robovlasištva, perioda kolonijalizma kao i sadašnje autoritarne države, crna porodica bila i jeste 'poprište' političkog i kulturnog otpora rasizmu.⁴¹

Karbi takođe iznosi reakciju crnih feministkinja na pretjerano naglašavanje autoriteta i potpuno isključivanje crnkinja od strane bijelih feministkinja. Zasnivajući svoje argumente na ključnim područjima feminističkog diskursa (porodica, patrijarhat, i sl.), ona s jedne strane istražuje kontradiktornost tvrdnje bijelih feminističkih teoretičarki o univerzalnoj ženstvenosti kao i s druge strane, prakse isključivanja žena druge boje kože. Na ovaj način Karbi je pokušala skrenuti pažnju na zablude univerzalnog feminizma u svijetu u kojem crne i bijele žene imaju različita iskustva kada je u pitanju porodica, patrijarhat, ali i rasa.

Dok su crnkinje bile direktne žrtve rasizma, bjelkinje su pripadale onom sloju društva koji je rasizam sprovodio u djelo.

Osim što se bavi pitanjima rase, roda, klase i nacije, womanism postavlja i pitanje seksualnosti. Prihvatajući i uvažavajući različitosti, on podupire slobodu izbora kad se radi o seksualnosti i odbacuje diskriminaciju i/ili ugnjetavanje na osnovu seksualnosti kao i isticanje i privilegovanje jedne (heteroseksualne) grupe i njihovih normi nad drugom ('neheteroseksualnom') grupom. Womanism i dalje ukazuje na potrebu da se pažljivo prati proces stvaranja definicija o ulozi žene u društvu kao supruge, majke, pripadnice svoje rase, klase i nacije. Postalo je jasno da se ne radi o bici u kojoj bi trebalo pobijediti muškarace, već o stalnim borbama za transformaciju kako bi se izbjegle počinjene greške i postigao, ali i zadržao neophodan balans.

⁴⁰ Vidjeti: Davis, Angela (2001), "Rape, Racism and the Myth of the Black Rapist", *Feminism & 'Race'*.

⁴¹ "We would not wish to deny that the family can be a source of oppression for us but we also wish to examine how the black family has functioned as a prime source of resistance to oppression. We need to recognise that during slavery, periods of colonialism and under the present authoritarian state, the black family has been a site of political and cultural resistance to racism." (Carby 1997: 46)

Iz svega ovog se jasno vidi da je womanism nastojao i još uvijek nastoji otkloniti nedostatke i ispraviti namjerno ili nemamjerno počinjene greške koje se mogu pripisati feminizmu kao mainstream ženskom pokretu. Stoga je poglavljje koje slijedi posvećeno tradiciji womanisma u feminizmu.

3. TRADICIJA WOMANISMA U FEMINIZMU

Od Afrike do ropstva, od prisilne golotinje do etiketiranja pogrdnim imenima, od polja pamuka do ulica geta u kojima vladaju narko-dileri, crna žena se kreće, dehumanizovana, ukradene slobode i porodice, ali i dalje noseći u sebi bunt rane crne aktivistkinje Sodžurner Trut (Sojourner Truth) i njenog čuvenog govora „A nisam li ja žena?“.

Cilj ovog poglavlja je da prati razvojni put womanisma i da osvijetli načine na koje se gradila tradicija womanisma u feminizmu.

Kako su feminističke teoretičarke postajale svjesnije međusobnih razlika, tako je postajalo jasnije da ne postoji jedinstvena kategorija žene koja može da obuhvati sve feministkinje. Kao što navodi Valeri Brajson (Valerie Bryson), osnovne prepostavke bijelih feministkinja (da znaju ko su žene i da su one grupa koja se lako može definisati i identifikovati) nisu više validne:

Ove prepostavke su dovedene u pitanje. Afroameričke feministkinje su pokazale da, kada bijele feministkinje govore o 'ženama' teško da misle o osobama kao što su one, ali i da se, ako se Afroamerikanke uzmu kao polazna tačka u analizi, javlja različita slika. Mada su crnkinje doprinosile feminističkoj misli i aktivizmu još od 19. vijeka, do skoro su bile marginalizovane u okviru zapadnjačkog feminizma, a njihova saznanja rasuta i olako izgubljena.⁴²

Pripadnice afroameričkog feminizma suočavale su se ne samo sa seksizmom crnaca i bijelacaili muškaraca općenito, nego i sa rasizmom bijelih žena. Zbog toga su one pozivale bijele feministkinje da prepoznaju negativan uticaj rasizma na živote Afroamerikanki te da se suprotstave rasizmu unutar ženskog pokreta. Afroameričke feministkinje ističu da feministički zahtjevi za obrazovanjem kao načinom poboljšanja položaja žena u društvu ne uključuju obrazovanje crninja jer postoji veliki otpor da se posveti pažnja važnosti uloge crninja u zajedničkom životu. Prema njihovom mišljenju ovakav odnos prema crnkinjama nije ništa drugo nego ponavljanje rasističke patrijarhalne misli.⁴³

⁴² "...These assumptions have been profoundly challenged. Black feminists have argued that when white feminists talk about 'women' they tend to think about people like themselves, and that if black women are taken as the starting-point of analysis a very different picture emerges. Although black women have contributed to feminist thought and activism from at least the early nineteenth century, they have until recently been marginalised within western feminism, and their insights have been scattered and easily lost." (Bryson 2003: 226)

⁴³ Vidjeti: Hull, Gloria, Bell Scout and Barbara Patricia Smith, (eds.) (1982), *All the Women Are White, All the Black Are Men, But Some of Us Are Brave*, New York: The Feminist Press.

Afroamerikanke su se suočavale s problemom 'dvostrukog' tlačenja zato što su pripadale onom dijelu društva koji nema ista prava koja imaju bjelkinje. S druge strane, ne poklanja se dovoljno pažnje problemima ovih žena koje na osnovu te dvostrukе diskriminacije bivaju zanemarene i od strane sestrinstva kojem pripadaju bjelkinje.

O ovom problemu bel huks (bell hooks) kaže: „Crnkinje su, kao grupa, u nezavidnoj poziciji u ovom društvu, jer ne samo da smo na dnu profesionalne ljestvice, već je i naš status niži od bilo koje druge grupacije. U takvoj poziciji, prve smo na udaru svake vrste seksističke, rasne i klasne opresije.“⁴⁴

Bijele feministkinje koje su prepoznale problem rasizma posmatrale su ga ili u obliku diskriminirajućih zakona, pojedinačnih predrasuda, ili su pol i rasu tretirale kao odvojene sisteme ugnjetavanja. Prvi način posmatranja stvari zanemaruje dubinu i sveprisutnost rasizma i rasističkih prepostavki dok drugi način naglašava razliku između seksizma i rasizma, žena i crnaca, ne ostavljući prostora za iskustva Afroamerikanki. Ovakve perspektive ne uzimaju u obzir činjenicu da mnoge žene nisu bijele i ne žive na Zapadu te da se iskustva žena razlikuju čak i u zapadnim društvima.

Bijele feministkinje na rasizam gledaju kao na problem koji se tiče samo ljudi koji nemaju bijelu boju kože. Mnoge bijele feministkinje nepromišljeno su generalizovale problem iz ugla svoje sopstvene situacije ignorirajući pritom iskustva Afroamerikanki ili tretirajući ih kao marginalne i drugačije. Ovakva teorija zatomičuje i marginalizuje glasove Afroamerikanki te ih ne može posmatrati kao neovisne pripadnice društva niti može istražiti načine na koje se negativno iskustvo ugnjetavanja, na osnovu polne razlike, ostvaruje kroz rasne razlike pa se za ovo ugnjetavanje može još reći i da je rodno određeno. Prema riječima afroameričke spisateljke bel huks, rezultat svega ovoga bio je da su se crne žene osjećale primorane da biraju između crnačkog pokreta koji prvenstveno služi interesima patrijarhalnih Afroamerikanaca i pokreta bijelih žena koji prvenstveno služi interesima rasistički nastrojenih bjelkinja.⁴⁵

Feministička teorija prevashodno nastoji dekonstruisati patrijarhalni sistem koji od svih muškaraca pravi tlačitelje, a od svih žena žrtve.

Muškarci su ti koji imaju moć da negiraju žensku seksualnost ili da nameću njene poželjne okvire; da upravljaju radom i proizvodom ženskog rada; da kontrolišu žensko potomstvo; da fizički ograničavaju i sprječavaju kretanje žena te da onemogućavaju njihovu

⁴⁴ Vidjeti: huks, bel (2006), *Feministička teorija: od margine ka centru*, Beograd: Feministička 94.

⁴⁵ “...black women have felt forced to choose between a black movement that primarily serves the interests of black male patriarchs, and a white women’s movement which primarily serves the interests of racist white women.” (hooks 1981: 9)

(žensku) kreativnost i uskraćuju im pristup društvenom znanju i kulturnim dostignućima.⁴⁶ U nekim određenjima feminizma, pravo na obrazovanje naglašeno je kao (pred)uvjet slobodi žena.

Feminizam se bavi slobodom i kreativnošću. Jedan od prvih zahtjeva, kao i jedna od prvih vođenih bitki, su oni za pravom na edukaciju. Uzimajući edukaciju u onom najboljem smislu, ne kao oblik indoktrinacije, već kao mogućnost osobnog razvoja i istraživanja svijeta, edukacija predstavlja osnovnu komponentu ljudske kreativnosti. ...Ne mogu ni zamisliti kako je to živjeti u svijetu u kojem mi govore kako sam nesposobna učiti, pisati i čitati ili promišljati zato što sam žena. Kako frustrirajuće! ...Tu nije riječ samo o borbi za pravo na edukaciju, već je riječ o obrani i dokazivanju činjenice da si ti ljudsko biće. To je ono što feminizam predstavlja – borbu za priznavanje žene kao ljudskog bića sa istim pravima i mogućnostima da bude slobodna, inteligentna i kreativna.⁴⁷

Stoga se priča o feminizmu u 19. vijeku načelno vezuje za pitanja nezavisnosti, prava na posjedovanje i nasljeđivanje imovine, obrazovanje i razvod. Drugim riječima sve dok je važila maksima po kojoj su “muž i žena jedno, a to jedno je muž”⁴⁸, nije se moglo govoriti o pitanju ženske emancipacije. S druge strane nova naučna objašnjenja evolucionog rasta, isprva primjenjivana samo na prirodni svijet, dala su podstrek da se na nov način objasni socijalna dinamika i hijerarhijska uslojenost društva. Bračno združivanje garantovalo je napredak vrste (reprodukцијa van braka nije se u društvenom registru prepoznavala kao legitimno produženje vrste) dok je spajanje supružnika garantovalo njeno zdravlje. Međutim isti naučni model nudi i opravdanje odsustva heterogenih socijalnih grupacija s političke i šire društvene scene: „Iracionalnost i nepodobnost za razvoj dodijeliće ženama, radničkoj klasi i sirotinji, kolonijalizovanim narodima (naročito crncima), predistorijski, atavistički prostor na evolutivnoj ljestvici.“⁴⁹

Tokom 19. vijeka, u viktorijanskom periodu kad su feministkinje prvi put organizovano počele da lobiraju za pravo glasa, moralna superiornost žena čije se porijeklo tražilo u bitno ženskim/majčinskim vrlinama – čestitosti, nježnosti, brizi za druge – postala je glavni adut u borbi za pravo glasa. U to vrijeme se smatralo da ukoliko se ženama da pravo glasa, država će biti uređena kao porodica u kojoj bi muškarac bio glava, a žena srce, što državi obećava moralnu i nacionalnu obnovu. Već tada se postavljalo pitanje koje će pratiti čitavu istoriju ženske emancipacije, *šta žene hoće?* Da budu kao muškarci? Da reformišu postojeće (muško) društvo? Da ostvare društvo bez muškaraca?

⁴⁶ Vidjeti: Rich, Adrienne (2002), *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, prev. Suzana i Sanja Kovačević, Zagreb: Kontra.

⁴⁷ Bendall, Lisa (2001), Anarhizam i feminism, prev. Marko Strpić, Zagreb: Što čitaš?, str. 4-5

⁴⁸ “...husband and wife are the one, and that one is husband...” (Arnaud-Duc 1993: 107)

⁴⁹ Mek Klintok, En (2005), „Genealogija imperijalizma“, prev. Veljko Antonijević i Adrijana Zaharijević, III Program I-II, br. 125-126, str. 151.

Kad se govori o načinu ostvarivanja njihovih ciljeva, Viktorijanke su se pridržavale umjerene, moralno-reformatorske retorike u svrhu sprovođenja ustavnih reformi. O tome rječito govori jedan od najdugotrajnijih sporova koji se ticao pitanja, da li udate žene treba da steknu pravo glasa ili ne? Prvi zahtjev za pravo glasa, u Engleskoj formulisan 1866. godine, nije poštovao ideju polne ravnopravnosti: peticijom koju je potpisalo 1499 žena, zahtjevalo se da se pravo glasa odobri svim vlasnicima nekretnina, bez obzira na pol.⁵⁰

Prema tome, građanski status se podrazumijevao samo za vlasnice svojine, što udate žene tog doba nisu mogle biti. Kao rezultat postojeće situacije na društvenoj, političkoj i pravnoj sceni javlja se i ženski pokret koji je bio najjači u zemljama s najnaprednijom političkom demokratijom. Žene su zahtjevale prava koja su njihovi muževi i sinovi u mnogim slučajevima već uživali.

Iz ovakve duhovne klime, uporedo sa abolicionističkim pokretom razvijao se ženski pokret u Sjedinjenim Američkim Državama, što je osnažilo vezu između feminizma i pokreta za ukidanje ropstva. Poznate su riječi bijele abolicionistkinje, Ebi Keli (Abby Kelly): „Imamo dobar razlog da budemo zahvalne robu zbog koristi koja je pripala nama dok smo se zalagale za njega. Žudeći da udarimo na njegove okove, shvatile smo da smo i same okovane.“⁵¹

Pokret za ukidanje ropstva potaknuo je američke žene na političko organizovanje protiv njihove potlačenosti. Kao polaznu tačku za ostvarivanje ovog svog cilja prepoznale su moralnost koja je, prema njihovom mišljenju, bila ključ za razumijevanje različitih stavova i praksi prvih feministkinja.

Iz načina na koji se moralnost tumačila, formirao se i njihov odnos prema braku, ženskom „ropstvu“, muškoj seksualnosti, ali i način formulisanja zahtjeva za pravo glasa. Neke misliteljice/mislitelji bavili su se temama koje se tiču tzv. „ženskog morala“. Jedna od njih, Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft) zaključuje da je moralna vrlina jedinstvena tvrdeći da su žene dužne da praktikuju istu moralnost koju praktikuju i muškarci, odnosno ljudsku moralnost.

Dok roditelji uče dječake o moralu, djevojčice uče manirima. Nije se slagala s tim da su žene po prirodi osuđene da budu manje moralne nego muškarci. U nedostatku prilika za razvijanje umnih sposobnosti, žene postanu suviše emotivne, preosjetljive, narcisoidne i

⁵⁰ Vidjeti: Phillips, Melanie (2003), *The Ascent of Women. A History of the Suffragette Movement and the Ideas Behind It*, Little Brown.

⁵¹ “We have good cause to be grateful to the slave for the benefit we have received to ourselves, in working for him. In striving to strike his irons off, we found most surely, that we were manacled ourselves.” (Citirano u: hooks 1981: 126)

samopovlađujuće individue. Ironijom istorije, žene su u 19. vijeku smatrane moralnijim osobama od muškaraca.

Raspravljujući o ženskoj navodnoj moralnoj superiornosti, Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) zaključuje da je ženska moralnost naprsto rezultat sistematskog društvenog uslovljavanja. On naglašava da su žene naučene da žive za druge, da uvijek daju, a nikad ne uzimaju, da se podređuju, popuštaju i poinju. S obzirom na to, ženska vrlina nije proizvod samostalnog izbora nego je posljedica društvene konstrukcije.

S druge strane, Ketrin Bičer (Catherine Beecher) mišljenja je da su upravo žene bile odgovorne za moralno usavršavanje muškaraca i djece, naglašavajući još i to da su za posao koji su žene obavljale kod kuće bile potrebne intelektualne sposobnosti kao i određene organizacione i profesionalne vještine budući da, naprimjer, rukovođenje velikim posjedom može biti isto tako zahtjevno kao i upravljanje malim poduzećem.⁵²

Razmatrajući prethodno iznesene stavove nameće se pitanje o tome *ko/šta je žena?* Sudeći prema takozvanom viktorijanskom idealu žene 19. vijeka, žene su određene prema biološkoj funkciji reprodukcije i stoga im po prirodi slijedi bivstvovanje u privatnosti porodice, briga o muškoj udobnosti i djeci. Drugim riječima, „definicija žene je data isključivo preko braka i porodice, i obratno – brak i porodica se mogu definisati samo preko pojma žene“.⁵³

Brak, koji je bio jedina karijera za viktorijansku ženu, nije bio romantična ili bajkovita pojava. Od supruge se očekivalo da dom učini mjestom utjehe i mira za muža i porodicu. Žena je trebala biti „andeo u kući“ (*angel in the house*) uvijek se žrtvujući za druge, uvijek vedra, šarmantna, simpatična, graciozna, požrtvovana, pobožna i iznad svega – čedna.

Viktorijanska supruga se bavila čitanjem, vezom, pisanjem pisama te brigom o svom izgledu kako bi bila ponos svog muža. Za razliku od žena, muškarcima je bilo dopušteno da imaju više partnerica, a ako bi žena imala polne odnose sa drugim muškarcem osim njenog supruga, smatrali bi je uništenom, posrnulom ženom, preljubnicom. Kad je riječ o obrazovanju u viktorijanskoj Engleskoj ono je bilo privilegija muškaraca, što je još jedan od pokazatelja da su udane žene bile lišene autonomije.

Potrebno je istaći i to da se feminizam viktorijanskog perioda proteže i izvan granica Engleske, pa su tako početkom 19. vijeka u Francuskoj postojale dvije struje feminizma. Prva se u osnovi zalagala za pravo na obrazovanje, ali se protivila priznavanju prava glasa ženama

⁵² Vidjeti: Zajović, Staša i Ljupka Kovačević (2012), *Feministička etika brige: Čitanka/Reader*, Beograd: Žene u crnom.

⁵³ Hauzen, Karin (1988), „Rađanje 'polnih karaktera'“, u: *Rađanje moderne porodice*, Beograd: ZZUNS.

i teoriji o slobodnoj ljubavi. Njene pristalice su prihvatale kršćanski brak i potčinjenost. Zahtjevi feministkinja druge struje kretali su se u okvirima postojećeg društvenog sistema izražavajući potrebu za priznanjem građanskih i političkih prava, prava na obrazovanje i prava na dostupnost svih zanimanja. Slično je bilo i u konzervativnoj Engleskoj gdje je tek krajem šezdesetih godina 19. vijeka osnovan prvi ženski koledž.

Ostvarivanje prava na jednako obrazovanje teklo je sporo čemu je najviše doprinosio snažan uticaj crkve. Reformisanjem katoličke crkve, ženama je dozvoljeno da pohađaju samo osnovnu školu. S izuzetkom Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država i Rusije, sve do druge polovine 19. vijeka srednje škole za djevojke nisu postojale.⁵⁴

Iako su postojale razlike u shvaćanju feminizma, zajedničko je bilo vjerovanje da žene treba da imaju jednak položaj u društvu kao i muškarci. Upravo zato su feministkinje, od samih početaka feminističke misli, pokušavale razotkriti uzroke nejednakosti i potaknuti promjene u strukturi društva koje proizvodi nejednakosti među polovima. Najjednostavnije rečeno, feminizam je pokret usmjeren na borbu za prava žena i jednakost polova. Prema riječima filozofkinje Gordane Bosanac:

Pojam feminizma predstavlja jednu kongruentnu povijesno logičku cjelinu veoma određenih ciljeva borbe za prava žena na svim poljima kulture i civilizacije, i njegova se povijesno-politička praksa kreće u luku od pokreta do teorije, i...on se utemeljuje i artikulira u polju jasnih izričaja što on jest i što želi biti...⁵⁵

U naučnim krugovima, istorija feminizma najčešće je podijeljena na tri talasa feminizma, a u slijedećim potpoglavlјima će biti riječi o mjestu i ulozi womanisma u svakom od ova tri talasa.

⁵⁴ Vidjeti: Ofen, Karen (2000), „Osporavanje muške aristokratije“, *Ženske studije*, br. 13.

⁵⁵ Bosanac, Gordana (2007), „Umjesto predgovora: antifeminizam kao intelektualni skandal (ili o suvremenom kompleksu Here)“, u: Ankica Čakardić, Ana Jelušić, Danijela Majić i Tanja Ratković, (ur.), *Kategorički feminism – nužnost feminističke teorije i prakse*, Zagreb: Biblioteka FemFesta, Centar za ženske studije, str. 9.

3.1. Počeci womanisma u prvom talasu feminizma

Od početka feminističkog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama koji je obilježila konvencija o ženskim pravima održana 19. i 20. jula 1848. godine u Veslijen Čepelu (Wesleyan Chapel) u Seneka Folsu (Seneca Falls), Afroamerikanke su dokazivale kako njihovo iskustvo dovodi u pitanje pojam jedinstvenog „ženskog iskustva“.⁵⁶

U prvom talasu ženskog pokreta Afroamerikanke su shvatile kako bijele predvodnice pokreta ne namjeravaju uzeti zaobiljno pitanje rasnog ugnjetavanja, a ni ostala pitanja koja se tiču crnih žena. Dok su se sufražistkinje zalagale za pravo glasa, prava udatih žena na imovinu, crnkinje su se bavile osnovnim ljudskim pravom – da ne budu posjedovane poput stoke. Dok su bjelkinje težile da se odrede izvan uloga žene i majke, crne žene su tražile slobodu koja bi im dozvolila da uživaju u ljubavi i prema svojim muškarcima i svojoj djeci. Stoga su se univerzalnost i jednakost koju su propagirale sufražistkinje odnosile isključivo na bjelkinje. Adrijen Rič (Adrienne Rich) je ovaj fenomen nazvala „bijeli solipsizam“, a definisala ga je kao tendenciju da se „misli, zamišlja i govori kao da bjelost opisuje svijet“.⁵⁷

Dok je ropstvo bilo na snazi, sve do 6. decembra 1865. godine kad je usvojen 13. amandman na Ustav kojim je formalno ukinuto ropstvo u Sjedinjenim Američkim Državama, pored puke fiziološke istovjetnosti, među crnim i bijelim ženama bilo je zapravo vrlo malo sličnosti. Crne žene su konstituisane istovremeno rasno i polno. Bile su samo tijelo koje je obavljalo fizičke poslove i proizvodilo potomstvo.

O njihovom položaju u vrijeme ropstva, Dona Haravej (Donna Haraway) kaže:

Kao robinje, crne žene nisu imale pravo na život, nisu imale pravo na moral i sopstvenu volju; nisu mogle imati posredna prava kao supruge; bile su otudivane u mjeri u kojoj je i njihovo potomstvo bilo otuđivo vlasništvo sopstvenika neotuđivih prava. Tijelo bijele žene je bilo spremište nasljednika svojine i moći, a tijelo crne žene izvor kužnog stanja ropstva.

Razlika između slobodnih bijelih žena i neslobodnih crnih žena svodi se na to da (neslobodno) radanje nasljednika svojine nije isto što i (neslobodno) radanje svojine.⁵⁸

Zakonom je bilo zabranjeno opismenjavanje robova kao i sklapanje brakova među njima. Robovlasnici su seksualno iskorištavali i zlostavliali robinje. U slučaju da robinja zatrudni sa gospodarom, tj. robovlasnikom, prema mišljenju 'bijele' zajednice ona-robinja je bila ta koja je posmatrana kao neko ko je uradio nešto loše, nemoralno i protivzakonito jer su

⁵⁶ „female experience“ (Loewenberg, Bogin 2010: 235)

⁵⁷ „white solipsism“; „...to think, imagine, and speak as if whiteness described the world.“ (Citirano u: Aniagolu 2011: 192)

⁵⁸ Haravej, Dona (2006), „Ecce Homo, Zar ja nisam (ne-sam) žena, i nepodes/še/ni: ljudsko u posthumanističkom pejzažu“, *Feministkinje teoretičiraju političko*, str. 115.

crnkinje posmatrane kao seksualno dostupne i promiskuitetne. Upravo zato su sufražistkinje odlučile dati svoj doprinos pokretu abolicionizma.

Vođene svojim vjerskim uvjerenjima, na svoj aktivizam su gledale kao na jedan od načina da se 'spase' duše bijelih robovlasnika i njihovih robinja, crnkinja. Bijele pripadnice pokreta abolicionizma su zbog svog pola i uloga majki, suošćećale sa robinjama koje su zlostavljali i silovali njihovi gospodari te ih nasilno razdvajali od njihove djece, ali se nisu istinski poistovjećivale sa crnkinjama kao sa ženama drugačije boje kože. Prije bi se moglo reći da su prema njima osjećale neku vrstu sažaljenja koju bi osjećale prema ozlijedenom kućnom ljubimcu kojem je potreban trenutak njihove pažnje, shvatajući to kao čin milosrđa.

Prva Afroamerikanka koja je održala javna predavanja o političkim temama, Marija Stjuart (Maria Stewart), živjela je i djelovala tridesetih i četrdesetih godina 19. vijeka. Pozivala je crnkinje da porade na svom samoodređenju, samopouzdanju i nezavisnosti: "Beskorisno je da i dalje sjedimo skrštenih ruku prigovarajući bjelcima; jer to nas neće uzdignuti."⁵⁹ Za nju je snaga samoodređenja bila od ključne važnosti jer je opstanak crnkinja bio u opasnosti.

Stjuart je bila jedna od prvih crnih feministkinja koja se zalagala za unapređenje odnosa među crnkinjama, omogućujući na taj način zajednicu u kojoj će se razvijati rasno-feministički aktivizam i samoodređenje. Pored toga, u obrazovanju je vidjela potencijal neophodan za razvoj rasno-feminističkog aktivizma: „Usmjerite svoju pažnju ka znanju i usavršavanju: jer znanje je moć.“⁶⁰ Mnogi eseji i govori koje je održala, pravi su feministički manifesti u kojima je nastojala da ubijedi žene da prepoznaju i shvate svoj društveni, intelektualni i politički potencijal.

Uprkos politici zabranjivanja koja je negativno uticala na njihov rad, Afroamerikanke, kao npr. Sodžurner Trut (Sojourner Truth), Ana Julia Kuper (Anna Julia Cooper), Ida Vels-Barnet (Ida Wells-Barnett) i mnoge druge, uporno i neprekidno su se zalagale za to da se čuje njihov glas koji su dizale protiv svih oblika ograničavanja i zabrana s kojima su se suočavale crne žene.

Za ove Afroamerikanke se s pravom može reći da su svojom hrabrošću, upornošću i istrajnošću započele tradiciju womanisma u feminizmu. Među njima se posebno isticala Izabela Van Vagener (Isabella Van Wagener) koja je svoje ime promijenila u Sodžurner Trut (Sojourner Truth – „propovjednica istine“), a odigrala je važnu ulogu u borbi za prava

⁵⁹ "It is useless for us any longer to sit with our hands folded reproaching the whites; for that will never elevate us." (Richardson 1987: 53)

⁶⁰ "Turn your attention to knowledge and improvement: for knowledge is power." (Richardson 1987: 41)

oslobođenih robinja kao pripadnica crne rase i ženskog roda. Namjera joj je bila srušiti mit o crnoj ženi koju bjelkinje i nisu smatrali ženom samo zato što je radila teške fizičke poslove rame uz rame sa muškarcima.

Govoreći na Konvenciji o ženskim pravima održanoj 1851. godine u Akronu u državi Ohajo (Ohio), Sodžurner Trut je naišla na izrazito negodovanje i neprijateljstvo od strane navodno „prosvijetljenih“ bijelaca. Okupljenoj masi je govorila o tome kakav je bio njen položaj kao žene u društvu u kojem je živjela, te o ljudima/ženama iz tog društva koji su je posmatrali prvenstveno kroz rasnu, a ne polnu pripadnost:

Onaj čovjek kaže da ženama treba pomoći dok se penju na kočiju, da ih treba prenijeti preko jarka i da im uvijek treba ponuditi bolje mjesto. Meni niko nikad nije pomogao oko penjanja na ili pri silasku s kočije ili oko prelaska preko blatinjavih lokava ili mi ustupio neko bolje mjesto. A nisam li ja žena? Pogledajte me! Obradivala sam i sjala zemlju i punila žitnicu i ni jedan muškarac mi nije mogao parirati. A nisam li ja žena? Mogu raditi, ali i jesti – kada bih dobila toliko – koliko i jedan muškarac, ali i podnijeti isto toliko udaraca bićem. A nisam li ja žena? Rodila sam trinaesterovo djece i gledala kako ih prodaju u roblje i kada, a kada sam kao majka zapomagala slomljena od bola i tuge, niko me nije čuo osim Isusa. A nisam li ja žena?⁶¹

Njen život kao drugorazredne građanke bio je ispunjen teškim fizičkim poslovima, a za one koji su sumnjali u njenu ženstvenost, pozvala se na svoju ulogu majke trinaestero djece prodanih u roblje. Sodžurner Trut je iskoristila priliku da postavi osnovu za kreiranje istorijski akumulisanog zajedničkog iskustva čitave jedne grupacije – afroameričkih žena.

Ona sama predstavljala je paradigmu ne samo svog vremena, već i paradigmu brojnih Afroamerikanki koje će u okviru afroameričkog feminizma tek stupiti na političku scenu. Postavljanjem pitanja „A nisam li ja žena?“, Trut otvara pitanje istorijski utemeljene pretpostavke prema kojoj se „rodno“ određena žena utemeljuje u idejama o pretpostavljenoj polnoj determinisanosti žene. Međutim, razlog zbog kojeg su crnkinje bile u veoma teškoj situaciji, puno težoj nego što su to bile bjelkinje, jeste činjenica da su trpeze dvostruku diskriminaciju: rasnu, jer su bile isključivane od strane bjelaca i bjelkinja i rodnu, prema kojoj su ih isključivali svi, bijeli i crni muškarci, ali i bijele žene.

Postavivši svoje poznato pitanje, Sodžurner Trut je počela 'odmotavati klupko' koje će pokazati da su pitanje rase i roda u afroameričkom feminizmu nerazdvojni. Upravo iz tog razloga samo po sebi nameće se pitanje: zašto se jedna robinja nije mogla nazvati ženom?

⁶¹ "That man over there says that women need to be helped into carriages and lifted over ditches, and to have the best place everywhere. Nobody ever helps me into carriages or over mud puddles, or give me any better place. And ain't I a woman? Look at me! I have ploughed and planted and gathered into barns and no man could head me. And ain't I a woman? I could work as much and eat as much as a man – when I could get it – and bear the lash as well. And ain't I a woman? I have borne thirteen children and seen most all sold off sold to slavery, and when I cried out with my mother's grief, none but Jesus heard me. And ain't I a woman?" (Citirano u: Loewenberg, Bogin 2010: 235)

Odgovor na ovo pitanje mogao bi se potražiti u neprihvatanju, odbacivanju, marginalizovanju crninja zbog njihovog specifičnog iskustva dvostrukog tlačenja, u čije sfere mainstream feminizam nije zazao. Ovakav odnos prema Afroamerikankama i njihovom iskustvu inicirao je pojavu womanisma koji u centar svog interesovanja stavlja njihovo specifično iskustvo zbog kojeg, stav je womanisma, crninja nije ništa manje žena nego što je to bjelkinja.

Iako su robovi, nakon usvajanja 13. amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država, bili slobodni građani i dalje su posmatrani kao „neljudi“, kao niža bića, a ako bi i bili prihvaćeni, bilo je to nevoljko i sa rezervom. Trut se nije željela pomiriti s tim da bude građanka drugog reda, da ju se ne smatra ljudskim bićem i ženom vrijednom poštovanja samo zbog boje njene kože i nezavidnog položaja u društvu kojeg su joj odredili drugi, oni koji su sebe smatrali boljim i vrjednjim. Smatrala je da i ona, kao i sve druge Afroamerikanke koje su bile u istoj ili sličnoj situaciji, zavrjeđuju da ih se poštuje i uvažava. Zato je i postavila pitanje „A nisam li ja žena?“, očekujući potvrđan odgovor jer i ona je imala svijest i savjest, osjećala tugu, radost, ljubav i bol, baš kao i bijela žena. Potvrđan odgovor je izostao.

U kontekstu kreiranja politički koherentnog subjekta, crna i bijela žena se nisu mogle povezati ni u prvim danima nakon ukidanja ropstva niti više od sto godina kasnije. Istorija feminizma i kao teorije i kao pokreta, pokazala je da se ne može govoriti u ime svih žena, a da se pri tom ozbiljno ne ugrozi pravo na postojanje svih onih *drugih žena* koje se ne mogu podvesti pod pojам normativno ženskog, tj. svega onog što su predstavljale bjelkinje u skladu s prevladavajućim rodnim stereotipima (krhkost, pokornost, posvećenost domu), a na što je ukazao womanism.

U prvom talasu feminizma, bijele Amerikanke koje su tražile izjednačavanje prava žena i muškaraca, insistirajući na isključivo rodnom utemeljenju ovakvih zahtjeva, izdvojile su se na rasnoj osnovi i postavile iznad brojnih drugih 'nebijelih' žena. Ovo favorizovanje bijelih žena uz istovremeno marginalizovanje crninja i svih ostalih žena čija koža nije bila bijela, ključni je nedostatak prvog talasa feminizma.

Naime razmatranje iskustva roda i rase vodi ka razumijevanju identiteta i političkog subjekta, u slučaju Afroamerikanki utemeljenog u istoriji polnog (biološkog) određivanja; zatim rodnog subjekta koji figurirajući kao suprotnost ima funkciju da odredi normiranu (racionalnu, umjerenu, intelektualno sposobniju, u svakom pogledu superiorniju) ženskost bijele Amerikanke, i na kraju, vodi do pretpostavke da će rasa, u američkom kontekstu, biti

najširi okvir za razmatranje bilo rodnih bilo klasnih i/ili svih ostalih socijalnih kategorija (u teoriji) i grupa (u praksi).⁶²

Crnkinje su dakle za razliku od bjelkinja, davale prednost rasnoj nad rodnom problematikom. Međutim, Sodžurner Trut je predstavljala izuzetak među afroameričkim feministkinjama svog doba budući da je uviđala da rasna i rodna pitanja ne treba odvajati jer su podjednako važna. Naglašavala je da „ako 'obojeni' muškarci ostvare svoja prava, a 'obojene' žene ne ostvare svoja, shvaćate da će 'obojeni' muškarci biti gospodari žena, a što će biti isto tako loše kako je bilo i prije”.⁶³ Zbog ovog njenog stava za nju bi se s punim pravom moglo tvrditi da je bila začetnica ideje womanisma koji je kasnije, nakon više od stotinu godina, zahvaljujući Alis Voker doživio svoju renesansu.

Kako je stoljeće odmicalo, Afroamerikanke su postajale sve odlučnije u namjeri da ostvare svoja prava, pa su se afroameričke sufražistkinje 1880-ih počele organizirati na lokalnom nivou. Bijele vođe kampanjama za žensko pravo glasa konstantno su obeshrabrivale sudjelovanje Afroamerikanki u ovim kampanjama, kako prisustvo crnih žena ne bi stvorilo otpor bijelih žena sa Juga i ugrozilo cijelu kampanju za ostvarivanje prava na glasanje. Ovakva diskriminacija koja se temelji na rasi bila je u suprotnosti sa stavovima koji se tiču individualnih ljudskih prava proglašenih na Konferenciji u Seneka Folsu pola vijeka ranije.

Do kraja vijeka mnoge američke feministkinje više nisu podržavale politiku jednakih prava za sve već su insistirale na (moralnoj) superiornosti bijelih žena, na taj način podupirući rodne stereotipe u percepciji crnih žena.⁶⁴

Primjer je ovo još jednog dokazivanja nadmoći bijelih žena nad crnim ženama, a koja nije ništa drugo do produkt i zaostavština rasizma. Crnkinje su predstavljale kontrast 'istinskoj (bijeloj) ženstvenosti' zbog svoje navodne biološke nesposobnosti da čuvaju četiri osnovne vrline ženstvenosti: pobožnost, čistotu, pokornost i ljubav prema domu. Stereotipe o crnkinjama kao o dehumanizovanim objektima, u najboljem slučaju kao o samozatajnim crnim dadiljama, poticalo je surovo rasno ugnjetavanje koje ih je unizilo do ekonomski eksploatisanih i politički bespomoćnih rodnih jedinica.

⁶² Vidjeti: Epštajn, Emilia (2014), „U čije ime (ne)smemo govoriti: o Sodžurner Trut i 'iskustvu' kao polaznoj tački za življenje i razmatranje političkog subjekta“, *GENERO*, vol. 18.

⁶³ „...if the coloured men get their rights and not coloured women theirs, you see the coloured men will be the masters over the women, and it will be just as bad as it was before.“ (Citirano u: Giddings 1984: 65)

⁶⁴ Vidjeti: Epštajn, „U čije ime (ne)smemo govoriti: o Sodžurner Trut i 'iskustvu' kao polaznoj tački za življenje i razmatranje političkog subjekta“.

Robovlasnici su često 'podsticali' robinje na rađanje da bi sebi osigurali akumulaciju kapitala, jer su, prema njihovom mišljenju, djeca koja su crnkinje rađale bila kapital. Bijelim gospodarima je u prilog išla 'plodnost' crnkinja, pa su zabranjivali konvencionalne brakove među robovima. Ova praksa je na izopačen način poslužila širenju tropa o raskalašnoj crnkinji, strastvenoj, egzotičnoj prostitutki sa odvratno neskrivenom seksualnošću, za koju se smatralo da je potpuno oprečna idealnoj bijeloj dami čije su vrline bile potisnuta seksualnost i 'urođena moralnost'. Cilj ovih stereotipa nije bilo oslikavanje realnosti već stvaranje slike o neprirodnoj seksualnosti crnkinje protiv koje su istovremeno djelovale obe kategorije, i rasa i rod, tako što su joj oduzele ženstvenost. Dakle, u miljeu isključivo bijele, istinske ženstvenosti, nije bilo mjesta za crnu ženu.

Ovakav stereotipni koncept roda prikazan u kultu 'istinske ženstvenosti' poslužio je bjelkinjama kao argument za ostvarivanje ženskog prava glasa, ali ujedno i kao argument za polnu diskriminaciju crnkinja. S druge strane, u drugoj polovini 19. vijeka, polako je jačala svijest Afroamerikanki o važnosti rodnih pitanja koja nisu uvijek i nužno bila povezana s rasnim.

U tom smislu afroameričke feministkinje prepoznale su značaj obrazovanja kao iznimno važnog sredstva u svrsi poboljšanja položaja crnih žena u američkom društvu. Na primjer, Ana Džulija Kuper (Anna Julia Cooper) u knjizi *Glas sa Juga (A Voice from the South)* (1892) iznosi mišljenje da obrazovanje kreira jednu sasvim novu dimenziju života Afroamerikanki i otvara nove mogućnosti koje im prije toga nisu bile dostupne.

Najbolji primjer tih novih mogućnosti su bile Afroamerikanke koje su se, zahvaljujući obrazovanju, nalazile na istaknutim društvenim pozicijama. Meri Maklaud Betjun (Mary McLeod Bethune) je, 1904. godine osnovala školu pod nazivom Dejtona prirodni i industrijski institut za crnačke djevojke (Daytona Normal and Industrial Institute for Negro Girls) koja, 1929. godine, prerasta u Betjun-Kukmen koledž (Bethune-Cookman College) u Dejton Biču (Daytona Beach). Betjun je bila predsjednica koledža do 1942. godine, i ponovo od 1946. do 1947. godine.

Aktivna učesnica kampanje za obrazovanje, Afroamerikanka Neni Barouz (Nannie Burroughs) je 1909. godine dala veliki doprinos u osnivanju Nacionalne škole za obuku žena i djevojaka (National Training School for Women and Girls) na čijem čelu je bila u svojstvu predsjednice sve do svoje smrti 1961. godine. Tri godine kasnije, 1964. godine, škola je preimenovana u Škola Neni Helen Barouz (Nannie Helen Burroughs School). Pored pomenutih imena i antropologinja Džoneta Kol (Johnnetta Cole) je 1987. godine postala prva

Afroamerikanka predsjednica Spelman koledža, najstarijeg afroameričkog ženskog koledža u Sjedinjenim Američkim Državama. Na ovoj poziciji bila je do 1997. godine.⁶⁵

Pored uviđanja važnosti obrazovanja Afroamerikanki rasla je i svijest o potrebi poznавanja i izučavanja vlastite, kako rasne tako i rodne istorije, koja je uglavnom bila nedostupna ili zbog nepostojanja istorijskih, literarnih ili sličnih zapisa/tekstova ili zbog zanemarivanja malobrojnih postojećih zapisa i svjedočanstava poput npr. isповijesti bivših robinja. Mnoge od njih, čak i kad bi dočekale da budu oslobođene, nerado su pisale o onom što su proživjele. Neke su se ipak odvažile da uzmu stvari u svoje ruke što ni u kom slučaju nije bilo u skladu sa vladajućim prerogativom da bi žene trebale biti poslušne, krhke i bespomoćne.

Primjer za to je roman Harijet Džejkobs (Harriet Jacobs) *Incidenti u životu male robinje (Incidents in the Life of a Slave Girl)* (1861) u kojem ova odbjegla robinja opisuje svu brutalnost ropstva. U autobiografskom prikazu, Džejkobs otvoreno govori o seksualnom iskorištavanju i drugim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja koje je preživjela zajedno sa drugim robinjama. One koje su, još kao djevojčice, na silu odvajane od svojih majki i porodica, robovlascnici su ih pretvarali u seksualne objekte, a da bi zadovoljili svoje najniže nagone.

Harijet Džejkobs u svojoj knjizi govori, ne samo o „dehumanizovanju“, nego i o „defeminizovanju“ (crne) žene:

Rekao mi je da sam njegovo vlasništvo; da se u svemu moram pokoriti njegovoj volji. Moja se duša bunila protiv te zlehude tiranije. Ali gdje sam mogla poći po zaštitu? Nije bilo razlike u tome da li je mala robinja bila crna poput ebanovine ili joj je koža bila bijela kao u njene gospodarice. U oba slučaja nema ni traga zakonu koji bi je zaštitio od povrede, od nasilja, pa čak i od smrti; za sve su to krivi zlotvori koji izgledaju kao muškarci.⁶⁶

Autorka se bavi i drugim pitanjima koja su, takođe, okosnica ovog romana kao npr. pitanjem pismenosti koje je za nju predstavljalo način oslobađanja, izražavanja svoje osobnosti i otpora svakom obliku tlačenja; neraskidive veze između majke i djeteta tj. snage i značaja majčinstva; odanosti porodici i posljedicā prisilnog napuštanja porodice. U tom kontekstu, Džejkobs govori i o nemoći crnih muškaraca da se odupru tiraniji ropstva:

⁶⁵ Vidjeti: Collins, Patricia Hill (2002), *Black Feminist Thought*, New York: Routledge.

⁶⁶ “He told me I was his property; that I must be subject to his will in all things. My soul revolted against the mean tyranny. But where I could turn for protection? No matter whether the slave girl be as black as ebony or as fair as her mistress. In either case, there is no shadow of law to protect her from insult, from violence, or even from death; all these are inflicted by fiends who bear the shape of men.” (Jacobs 2000: 30)

Priznajem da crni muškarac *jestе* inferioran. Ali šta ga čini takvim? Neznanje na koje ga priljava bijeli čovjek; bič koji u njemu 'ubija' muškost; bijesni psi goniči s Juga i nešto manje surovi psi sjevera s likom čovjeka, koji su nametnuli Zakon o odbjeglom robu.⁶⁷

Ovakvu rasističku ideologiju podržavala je i NAWSA s obzirom da je sebi zagarantovala značajnu podršku bjelkinja sa juga, isključujući Afroamerikanke iz svog članstva. Iz tog razloga su Afroamerikanke predvodene Herijetom Tubman (Harriet Tubman), Idom Vels Barnet (Ida Wells Barnett) i Frances Harper (Frances Harper), 1896. godine osnovale *Nacionalnu asocijaciju obojenih žena* (*National Association of Colored Women*) (NACW). Predsjednica ove organizacije bila je Meri Čerč Terel (Mary Church Terrell). Afroameričke aktivistkinje osnivale su i društva koja su radila isključivo za sifražetski pokret. Ida Vels Barnet je 1913. godine osnovala jedno takvo društvo pod nazivom *Alfa klub za žensko pravo glasa iz Čikaga* (*Alpha Suffrage Club of Chicago*) u okviru kojeg su žene mogle učiti o građanskim pitanjima, ali i raditi na osmišljavanju strategija usmјerenih na jačanje jedinstva i snage žena.⁶⁸

Uprkos snažnoj podršci koju su pružale sifražetskom pokretu, crne žene su se često susretale sa diskriminacijom unutar samog pokreta. Bijele sufražistkinje su bile mišljenja da su crnkinje simbol degradacije pola te da svojom blizinom bacaju sjenu na rasnu čistotu bijele žene. Smatrali su da je nemoral poput žiga upisan u kožu crne žene. Ovakav stav koji su bjelkinje zauzele prema crnkinjama učinio je da su se žene odvojile od žena stvarajući među njima jaz, koji ni zajednička činjenica ženskosti nije mogla premostiti.

Jedan od primjera ovakve vrste polne diskriminacije bila je parada sufražistkinja održana u Njujorku 1913. godine u organizaciji *Kongresne unije* (*Congressional Union*) pod rukovodstvom Alis Pol (Alice Paul). Od crnkinja se zahtjevalo da marširaju na kraju kolone ili da naprsto odustanu od marša, kako svojom pojavom ne bi odbile južnjačke senatore. Ida Vels Barnet je odbila da učini tako i jednostavno se pridružila ženama na čelu parade.

Ovim svojim postupkom ona je i bijelim ženama i svima drugima dala do znanja da ne želi da bude, ne samo na začelju ove parade, nego ni na začelju društva. Na ovaj način Vels Barnet, moglo bi se reći, nastavlja tradiciju womanisma koju je započela Trut svojim govorom „A nisam li ja žena?“. Dakle, boreći se za pravo glasa koje im je i omogućeno 19. amandmanom Ustava Sjedinjenih Američkih Država koji je usvojen 26. avgusta 1920.

⁶⁷ “I admit that the black man is inferior. But what is it that makes him so? It is the ignorance in which white man compel him to live; it is the torturing whip that lashes manhood out of him; it is the fierce bloodhounds of the South, and the scarcely less cruel human bloodhounds of the North, who enforce the Fugitive Slave Law.” (Jacobs 2000: 49)

⁶⁸ Vidjeti: Schechter, P. A. (1998), “All The Intensity Of My Nature”: Ida Wells, Anger, And Politics”, *Radical History Review*, no. 70.

godine⁶⁹, bijele žene se istovremeno bore za to da se održe umjetno i na silu stvorene granice između bijelih i crnih žena, ne priznajući crne žene kao punopravne članice društva.

Prema tome može se reći da je prvi talas bio usmjeren na uključivanje žena u već postojeći društveni sistem što nije bilo dovoljno, jer postojeći sistem je bio patrijarhalni, seksistički, i zbog marginalizovanja crnih žena, rasistički te ga je prvo trebalo dekonstruisati, i tek onda na novim temeljima graditi ravnopravnost između muškaraca i žena, na čemu je i insistirao drugi talas feminizma.

3.2. Womanism u drugom talasu feminizma: potraga za jednakosću

Kad je crna aktivistkinja Selestin Ver (Celestine Ware) svoju knjigu naslovila *Ženska moć: pokret za oslobođanje žena* (*Woman Power: The Movement for Women's Liberation*) (1970), imala je na umu radikalno drugačiji koncept moći, tj. upotrebu moći radi okončanja dominacije: „Radikalni feminism, pritom nikako ne mislim na celokupni Pokret za oslobođanje žena, postulira da je dominacija jednog ljudskog bića nad drugim primarno zlo u jednom društvu. Njegov otpor je usmeren na dominaciju u ljudskim odnosima.“⁷⁰

Iako autorka u svojoj knjizi opisuje razlike između crnkinja i bjelkinja koje se zasnivaju na različitim životnim iskustvima, činilo se da je vjerovala u mogućnost međurasne suradnje: „Crnkinje i bjelkinje mogu zajedno raditi na oslobođanju žena, ali samo ako pokret izmijeni svoje prioritete da bi se pozabavio problemima koji se tiču života žena pripadnica manjinskih grupa.“⁷¹

Takozvane 'obojene' žene koje su sebe nazivale feministkinjama kritizirale su 'bijele' feministkinje zbog njihove uskogrudnosti i ograničenih shvatanja kada je riječ o feministkinjama druge boje kože. Evidentno je da je rasizam koji su afroameričke feministkinje vidjele u 'bijelom' feminističkom pokretu bio ukorijenjen u hendikepu bijelih žena da gledaju iznad njihovih rasnih i klasnih iskustava.

Nezadovoljne podvođenjem vlastitih iskustava pod teorije američkih feministkinja bjelkinja, Afroamerikanke insistiraju na prepoznavanju njihove vlastite istorije koja uključuje i istoriju ropstva. Naglašavale su činjenicu da crna žena nije posebna vrsta žene nego je žena

⁶⁹ Vidjeti: Dicker, *A History of U.S. Feminisms*.

⁷⁰ Citirano u: huks, *Feministička teorija: od margine ka centru*, str. 18.

⁷¹ “Black and white women can work together for women’s liberation, but only if the movement changes its priorities to work on issues that affect the lives of minority-group women.” (Citirano u: Dicker 2008: 91)

koja je bila u potpunosti nezaštićena i izložena svim oblicima ugnjetavanja i neljudskog ponašanja. Bio je ovo razlog zbog kojeg su Afroamerikanke odlučile da se organizuju i zajednički suprotstave modelu crne žene kojeg su razvile bijele feministkinje, a što se može okarakterisati kao nastavak tradicije womanisma.

Iako kratkog vijeka, *Nacionalna crna feministička organizacija* (*National Black Feminist Organization*) (NBFO) osnovana 1973. godine, stvorila je prostor za razumijevanje „životne i revolucionarne važnosti feminizma za žene Trećeg svijeta, naročito crnkinje“.⁷² Ova organizacija nastojala je svu pažnju usmjeriti na pitanja i probleme koji se tiču crnkinja, ali i jačanje ženskog pokreta kroz informisanje crnkinja o tome šta je uistinu feminizam.

Nedugo zatim 1974. godine, 'crne' lezbijke, članice NBFO osnovale su *Combahee River Collective*, socijalističku organizaciju crnkinja koja je naglašavala preklapanje rasnog, rodnog, heteroseksualnog i klasnog ugnjetavanja. Jedna od vodećih žena ove organizacije bila je Barbara Smit (Barbara Smith), autorka i kritičarka koja je zajedno sa Odri Lord osnovala prvu izdavačku kuću u Sjedinjenim Američkim Državama za 'obojene' žene, a pod nazivom Kitchen Table/Women of Color Press.

U nastavku ovog potpoglavlja kritičkim (womanističkim) čitanjem feminističkih djela koja su obilježila drugi talas feminizma, nastoji se ukazati na njihove nedostatke koji se tiču zanemarivanja specifičnog iskustva Afroamerikanki.

Kao uslovni početak drugog talasa feminizma najčešće se smatra 1963. godina ili datum objavljivanja knjige Beti Fridan (Betty Friedan) *Mistika ženstvenosti* (*The Feminine Mystique*), u kojoj autorka analizira posljedica pripremanja mladih djevojaka za brak umjesto za samostalan život. Pod terminom „ženske mistike“ Fridan podrazumijeva društveno stvorenu sliku žene kao supruge, majke, domaćice i seksualnog objekta, sliku žene nesposobne da kreira samu sebe kroz vlastito djelovanje, naglašavajući da je „postojala čudna protivrječnost između realiteta naših života kao žena i slike kojoj smo se trudile prilagoditi“⁷³. Razmatrajući žensko pitanje u Sjedinjenim Američkim Državama, autorka je skrenula pažnju na mehanizme mistifikacije kojima podliježu američke žene pokušavajući se prilagoditi zahtjevima idealne ženstvenosti.

Kada govori o nezadovoljstvu američkih žena, o njima kao žrtvama seksizma, o univerzalnom ženskom problemu, Fridan prvenstveno misli na (akademski) obrazovane

⁷² „...the vital and revolutionary importance of feminism to Third World Women, especially black women.“ (Dicker 2008: 91)

⁷³ „...there was a strange discrepancy between the reality of our lives as women and the image to which we were trying to conform.“ (Friedan 1974: 6)

bjelkinje koje su zbog seksističkog ustrojstva društva primorane da kao domaćice ostanu u svojim domovima.

Ona je svu pažnju usmjerila isključivo na ove žene prikazujući ih kao jedine žrtve društva i sistema, zanemarujući pritom žene drugih rasa i klase i njihovu viktimizaciju, kao da one jednostavno ne postoje.

Ovakva jednodimenzionalna perspektiva ženske realnosti koja se može nazvati odrednicom savremenog feminističkog pokreta, za womanism je potpuno neprihvatljiva jer odiše rasizmom i osnažuje supremaciju bjelkinja čime negira mogućnost povezivanja žena van etničkih, rasnih i klasnih linija razdvajanja.

Klasnu strukturu američkog društva oblikovala je upravo rasna politika bjelačke supremacije i samo analizom rasizma i njegove funkcije u društvu može se doći do temelnog razumijevanja klasnih odnosa. Rasni i klasni identitet proizvode razlike u kvalitetu života, društvenom statusu i načinu života koji imaju primat nad jednoznačnim iskustvima žena. Kao pripadnice srednje klase društva bjelkinje su svoje interese definisale kao primarni fokus feminističkog pokreta, a izolacija žena koje ne pripadaju njihovoj rasi i klasi prouzrokovala je odsustvo čak i prepostavke o zajedničkom iskustvu.

Pedesetih godina 20. vijeka, u doba velike promjene za žene kad su obrazovanje i nauka trebale pomoći ženama da premoste razlike koje su dovele do marginalizacije žena u društvu, funkcionalizam je transformisao „šta jeste“ za žene ili „šta je bilo“ u „šta treba biti“.⁷⁴

Fridan otvoreno kritikuje institucije obrazovanja smatrajući da su upravo ove institucije ženama nanijele ogromnu štetu pripremajući djevojke za uloge majki i domaćica po uzusima patrijarhalnog društva. Autorka u svojoj knjizi i obrazovanje prikazuje kao privilegiju i pravo bjelkinja.

Ni u ovom segmentu nije posvećena pažnja crnim ženama i tome zašto je obrazovanje važno i za njih kao i za bijele žene. Očigledno je utišavanje i odbacivanje glasova crnkinja koje su se pokušavale izboriti za svoje mjesto u obrazovnom sistemu. I ovdje je prisutna rasistička netrpeljivost na koju ukazuje womanism jer su crne žene posmatrane kao objekti što ih čini inferiornima u odnosu na bijele žene. Kako bi bjelkinje zadržale poziciju autoriteta, sistemi rasizma, klasizma i obrazovnog elitizma moraju ostati 'netaknuti'.

Prema mišljenju Fridanove, intelektualni razvoj (bijelih) žena bio je namjerno zanemaren kao nepotreban i suvišan jer se smatralo da što je žena inteligentnija to je manje

⁷⁴ "...'what is' for women, or 'what was' to 'what should be' ." (Friedan 1974: 126)

ženstvena, a samim tim i neprivlačna muškarcu. Zato su i funkcionalisti objetučke prihvatali restriktivnu definiciju žene utemeljenu na rodnim konstruktima: „Žena je ono što društvo kaže da ona jeste.”⁷⁵ Na ovo bi se još moglo dodati i to da je crna žena ono što društvo kaže da ona jeste – inferiorna, objektivizovana, marginalizovana, nedostojna prihvatljive i dostojanstvene uloge u društvu.

Glavna zamjerka kasnijih feministkinja je što Fridan nije sagledala kompleksnost društvene strukture i kulturnih fenomena, isključivši u potpunosti iz svoje analize činjenicu rasne i klasne nejednakosti. Pa iako je analiza *ženske mistike* koju Fridan izlaže u istoimenoj knjizi ograničena na samo jedan sloj društva – imućnu bijelu ženu srednje klase u poslijeratnoj Americi – ona ostaje značajno svjedočanstvo društvene hipokrizije i načina na koji su psihoanaliza, sociologija i antropologija (zlo)upotrijebljene kao sredstva represivne kulture.

Uz veliki trud i zalaganje Beti Fridan i njenih istomišljenica, 1966. godine osnovana je organizacija pod imenom *Nacionalna organizacija za žene* (*National Organization for Women*) (NOW) čiji je cilj bio poduzeti sve aktivnosti sa svrhom ostvarivanja punog učešća žena u glavnim tokovima američkog društva uzimajući u obzir privilegije, ali i odgovornosti koje su do tad imali samo muškarci. Kao centar interesovanja liberalnog feminizma, NOW je svoju pažnju usmjerila prema saradnji sa društvenim sistemom u svrhu postizanja pravne jednakosti žena. Iako je NOW bila na glasu da je svu svoju energiju usmjeravala na poboljšanje statusa bijelih pripadnica srednje klase društva kroz ostvarivanje pristupa politici, zapošljavanju i ostvarivanju na profesionalnom planu, ova organizacija je isto tako, uzimala u obzir i crne žene i njihova interesovanja i probleme.

Jedna od članica ove organizacije bila je i Širli Čizom (Shirley Chisholm), aktivna političarka, prva Afroamerikanka koju je Demokratska partija 1972. godine nominovala za predsjednicu države.⁷⁶

Drugi talas feminizma označen je i kao „feminizam razlike“ u kome žene traže svoju punu i suštinsku ravnopravnost u osnovnim ljudskim i ženskim pitanjima zahtijevajući položaj alternativnog subjekta određenog svojom biologijom i individualnim sposobnostima koje moraju biti prepoznate, priznate i poštovane. U tom smislu, Lis Irigaraj (Luce Irigaray), francuska feministkinja, filozofkinja, lingvistkinja, sociologinja i teoretičarka, isticanje razlike stavlja u prvi plan:

⁷⁵ “Woman is what society says she is.” (Friedan 1974: 126)

⁷⁶ Vidjeti: Dicker, *A History of U.S. Feminisms*.

Kada Drugo sa svog zvjezdanih neba padne u ponor psihe, ono obavezuje „subjekat“ da se ponovo bori za nove granice svog polja utemeljenja/sađenja, da bi – na drugom mjestu, na drugi način – osigurao svoju dominaciju. Sa visina na kojima je bio, sada je natjeran da se vradi dubinama. Bilo kako bilo, ta pomjeranja su već uređena pravilima vertikalnosti. Dakle, faličkim pravilima. Ali kako urediti te tamne prostore, te crne kontinente, te zemlje s one strane ogledala?⁷⁷

O pojmu drugosti žene u odnosu na muškarca prva je pisala Simon de Beauvoir (Simone de Beauvoir) u svojoj knjizi *Drugi pol* (1949). Autorka se u svojoj knjizi usredsređuje na položaj žena, kombinujući istoriju, antropologiju, mit, etnografiju, biologiju, književnost i sociologiju, a da bi istražila zašto su žene uistinu inferioran, drugi pol – podređen, nekreativan i neslobodan. Na samom početku *Drugog pola* de Beauvoir naglašava da se o ženi govori samo kao o *Drugom*, što pokazuje da žena sama sebe ne određuje, već je unaprijed određena od njega-muškarca, koji se predstavlja kao *Prvi*. Ni ova autorka, koja se u svojoj knjizi bavila pitanjem i problemom „drugosti“ bijelih žena u odnosu na bijele muškarce, nije se zapitala šta je sa crnim ženama koje su na svojim leđima nosile breme „dvostrukе drugosti“ koja im je 'dodijeljena' od strane crnih muškaraca i od strane bijelih žena tj. na osnovu rodne i rasne pripadnosti.

I pored toga što se u svojoj knjizi ne bavi iskustvom afroameričkih žena ne može se reći da u potpunosti isključuje iskustva baš svih žena čija koža nije bijela. U trećem poglavljju pod naslovom „Mitovi“ (“Myths”) polemišući o objektivizaciji žene, de Beauvoir daje svoj osvrt na zbirku priča *Arapske noći* (*The Arabian Nights*) u kojima arapska žena, u jednom od opisa, muškarcu predstavlja izvor zadovoljstva na isti način kao voće, kolači ili mirisna ulja.⁷⁸

Izvor ženske podređenosti i podjarmlijenosti, tvrdila je de Beauvoir, leži u konceptu ženske 'drugosti' u odnosu prema muškarцу kao i u činjenici da su same žene internalizovale i prihvatile taj koncept kao nešto prirodno pristajući na vlastitu podređenost. Po ovako uspostavljenom obrascu ženske 'drugosti' jedino muškarac ima slobodu izbora da ustanovi sebe kao esencijalnog i kao Subjekt, dok se kao posljedica toga, žena uspostavlja kao neesencijalna i kao Objekt.

Krilatica po kojoj će biti upamćena ne samo de Beauvoir već i čitav glavni tok feminističkog pokreta koji će je preuzeti za svoju maksimu – „žena se ne rađa, ženom se

⁷⁷ Citirano u: Karapetrović, Milena (2007), *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*, Bijeljina: Organizacija žena „Lara“, str. 168.

⁷⁸ Vidjeti: De Beauvoir, (1982), *Drugi pol I-II*, prev. Zorica Milosavljević i Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZ.

postaje“⁷⁹ – upućuje na zaključak da je osnovni cilj ovakve studije bio u tome da se konačno razbiju predrasude o ženi koje njenu suštinu vide u polnosti i biološkoj funkciji.

Rod je, za razliku od pola koji se tiče samo bioloških razlika, šire definisan i podrazumijeva društveno konstruisanje biološkog pola žena i muškaraca. Kao društveni konstrukt rod se odnosi na skup različitih očekivanja vezanih za socijalne uloge žena i muškaraca, u privatnom i javnom životu, što znači da rod nije samo društveno konstruisana definicija žena i muškaraca, već je i društveno konstruisana definicija odnosa između muškaraca i žena.

Osobe se rađaju sa ženskim ili muškim polom, ali njihov pol nije ono što bi neupitno i konačno trebalo određivati njihove rodne uloge. Rodne uloge i rodna pravila naučena su ponašanja formirana i usvajana unutar sredine u kojoj se osoba ženskog ili muškog pola socijalizuje.

Okosnica *Drugog pola*, osnovna teza na kojoj de Bovoar zasniva svoju filozofsku studiju žene, glasi da je kategorija *drugog* na isti način prirođena čovjeku kao što je to i sama svijest. Drugost je, piše de Bovoar, neposredna činjenica društvene stvarnosti, ali i „osnovna kategorija ljudske misli“.⁸⁰ Problem je, prema njenom mišljenju, u tome što se sama svijest konstituiše kroz fundamentalno neprijateljstvo prema svakoj drugoj svijesti i što subjekat svoju afirmaciju stiče tako što drugog preobražava u nešto nebitno – u objekt. Stoga je postojanje i tumačenje žene oduvijek bilo podređeno muškarcu odnosno muškarac je svoju afirmaciju sebe kao Prvog ostvarivao kroz pozicioniranje žene kao Drugog koje se definiše isključivo u odnosu na Prvo, a ne na neki drugi način. Iako je sa ostvarenjem građanskih prava položaj žene u društvu 'evoluirao', „nikada dva pola nisu ravnopravno dijelila svijet“.⁸¹

Autorka naglašava da je nedostatak solidarnosti među ženama, kao i teškoća da se organizuju kao grupa koja dijeli zajednički interes uprkos razlikama te spremnost da prihvate položaj Drugoga, od suštinskog značaja za njihovu viševjekovnu potčinjenost. Odgovornost za ovo stanje potlačenosti stavlja se i na teret samih žena koje su prihvatale, ili još uvjek prihvataju, nametnutu inferiornost te često nisu dorasle tome da se izbore sa teretom slobode i neovisnosti.

⁷⁹ Ovo je rečenica kojom započinje drugi tom knjige *Drugi pol*. Ona ujedno sumira teorijsku raspravu koja je bila u fokusu analize prvog dijela i uvodi sljedeći dio u kojem autorica razmatra različite faze i uloge u životnom ciklusu žene kroz prizmu tradicionalnih uvjerenja o tome kako treba da izgleda njen život i šta treba da čini sudbinu žene.

⁸⁰ De Bovoar, *Drugi pol I-II*, str. 13.

⁸¹ Ibidem, str. 16.

Pretvorena u podređeno biće žena je primljena u muški svijet, ali i dalje ostaje otjelotvorenje nereda i imanencije što je nužno svrstava u *drugi pol*. Prema drevnoj dihotomiji po kojoj muškarac simbolizuje duh tj. pamet, a žena tijelo, žene su se oduvijek smještale u „drugi red“ kao niža, slabija i nevažna bića. Belma Bećirspahić u svojoj knjizi *Tijelo, ženskost i moć – upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo* (2011), navodi da:

Filozofija binarne opozicije uma i tijela⁸² u kojoj se muškost javlja kao nosilac stvarnosti, racija i pameti, a ženskost kao iracio, privid, emotivnost, nešto što treba suzbiti kako bi um zadržao svoj integritet, ostavila je duboke posljedice na odnose spolne dominacije u društvu.⁸³

Jedine žene koje su stvorile djelo koje je uporedivo sa djelom muškarca jesu one koje su snagom društvenih institucija ili sopstvenim trudom uspjеле da se izdignu iznad razlike u polu.⁸⁴ Time su potvratile da istorijska beznačajnost žene nije bila u njihovoj urođenoj inferiornosti, već naprotiv – „da ju je njena istorijska beznačajnost osudila na inferiornost“.⁸⁵

Iako između muškaraca i žena postoji niz različitih odnosa, ideal muško-ženskih odnosa predstavlja 'izbalansiran' par koji ne živi kao zatvorena celija, već se odvojeno integriše u društvo. Takav par bi pokazao „jednakost u razlici i razliku u jednakosti“⁸⁶ što je i jedno od stajališta womanisma kad je riječ o specifičnom odnosu žena prema muškarcima i obrnuto.

Pa ipak, stajališta Simon de Bovoar nisu uvijek bila prihvaćena, a neka su bila osporavana i od samih feministkinja. Za Lis Irigaraj kao predstavnici francuskog feminizma sedamdesetih godina 20. vijeka ne postoji odnos među polovima budući da muški pol potpuno isključuje ženski, *drugi pol* ne postoji, žene „uopće nemaju spol u svijetu obilježenom jednospolnom ekonomijom“.⁸⁷ Muški pol u ekonomiji označivanja zatvara krug označitelja i označenoga čime se ženski pol zapravo osporava. Iz tog razloga žena negira svoj pol i rod unutar kulture, koja je na takav način i odgaja, a ovakvo stajalište pravi je put ka gubitku identiteta.

⁸² S Platonom antička filozofija inauguriра postojanje dualizma ljudske prirode, tj. odnos duha (aktivno) i tijela (pasivno). Pretpostavlja se da je „Platon smatrao ženu prirodno nesposobnom da vlada svojim duhom, čime je automatski subordinirana aktivnostima drugih, ostajući zauvijek zatočena i ovisna od vanjskih, odnosno kolektivnih utjecaja“. (Bećirbašić 2011: 16).

⁸³ Bećirspahić, Belma (2011), *Tijelo, ženskost i moć – upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Zagreb-Sarajevo: Synopsis, str. 20.

⁸⁴ Kao primjer za prvu grupu, de Bovoar navodi kraljicu Izabelu, kraljicu Elizabetu i caricu Katarinu. Ono što je ove tri žene učinilo moćnim nije bilo sadržano u njihovoј ženskosti, već u činjenici da su bile suvereni. A Roza Luksemburg ili Madam Kiri su primjer za ličnosti koje su uspjele da postignu svjetsko priznanje snagom svojih postignuća nezavisno od činjenice svoje polnosti.

⁸⁵ De Bovoar, *Drugi pol I-II*, str. 283.

⁸⁶ Ibidem, str. 740.

⁸⁷ Biti, Vladimir (2000), *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 124.

Odbacivanjem ženskosti ili prihvatanjem žene kao Drugog kroz relacije moći, žena i ženskost postaju negativitet. Vrednovati ženski identitet u „muškom svijetu“ za Irigaraj se čini prijeko potrebnim, počevši od političkih struktura i pravnih regulacija kojima bi žena zakonski ovjerila svoj položaj u društvu. Ona treba djelovati kao građanka jednaka pred zakonom, kao rod koji zajedno s muškim, čini potpun „ljudski rod“.

Kada je riječ o de Bovoar i Irigaraj i njihovo teoriji ženske drugosti kao konstruktu patrijarhalno ustrojenog društva, svakako se treba osvrnuti na Kejt Milet (Kate Millett), jednu od najpoznatijih predstavnica radikalnih feministkinja čije djelo pod nazivom *Polna politika (Sexual Politics)* (1970) predstavlja jedan od ključnih tekstova drugog talasa feminizma. Ova knjiga rasvijetlila je aspekte patrijarhalnog sistema koji je nesmetano širio svoj uticaj u sve društvene sfere i na taj način 'uspješno' kočio žene na putu ka ravnopravnosti.

Kako bi svojoj teorijskoj perspektivi pružila uporište, Milet upotrebljava termin „politika“ u svrhu definisanja odnosa moći preko kojeg jedna društvena skupina vrši kontrolu nad drugom, prvenstveno misleći na bijele muškarce i bijele žene. Autorka je 'pribegla' analizi izvora pritisaka na žene u seksističkom društvu. Za nju ljudska seksualnost predstavlja refleksiju kulturnih stavova i vrijednosti koje je potrebno preispitivati ne bi li se omogućila društvena promjena.

Na samom početku knjige ona postavlja pitanje neizbjegnosti patrijarhata koji je sve do perioda objavljivanja knjige, ali i dugo nakon toga smatran prirodnom datošću, pokušavajući istovremeno odgovoriti na istorijsko pitanje, „da li patrijarhat iskonski vodi porijeklo iz superiorne muške snage ili iz kasnije mobilizacije ovakve snage u određenim okolnostima“.⁸⁸ Uzroke pritisaka na žene je, prije svega, vidjela u patrijarhalnom sistemu koji je određivao odnos između biološkog i kulturnog roda.

Mitovi o patrijarhatu ne služe samo kulturnom opravdanju ideje ženske inferiornosti već i uvjeravanju samih žena da je to temeljna istina o njihovom postojanju ne bi li ih se spriječilo u pružanju otpora. Upravo zato ona tvrdi da kada se govori o odnosima među polovima mora se govoriti o *politici* polova zato što se na taj način rasvjetljava priroda njihovog uzajamnog odnosa i ekonomski karakter međuzavisnosti koji svoj poseban izraz dobija upravo u porodičnoj strukturi. Prema njenom mišljenju patrijarhat je politička institucija, štaviše, on predstavlja primarni oblik društvenog porobljavanja čiji opstanak omogućuje da i drugi oblici porobljavanja (rasni, politički, ekonomski) nastave da postoje. Patrijarhalni sistem opstaje u svim društvima i svim vremenima. Od svih muškaraca pravi

⁸⁸ "...whether patriarchy originated primordially in the male's superior strength, or upon a later mobilization of such strength under certain circumstances." (Millet 2000: 28)

tlačitelje, a od svih žena žrtve. Iako Milet pominje rasizam kao oblik društvenog porobljavanja iniciran patrijarhalnim ustrojstvom društva, ona se ne bavi ovim pitanjem kao posebnom dimenzijom iskustva crne žene.

Temeljen na hijerarhijskim odnosima, moći i muškoj solidarnosti patrijarhat organizira društvo, kulturu i pojedince/ke, prožimajući se s klasnom i rasnom stratifikacijom.⁸⁹

Kejt Milet je vjerovala da bi izmjenjena društvena svijest oslobodila ženu i učinila kraj seksualnim inhibicijama, tabuima i dvostrukim društvenim standardima u sferi braka, porodice i seksualnosti. Kao politička institucija moći koja prožima sve aspekte privatnog i javnog života, načina mišljenja i interakcija, patrijarhat počiva na asimetrično utemeljenim odnosima moći i dominacije u primarnoj i fundamentalnoj sferi čovjekove seksualnosti. Istinska sloboda moguća je tek kad se raskinu okovi u kojima je zatočena čovjekova polnost. Prema njenom mišljenju, polna politika predstavlja obrazac i paradigma svih drugih odnosa i interakcija.

Ovakvo stanje stvari podržava i sistem obrazovanja koji je ustanovljen tako da produbljuje razlike među polovima ostavljajući ženama isključivo 'ženska zanimanja' i onemogućujući im pristup onim zanimanjima koja čine strukturu vlasti. Prema mišljenju Kejt Milet, porodica i obrazovanje predstavljaju one sfere u kojima se ne samo uspostavljaju polne razlike, već i obnavlja na njima zasnovana neravnopravnost.

Kao odgovor i reakcija teoretičarki i aktivistkinja feminističkog pokreta na visok stepen razlike između proklamovanih akademskih vrijednosti i njihovog ličnog iskustva u okviru akademskog prostora, nastale su ženske studije koje su se u Americi pojavile šezdesetih godina 20. vijeka. Ženske studije su, isprva kao alternativni program, na univerzitete donijele uz nove sadržaje i novi pristup obrazovanju što je izazvalo velike otpore unutar akademske zajednice. Zato i ne čudi činjenica što ženske studije nisu uvijek bile dobrodošle u etablirane naučne sredine, naročito ne na univerzitetu jer su bile u opoziciji sa tradicionalnim istraživanjem pa su uvijek pozicionirane na margini akademskih znanja.

Prvi kurs ženskih studija je 1969. godine zvanično uvršten u univerzitetski program na Univerzitetu Kornel, a do sredine osamdesetih godina sve visokoškolske ustanove u Sjedinjenim Američkim Državama u svojim programima imale su neke od oblika ženskih studija.⁹⁰

⁸⁹ Vidjeti: Rich, Adrienne (2002), *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, prev. Suzana i Sanja Kovačević, Zagreb: Kontra.

⁹⁰ Vidjeti: Popović, Dragana i Daša Duhaček (2009), „Od ciriškog kruga do studije roda: Rodna

Feminističke ideje i argumenti su postajali sve radikalniji usmjeravajući pažnju na lične, psihološke i polne aspekte ženskog ugnjetavanja, pomjerajući na taj način granice onoga što se prethodno smatralo 'političkim'. Bez obzira na pritiske od strane društvene zajednice, radikalne feministkinje su šezdesetih godina 20. vijeka osnovale svoj pokret pod nazivom *Pokret za oslobađanje žena* (*Women's Liberation Movement*) čija je osnovna svrha bila iskazivanje njihovog odbacivanja svega što je sadržavalo primjesu muškog političkog imperativa. Međutim, razmimoilaženja koja su se pojavila unutar pokreta za oslobađanje žena, nastala su kao posljedica toga što su radikalne feministkinje svu pažnju usmjerile na ugnjetavanje žena kao 'polne skupine' zanemarujući pritom razlike, kao što su naprimjer rasne, koje postoje među samim ženama.

Za razliku od njih Afroamerikanke su se, upravo zato što su svoju rasu smatrале osnovnim razlogom ugnjetavanja, u svojim stavovima poistovjećivale sa nacinalističkim pokretom crnaca radije nego sa feminističkim. Naprimjer pjesnikinja Niki Đovani (Nikki Giovanni) nije željela biti dijelom mainstream ženskog pokreta, tvrdeći da nije htjela učestvovati u „svadi bijele porodice“.⁹¹

Postignuća drugog talasa feminizma ogledaju se u tome što je stvorio okvir unutar kojeg svaka (bijela) žena može postati članicom ženskog pokreta omogućujući na taj način jednu vrstu inkluzivnosti, dok je slabost ovog talasa to što je obilježen kao mainstream talas heteroseksualnih bjelkinja srednje klase društva, a što je, posmatrano kroz ideologiju womanisma, ključni nedostatak drugog talasa feminizma. Upravo je ova slabost dovela do toga da je feminizam drugog talasa izgubio svoju dinamičnost osamdesetih godina 20. vijeka kada na 'scenu stupa' treći talas feminizma.

ravnopravnost i visoko obrazovanje“, *Godišnjak FPN*, III/3 Beograd.

⁹¹ „white family quarrel“ (Dicker 2008: 91)

3.3. Womanism u trećem talasu feminizma: kritika identitarne politike

Svoj doprinos razvoju trećeg talasa feminizma dale su i crne feministkinje, a među njima i kćerka spisateljke Alis Voker. Esej pod naslovom „Postajući treći talas“ (“*Becoming the Third Wave*”) Rebeka Voker (Rebecca Walker) je objavila u januaru 1992. godine u časopisu *Ms.*. U ovom eseju ona ističe da je ženama, od strane onih (muškaraca) koji su podržavali i zagovarali patrijarhalni sistem, poslana jasna poruka: „Zavežite! Čak i ako govorite, nećemo vas slušati.“⁹² Voker je odbila šutati navodeći da namjerava 'uzvratiti udarac' te posvetiti svoj život osnaživanju žena.

Esej završava 'molbom' koju je uputila ženama njene generacije tražeći od njih da zapamte da „borba nije ni u kom slučaju završena“⁹³. U posljedne dvije rečenice ona odvažno izjavljuje: „Ja nisam feministkinja postfeminizma. Ja sam treći talas.“⁹⁴ Ovaj njen prigovor bio je od posebnog značaja jer je njime osporavala ideju da su žene takozvane 'postfeminističke generacije' bile apolitične i nezainteresovane za unaprjeđivanje postignuća drugog talasa feminizma. Bio je ovo ujedno i nagovještaj dolaska nove generacije aktivistkinja, političarki, ali i književnica koje su imale namjeru raditi na mijenjanju svijeta. Upravo zato treći talas ima važnu ulogu u razvoju afroameričke womanističke književnosti jer je doprinijeo njenoj većoj vidljivosti.

Zajedno sa Šenon Lis (Shannon Liss), Rebeka Voker je, 1992. godine osnovala organizaciju pod nazivom *Udruženje direktnog djelovanja trećeg talasa* (*Third Wave Direct Action Corporation*), koja je nakon nekoliko godina preimenovana u *Fondaciju trećeg talasa* (*Third Wave Foundation*). Prema podacima koji su dostupni na njihovoj web-stranici, na čelu trećeg talasa su „mlade žene, muškarci, transseksualni aktivisti(kinje) koji se nastoje oduprijeti nejednakostima sa kojima se suočavamo, a koje su rezultat naših godina, roda, rase, seksualne orijentacije, ekonomskog statusa ili nivoa obrazovanja“.⁹⁵ Na ovaj način, aktivistkinje *Fondacije trećeg talasa* ilustruju volju mladih u preuzimanju svih potrebnih aktivnosti da, uz uvažavanje i očuvanje svih postignuća drugog talasa feminizma, idu dalje u svojoj borbi za jedno novo, bolje društvo u kojem će razlike između muškaraca/žena biti prihvачene bez predrasuda koje neminovno vode raznim oblicima diskriminacije.

⁹² “Shut up! Even if you speak we will not listen.” (Walker 1992: 39)

⁹³ “...the fight is far from over.” (Walker 1992: 41)

⁹⁴ “I am not a post-feminism feminist. I am the Third Wave.” (1992: 41)

⁹⁵ “...young women, men, and transgender activists striving to combat inequalities that we ourselves face as a result of our age, gender, race, sexual orientation, economic status, or level of education.” (Dicker 2008: 119)

Feministkinje trećeg talasa ističu kako ne postoji „žena *ut sic*“ nego postoje različite žene stavljene u različite istorijske i kulturološke kontekste. Ove feministkinje polaze od pretpostavke da „nijedan identitet nije stalan i nepromjenjiv pa svatko slobodno bira unutar višestruke ponude identiteta u nekom konkretnom društvenom okruženju“.⁹⁶

Postmodernistički feministički diskurs tvrdi da nema neposredne, date činjenice muškog i ženskog identiteta, već postoji čitav jedan proces diferencijacije. Za razliku od značajnog broja teoretičara koji su pol označavali biološkom kategorijom, postmoderna feministkinja Džudit Batler (Judith Butler) smatra da je pol kao i rod društveno zadan, tj. oni su društveni konstrukti, „učinci određenih oblika moći“.⁹⁷ Prema njenom mišljenju, supstancialni subjekat ne postoji ni kao epistemiološka izvjesnost, a ni kao empirijska činjenica, nego postoji samo učinak subjekta kojeg zahtijeva i naknadno legitimira upravo epistemiološka tradicija razlikovanja subjekta i objekta.

Govoreći o kategoriji subjekta u okvirima performativnosti identiteta, koncepcija Džudit Batler sadrži jednu bitnu dimenziju, a to je da „ne mora biti 'činioca iza čina', već se činilac na različite načine konstruira činom i kroz čin.“⁹⁸ Naprimjer, „biti žena“ ne znači samo ostvarivati određene varijacije estetike već činiti/govoriti u svim diskursima na više određenih načina i unutar više različitih normi koje se zajedno odnose na „ženstveno“.

Dakle, postfeministička i postmodernistička teorija omogućile su mjesto womanisma u feminizmu, a performativnost Džudit Batler značila je dalje proklamovanje womanisma.

Feministkinje ovog talasa ističu da identitet čine heterogene i heteronomne predodžbe o rodu, rasi i klasi. Napušta se biologija kao uteviljenje ženskog identiteta pa je, iz tog razloga, feminizam trećeg talasa posebno blizak kvir (*queer*) teoriji koja propituje nametnute patrijarhalne norme, tradiciju, običaje, a afirmiše lično kreiranje životnih uvjeta, kulture i vlastite seksualnosti; postmodernizmu po kojem žene moraju jedna drugoj otkriti svoje razlike da bi se mogle uspješno oduprijeti patrijarhalnoj sklonosti centralizacije; ekofeminizmu zasnovanom na ideji da između tlačenja žena i uništavanja prirode postoji unutrašnja veza, jer je društvena svijest koja podržava i podstiče dominaciju muškaraca, neposredno povezana sa neosjetljivošću prema životnoj sredini; sajberfeminizmu (*cyberfeminism*) koji označava feminističku praksu u virtualnom sajber (*cyber*) prostoru, posebno na internetu;

⁹⁶ Mesić, Milan (2006), „Feministička kritika multikulturalizma“, *Društvena istraživanja*, 4-5, str. 852.

⁹⁷ Butler, Judith (2000), *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb: Ženska infoteka, str. 12.

⁹⁸ Ibidem, str. 287.

transfeminizmu prema kojem su i pol i rod društveni konstrukt, a razlika između pola i roda umjetno povučena u svrhu njihovog binarnog shvatanja.

Treći talas se može opisati i kao feminizam mlađe generacije žena koje, i pored toga što su uvažile baštinu i postignuća drugog talasa feminizma isto tako su prepoznale i nastojale ukazati na njegove nedostatke. Ketrin Redfern (Catherine Redfern), urednica feminističkog bloga *The F-Word*, ističe da:

Pripadnice drugog talasa često pogrešno shvataju entuzijazam mladih žena kada je u pitanju termin 'treći talas.' Misle da je to zato što ne uvažavamo njihova postignuća ili što želimo da se udaljimo od njih. U stvari, ja mislim da je to jednostavno izražavanje potrebe da se osjećamo dijelom pokreta koji je od posebnog značaja za naše živote i na koji polažemo puno pravo, da naglasimo da je feministizam aktivan danas, upravo sad...⁹⁹

Feministkinje trećeg talasa susretale su se i sa poststrukturalističkim i postmodernističkim teorijama pod čijim uticajem su posebnu pažnju posvećivale identitetu žene ne pokušavajući pritom nivelišati razlike koje postoje između muškaraca i žena. Ovakav pristup čini sintezu teorijskog promišljanja i političkog aktivizma.

Kada se govori o aktivizmu feministkinja trećeg talasa svakako treba spomenuti organizaciju pod nazivom *Gerila djevojke* (*Guerilla Girls*) osnovanu 1985. godine čije djelovanje podsjeća na aktivnosti pokreta za oslobađanje žena iz perioda kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina 20. vijeka. Organizovane od strane umjetnica, spisateljki, režiserki, prodcentkinja, *Gerila djevojke* su razotkrivale seksizam i rasizam, izražen ne samo u politici nego i u umjetnosti.

Još jedna grupa aktivistkinja, Kvir nacija (Queer Nation), koja je započela sa radom u Njujorku 1990. godine, zahtjevala je da se organizuju protesti protiv veoma raširene homofobije u američkom društvu. Koristeći se sloganom „Ovdje smo. Neobični smo. Navikavajte se na to“¹⁰⁰, grupa je privukla pažnju članova Lezbijske, homoseksualne, biseksualne i transrodne (Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender) (LGBT) zajednice koji više nisu htjeli biti nevidljivi. Postupajući na ovakav način, organizacija je dala novo značenje izrazu „queer“, dugo vremena upotrebljavanom na pogrdan način, kao: 'nastran', 'ćaknut', 'homić'. Aktivistkinje kvir grupa otvarale su razne diskusije o seksualnosti, posebno među mlađim ženskim osobama koje su kasnije dale svoj doprinos trećem talasu feminizma.

⁹⁹ "Second wavers often misunderstand young women's enthusiasm for the term 'third wave'. They think it's because we don't respect their achievements or want to disassociate ourselves from them. In actual fact I think it simply demonstrates a desire to feel part of a movement with relevance to our own lives and to claim it for ourselves, to stress that feminism is active today, right now..." (Pilcher, Whelehan 2004: 172)

¹⁰⁰ "We're here. We're queer. Get used to it..." (Dicker 2008: 116)

Pored aktivistkinja, i teoretičarke feminizma su dale veliki doprinos razvoju trećeg talasa feminizma. Definišući treći talas, Rori Diker (Rory Dicker) i Alison Pipmajer (Alison Piepmeier) su u svojoj knjizi *Hvatajući talas: pripremajući feminism za 21. vijek* (*Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*), objasnile da:

Treći talas ima manje veze sa čistom generacijskom podjelom nego sa kulturnim kontekstom: treći talas činimo mi koje smo razvile osjećaj identiteta u svijetu koji oblikuje tehnologija, globalni kapitalizam, višestruki 'modeli' seksualnosti, mijenjanje nacionalne demografije, pad ekonomski 'vitalnosti'.¹⁰¹

Stoga je osnovni cilj savremenih teoretičarki lišavanje feminizma njegovih dotadašnjih temelja i pokušaj stvaranja jednog novog¹⁰² i sasvim drugačijeg polazišta za žensku politiku.

Uzimajući u obzir sve prethodno navedeno može se reći da je generalni stav savremene teorijske misli to da je svaka, naizgled apstraktna i neideološka kategorija zapravo prožeta društvenim odnosima i političkim ostvarenjima dominantnih socijalnih grupacija. Feministička teorija tako postaje zasnovana na fiktivnom entitetu žene koji, iako bi trebalo da bude primjenjiv na sve žene, zapravo pristaje samo onim ženama koje su ga i uzdigle na nivo principa. U toj zadanoj formi mnoge se žene, npr. crnkinje i lezbijke, uopšte nisu mogle prepoznati pa je stoga cilj feminizma trećeg talasa upravo stvaranje prostora u koji će se uklopliti svaka žena, bez obzira na etničku, rasnu i klasnu pripadnost, kao i na političku ili seksualnu orijentaciju. A unutar tog prostora nastaje književnost koja daje priliku svakoj od ovih žena da svoj lični doprinos da očuvanju nasljeđa, kulture i tradicije. Na tom tragu je womanisam bio pravi vjetar u leđa afroameričkim autorkama koje su se prihvatile zadatka da se iskustvo ne zaboravi, kultura obogati i tradicija nastavi, pa će u slijedećem poglavljju biti riječi o uticaju i doprinosu womanisma književnoj renesansi ovih autorki.

¹⁰¹ "The third wave has less to do with a neat generational divide than with a cultural context: the third wave consists of those of us who have developed our sense of identity in a world shaped by technology, global capitalism, multiple models of sexuality, changing national demographics, and declining economic vitality." (Dicker, Piepmeier 2003: 14)

¹⁰² Kad se kaže da je ovaj projekat nov, s tim treba biti oprezan jer upravo to „novo“ ovdje nastoji da u sebi obuhvati sve „stare“, neprestano ga preispitujući. Sam ženski pokret nikada nije više preispitivao ženskost ženskog.

4. KNJIŽEVNA RENESANSA AFROAMERIČKIH SPISATELJKI

Nije mala stvar da znatan broj mladih ljudi stremi tome da budu afroamerički romanopisci danas kad se novi 'crni' roman pojavljuje gotovo svakodnevno...to se posebno odnosi na razvoj i popularnost afroameričkog romana u današnje vrijeme. Roman i dalje služi u ideološke i društvene svrhe, potvrđujući potrebu prikazivanja proživljene realnosti unutar klasnih i rodnih okvira, vodeći brigu o svojoj sopstvenoj improvizacijskoj prirodi, prihvatajući prošlost i odolijevajući joj, produbljujući naš osjećaj za to ko je i šta znači biti crnac u postmodernizmu i postkolonijalnom svijetu.¹⁰³

Ponovno stupanje 'na scenu' afroameričkih spisateljki, ovoga puta odlučnije, sigurnije i samosvjesnije, inicirao je upravo womanism.

U ovom poglavlju se daje kritički pregled književne renesanse crnih spisateljki uz uspostavljanje tradicije između ovih afroameričkih womanističkih spisateljki. Osim toga, ovo poglavlje daje kritičku analizu konteksta u kojem ove književnice stvaraju svoja djela pritom posebnu pažnju posvećujući književnom stvaralaštvu Alis Voker, Zore Nil Herston i Teri Makmilan.

Afroameričke književnice druge polovine 20. vijeka u svojim romanima pokušavaju stvoriti fiktivnu istoriju sa svrhom popunjavanja praznine u zvaničnoj istoriji Amerike koja je nastala zatomljavanjem glasova generacija Afroamerikanki. Njihova stvarnost je decenijama bila takva da kao pripadnice „niže rase“ i „slabijeg“ pola nisu imale pravo na samoodređenje, a njihova uloga u društvu bila je restriktivna do te mjere da je zahtjevala potpuno zanemarivanje unutrašnjeg života i njegovog izraza u stvaralaštvu.

Iako su prešle dalek put od položaja koji su imale u ropstvu, mjesto Afroamerikanki u afroameričkoj i široj američkoj zajednici još uvijek se dovodi u pitanje. U ovakvoj situaciji stalnog preispitivanja bilo je neophodno da na raspaganju imaju kulturne modele iz svoje prošlosti koji će im pružiti snagu da osmisle svoj život. Njihove prethodnice koje su sačuvale vezu sa prošlošću u svojim autobiografijama, ispovijestima odbjeglih robinja ili samo usmenom predajom koja se prenosila sa majke na kćerku, omogućile su stvaralaštvo današnjih afroameričkih umjetnica.

¹⁰³ "It is no small matter that more than a few young people aspire to be African American novelists today when a new black novel is appearing almost daily...it is very much related to the growth and popularity of the African American novel in our time. The novel continues to serve both an ideological and a social purpose, affirming the need to reflect lived reality across class and gender lines, attending to its own improvisational nature, embracing and resisting the past, deepening our sense of who and what it means to be black in a postmodern, postcolonial world." (Graham 2004: 7)

U djelima ovih autorki stalno je prisutna potreba da se komunicira sa prošlošću, ali i da se ona smjesti u moderan okvir što predstavlja nastavak tradicije kao i način njenog očuvanja. Postupak ovih književnica podsjeća na arheološki jer one u zvaničnoj istoriji moraju pronaći skrivene slojeve svoje sopstvene istorije.

Međutim početno oduševljenje saznanjem da su postojale književne prethodnice, koje su im pomagale da lakše priđu stvaranju, ubrzo blijadi iz razloga što stvaralaštvo Afroamerikanki ni u jednom periodu nije nailazilo na 'oduševljen' prijem. U poređenju sa afroameričkim autorima bile su omalovažavane, kako od strane tih autora tako i od strane svih muških i velike većine ženskih kritičara. Elejn Šovalter (Elaine Showalter) navodi da „čak i kad su afroamerički pisci stekli priznanje, romani koje su napisale Afroamerikanke...bili su marginalizovani od strane afroameričke i bijele muške književne zajednice”.¹⁰⁴

U drugoj polovini 20. vijeka na scenu je stupila generacija afroameričkih književnica koje u svojim romanima pokazuju da je, time što je usvojila negativne rasističke i seksističke stereotipe koji ženu poimaju kao objekat, afroamerička zajednica onemogućila i muškarcima i ženama da vide sebe onakvima kakvi zaista jesu i da na toj osnovi grade zdrave odnose. Romani književnica kao što su Zora Nil Herston , Alis Voker, Toni Morison (Toni Morrison), Glorija Nejlor (Gloria Naylor), Ntozake Šange (Ntozake Shange) i Odri Lord (Audre Lorde) bave se načinima na koje seksizam i rasizam, nasiljem koje prouzrokuju, uništavaju živote mnogih žena. Uzroke ovih društvenih anomalija pomenute književnice nalaze prije svega, u shvatanjima koja su zajednice razvile o svojim pripadnicima. Svjesne svih ograničavajućih predstava u afroameričkoj i američkoj zajednici, junakinje njihovih romana definišu same sebe odbijajući da to umjesto njih učini zajednica.¹⁰⁵

Ovo je književnost koja je duboko ukorijenjena u mitološko nasljeđe, usmenu tradiciju, istoriju i politiku „crne“ Amerike. Sa druge strane, u američkoj kritici javlja se termin razlike unutar razlike, koji govori upravo o različitosti među ženama kao rezultatu varijeteta u rasnoj, klasnoj i kulturnoj pripadnosti, a na šta posebno ukazuje womanism.

Afroameričke književnice koriste literarne forme tipične za feminističku književnost druge polovine 20. vijeka koje nastaju kao reakcija na patrijarhalne književne forme. Ono što ove književnice žele da postignu jeste da uspešnije prikažu žensku psihu, isključe muške likove kao pokretače zapleta i stave akcenat na uspostavljanje ženske zajednice. Osim toga,

¹⁰⁴ “...even when black male writers won recognition, novels by black women...were marginalized by the black and white male literary communities.” (Citirano u: Warhol, Herndl 2010: 216)

¹⁰⁵ Vidjeti: Christian, Barbara (1985), “Trajectories of Self Definition: Placing Contemporary Afro-American Women’s Fiction”, in: Majorie Pryse and Hortense Spillers (eds.), *Conjuring: Black Women, Fiction and Literary Tradition*, Bloomington: Indiana University Press.

vrijednosti koje prožimaju afroameričku porodicu, zajednicu, religiju i kulturu ukazuju na jedan sistem vrijednosti koji je postojao prije sistema rasne dominacije i neovisno o njemu, a što bi bilo upravo ono po čemu se afroamerička zajednica razlikuje od drugih zajednica.

Teoretisanje kojim se bave Afroamerikanke obično je u narativnom obliku, u pričama koje one stvaraju, u zagonetkama i poslovicama, u „poigravanju“ s jezikom koji je veličan u djelima afroameričkih književnica.

Posljednja tri desetljeća 20. vijeka rezultirala su fenomenom koji bi se mogao opisati kao pogreška afroameričkih književnih kritičara koji su zaboravili neke crne spisateljke sve dok ih afroameričke feministkinje nisu ponovo pročitale i procijenile njihovu vrijednost.

Pam Moris (Pam Morris) smatra da, „spisateljke nisu bile potpuno 'nepostojeće'“, kako su mnogi tvrdili. Uprkos tome, „podudaranje njihovih mišljenja pruža čvrst dokaz 'gotovo nevidljivosti' ženskog književnog prisustva“. ¹⁰⁶

U poređenju s bijelim autorkama čije pisanje može poslužiti kao prikaz ekonomskog stanja i slabo plaćenih svakodnevnih poslova od strane upućene osobe, bilo bi daleko prikladnije ukazati na Afroamerikanke pomoću onog što Patriša Hil Kolins (Patricia Hill Collins) označava kao „unutarnji autsajder“, što je neobična društvena pozicija, „čudna 'marginalnost' koja je poticala karakterističan stav koji crnkinje imaju prema raznolikosti teme“. ¹⁰⁷

Razlog je ovo zbog kojeg je Alis Voker esej *Sopstvena soba* (*A Room of One's Own*) Virdžinije Vulf (Virginia Woolf) smatrala degradirajućim jer je isključivao 'obojene' žene i autorke koje nisu posjedovale materijalna sredstva da im pomognu izboriti se za neovisnost budući da sebi jednostavno nisu mogle priuštiti luksuz sopstvene sobe. U zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*) Voker iznosi posebne razloge za ovakav svoj stav:

Virdžinija Vulf, u svojoj knjizi *Sopstvena soba*, pisala je o tome da žena, da bi pisala djela fikcije, naravno, mora imati dvije stvari: sopstvenu sobu (sa ključem i bravom) i dovoljno novca da se uzdržava. Šta da radimo sa Filis Vitli, robinjom koja nije posjedovala čak ni samu sebe? Ova boležljiva, krhkka, crna djevojka kojoj bi isto tako ponekad trebao sluga – bila je krhkog zdravlja – i koju bi, da je bila bjelkinja smatrali intelektualno superiornom u odnosu na sve druge žene i većinu muškaraca u društvu u kojem je živjela. ¹⁰⁸

¹⁰⁶ “...women writers have not been quite so non-existent.”; “...the concord of their views provides strong testimony to the near-invisibility of women's literary presence.” (Morris 1993: 59)

¹⁰⁷ “the outsider within”; “...a peculiar marginality that stimulated a distinctive black women's perspective on a variety of themes”. (Collins 2000: 11)

¹⁰⁸ “Virginia Woolf, in her book *A Room of One's Own*, wrote that in order for a woman to write fiction she must have two things, certainly: a room of her own (with key and lock) and enough money to support herself. What then are we to make of Phillis Wheatley, a slave, who owned not even herself? This sickly, frail, Black girl who required a servant of her own at times – her health was so

Na ovaj način objašnjen osjećaj solidarnosti sa drugim ženama, posebno sa spisateljkama, čini da upravo one od toga imaju najviše koristi. Spremnost žena da govore u ime drugih žena u tradicionalno 'muškom' domenu politike i protestovanja, jeste ono što ih čini drugačijima.

Tekstovi čiji su autori muškarci, kako Moris objašnjava u prvom poglavlju svoje knjige *Književnost i feminizam: uvod* (*Literature and Feminism: An Introduction*), u prošlosti su težili tome da ženske likove oblikuju kao pasivne objekte, što je rezultiralo njihovim gotovo stalnim osuđivanjem. Suprotno tome, u djelima koja su napisale žene, ženski likovi su predstavljeni na način da se uopšte ne stide svojih sopstvenih tijela, ženstvenosti i seksualnosti. Sve ono što su napisale žene može (u izvjesnoj mjeri) 'izbalansirati' način na koji (žene) posmatraju same sebe „veličajući [svoju] seksualnost i artikulirajući užitak i ljepotu ženskog tijela bez stida i pravdanja“.¹⁰⁹

Ponovo razmatrajući pitanje o tome po čemu se pisanje afroameričkih autorki razlikuje od pisanja njihovih kolega, Mej Gwendolin Henderson (Mae Gwendolyn) naglašava da se tu radi o favorizovanju, a ne ograničavanju „drugog u nama samima“.¹¹⁰ To bi u osnovi značilo da crne spisateljke govore sa višestrukog i veoma kompleksnog društvenog, istorijskog i kulturnog stanovišta, što u stvarnosti predstavlja njihovu subjektivnost. Postupajući tako, ulaze u dvije vrste dijalektike: *dijalektiku razlika* za koju bi Barbara Kristijan upotrijebila izraz „kreativni dijalog“, zasnovanu na njihovoj kompleksnoj subjektivnosti i *dijalektiku identiteta* koju čine aspekti zajednički i drugima.¹¹¹

Kada je riječ o karakteristikama književnosti afroameričkih autorki, Toni Morison je, naprimjer, dosljedna u svom nastojanju da 'evocira' osjećaj zajedništva u svojim proznim djelima dok govorи o afroameričkoj i afričkoj kulturi. Zato nije slučajno što se naziv konferencije „Mijenajući naše sopstvene riječi“ (“Changing Our Own Words”)¹¹², održane 1987. godine odnosi na, kako pojašnjava Šeril A. Vol (Cheryl A. Wall), idiom u

precious – and who, had she been white, would have been easily considered the intellectual superior of all the women and most of the men in the society of her day.“ (Walker 2003: 235)

¹⁰⁹ „...celebrating [their] sexuality and articulating the pleasure and beauty of the female body without shame or apology.“ (Morris 1993: 64)

¹¹⁰ “the other in ourselves” (Citirano u: Gates 1990: 19)

¹¹¹ Henderson svoju primjedbu zasniva na onom što je Kristijan napisala o Odri Lord (Audrey Lorde) ističući da je kao crnkinja, lezbijka, feministkinja, pjesnikinja, majka, Lord tokom svog života dugo i naporno tragala za 'svojim' narodom. Smatrajući ih dijelom svoje osobnosti, ona ne želi odustati od svojih razlika. Štaviše, ona se njima koristi kao sredstvom za vođenje kreativnog dijaloga usmjerenog od žene prema muškarцу, crnkinje prema bjelkinji, lezbijke prema heteroseksualcu. (Vidjeti u: Christian 1997)

¹¹² Inspirisana konferencijom, Šeril A. Vol je upotrijebila isti naslov za zbirku eseja koju je uredila dvije godine kasnije.

afroameričkom dijalektu „mijenjajući riječi“¹¹³, izraz koji se često ponavlja u djelima Zore Nil Herston što ustvari znači „razmjena riječi“, odnosno konverzacija.

Isto je tako važno naglasiti da je od samih početaka afroameričke književnosti, tema putovanja bila centralna u radovima afroameričkih autorki. Kako ističe Merijema Grejam (Maryemma Graham), „afroamerički roman često je poklanjao pažnju temama migracije, rasnom sukobu i određivanju, te borbi za ljudska, građanska i jednaka prava za sve“.¹¹⁴

Ono što takođe karakteriše, ali i razdvaja pisanje crnih autorki od drugih radova i autora na savremenoj književnoj sceni, jeste svakako i istorijska uloga zajednice sa svim njenim specifičnostima. Ovo je proisteklo iz činjenice da je za mnoge od njih pisanje postalo dio procesa kulturnog revizionizma. Namjera im je, ne samo da ponude inovativne i provokativne impulse koji su namjerno samorefleksivni, nego i da pažljivije istraže ljudsku svijest sa svrhom razotkrivanja potencijalnih psihičkih ozljeda. Davanje jednog novog značenja prošlosti kroz drukčije tematske pravce istovremeno postaje most između prošlosti, sadašnjosti i neke bolje budućnosti. Naime gubitak identiteta i njegova rekonstrukcija, zajedno sa rekonstrukcijom istorije, značajna je tema u radovima afroameričkih književnica.

Njihovo bavljenje identitetom kao nečim što crne žene sebi ne mogu priuštiti da izgube, često je prikazivano u okviru zajednice iz razloga što je osjećaj identiteta neke osobe ukorijenjen u identitet čitave zajednice. Lalita Tademi (Tademy) naprimjer, u svojoj knjizi *Rijeka Kein (River Cane)* (2005) opisuje četiri generacije žena rođenih u vrijeme ropstva na području uz rijeku Kein, dok naprimjer, Teri Makmilan (Terry McMillan) u svojim romanima svjesno odbija gledati unazad.

Ova razlika u pristupu tematici prošlosti, autorke afroameričke književnosti ne sprječava u tome da žene opisuju kao moćne, centralne figure što opet doprinosi ispoljavanju osjećaja ženskog zajedništva zasnovanog na međusobnoj naklonosti i zajedničkom iskustvu. Sve ovo potvrđuju i riječi Debore E. Mekdauel (Deborah E. McDowell) koja smatra da je „prikazivanje crne žene kao 'cjelovitog' lika ili 'bića' bilo stalna preokupacija crnih novelistkinja tokom njihove književne istorije“.¹¹⁵ Međutim kod nekih autorki, načini prikazivanja likova i njihove kreativnosti, u velikoj mjeri se razlikuju. Tako naprimjer, Zora Nil Herston i Alis Voker usmjeravaju svoju pažnju na kreativnost kojom žene obogaćuju svoj svakodnevni život. U tom smislu Voker u svom romanu *Ljubičasta boja (The Color Purple)*

¹¹³ “changing words” (Wall 1989: 10)

¹¹⁴ „...the African American novel has paid frequent attention to themes of migration, racial confrontation and adjustment, and the struggle for human, civil, and equal rights.” (Graham 2004: 6)

¹¹⁵ „...imaging a black woman as a ‘whole’ character or ‘self’ has been a consistent preoccupation of black female novelists throughout their literary history.” (Citirano u: Gates 1990: 94)

prikazuje kreativnost ženskih likova kroz detaljan opis npr. pravljenja jorgana, pokrivača od komadića platna, spletanja kose u pletenice, kuhanja i drugih ne samo kreativnih, nego i korisnih aktivnosti kojima su se bavili likovi crnkinja, a koje su odgovarale društveno-istorijskom kontekstu perioda u koji je smještena radnja romana. Upravo iz tog razloga je Teri Makmilan u svojim romanima pisala o aktivnostima svojih protagonistkinja iz jedne druge, 'savremene' perspektive opisujući ih kako žure na posao, odlaze na konferencije, na ručkove sa prijateljicama, u teretanu, brinu za dom i porodicu ne zapostavljajući pritom svoj izgled i zdravlje, telefoniraju satima, i sl.

Dajući svoje mišljenje o načinu prikazivanja crne žene u afroameričkoj književnosti, Meri Helen Vošington (Mary Helen Washington) ističe da:

Najvažniji aspekt ove književne renesanse nije to kako su ove autorke shvaćene, nego ono što su same autorke promijenile u načinu na koji su crne žene predstavljene u književnosti. Prije svega, ove autorke predstavljaju crne žene kroz mnoštvo njihovih uloga – kao majki, kao kćerki, kao umjetnica i spisateljki, kao supruga, kao kućnih pomoćnica i učiteljica, kao studentica i svjetskih putnika, kao kozmetičarki, glumica; kao osoba koje daju svoj doprinos istoriji, kao posrednica u svojim sopstvenim životima. Njihovi likovi nisu uvijek hrabri niti su uvijek uspješni niti trebaju biti; ali mi kao čitaoci smo opsjednuti psihičkim životima ovih likova, njihovim putovanjima i čujemo njihove glasove kako govore svojim sopstvenim jezikom.¹¹⁶

Ono što je još važnije od stvaranja kompleksnih ženskih likova jeste to da su ove autorke odabrale da ispričaju svoje priče, koristeći se pritom jezikom na poseban način, stvarajući tako umjetničke oblike koji su dio jedinstvene književne tradicije. Iz tog razloga su Afrika i životi Afrikanki važni motivi u djelima afroameričkih književnica. Shvatajući važnost pripadanja određenoj zajednici njihove protagonistkinje često pronalaze harmoniju vraćajući se prastaroj afričkoj mudrosti. Ovakva društvena misija romana, jeste da oslika posebnu vezu u istoriji afričkih etničkih grupa.

Kako ističe Grejam, „njegov estetski značaj leži u retoričkim strategijama i metaforičkom jeziku koji autor koristi da bi ponavljao radnje iz prošlog vremena, osim ako ne rješava tenzije koje su neodvojivi dio romana“.¹¹⁷

¹¹⁶ “The most important aspect of this literary renaissance is not how these writers have been received but the changes the writers themselves have made in the way black women are represented in literature. First of all, these writers represent black women in a variety of roles – as mothers, as daughters, as artists and writers, as wives, as domestic workers and teachers, as college students and world travellers, as beauticians, actresses: as subjects acting in history, as agents in their own lives. Their characters are not always courageous, nor are they always successful, nor should they be, but we as readers are interested in these characters’ psychic lives, in their travels, and we hear their voices speaking in their own tongue.”(Washington 1989: 6)

¹¹⁷ “... its aesthetic significance lies in the rhetorical strategies and metaphorical language the author uses to re-enact if not resolve the novel’s inherent tensions.”(Graham 2004: 4-5)

Ove tenzije mogu se pojaviti u obliku različitih književnih tradicija kao što su naprimjer, napete, dramatične radnje preuzete iz formi koje vode porijeklo iz afričke usmene tradicije narodnih priča, pripovijesti robova, ili pak tradicionalnih zapadnih književnih formi, sentimentalizma i realizma, goticizma i naturalizma, itd. Zato i ne čudi činjenica da su u pojedinim romanima životi crnaca i crninja „prikazani kroz 'veo' humora ili satiričnu zamjenu koja se 'opire' jednostavnoj analizi“.¹¹⁸

Kada je riječ o afroameričkim autorkama, jedna od najvećih promjena desila se sedamdesetih godina 20. vijeka, u vrijeme njihovog obraćanja afroameričkoj zajednici kao svojoj čitalačkoj publici. U ovom periodu pojavljuje se nova generacija crnaca i crninja koji su predstavili nove kulturne trendove kad je u pitanju roman, a što je doprinijelo značajnom napretku u obliku samoistraživanja u afroameričkoj prozi. Osim toga u prvim romanima koje su napisale autorke crnkinje, ranih sedamdesetih godina 20. vijeka, evidentan je uticaj feminizma šezdesetih godina prošlog vijeka, sa naglaskom na maskulinizovane seksualne kodekse čineći na taj način ugnjetavanje žena 'besmrtnim'.

Afroameričke književnice izražavale su svoj stav o tome da nije samo dominantno bijelo društvo ono što bi trebalo mijenjati, nego i sama crna zajednica u kojoj se žene moraju boriti protiv načina na koji ih se nekad tretiralo i još uvijek ih se tretira – na osnovu roda.

Poznate afroameričke autorke kao što su Toni Morison (Toni Morrison), Alis Voker, Gejl Džouns (Gayl Jones), Toni Kejd Bambara (Cade) itd., ne samo da su pisale o dugotrajnom i iskrenom prijateljstvu među ženama, nego su istraživale i lezbijske veze, zasnovane na uzajamnom razumijevanju i ljubavi, ali i fizičkoj privlačnosti. Ove književnice su (raz)otkrile različite aspekte međuodnosa seksizma i rasizma u njihovom društvu, ali su prvenstveno „dovodile u pitanje sveopću definiciju žene u američkom društvu, posebno u pogledu majčinstva i seksualnosti“.¹¹⁹

U književnim djelima osamdesetih i devedesetih godina 20. vijeka afroameričke autorke nastavljaju s istraživanjem tema iz prethodnog desetljeća, prikazujući pritom razne stilove života što je rezultiralo raznovrsnošću djela fikcije, barem što se tiče tema i likova. Ono što je u osnovi zajedničko ovim djelima, jeste 'borba' protiv seksizma i rasizma unutar crne zajednice kao i naglašavanje negativnih momenata intersekcije klase, rase i roda.

¹¹⁸ „...presented through a veil of humor or satiric displacement that defies simplistic analysis.“ (Graham 2004: 4-5)

¹¹⁹ „...challenged the prevailing definition of woman in American society, especially in relation to motherhood and sexuality.“ (Christian 1997: 180)

Mnoge od ovih književnica kao što su naprimjer, Šerli En Vilijams (Sherley Anne Williams), Ntozake Šange , Maja Andželu (Maya Angelou), Gwendolin Bruks (Gwendolyn Brooks), Teri Makmilan, a čija djela obiluju bogatstvom stilova, tema i formi, žele saznati odgovor na isto pitanje, kojоj tačno zajednici Afroamerikanke treba da pripadaju da bi sebe u potpunosti razumjele, i kao Afroamerikanke, i kao žene?

U tom smislu i feministička kritičarka Hortens Spilers (Hortense Spillers) napominje da se „društvo crnih spisateljki koje pišu u Sjedinjenim Državama može sad posmatrati kao nova živopisna činjenica nacionalnog života“.¹²⁰ Iste te, 1990. godine, u uvodnom dijelu svoje knjige *Čitajući crno, čitajući feminističko* (*Reading Black, Reading Feminist*) Henri Luis Gejs (Henry Louis Gates) rezimira izrazita obilježja crnog književnog pokreta dajući im posebno mjesto u crnoj književnoj istoriji. Uprkos oštrim javnim debatama o političkim implikacijama crnog muškog seksizma, pokret se nije promovisao tako bombastično i svjesno svog postojanja, kao što su to ranije učinili, npr. Harlemska renesansa (Harlem Renaissance) ili Pokret crnih umjetnosti (Black Arts Movement).

Ono što je isto tako važno za ovaj period jeste da je rastući broj ženske čitalačke publike koja je bila zainteresovana za djela ovih autorki zajedno sa pozitivnim ocjenama od strane kritičara, pripremio tlo za drugi izvanredan trend 1990-ih, to jest (po)rast afroameričke popularne fikcije. Mnogi poznavaoци književnosti ovu pojavu pripisuju zapaženom uspjehu trećeg romana Teri Makmilan, *Čekajući izdah* (*Waiting to Exhale*) kojim je pomogla ne samo da se uspostavi moćno tržište crne ženske čitalačke publike, nego što je možda čak i važnije, privukla čitaoce mnogih drugih etničkih grupa.

Generalno posmatrajući prozna djela afroameričkih autorki nastala u periodu njihove književne renesanse, bave se različitim temama: rasizmom, obrazovanjem, porodičnim (pogotovo majka-kćerka) vezama, lezbijstvom, a često su naglašavane i teme kolonizacije i procesa lične destrukturalizacije. Dakle ove autorke ne samo da rade na očuvanju tradicije womanisma, nego i bogatstvom tematike svojih djela šire polje interesovanja womanisma. Protagonistkinje u njihovim književnim djelima najčešće pokušavaju pronaći balans između želje za socijalizacijom i ljubavlju, ali i odgovornosti koje imaju kao majke i kao supruge.

U tom smislu elaborirajući samoodređenje crnih žena Toni Kejd Bambara je 1983. godine u jednom intervjuu rekla da crne žene svoj pokret određuju na drugačiji način i u uslovima koji se razlikuju od bijelih feminističkih organizacija:

¹²⁰ “...the community of black women writing in the United States now can be regarded as a vivid new fact of national life.” (Citirano u: Gates 1990: 3)

Više smo sklone vjerovati našim sopstvenim tradicijama, koje god ime da smo dale i sad dajemo tim impulsima, tim grupama, tim agendama, i manje smo sklone misliti da trebamo zvučati i stvarati kao neobojene grupe koje se identificuju kao feminističke ili kao grupe za ženska prava, ili se meni samo tako čini.¹²¹

U savremenim afroameričkom romanima crnkinje su se prvenstveno bavile time na koji način su rasizam, seksizam i klasizam uticali na ljubav, moć, autonomiju, kreativnost, ženstvenost i muževnost u crnoj porodici i zajednici. Slijedeći ove teme afroameričke novelistkinje pružaju potpuno novi doživljaj u velikoj mjeri zanemarivane perspektive i hor glasova o ljudskom iskustvu.

Istražujući rad ovih književnica, afroameričke feminističke kritičarke Barbara Smit i Debora E. Mekdrael došle su do zaključka da su u radovima većine crnih novelistkinja u većoj ili manjoj mjeri primjetna sljedeća obilježja:

Motivi međusobno povezanih rasističkih, seksističkih i klasnih pritisaka; protagonistkinje crnkinje; spiritualna putovanja od viktimizacije do realizacije lične autonomije ili kreativnosti; centralnost ženskog povezivanja i stvaranja posebnih odnosa; poseban naglasak na ličnim vezama u porodici i zajednici; dublje, detaljnije istraživanje i potvrđivanje epistemološke snage emocija; 'ikonografija' ženske odjeće; i jezik crnkinja.¹²²

Za književnost osamdesetih godina 20. vijeka značajan je pokret Novog crnačkog estetskog (New Black Aesthetic) (NBA) koji se javlja uporedo sa kritički uspješno ocijenjenim afroameričkim feminističkim i womanističkim romanima. Ove savremene i neorealistički napisane priče afroameričkih autorki osporavale su mušku dominaciju, istraživale stereotipe crnih žena, osnaživale glasove i vrijednosti ovih žena, pomjerajući na taj način granice od margina ka centru tradicije afroameričkog romana.

Dobitnica Nobelove nagrade za književnost, Toni Morison u intervjuu za Njujork tajms (*The New York Times*) iz 1994. godine, nije skrivala radost zbog promjena koje su se tada dešavale u izdavačkoj industriji. Ove promjene ticale su se crnih autorki čiji su romani bili na listi bestselera te su, u većini slučajeva, birani za naslove mjeseca. „Sad postoji nešto kao što je *popularna književnost crnkinja*. Popularna!“¹²³ izjavila je Morison u svom

¹²¹ “We are more inclined to trust our own traditions, whatever name we gave and now give those impulses, those groups, those agendas, and are less inclined to think we have to sound like, build like, non-colored groups that identify themselves as feminist or as women’s rights groups, or so it seems to me.” (Citirano u: Tate 1983: 34)

¹²² “Motifs of interlocking racist, sexist, and classist oppression; black female protagonists; spiritual journeys from victimization to the realization of personal autonomy or creativity; a centrality of female bonding or networking; a sharp focus on personal relationships in the family and community; deeper, more detailed exploration and validation of the epistemological power of the emotions; iconography of women’s clothing; and black female language.” (Citirano u: Bell 2004: 137)

¹²³ “There is now such a thing as *popular black women’s literature*. Popular!” (Citirano u: Dreifus 1994: 74)

intervjuu. Istovremeno pojavljivanje romana *Džez (Jazz)* Toni Morison, *Posjedujući tajnu sreće (Possessing the Secret of Joy)* Alis Voker i *Čekajući izdah (Waiting to Exhale)* Teri Makmilan, 1992. godine na *The New York Times* listi bestselera bio je, ne samo veliki uspjeh, nego i stvaranje jednog pozitivnog odnosa prema književnom stvaralaštvu crnih autorki. Imena ove tri književnice bila su nekoliko sedmica na ovoj listi dajući na taj način svoj doprinos širenju i jačanju onog što su književni kritičari prepoznali kao renesansu pisanja i čitanja djela afroameričkih autorki.

Činjenica je da etablirane autorke različitim generacijama, kao što su Herston, Voker i Makmilan u svojim djelima, prvenstveno romanima, pažnju usmjeravaju na prikazivanje crnih žena, stvarajući neprekinutu, crnu, sjajnu nit koja se proteže iz prošlosti u sadašnjost i koja stremi ka budućnosti noseći sa sobom njihove sudbine i iskustva pretočene u djela ovih autorki koje ih čuvaju od zaborava.

Ono što je svojstveno Herston i Voker jeste favorizovanje post-robovlasničkih okruženja u svrhu pružanja podrške istorijski važnim dešavanjima; pripovijedanje o sjevernačkim migracijama čija je osnovna uloga bila rasvijetljavanje posljedica otvorenog rasizma; opisivanje brakova bez ljubavi sa svrhom isticanja prava na neovisnost koju svaka (crna) žena zaslužuje; prikazivanje čvrstih, monolitnih, crnih zajednica sa svrhom naglašavanja karakteristika po kojima se ove zajednice razlikuju od bijelih mainstream zajednica.

Za razliku od ove dvije autorke, Makmilan se u svojim djelima bavi sličnim temama smještajući ih u savremeno okruženje, tj. pričama o ženama koje se iz svojih zajednica sele u neke druge (gradove, predgrađa) te bivaju odvojene od porodice, izolovane; o nezadovoljavajućim i razočaravajućim vezama sa crnim muškarcima; o istraživanjima mogućnosti da žena živi sama, neodata te sa kakvim se problemima susreće ako se odluči na život u samoći; o elementima međurasnih sukoba koji su ekonomski i klasne razlike učinili besmrtnima.

Ulažući izvjestan napor u prikrivanje bola i stvaranje svojih sopstvenih idealja, ove žene istovremeno otkrivaju način na koji povezuju negativne i pozitivne aspekte sebe i vanjske stvarnosti u jedan identitet što im omogućuje da odgovore na izazove svijeta u kojem moraju živjeti.

Afroameričke savremene književnice ne vide potrebu da ovjekovječuju isključivo slike crnih žena kao snažnih žena, uvijek spremnih da se suoče sa svim teškoćama. Naprotiv u svojim djelima, one istražuju sve aspekte iskustava crnih žena – njihove slabosti i neuspjehe, kao i njihovu snagu i sposobnost da se izbore sa rasnim i rodnim ugnjetavanjem.

Pišući o sopstvenim iskustvima i iskustvima drugih crnih žena (koja doživljavaju u Americi već tri stotine godina), one istražuju urođenu ljudskost likova koje prikazuju, onih koji utjelovljuju kvalitete koje ih ne čine ni besprijeckornim heroinama, ni nemoralnim individuama niti bespomoćnim žrtvama. Upravo zato je osjećaj za jedno iskreno, složeno i raznovrsno isticanje značenja iskustva crnkinja u Americi važno obilježje djela afroameričkih autorki čija je svrha očuvanje i nastavak tradicije afroameričke književnosti i womanisma.

U tom smislu treba istaknuti posebnu vezu između dvije autorke, prethodnice i nasljednice, Zore Nil Herston i Alis Voker. Prisustvo poveznica u njihovom književnom stvaralaštvu i njihovog zdušnog nastojanja da svojim djelima obogate afroameričko stvaralaštvo te daju prilog karakterističnosti njegovog karaktera, svjedoči o kontinuitetu i književne tradicije i koncepta womanisma, a mjesto njihovog konceptualnog mimoilaženja/udaljavanja bacaju jače svjetlo na razvojnu dinamiku i jednog i drugog.

Suprotno opštem trendu u afroameričkoj književnosti, a prema kojem su se bjelci okrivljivali za sve što nije dobro u afroameričkoj zajednici, Alis Voker je insistirala na tome da se i Afroamerikanci moraju suočiti sa odgovornošću za patnju koju su nanosili svojim ženama i djeci. Insistirajući i na posebnosti žene, ne samo da je povezala svoje djelo sa djelom svoje prethodnice, nego je na ovaj način i istakla važnost matrilinearnosti u afroameričkom ženskom stvaralaštvu, stvarajući tako poveznicu i sa budućim generacijama književnica, a s ciljem održavanja kontinuiteta pamćenja i očuvanja afroameričke (književne) tradicije. Na kraju, ove autorke su utabale put jednom novom žanru u sklopu popularne afroameričke ženske književnosti poznatijem kao „urbana crna beletristica“ koja čini neizostavan dio afroameričkog književnog stvaralaštva jer tradiciju womanisma uklapa u savremene okvire održavajući kontinuitet, ne samo očuvanja, nego i daljeg razvoja afroameričke književnosti, a o čemu će više biti riječi u jednom od narednih potpoglavlja.

4.1. Herston i Voker: prethodnica i nasljednica

Uzimajući u obzir važnost kulturnog nasljeđa i tradicije womanisma, Alis Voker priznaje da afroameričke književnice mlađe generacije jako puno duguju pripadnicama starije generacije književnica, koje se smatraju pionirima afroameričkog književnog stvaralaštva. Predmetom velikog broja studija bila je i još uvijek jeste veza između Alis Voker i Zore Nil Herston koja je narasla do veličine književnog mita o naslijedu između dvije autorke afroameričkog porijekla. Zora Nil Herston jedna je od malobrojnih književnica u čijem se radu u centru pripovijedanja našla svijest žene čiji razvoj autorka zorno prikazuje. Pritom pokušava izbjegći uobičajene zamke i ograničenja koja nameće patrijarhalni tekst.

Potreba Alis Voker za uzorom u opisivanju afroameričke kulture i položaja žene u njoj toliko je naglašena da se stiče utisak da je Voker izmisnila Zoru Nil Herston i prije nego je saznala da postoji, što i ona sama potvrđuje: „Postala sam svjesna potrebe za stvaralaštvom Zore Nil Herston neko vrijeme prije nego što sam saznala za postojanje njenog djela.“¹²⁴ Najdragocjenija stvar koju joj je Herston podarila, kako navodi Voker, jeste njeno uvjerenje da afroamerička kultura zasluguje da bude opisana i zapisana, budući da ne samo da ima istu vrijednost, već je i superiorna u odnosu na kulturu bijelaca:

Utješilo me njeni uvjerenje da iznosi ne samo odgovarajuću kulturu već superiornu...Ovo je bila prva indikacija osobine koju smatram za najkarakterističniju u Zorinom radu: zdravlje rase; viđenje crnaca kao potpunih, kompleksnih, *nesmanjenih* ljudskih bića, viđenje koje nedostaje u tako puno tekstova u književnosti crnaca...¹²⁵

Uticaj Zore Nil Herston primjetan je u romanima Alis Voker kroz predstavljanje paralele u korištenju slične tematike i simbola. Naprimjer tematika spajanja postavki hrišćanske i afričke religije kao i vjerovanje u animizam, postaje dio matrilinearog književnog nasljeđa Alis Voker. Velika sličnost u radu ove dvije autorke, osim teme matrilinearosti, primjetna je i u predstavljanju i tretiranju glavnih junakinja. Kao i Herston, Voker ženskim likovima u svojim romanima daje natprirodnu snagu kojom uspijevaju 'zaplašiti' muškarce koji su do tog momenta imali odlučujuću riječ u svemu. Sve one prolaze kroz mnoge patnje i bivaju psihički, često i fizički zlostavljanje od strane muškaraca iz svog

¹²⁴ “I became aware of my need of Zora Neale Hurston’s work some time before I knew her work existed.” (Walker 2003: 83)

¹²⁵ “I was soothed by her assurance that she was exposing not simply an adequate culture but a superior one...This was my first indication of the quality I feel is most characteristic of Zora’s work: racial health; a sense of black people as complete, complex, *undiminished* human beings, a sense that is lacking in so much black writing.” (Walker 2003: 84-85)

okruženja, najčešće muževa. Obim ovih zlostavljanja je znatno veći, a njihov opis detaljniji u romanima Alis Voker.

Potrebno je naglasiti i da ni jedna od ove dvije autorke ne daju priliku junakinjama svojih romana da se izbore sa patrijarhalnom strukturom čije su žrtve, jer ograničenja koja im nameće njihova sredina postaju dio njihovog unutrašnjeg mehanizma koji ih sprječava da se izraze. Predstaviti junakinju kao snažnu i nezavisnu značilo je dati argumente onima koji su smatrali da Afroamerikanke i nisu žene zbog svoje snage, a s druge strane, predstaviti ih isključivo kao bespomoćne žene značilo je zatvarati oči pred činjenicom da su Afroamerikanke preživjele razne oblike zlostavljanja upravo zahvaljujući činjenici da nisu pale pod uticaj ograničavajućih pravila koja su se odnosila na bijele žene.

Imajući ovo u vidu moglo bi se reći da se stvaralački zaokret ili subverzija Zore Nil Herston sastoji u uvođenju teme ženske emotivnosti u afroamerički roman. Zato njen roman *Njihove oči su gledale u boga* (*Their Eyes Were Watching God*) u kojem ona uvodi gledište žene u priču, prema mišljenju Eliot Batler-Evans (Elliot Butler-Evans) i predstavlja jedan od prvih primjera afroameričke feminističke ideologije.¹²⁶ I Alis Voker slično kao i Herston, u centar svog interesovanja stavlja Afroamerikanku, njen unutrašnji svijet i njene pokušaje da se suprotstavi ugnjetavanju muškaraca u svojoj užoj i široj zajednici, što je od njenog djela stvorilo „značajnu kulturnu inovaciju“.¹²⁷

Zora Nil Herston rođena je 1891. godine u gradu Notasulga u Alabami, iako je tvrdila da je njen rodni grad Itonvil (Eatonville) na Floridi. Njen otac, Džon Herston (John Hurston) bio je sin bivših robova Ejmi (Amy) i Alfreda Herstona; njena majka Lusi Pots (Lucy Potts) takođe je bila kćerka bivših robova Sare (Sarah) i Ričarda (Richard) Potsa. Lusi i Džon imali su šestero djece: Džona, Hezekaja (Hezekiah) Roberta, Saru Emelin (Sarah Emmeline), Ričarda Vilijama (Richard William), Džoela (Joel) i Zoru Li (Lee).

Još dok je Zora bila mala, bračni par Herston se odlučio preseliti na Floridu gdje je njen otac „našao priliku i suosjećajne bijelce koji koji su donirali zemlju gradu Itonvilu nazvanom po jednom od bijelih dobročinitelja, a u kojem je živjela isključivo crnačka populacija“.¹²⁸ Džon Herston je kupio imanje u Itonvilu sa kućom i ambarom, a kasnije od 1912. do 1916. godine bio je i gradonačelnik. Itonvil koji je Zora Nil Herston smatrala svojim

¹²⁶ Vidjeti: Butler-Evans, Elliot (1989), *Race Gender and Desire: Narrative Strategies in the Fiction of Toni Cade Bambara, Toni Morrison and Alice Walker*, Philadelphia: Temple University Press.

¹²⁷ “significant cultural innovation” (Butler-Evans 1989: 57)

¹²⁸ “...found opportunity, and sympathetic whites who donated land for the all-black town of Eatonville, named after one of its white benefactors.” (Bordelon 1999: 5)

domom imao je veoma važnu ulogu u njenom odrastanju. Odrasla je u ovom gradu u kojem je upoznala važne crnce i crnkinje koji su joj bili uzori u politici, religiji i pripovijedanju.¹²⁹

Djeca Džona i Lusi družila su se s drugom djecom, a mnogi ljudi privučeni gostoljubivošću Herstonovih, često su ih posjećivali u njihovom domu koji je postao centar društvenih okupljanja za njihove susjede.

Zorina majka Lusi koja joj je od ranog djetinjstva stvorila naviku za učenjem i naglašavala važnost obrazovanja, preminula je 1904. godine kad je Zora imala samo trinaest godina. Prema tvrdnjama Pamele Bordelon, period nakon Lusine smrti od 1904. do 1917. godine, skoro da nije bio dokumentovan iako postoje neki podaci da je Zora pohađala školu u Džeksonvilu (Jacksonville) dok su njena braća i sestra živjeli sa ocem i maćehom Meti Mog (Mattie Moge).¹³⁰ Zora nije voljela novu suprugu svog oca jer je saznala da je njen otac, koji je 1917. godine izgubio život u saobraćajnoj nesreći, bio u vezi sa Meti još dok je njena majka bila živa. Zora nije prisustvovala njegovoj sahrani.¹³¹

U periodu od 1915. do 1916. godine Zora Nil Herston radila je za muzičku kompaniju "Gillbert and Sullivan". Nakon što se razboljela i bila podvrgnuta operaciji, napustila je ovaj posao. Četiri godine kasnije, Herston je stekla diplomu više škole na Univerzitetu Hauard, renomiranom univerzitetu za crnce u Vašingtonu, osnovanom 1867. godine. Nastavila je studiranje na ovom Univerzitetu do 1924. godine, gdje je upoznala i Herberta Šina (Sheen) sa kojim se vjenčala 1927., a razvela 1931. godine.

Herston je 1921. godine postala članicom književnog društva kojeg su vodili Alan Lok (Alain Locke) i Montgomeri Gregori (Montgomery Gregory).

U Njujork se preselila 1925. godine, samo godinu dana nakon što je njena priča „Uronjena u svjetlo“ ("Drenched in Light") objavljena u časopisu *Opportunity*. Ovaj časopis je nudio priliku za demonstriranje afroameričkog kulturnog izraza, a bavio se i pitanjima građanskih prava predstavljajući alternativu mainstream publikacijama namijenjenim prvenstveno bijeloj čitalačkoj publici. Druga dva značajna afroamerička časopisa iz ovog perioda bili su *The Crisis* i *Messenger* koji su bili posvećeni pitanjima građanskih prava crnih i drugih obojenih ljudi.

¹²⁹ Vidjeti: Boyd, Valerie (2003), *Wrapped in Rainbows: The Life of Zora Neale Hurston*, New York: Scribner.

¹³⁰ Vidjeti: Bordelon, Pamela (ed.) (1999), "Zora Neale Hurston: A Biographical Essay", in: *Go Gator and Muddy the Water: Writings by Zora Neale Hurston From the Federal Writers' Project*, New York: W. W. Norton & Company.

¹³¹ Vidjeti: Boyd, *Wrapped in Rainbows: The Life of Zora Neale Hurston*.

Dvije godine nakon objavljivanja prvog broja časopisa *Opportunity*, na ceremoniji uručivanja nagrada koje je dodjeljivao ovaj časopis 1925. godine, Herstonovoj se pružila prilika da upozna autore kao što su Kaunti Kalen (Countee Cullen), Karl Van Vehten (Carl Van Vechten), Lengston Hjuz (Langston Hughes), Fani Herst (Fannie Hurst) i Eni Nejtan Majer (Annie Nathan Meyer). Iste godine Herston je počela raditi za Fani Herst, a njena priča „Srčanost“ (“Spunk”) objavljena je u časopisu *Opportunity*. Upisuje se i na Bernard koledž gdje je bila jedini crni student i gdje je 1928. godine i diplomirala.

U periodu od 1928. do 1932. godine njen rad je finansirala Šarlot Ozgud Mejson (Charlotte Osgood Mason) koju je upoznala preko Lengstona Hjuza čiji je rad Mejson takođe finansijski pomagala. Prema pisanju Valeri Bojd, ono što je Mejson privuklo kod Zore Nil Herston bili su „sjajan intelekt i potpuni nedostatak pretencioznosti“.¹³² Za vrijeme ovog sponzorstva Herston je na terenu prikupljala antropološke podatke pažljivo promatrajući radna okruženja u tvornicama i na željeznicama. Prikupljujući informacije ne terenu Herston se potpuno unijela u kulturu koje je promatrala i istraživala. Nažalost, posljedice Velike ekonomске krize pogodile su i Zoru Nil Herston budući da je 1932. godine Mejson prestala finansijski podržavati njen rad.

Podaci koje je prikupila na terenu kasnih dvadesetih godina 20. vijeka bili su osnova za njen prvi autobiografski roman pod nazivom *Jonina bundevina loza* (*Jonah's Gourd Vine*), objavljen 1934. godine. Roman je ocijenjen u publikacijama *Opportunity*, *The Crisis* i *New York Times Book Review*. Margaret Volas (Wallace) je u *New York Times Book Review* o romanu napisala: „*Jonina bundevina loza* može se bez straha od pretjerivanja nazvati najbitnjim i najoriginalnijim romanom o američkim crncima koji je dosad napisan od strane pripadnika crnačke rase.“¹³³

Kao rezultat istraživanja provedenog na Floridi i u Luiziani, Herston je 1935. godine objavila svoj drugi roman pod nazivom *Mule i muškarci* (*Mules and Men*). Godinu dana kasnije Herstonovoj je dodijeljena Gugenhajm (Guggenheim) stipendija nakon čega je otputovala na Karibe (Caribbean) da bi provela istraživanje o lošoj sreći (*hoodoo*). Za vrijeme boravka na Haitiju (Haiti) 1936. godine, pisala je roman *Njihove oči su gledale u boga* (*Their Eyes Were Watching God*) koji je objavljen 1937. godine. Za ovaj roman bi se moglo reći da je jedan od najčitanijih, ali i roman o kojem se najviše diskutovalo.

¹³² “...effulgent intellect and absolute lack of pretension.” (Boyd 2003: 158)

¹³³ “*Jonah's Gourd Vine* can be called without fear of exaggeration the most vital and original novel about the American Negro that has yet been written by a member of the Negro race.” (Jones 2009: 8)

Nakon samo godinu dana objavila je i roman *Reci mom konju* (*Tell My Horse*) koji je ustvari, prikaz njenog istraživanja provedenog na Karibima.

Godine 1939. Zora Nil Herston vjenčala se sa Albertom Prajsom (Price) kojeg je upoznala dok je radila za Federalni projekat pisaca (Federal Writers Project). Iste godine objavila je i roman *Mojsije, čovjek planine* (*Moses, Man of the Mountain*). Njeno interesovanje za priču o Mojsiju oslikava popularnost koju u afroameričkoj kulturi ima ovaj lik koji kao simbol slobode i oslobođanja svih potlačenih ljudi. Samo godinu dana kasnije, tokom 1940. godine Zora i Albert Prajs putovali su na relaciji između Njujorka i Sjeverne Karoline gdje je ona provodila istraživanje o vjeri te pomagala u izradi filma o prakticiranju vjere među crncima u Sjevernoj Karolini.

Dvije godine kasnije, 1942., objavila je autobiografski roman *Prašnjavi tragovi na putu* (*Dust Trucks on a Road*) u kojem pokušava 'uljepšati' određene činjenice iz svog života. Ovaj roman dokaz je njene sposobnosti rekonstruisanja svojih iskustava kroz prizmu rase, klase i roda. Slijedeće godine je roman *Prašnjavi tragovi na putu* osvojio nagradu Anisfield-Wolf Book Award, a iste te godine autorka se razvela od Alberta Prajsa i počela raditi u organizaciji čiji je glavni zadatak bio borba za ljudska prava.

Tokom 1945. godine radila je na knjizi *Gđa. Doktor* (*Mrs. Doctor*) koju nikad nije objavila, a 1947. godine otputovala je u Honduras gdje je sastavlјala materijal za svoju knjigu pod nazivom *Serafin na rijeci Svani* (*Seraph on the Suwanee*). Za razliku od njenih ostalih objavljenih proznih djela, ova knjiga govori o bijeloj porodici sa Floride, istovremeno istražujući pitanja rase, klase i roda, ali iz jedne druge perspektive. Bio je ovo posljednji roman Zore Nil Herston. Objavljen je 1948. godine. Iste godine Herston je optužena za uznemiravanje djeteta. Cijela priča počela je kada je bivša kućevlasnica optužila da je Herston uznemiravala njenog maloljetnog sina. Herston je kategorički odbila ove optužbe dokazavši da je boravila u Hondurasu u vrijeme dok je sin kućevlasnice bio navodno uznemiravan. Napokon su 1949. godine, sve optužbe odbačene. U ovom periodu Herston je počela raditi na novoj knjizi naziva *Životi Barnija Turka* (*The Lives of Barney Turk*), koja nije objavljena. Tokom 1951. godine radila je na tekstu kojeg je nazvala *Zlatna božja klupa* (*The Golden Bench of God*). Ovaj kratki roman je namjeravala preoblikovati u kazališni komad, ali ga nije nikad objavila.

Nakon što je 1956. godine osoba kojoj je Herston plaćala najam za kuću odlučila tu kuću prodati, autorka se morala iseliti te odlazi na otok Merritt (Merritt) na Floridi. Godinu dana kasnije suočila se sa brojnim zdravstvenim problemima, a 1959. godine doživjela je i

udar. U oktobru iste godine preselila se u dom za starije i nemoćne osobe Saint Lucie County Welfare Home gdje je provela posljednje dane svog života. Umrla je 1960. godine.¹³⁴

Uprkos mnogim preprekama s kojima se suočavala kao afroamerička književnica početkom 20. vijeka, Herston je iza sebe ostavila veliki broj tekstova – objavljenih i neobjavljenih – uključujući kratke priče, romane, memoare, drame, eseje i narodne priče. Kao antropologinja i spisateljka, dala je veliki doprinos i očuvanju afroameričke kulture i tradicije koja čak i danas inspiriše mnoge autore. Upravo zato je Alis Voker u svojoj knjizi *Volim samu sebe kad se smijem i opet kad izgledam loše i impresivno: čitatelj Zore Nil Herston (I Love Myself When I Am Laughing and Then Again When I Am Looking Mean and Impressive: A Zora Neale Hurston Reader)* (1979) Herston opisala riječima koje će kasnije upotrijebiti da bi artikulirala womanističku estetiku.

Alis Malsenior Voker (Alice Malsenior Walker) rođena je 4. februara 1944. godine u Itontonu (Eatontonu) u Džordžiji (Georgia) kao posljednje od osmero djece Vilija Li Vokera (Willie Lee Walker) i Mini Talula Grant Voker (Minnie Tallulah Grant Walker). Njen otac bio je zemljoradnik koji je obrađivao tuđu zemlju, na taj način omogućujući svojoj porodici osnovna sredstva za život. Slično je živjela većina siromašnih porodica na ruralnom području Juga. Majka Alis Voker, Mini Talula Voker, bila je domaćica, ali se bavila još i baštovanstvom i izradom jorgana.¹³⁵ Ove dvije vještine često se mogu susresti u djelima njene kćeri Alis, koja razumijevanje mističnih kvaliteta prirode i vještinu izrade jorgana, opisuje riječima:

Stvarno se osjećam dobro i zaštićeno i blagoslovljeno...kad sam ispod jorgana koji je napravila moja majka. ...To je ista tradicija kao i slikarstvo ili rezbarenje. ...Snaga je, jednim dijelom, u ugrađivanju sebe u nešto što je skromno...nešto što dobija svoj konačan oblik zahvaljujući ulaganju tvog vlastitog truda.¹³⁶

¹³⁴ Vidjeti: Jones, Sharon Lynette (2009), *Critical Companion to Zora Neale Hurston: A Literary Reference to Her Life and Work*, New York: Facts On File, Inc.

¹³⁵ Vidjeti: Donnelly, Mary (2010), *Alice Walker: The Color Purple and Other Works*, New York: Marshall Cavendish Corporation.

¹³⁶ "I just feel really good and protected and blessed...when I am under quilts made by my mother. ...It's the same tradition as painting or carving. ...The power is partly about grounding yourself in something that is humble...something you can see take form through your own effort. (Citirano u: White 2004: 57)

Iako je Alis Voker djetinjstvo provela u siromaštvu, roditelji su nju i njenu braću i sestre obasipali ljubavlju i pažnjom ne bi li na taj način ublažili nedaće izazvane finansijskim teškoćama. Alis je veoma rano naučila čitati i pisati, a njeni nastavnici je pamte kao učenicu koja se isticala svojim znanjem i radom.

Kada je imala samo osam godina, jedan od njene braće u igri ju je slučajno vazdušnom puškom pogodio u oko. Posljedica ovog ranjavanja bio je trajni gubitak vida u desnom oku. Nakon nesreće od vesele, otvorene djevojčice koja je bila sigurna u sebe, Alis je postala stidljiva, nesigurna i povučena. Iako je zbog ove ozljede imala određenih poteškoća u osnovnoj školi, srednju školu završila je odličnim uspjehom i dobila stipendiju za nastavak školovanja na Spelman koledžu u Atlanti. Zadatak ovog koledža, osnovanog u jesen 1961. godine, bilo je obrazovanje prvenstveno crnih žena.

Kad je stigla u Atlantu, Voker je imala dvostruki cilj, steći određeni stepen obrazovanja i dati svoj doprinos pokretu za ljudska prava. Međutim, Spelman koledž u to vrijeme nije obrazovao mlade žene da budu aktivistkinje. Upravo suprotno, mlade djevojke su edukovane da budu dobre supruge i majke, da se ponašaju kao prave dame i da zadrže svoje dostojanstvo u svakoj situaciji.

Prema riječima Hauarda Zina (Howard Zinn), jednog od profesora na ovom koledžu, od mlađih djevojaka se očekivalo „da se oblače na određen način, hodaju na određen način, sipaju čaj na određen način.“¹³⁷ Bili su ovo neki od razloga zašto Alis Voker nije završila svoje školovanje na Spelman koledžu, nego je prešla na Sara Lorens koledž (Sarah Lawrence College) u Njujorku, gdje je i diplomirala u januaru 1966. godine. Nakon završetka studija odlazi na jug kako bi pomogla aktivistima Pokreta za ljudska prava da upoznaju siromašni i neobrazovani dio afroameričke populacije kako da se koriste svojim ustavnim pravima.

Radeći u službi za socijalnu pomoć u Njujorku, iz prve ruke je imala priliku vidjeti kako je siromaštvo djelovalo na živote ljudi koji su dolazili po pomoć i čijim predmetima se ona lično bavila. Nakon šest mjeseci rada u ovoj službi dala je otkaz te planirala put u Senegal jer više nije mogla podnijeti nepravdu koju su crne žene i muškarci morali podnositi.

Međutim ubrzo se predomislila, odustala od puta i počela raditi za Nacionalnu asocijaciju za unapređenje pravne zaštite i fond za obrazovanje obojenih ljudi (National Association for the Advancement of Colored People's (NAACP); Legal Defense and Educational Fund). Ispostavilo se da je ovo bila jedna od najvažnijih odluka u životu Alis Voker. Radila je za Marijan Rajt (Marian Wright), kasnije Edelman koja je u to vrijeme bila

¹³⁷ "...to dress a certain way, walk a certain way, pour tea a certain way." (Zinn 1994: 18)

na čelu ove organizacije, a kasnije je osnovala Fond za dječju zaštitu (Children's Defense Fund) te u saradnji sa Hilari Klinton (Hillary Clinton) napisala knjigu pod nazivom *Potrebno je selo (It Takes a Village)* (1996).

Još za vrijeme studija Alis Voker se bavila pisanjem poezije. Prvu zbirku pjesama *Jednom (Once)* objavila je 1968. godine. Godinu dana kasnije, udala se za bjelca, Melvina Rozenmana Leventala (Melvyn Rosenman Leventhal), advokata koji se bavio ljudskim pravima. Par je odselio u Džekson (Jackson) u Misisipiju (Mississippi) iako su u tom momentu, državni zakoni Misisipija bili protiv međurasnih brakova. U novembru 1969. godine Alis Voker je na svijet donijela kćerku i nazvala je Rebeka (Rebecca).¹³⁸

Kada je riječ o karakteristikama njenog stvaralaštva, Alis Voker je u svoja djela često uvrštavala autobiografske elemente i opisivala društvene i političke prilike na Jugu, što ju je i inspirisao da napiše, a 1970. godine i objavi svoj prvi roman *Treći život Grejndža Koplanda (The Third Life of Grange Copeland)*. Zahvaljujući ovom romanu Voker je postala dio onoga što su kritičari nazvali „Druga crna renesansa“ (“The Second Black Renaissance”) gdje su vodeću ulogu imale Maja Andželu (Maya Angelou), Pol Maršal (Paule Marshall) i Toni Morison (Morrison).

Oduvijek je insistirala na promovisanju prava crnih žena da i one dobiju šansu da ispričaju svoju priču bez straha od posljedica. Rješenje je vidjela u uzajamnom poštovanju, u jednakosti, u prihvatanju i uvažavanju seksualnosti.

Tri godine nakon objavlјivanja svog prvog romana objavila je zbirku kratkih priča *U ljubavi i nevolji (In Love & Trouble)* kao i zbirku pjesama *Revolucionarne petunije (Revolutionary Petunias)*. Godinu dana kasnije 1974. godine, objavljuje biografiju Lengstona Hjuza (Langston Hughes) pod nazivom *Lengston Hjuz: američki pjesnik (Langston Hughes: American Poet)*.

U ovom periodu Alis Voker je držala predavanja o afroameričkom ženskom pismu na Državnom univerzitetu u Džeksonu (Jackson State University), koledžu Tugalu (Togaloo Collegeu) i na Harvardu, što je podstaknulo da sakupi materijal o afroameričkim književnicama. Prikupljajući ove materijale uvidjela je da je veliki broj njihovih djela nedostupan ili nepoznat široj publici. S namjerom da spasi afroameričko književno stvaralaštvo od zaborava, objavila je i zbirku radova Zore Nil Herston (Zora Neale Hurston) pod nazivom *Volim samu sebe kad se smijem i opet kad izgledam loše i impresivno: čitatelj*

¹³⁸ Vidjeti: Donnelly, Alice Walker: *The Color Purple and Other Works*.

Zora Nil Herston (I Love Myself When I'm Laughing and Then Again When I Am Looking Mean and Impressive: A Zora Neale Hurston Reader).

Svoj drugi roman *Meridijan* (*Meridian*), inspirisan pokretom za građanska prava, Voker je objavila 1976. godine, a zbirku pjesama pod nazivom *Laku noć Vili Li, vidimo se ujutru* (*Good Night, Willie Lee, I'll See You In The Morning*) 1979. godine.

Dvije godine kasnije objavljuje još jednu zbirku kratkih priča *Nemoguće je pokoriti dobru ženu* (*You Can't Keep a Good Woman Down*), a njen treći roman *Ljubičasta boja* (*The Color Purple*) iz štampe izlazi 1982. godine. Za ovaj roman autorka je dobila Američku nagradu za književno stvaralaštvo, (America Book Award) kao i Pulitzerovu nagradu za književnost (Pulitzer Prize for Literature). Štaviše, poznati redatelj Stiven Spielberg (Steven Spielberg), prema ovom romanu snimio je istoimeni film u kojem se pojavljuju poznata imena poput Vupi Goldberg (Whoopi Goldberg) i Opra Vinfri (Oprah Winfrey).

Zbirka eseja *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*) (1983), bitno je uticala na poimanje uloge majke u životu Afroamerikanki. Ovom zbirkom eseja, koju je Voker nazvala još i *womanistička proza* (*womanist prose*), autorka je potvrdila svoju reputaciju afroameričke feministkinje, tj. womanistkinje. Sljedeće godine objavljuje zbirku, ali ovaj put poezije, pod naslovom *Konji čine pejzaž ljepšim* (*Horses Make the Landscape Look More Beautiful*).

Svakako treba naglasiti njeno veliko interesovanje za očuvanje prirode pa i to da je 12. juna 1987. godine bila i uhapšena dok je zajedno sa nekoliko stotina svojih istomišljenika blokirala kapiju skladišta naoružanja Konkord (Concord Naval Weapons Station) u Kaliforniji pokušavajući spriječiti prevoz oružja u Centralnu Ameriku, koje bi bilo upotrijebljeno protiv tamošnjih pobunjenika. Na pitanje zašto se izložila riziku da bude uhapšena, Voker je odgovorila: „Zato što ne mogu podnijeti spoznaju da se novcem kojim ja plaćam porez...plaća naoružanje i politika koja osakaće, ubija, vrši zastrašivanje i užasno vrijeđa bebe, djecu, žene, muškarce i stare osobe. Ja ne želim biti ubojica...”¹³⁹

Četiri godine kasnije, 1988. godine, Alis Voker objavljuje zbirku eseja *Život u skladu sa datom rječju* (*Living by the Word*), a nakon samo godinu dana i roman *Hram zatomljene vjere* (*The Temple of My Familiar*). Dvije godine nakon toga objavljuje zbirku pjesama *Njeno plavo tijelo je sve što znamo: pjesme stanovnika zemlje, 1965 – 1990, kompletno izdanje* (*Her Blue Body Everything We Know: Earthling Poems, 1965-1990 Complete*) nakon čega slijedi

¹³⁹ “Because I can't stand knowing that the money I pay in taxes...pays for weapons and the policy that maims, kills, frightens, and horribly abuses babies, children, women, men, and the old. I don't want to be a murderer...” (Lazo 2000: 94)

roman *Posjedujući tajnu sreće* (*Possessing the Secret of Joy*) koji je iz štampe izišao 1992. godine.

Tokom 1993. godine, Alis Voker je surađivala sa Pratibhom Parmar na stvaranju knjige i filma pod nazivom *Ožiljci ratnica: genitalno sakacanje i seksualno osljepljivanje žena* (*Warrior Marks: Female Genital Mutilation and the Sexual Blinding of Women*).

Zbirku eseja *Ista rijeka po drugi put: odavanje počasti teškoćama* (*The Same River Twice: Honoring the Difficult*) objavljuje 1997. godine kad je objavila i *Sve što volimo može biti spašeno: aktivizam pisca* (*Anything We Love Can Be Saved: A Writer's Activism*), zbirku eseja koji se tiču njenog ličnog stava prema društvu i politici. Te iste godine, Američka asocijacija humanista (American Humanist Association) proglašila je Alis Voker humanistom godine.

Roman *U svjetlu osmijeha mog oca* (*By the Light of My Father's Smile*) (1998) bavi se ženskom seksualnošću, a zbirka kratkih priča *Prema naprijed se ide slomljena srca* (*The Way Forward Is With a Broken Heart*) (2000), obiluje mnoštvom autobiografskih podataka.

Tri godine kasnije objavljuje zbirku pjesama *Apsolutna vjera u dobrotu planete Zemlje* (*Absolute Trust in the Goodness of the Earth*), a 2004. godine objavljuje svoj sedmi roman o crnim autorkama, pod nazivom *Sad je vrijeme da otvorиш svoje srce* (*Now Is the Time to Open Your Heart*).¹⁴⁰

Zahvaljujući njenom književnom stvaralaštvu, Alis Voker se trenutno svrstava među najveće (afro)američke književnice 20. vijeka. Proces poistovjećivanja sa žrtvama takozvanog autoritarnog mišljenja, slavljenje otpora, te prepoznavanje vrijednosti i individualnosti svake osobe igraju važnu ulogu u njenim djelima. Prema njenom mišljenju, različita iskustva su ono što svaku osobu obilježava kao dragocjenu i pažnje vrijednu. Prema tome iako je moguće diskutovati o pojedinačnim aspektima rada ove autorke kao što su otpor, humanizam, duhovnost, priroda i womanism, nastojati ih razdvojiti bilo bi nepravedno prema njenom cjelokupnom djelu. Snaga njenog djela leži upravo u isprepletenosti svih njenih interesovanja kroz apsolutno insistiranje na tome da sve osobe kao i svijet prirode koji te osobe okružuje, zaslužuju pravdu. Upravo iz tog razloga se za Alis Voker može reći da je strastvena zagovornica svih onih kojima je uskraćeno pravo na pravdu.

¹⁴⁰ Vidjeti: Donnelly, Alice Walker: *The Color Purple and Other Works*.

4.2. Teri McMillan: kreatorka *urbane crne beletristike*

...kao pisac ja razumijem ili pokušavam razumjeti šta to čini da se ljudi ponašaju na način na koji se ponašaju. Ja pokušavam likove prikazati kao uvjerljive, realistične...Sve o čemu sam razmišljala bila je moja priča, i pričati je, i osjećati je. I tako ja pišem. I zato ja pišem.¹⁴¹

Teri McMillan je dala i još uvijek daje svoj puni doprinos kao naučnica, uzor i mentorka mladim piscima koja je svojim radom u sklopu popularne afroameričke ženske književnosti inspirisala „cijelu jednu novu školu urbane crne beletristike“¹⁴², a ono što je u cijeloj ovoj priči najvažnije jeste da ova autorka nastavlja tradiciju womanisma u 21. vijeku.

Afroamerička popularna prozna djela, prvenstveno romani, pripadaju relativno neistraženom području kada se radi o književnoj istoriji i kritici. Kako objašnjava Suzana B. Dicel (Susanne B. Dietzel) razlozi za ovakav propust su raznovrsni, od „akademskih praksi i estetskih standarda koji određuju tekst u svrhu njegovog uvrštavanja u kanon, do politike izdavaštva i ustrajnih stereotipa i mitova o afroameričkim čitaocima i njihovim navikama“.¹⁴³

Savremeni afroamerički popularni romani (za žene) bave se „društvenim običajima i pravilima ponašanja“, ali i potragom za srećom i ljubavlju, a sve to u kombinaciji sa napredovanjem u karijeri. Zato i ne iznenađuje činjenica da se poseban naglasak stavlja na sticanje materijalnih dobara ili isticanja klasnih obilježja (kao dokaz pripadnosti ili pokušaj uklapanja u novu društvenu klasu) kao što su obrazovanje, karijera, odjeća, kuće, automobili, itd. Pa ipak, kako ističe Dicel, najvažnije je „Kako se likovi odnose jedni prema drugima u ovim novim društvenim okolnostima; žene i muškarci, roditelji i djeca, homoseksualci i heteroseksualci, svi se bore da shvate gdje neko pripada i šta 'crnilo' znači u 21. vijeku“.¹⁴⁴

Potraga za srećom i ljubavlju jedna je od tema popularnog romana pa se može reći da ovi romani isto tako, imaju obilježja tzv. „romantičnog romana“. Iako zvuči paradoksalno ovi romani pokazuju da usred jedne napetosti (sa tendencijama neprijateljstva) između polova u javnoj sferi, zaljubljenice u ovaj žanr još uvijek žele komunicirati sa muškarcima i nastoje razumjeti njihovo gledanje na svijet koji se mijenja i u kojem će i muškarci i žene imati svoje

¹⁴¹ „...as a writer I understand or I'm trying to understand what makes people tick. I try to make the characters believable, realistic...All I thought about was my story, and telling it, and feeling it. And that's how I write. And that's why I write.” (McMillan, Porter 1996: 41-42)

¹⁴² „...a whole new school of urban black fiction.” (Richards 1999: 1)

¹⁴³ „...academic practices and aesthetic standards that qualify a text for which inclusion in the canon, to the politics of publishing, and the stereotypes or myths that persist about African American readers and their habits.” (Dietzel 2004: 156)

¹⁴⁴ „...how characters relate to each other in these new social circumstances, women and men, parents and children, gays and straights, all struggle to figure out where one belongs and what blackness means in the twenty-first century.” (Dietzel 2004: 168)

zasluženo mjesto.

Uzimajući u obzir navedene karakteristike savremenog afroameričkog popularnog romana, većina kritičara prepoznala je činjenicu da Teri Makmilan u svojim romanima opisuje (prvenstveno) ono što je u fokusu interesovanja afroameričke čitalačke publike, tj. oslikava intimne i prijateljske odnose između afroameričkih muškaraca i žena. Sve ovo su razlozi zbog kojih se smatra da čak 90% čitalačke publike čine Afroamerikanke.¹⁴⁵

Činjenica je, a što priznaju i sami afroamerički autori, da su prije pojave romana Teri Makmilan većina onih koji su čitali djela ovih autora bili bijelci. Čak je i Alis Voker u intervjuu koji je sa njom, za svoju knjigu *Crne spisateljke na djelu (Black Women Writers at Work)* 1983. godine obavila Klodija Tejt (Claudia Tate), izjavila da: „Mi nemamo široku, crnu čitalačku publiku; mislim, crnci i crnkinje, općenito govoreći, ne čitaju.“¹⁴⁶ Razlog za ovakav stav crne čitalačke publike (prije pojave djela Teri Makmilan) jeste i to što su se afroamerički spisatelji/spisateljke oduvijek žalili na tzv. „dvostruki teret“ pokušavajući dokazati svoju vrijednost kao ljudskih bića istovremeno pokušavajući kroz umjetnost predstaviti svoje sopstvene istine, a često su bili prisiljeni da cenzuriraju i formu i sadržaj svojih djela.

Međutim Teri Makmilan je prva afroamerička autorka koja je izrazila potpuno povjerenje u to da će se široka čitalačka publika poistovijetiti sa njenom nepatvorenom afroameričkom istinom. Pored toga, njeni romani obiluju aluzijama na popularnu kulturu koju, između ostalog čine filmovi, televizijske emisije zabavnog karaktera, časopisi i moda poznatih brendova, a čija je osnovna uloga da privuku čitalačku publiku. Kao potvrda ovakve tvrdnje može se uzeti i komentar Suzane Dicel: „Da bi popularna prozna književnost bila učinkovita, da bi bila uspješna i da bi privukla i zadržala kritičnu masu odanih čitalaca, ona mora da sjedini elemente raspoznavanja i identifikovanja.“¹⁴⁷

U slučaju Makmilan i njenih romana, ova čitalačka publika obuhvata iste ili slične skupine ljudi koje ona opisuje u svojim djelima: mlade, urbane ili crnkinje koje pripadaju srednjem staležu. Za ovu publiku kao i za likove u djelima, posjedovanje (ili želja za posjedovanjem) materijalnih dobara služi kao očigledan znak ekonomskog statusa, ali i neizostavnog tzv. „porodičnog uspjeha“. Iako potraga za porodičnim uspjehom tj. za ostvarivanjem obećavajuće ili uspješne karijere i sretnog braka ili romantične veze, nije ništa

¹⁴⁵ Vidjet: Daniel, Max (1992), “McMillan’s Millions”, *New York Times Book Review*, August 9.

¹⁴⁶ “We don’t have a large black readership; I mean black people, generally speaking, don’t read.” (Tate 1993: 182)

¹⁴⁷ “For popular fiction to work, to be successful and to attract and maintain a body of devoted readers, it has to embody elements of recognition and identification.” (Dietzel 2004: 159)

novo u djelima afroameričkih spisateljki, nanovo je definisana u ambijentu kasnog 20. vijeka u koji je smještena radnja romanā Teri Makmilan.

U potrazi za obrazovnim kao i mogućnostima napredovanja u karijeri, likovi njenih romana udaljavaju se od svojih zajednica i domova i njihovih tradicionalnih predodžbi o ljubavi prema domu i kućnom životu. Međutim istovremeno, na ovom novom putu – prema novim geografskim prostorima, novom ekonomskom blagostanju i novim društvenim odnosima – protagonistkinje nailaze na određene prepreke.

U svojim romanima Makmilan se fokusira na to kako se njene protagonistkinje snalaze u novim ambijentima i novonastalim situacijama kao što su prijateljstva i nove zajednice u koje treba da se uklope, izazovi s kojima se suočavaju na novim radnim mjestima te na koji način održavaju bliskost sa porodicom i prijateljima uprkos fizičkoj udaljenosti. Usljed ovakvog udaljavanja protagonistkinje su, u izvjesnom smislu, primorane da nanovo preispituju vrijednosti doma i zajednice, posebno njihovih odnosa sa ženskim članovima porodice koje su ostavile iza sebe i njihovih percepcija ženstvenosti i tradicionalnih predodžbi o ljubavi prema domu i kućnom životu.

Ova nova neposredna, prepoznatljiva snaga koja služi kao katalizator za migraciju likova u romanima Teri Makmilan, nije prijetnja rasnom i polnom nasilju s kojima su se suočavali njihovi preci nego je prijetnja ekonomskoj stagnaciji i kućnom životu koji guši. Za njene junakinje, sposobnost da odu negdje, ili još određenije, da se udalje od kućne prijetnje, od ključne je važnosti. Mobilnost ovim likovima omogućuje da prošire svoja znanja i iskustva i kreiraju jednu drugačiju budućnost za njih i njihove porodice.

Romani ove autorke prokrčili su put novim percepcijama crnih žena koje više nisu sputane u njihovim prijašnjim zajednicama nego utiru put novim. Kad se jednom oslobode veza sa svojim prvobitnim zajednicama, mnogi likovi u romanima Teri Makmilan naprsto procvjetaju. Zahvaljujući pored ostalog i finansijskom uspjehu, u mogućnosti su pružiti svojim roditeljima finansijsku pomoć, maknuti svoje sestre i braću dalje od ekonomski deprimirajućih okruženja, omogućiti alternativu svojim rođacima i potencijalno promijeniti budućnost njihovih porodica za generacije koje dolaze.

Ovi novi porodični momenti manifestuju se i u romantičnim vezama pa se jasno mogu vidjeti znakovi odbijanja protagonistkinja da slijede propisane rodne uloge unutar heteroseksualnih bračnih zajednica ili veza. U svojim romanima Makmilan redefiniše rodne uloge unutar ovih zajednica ili nekih drugih veza. Čak i izvan ovakvih zajednica i veza uloge muškaraca i žena su zamijenjene, naprimjer u udvaranju. Njeni ženski likovi primjenjuju seksualnu autonomiju

i slobodu koje su obično bile rezervisane za muške likove, čime autorka redefiniše stanovište crne ženske seksualnosti.

Zamjenom tradicionalnih rodnih uloga u heteroseksualnim vezama i legalizovanjem određenog broja novih obrazaca savremenog kućnog života, urbana crna beletristika Teri Makmilan daje svoj puni doprinos redefinisanju savremenih percepcija crnog ženskog identiteta i seksualnosti. Ove nove percepcije, filtrirane kroz prizmu mlađih, urbanih, visokoobrazovanih, onih koje pripadaju srednjem staležu i savremenim crnim ženama koje se brinu za svoju porodicu, karijeru, prijatelje i romantične veze, karakteristične su za romane Teri Makmilan. Prema tome za čitače koji se poistovjećuju sa ovim perspektivama, njeni savremeni afroamerički popularni romani pomažu potvrditi njihova (čitalačka) sopstvena društvena iskustva, anksioznost i brige, ukazujući i na značaj „rasnog uzdizanja“.

Da su djela Teri Makmilan dio bogate afroameričke književne tradicije i da ova autorka nastavlja tradiciju womanisma pokazuje i činjenica da ona sama „tvrdi da vodi književno porijeklo“¹⁴⁸ od Zore Nil Herston pa je i jednu od glavnih likova u svom romanu *Djela koja nestaju*, nazvala Zora. Kao i Herston, Voker, Morison i druge autorke 20. vijeka, i Makmilan u svojim djelima naglašava potragu za ličnom slobodom umjesto poborništva građanskih sloboda koje se tiču jedne kompletne rase. Ovo ne znači da ona umanjuje ili niveliše okrutnost sila koje ograničavaju slobode crnih ljudi koji žive u Sjedinjenim Američkim Državama. Zapravo ona je više okrenuta istraživanju načina na koji pojedinci sami sebe jačaju, osposobljavaju i definišu svoje sopstveno značenje slobode. Njena djela nude snažnu potvrdu sposobnosti pojedinaca da sami za sebe osmisle i kreiraju život koji ih u potpunosti ispunja.

Uzimajući u obzir ove karakteristike moglo bi se zaključiti da njena urbana crna beletristika kao dio savremene popularne afroameričke književnosti, sa naglaskom na svakodnevne preokupacije (njenih) protagonistkinja, pristaje na vrstu javne analize nastojeći na taj način oplemeniti živote čitalaca. Sposobnost ove autorke da u svojim romanima oslika svoja životna iskustva i evocira svoju sopstvenu emocionalnu istinu, važan je element njenog popularnog značaja.

¹⁴⁸ “claims literary descent” (Richards 1999: 34)

Teri Makmilan (Terry McMillan) rođena je 18. oktobra 1951. godine u Port Huronu u Mičigenu (Michigan) kao prvo od pетero djece. Njeni roditelji Madlin Vošington Tilman (Madeline Washington) i Edvard Makmilan (Edward) razveli su se kad je Teri imala trinaest godina, a nakon samo tri godine njen otac Edvard je umro. Smrt oca koji joj je bio uzor, predstavljala je veliki gubitak za Teri čija je majka morala raditi više poslova da bi prehranila porodicu. Prema mišljenju Makmilan, njena majka Madlin iako neobrazovana „bila je vjerovatno jedna od najpametnijih žena koje će ikad upoznati u svom životu. Naučila me kako misliti, to je ono što je ona uradila“.¹⁴⁹

Osnovnu i srednju školu Teri Makmilan je pohađala u Port Huronu, a po završetku srednje škole otišla je iz ovog grada, zaposlila se i pohađala večernju nastavu na Gradskom koledžu u Los Andelesu (Los Angeles City College). Ostvarivši zapažene rezultate uspjela se upisati na Berkli univerzitet u Kaliforniji (University of California at Berkley) na kojem je studirala od 1973. do 1979. godine i diplomirala žurnalistiku. Svoju prvu kratku priču pod nazivom „Kraj“ (“The End”) objavila je 1976. godine, a često je objavljivala i u studentskim novinama *Daily Californian* i *Black Thoughts*. Njeno pisanje romana išlo je zaobilaznim putem.

Nakon što je diplomirala, preselila se u Njujork da bi upisala master studije (pisanje scenarija) na Kolumbija univerzitetu. Prema riječima Polet Ričards (Paulette Richards), odluka koju je Makmilan donijela, potvrdila je njen „osjećaj svrhe i sve veće želje da komunicira sa brojnom publikom“.¹⁵⁰

Iako je i dalje gajila ljubav prema pisanju, dugotrajno nezadovoljstvo strogom disciplinom na Berkliju i napeta, rasistička atmosfera na Kolumbiji, rezultirali su time da je odustala od programa pisanja scenarija, zaposlila se u jednoj advokatskoj firmi u Njujorku i posjećivala radionicu pri Udruženju pisaca iz Harlema (Harlem Writers Guild).

U intervjuu sa Laurom Randolph (Randolph) za časopis *Ebony*, Makmilan je govorila o svojim odlukama od životne važnosti, o promjenama koje je unijela u svoj život osjećajući se napokon kao kompletna osoba, o tome kako sama odlučuje o svom životu te kako se dobro osjeća zbog onog čime se bavi.¹⁵¹

¹⁴⁹ „...she's probably one of the smartest women I'll ever meet in life. She taught me how to think, that's what she did.“ (Richards 1999: 2)

¹⁵⁰ „...sense of purpose and her growing desire to communicate with a mass audience.“ (Richards 1999: 4)

¹⁵¹ Vidjeti: Broden, B. J. (1994), “Terry McMillan: Overview”, in: Jim Kamp (ed.), *Reference Guide to American Literature*, Detroit: St. James Press.

Sina Solomona rodila je 1984. godine dok je bila u vezi sa Leonardom Velčom (Welch), a tri godine kasnije objavila je svoj prvi roman *Mama*, priču o ženi snažnog karaktera, crnkinji po imenu Mildred čiji lik jako podsjeća na majku Teri Makmilan. Roman je od strane kritičara ocijenjen kao „Orginalan po konceptu i stilu“¹⁵², a mnogi od njih Makmilan su smatrali piscem koji obećava.

Za vrijeme jedne diskusije sa izdavačem Hoton Miflin (Houghton Mifflin) oko njenog drugog romana, *Djela koja nestaju (Disappearing Acts)* (1989) koji je strukturiran kao niz smjenjujućih monologa glavnih protagonistova Frenklina (Franklin) i Zore, ova autorka je zauzela energičan stav:

Bili su veoma impresionirani Frenklinovom sposobnošću govora i činjenicom da sam to postigla te su tražili da cijelu knjigu napišem s njegove tačke gledišta. Bio bi to ovakav 'udarac': crnkinja piše priču sa stanovišta crnog muškarca, to nikad prije nije urađeno bla, bla, bla, bla, bla. Dakle, nisam napisala *Djela koja nestaju* da bih bilo šta dokazala; bio je to način na koji je priča morala biti ispričana. Kad mi je moj urednik rekao da Zora zvuči nekako kao da je pohađala skupu privatnu školu, rekla sam, 'Vidite, ona nije bosonoga trudnica, koja živi u baraci i dobija udarce nogom u stražnjicu. Ne mogu se izvinjavati jer su neke od nas završile koledž, u redu?'¹⁵³

Pored toga što se bavi pisanjem romana, Teri Makmilan je i urednica zbirke kratkih priča afroameričkih autora pod naslovom *Probijajući led: antologija djela savremene afroameričke fikcije (Breaking Ice: An Anthology of Contemporary African American Fiction)*, objavljene 1990. godine.

Njen treći roman *Čekajući izdah (Waiting to Exhale)*, objavljen 1992. godine opisuje živote četiri najbolje prijateljice, obrazovane Afroamerikanke Robin, Bernadin (Bernadine), Glorije (Gloria) i Savane (Savannah) koje žive u Feniku (Phoenix) u Arizoni. Roman je ostvario veliki komercijalni uspjeh i dobio pozitivne kritike.

U svom četvrtom romanu *Kako se Stela vratila u formu (How Stella Got Her Groove Back)* (1996), Makmilan mijenja fokus sa prijašnjeg realizma na romantično maštanje. Roman opisuje Stelu Pejn (Stella Payne) razvedenu, imućnu 42-godišnju investicijsku analitičarku koja pokušavajući vratiti uzbuđenje u svoj život, odlazi na godišnji odmor na Jamajku. Tamo upoznaje i zaljubljuje se u Vinstona Šekspira (Winston Shakespeare), dvostruko mlađeg, naočitog, nježnog i veoma šarmantnog mladića. S jedne strane, autorkino udaljavanje od

¹⁵² "original in concept and style" (Sayers 1989: 8)

¹⁵³ "They were so impressed with Franklin's voice and the fact that I was pulling it off that they wanted me to write the whole book from his point of view. It was going to be this coup: black woman writes story from black man's point of view, it's never been done, blah, blah, blah. Well, I didn't write *Disappearing Acts* to prove anything; that was the way the story, had to be told. When my editor told me Zora sounded kind of preppy, I said, 'Look, she's not barefoot and pregnant, living in the projects and getting her ass kicked. I cannot apologize because some of us have been to college, okay?'" (Smith 1992: 50)

raniјeg društvenog realizma i stvaranje jedne „sretni-do-kraja-života“ romanse sa znatno mlađim muškarcem sa Jamajke, rezultiralo je oštrim kritikama; s druge strane, kako ističe Ričards, roman je „bacio svjetlo na novi trend u turizmu na Karibima budući da su 'sestre' hrlile u tropске predjеле 'da se vrate u formu'.¹⁵⁴

Peti roman, *Dan kasnije i dolar manje (A Day Late and a Dollar Short)*, objavljen 2001. godine govori o propuštenim prilikama, rivalstvu među braćom i sestrama, zabludama koje roditelji i djeca imaju jedni o drugima. Sama autorka o romanu je rekla da je „o ženi u njenim pedesetim koja, na neki način, ima sličnosti sa ličnošću moje majke, ali ona nije moja majka“. ¹⁵⁵

Ono što je ostavilo traga na ličnost Teri Makmilan je, svakako razvod od supruga Džonatana Plamera (Jonathan Plummer). Par se vjenčao 1998., a razveo 2005. godine nakon što je Plamer izjavio da je homoseksualac. Makmilan je ovu njegovu izjavu kao i sam razvod, na sudu komentarisala tako što je rekla da je njihov brak bio zasnovan na obmani zato što je Plamer lagao o svom seksualnom opredjeljenju i oženio se njome samo da bi dobio američko državljanstvo. Za nju je bilo razočaravajuće i ponižavajuće otkriti da je veza o kojoj je u javnosti govorila kao o životno afirmativnoj i zasnovanoj na uzajamnoj ljubavi, u stvari bila zasnovana na prevari. Na njeno veliko iznenađenje (i sama je imala jako puno LGBT prijatelja) optužili su je da je homofobična zbog njene oštре reakcije na Plamerovu iznenadnu izjavu.

Tužna je činjenica da nakon objave njene knjige *Prekid svega (The Interruption of Everything)* te iste 2005. godine, oni koji su intervjuisali Teri Makmilan ignorisali su njenu novoobjavljenu knjigu, a postavljali pitanja o detaljima razvoda. Ovaj, njen šesti roman govori o 44-godišnjoj Merilin Grajms (Marilyn Grimes) koja saznaće da izostanak mjesecnice nije značio ranu menopazu već trudnoću. Našla se u nezavidnoj situaciji sa troje djece koje je trebalo 'namamiti' u koledž, mužem koji prolazi krizu srednjih godina, sestrom ovisnicom o drogi i majkom kod koje se pojavljuju prvi znaci Alzheimerove bolesti.

Na svečanoj promociji dodjele diploma srednje škole koju je pohađao njen sin Solomon, Teri Makmilan je održala govor. Pripremila je više printanih primjeraka onog za što je smatrala da bi mogli biti najkorisniji savjeti za mlade diplomce, a onda ostala zatečena saznavši da: „Ne samo da su ovi pamfleti kućne izrade postali hit među studentima nego su i

¹⁵⁴ „...have sparked a new trend in Caribbean tourism as sisters flock to the tropics ‘to get their groove back’.” (Richards 1999: 121)

¹⁵⁵ „...about a woman who’s in her fifties who in some ways has a part of my mother’s persona, but she’s not my mother.” (McMillan, Porter 1996: 41)

njihovi roditelji 'bučno zahtijevali' primjerak za sebe¹⁵⁶. Rezultat ovog nastupa bila je i knjiga *Uredu je ako nemaš pojma (It's Ok If You're Clueless)* (2006). Autorka je u knjizi nudila korisne savjete za mlade ljude koji nesigurno koračaju prema zrelom dobu, koristeći se pritom svojim uobičajenim konverzacijskim tonom karakterističnim i za njene druge romane.

Četiri godine kasnije objavljen je nastavak romana *Čekajući izdah*, pod nazivom *Prilika za sreću (Getting to Happy)* (2010). Opisujući ovaj roman, Karen Tomas (Thomas) naglašava da je „Makmilan prije dva desetljeća bila veoma uspješna u stvaranju romana za crne djevojke kojeg je naselila likovima koji su bili lako prepoznatljivi crnkinjama srednje klase društva. Ovaj nastavak potvrđuje tu tradiciju“.¹⁵⁷

Svoj sedmi roman *Ko je tebe pitao? (Who Asked You?)* ova spisateljka je objavila 2013. godine. Ovo je još jedan humorističan roman koji veliča prijateljstvo, u povjerenju priča o porodičnim tegobama i blagoslovima, ali i o tome kako treba vjerovati u svoju sopstvenu sposobnost prosuđivanja čak i onda kada se drugi s time ne slažu.

Iako većina kritičara cijeni naglašavanje humora i iskrenosti, drugi autorki zamjeraju to što je u njenim djelima (prema njihovom mišljenju) izraženiji interes za materijalno bogatstvo, nego za nerješene probleme vezane za rasnu diskriminaciju i prava afroameričkih žena. Uprkos tome njene priče koje u potpunosti zaokupljaju pažnju čitaoca, dopadljivi likovi i pronicljivi komentari o iskustvu Afroamerikanki, smatraju se važnim doprinosom savremenoj afroameričkoj (popularnoj) književnosti bez koje bi bilo nemoguće očuvati, ali i nastaviti tradiciju womanisma.

Na prostoru smo dakle, individualne konceptualizacije womanisma ovjerene pečatom karakterističnosti od strane pojedinih spisateljki koje mu idu ususret različitim poetičkim i estetičkim opredjeljnjima, a neke od njih se čine nezaobilaznim u njegovom (re)definisanju. Tako je i poglavje koje slijedi posvećeno womanističkom čitanju i analizi djela tri autorke koje pripadaju različitim generacijama.

¹⁵⁶ “...not only were these homemade pamphlets a hit with the students, but their parents clamored for copies too.” (Preuzeto sa:

http://www.amazon.com/Its-ok-Youre-Clueless-College-ebook/dp/0670032980/ref=sr_1_1?s=books. Posjećeno: 17.07.2016.)

¹⁵⁷ “...McMillan hit it big two decades ago by producing black chick-lit peopled by characters that middle-class black women could easily recognize. This sequel upholds that tradition.”

(Preuzeto sa: <http://www.dallasnews.com/entertainment/headlines/20100912-Fiction-review-Getting-to-4112.ece>. Posjećeno 19.07.2016.)

5. ULOGA I RAZVOJ AFROAMERIČKOG WOMANISMA U DJELIMA ALIS VOKER, ZORE NIL HERSTON I TERI MAKMILAN

Afroameričku žensku književnu produkciju 20. vijeka čine, moglo bi se i tako reći, priče koje pričaju crne žene o crnim ženama. Govoreći o ovim autorkama i njihovom stvaralaštvu, samo po sebi se nameće pitanje uloge womanisma u njihovim djelima.

Stoga je cilj ovog poglavlja da temeljnom analizom odabranih djela Alis Voker, Zore Nil Herston i Teri Makmilan rasvijetli ulogu i razvoj womanisma kao oslobođajuće misli kojom su se vodile u svom stvaralaštvu, to jest da ukaže na koji način je womanism oblikovao njihov rad, a istovremeno kako su one doprinijele razvoju womanisma. Ideja womanisma se u fikciji ovih književnica otjelovljuje kroz prikaz specifičnog iskustva „dvostrukе drugosti“, matrilinearnosti i materinstva, spiritualnosti i odnosa prema muškarcima.

Nemoguće je voditi bilo kakvu diskusiju o konceptu womanisma, a da se pritom ne pomene ime Alis Voker, autorke bez čije zasluge ovaj koncept ne bi ugledao svjetlo dana. Ono što je još važno za istaknuti kada je riječ o Alis Voker jeste da ona iskazuje izrazito poštovanje prema svojim prethodnicama, crnim autorkama koje su sredinom 20. vijeka utrle put crnoj književnosti kada okolnosti za to i nisu bile najpovoljnije. U tom smislu i Šeron Vilson (Sharon Wilson) naglašava da su „žene u posljednjih dvadeset godina uistinu stvorile jednu zajednicu čitateljki, spisateljki i aktivistkinja“¹⁵⁸, a što bi se opet moglo shvatiti i kao proces postizanja cjelovitosti.

Voker je prepoznala i cijenila uloženi napor svojih prethodnica, od kojih se posebno ističe Zora Nil Herston, u borbi koju su vodile da se izbore za to da i njihovo književno stvaralaštvu bude prepoznato i priznato, a što je ovoj autorki dalo dodatni podsticaj da ide dalje što je rezultiralo osmišljavanjem koncepta womanisma. Na ovaj način Voker nastavlja tradiciju započetu davno prije, još slavnim govorom Sodžurner Trut (Sojourner Truth) ne želeći da se ona prekine, ugasi i nestane u zaborav.

Svoj koncept afroameričkog womanisma Alis Voker je prikazala kroz četiri komponente u definiciji ovog pojma. Prva komponenta poziva se na crni dijalekt i pruža detaljan opis womanističkog ponašanja:

Womanistkinja 1. Od *ženstveno* (suprotno od „djevojačko“, tj. lakomisleno, neodgovorno, neozbiljno). Crna feministkinja ili obojena feministkinja. Od crnačkog narodnog izraza koji su majke upućivale svojoj ženskoj djeci, 'Ponašaš se ženstveno,' tj. kao žena. Obično upućujući na neobuzданo, drsko, odvažno ili *svojeglavo* ponašanje. Želeći saznati više i 'šire' nego što se smatralo 'dobro' za nekog. Zainteresovane za ono što je bio posao odraslih. Ponašajući se

¹⁵⁸ "...women have, over the last twenty years, really forged a community of readers, writers, and activists." (Wilson 1993: 319)

odraslo. Postajući odrasлом osobом. Који се може замјенити другим црначким народним изразом: 'Покушаваš бити одрасла.' Pouzdana. Odgovorna. *Ozbiljna*.¹⁵⁹

У њена прва три романа, *Treći život Grejndža Koplanda* (*The Third Life of Grange Copeland*), *Meridijan* (*Meridian*) и *Ljubičasta boja* (*The Color Purple*) радња се углавном, иако не искључиво, одвија на Јugu, што је доказ њене посвећености враћању иvalorизовању ruralног, јуžњаčког, црначког дијалекта посебно оног који припада Дžordžiji (Georgia), Misisipiju (Mississippi) и Alabami.

Иако у једном дијелу своје дефиниције Voker navodi да је womanistkinja „crna feministkinja или обојена feministkinja“, квалитеће повезане са womanističким нису ограничена на rasne, rodne или неке друге категорије. У постављању своје дефиниције womanističког понашања Voker се осланја на доказима поткријепљено наслеђе Afroamerikanki. Ово наслеђе је одликовало одваžно, својеволјно, drsko, *ženstveno* понашање, уклоњено у дефиницију womanističког понашања.

Dakle онога што се само по себи подразумијева у нjenом opisu womanističkog pristupa životу јесте упрано дух жена које су доводиле у пitanje општеприхваћена mišljenja о tome шта су жene (које су исто тако биле afričkog porijekla) mogle i шта nisu mogle uraditi. Ono што су најчеšće доводиле у пitanje svojim понашањем су конвencije које су се односиле на rodna pitanja. Kao primjer за ово може послужити roman *Ljubičasta boja* u kojem главна junakinja romana Sili (Celie) nije imala drugog izbora negо да zauzme womanistički stav (који су друге dvije protagonistkinje u romanu, Šug (Shug) i Sofija (Sofia) već имале kad ih је Sili први put srela), подвргнувши се на тaj начин womanističkom procesu transformacije. Roman почиње prikazom Sili као maloljetне majke, žrtve seksualnog i fizičkog zlostavljanja njenog očuha, које је nastавио и нjen suprug. Međutim womanistički начин mišljenja који јеinicirala Šug svojom појавом, omogуćio је prikladan однос са mužem који је Sili spasio tragicne sudbine.

Друга компонента дефиниције afroameričkog womanisma Vokerove, opisuje womanističke *vis-à-vis* однose са drugima i са самом собом ističući повезивање nad separatizmom, потicanje приhvatanja zajedničке прошлости и слављење otpora ugnjetavanju:

Takođe: Жена коју privlače друге жene, seksualno i/ili neseksualno. Uvažava i preferira žensku kulturu, žensku emocionalnu fleksibilnost (cijeni suze kao prirodnu protutežu smijehu) i žensku snagu. Ponekad je privlače pojedini muškarci, seksualno i/ili neseksualno. Posvećena opstanku i zajedništvu cjelokupnog stanovništva, muškog i ženskog. Nije separatistkinja, osim

¹⁵⁹ "Womanist 1. From *womanish*. (Opp. of "girlish", i.e., frivolous, irresponsible, not serious.) A black feminist or feminist of color. From the black folk expression of mothers to female children. 'You acting womanish,' i.e., like a woman. Usually referring to outrageous, audacious, courageous or *willful* behavior. Waiting to know more and in greater depth than is considered 'good' for one. Interested in grown-up doings. Acting grown up. Being grown up. Interchangeable with another black folk expression: 'You trying to be grown.' Responsible. In charge. *Serious*. (Walker 2003: xi)

povremeno iz zdravstvenih razloga. Tradicionalno univerzalistkinja, kao u: 'Mama, zašto smo mi smeđi, ružičasti i žuti, a naši rođaci su bijeli, bež i crni?' Odg.: 'Pa, znaš da je obojena rasa poput cvjetnjaka sa cvijećem svih mogućih boja'. Tradicionalno sposobna kao u: 'Mama, pješačim u Kanadu i vodim tebe i 'hrpu' drugih robova sa sobom.' Odgovor: 'Ne bi bilo prvi put'.¹⁶⁰

Womanistkinja o kojoj govori Alis Voker je jednako i u dodiru sa svojom sopstvenom seksualnošću koju sa oprezom i užitkom dijeli sa ženama i/ili muškarcima. Ona prihvata i otvoreno izražava svoju seksualnost. Naprimjer u svom romanu *Ljubičasta boja* Voker različite seksualne i/ili nesesualne odnose prikazuje kroz trojstvo Sili/Šug/Albert. Pored toga traganje za ličnom i kolektivnom cjelovitošću dio je projekta koji koristeći (ponavljamajuće) motive spiritualnog putovanja ili preispitivanja sebe, preporoda i transformacije, univerzalnosti bola i patnje kao i holističkog pogleda na život, čini oslobađajućom ideju o povezanosti. Na izvjestan način Voker proširuje svoju ideju o povezanosti da bi prikazala odnose koji premašuju vrijeme i geografski prostor. Njeno valorizovanje povezanosti, kao nečeg što je suprotno separatizmu, omogućuje joj da slijedi svoju ideju univerzalnosti.

Dok treća komponenta definicije womanistkinja poseban naglasak stavlja na važnost užitka:

Voli muziku. Voli ples. Voli mjesec. Voli srčanost. Voli ljubav i hranu i obline. Voli borbu. Voli narod. Voli samu sebe. *Bezobzirno*.¹⁶¹

Posljednja, četvrta komponenta definicije womanističkog procesa sadržana je u tvrdnji: „Womanistkinja je feministkinji kao ljubičasta boja naspram blijedoljubičaste.“¹⁶²

Sa svrhom boljeg razumijevanja posljednje komponente veoma je važno uzeti u obzir prethodne tri komponente kao i način na koji Voker određuje i prikazuje womanism, womanistkinje i womanističko u svojim sopstvenim djelima.

Prva komponenta iznosi odgovarajući pristup i stav prema samoostvarivanju. Iako je u ovoj komponenti precizirano da je womanistkinja crna feministkinja ili obojena feministkinja, kvalitete koje Voker pripisuje womanistkinjama iste su one koje može imati i svaka druga

¹⁶⁰ "Also: A woman who loves other women, sexually and/or nonsexually. Appreciates and prefers women's culture, women's emotional flexibility (values tears as natural counterbalance of laughter), and women's strength. Sometimes loves individual men, sexually and/or nonsexually. Committed to survival and wholeness of entire people, male *and* female. Not a separatist, except periodically, for health. Traditionally universalist, as in: 'Mama, why are we brown, pink, and yellow, and our cousins are white, beige, and black?' Ans.: 'Well, you know the colored race is just like a flower garden, with every color flower represented.' Traditionally capable, as in: 'Mama, I'm walking to Canada and I'm taking you and a bunch of other slaves with me.' Reply: 'It wouldn't be the first time.' (Walker 2003: xi)

¹⁶¹ "Loves music. Loves dance. Loves the moon. *Loves the Spirit*. Loves love and food and roundness. Loves struggle. *Loves the Folk*. Loves herself. *Regardless*. (Walker 2003: xii)

¹⁶² "Womanist is to feminist as purple to lavender." (Walker 2003: xii)

žena. Druga komponenta, posebno prisutna u njenim romanima, usmjerena je na odnose. Ovdje Voker pokušava izbjegći raskol unutar samog sebe kao i raskol u odnosu sa drugim ljudima koji je i pokretač zapadnog dualizma. Treća komponenta potiče na neobuzданo izražavanje ljubavi prema svim živim bićima, uvažavanje svijeta prirode i njegovih ciklusa.

Fokusiranje na povezanost u njenom ustrojstvu womanisma te predstavljanju ovog koncepta u njenim romanima, upućuje na jednu tendenciju koja vodi uključivosti prije nego isključivosti. Kad je riječ o četvrtoj komponenti definicije koju je postavila Alis Voker, Marija Loret (Maria Lauret) vjeruje da ova posljednja komponenta „apsorbuje bijelu feministkinju (blijedoljubičastu) u svoj projekat i radikalizuje je do tačke s koje nema povratka“.¹⁶³ Ovakva ideja u skladu je sa usmjerenošću na zajedništvo. Ljubičasta boja koja je intenzivnija od blijedoljubičaste i nije rezultat dodavanja crne u blijedoljubičastu, simboliše mjesto crnih žena u američkom društvu. A žene poput Sili moraju pronaći način da se odupru višestrukom ugnjetavanju koje se dovodi u vezu sa rasom, klasom, rodom i seksualnošću.

Uzimajući u obzir sve navedene činjenice o womanismu i womanistkinjama, može se reći da se svaka womanistkinja zalaže za prava žena i njihov zaslužen položaj u društvu ne zauzimajući pritom negativan stav prema muškarcima. U nastojanju da se suprotstavi binarnom pogledu na svijet, Voker se u svojim romanima opire implikacijama zapadnog dualizma prema kojem bi muškarac trebao da dominira nad čitavom prirodom pa tako i nad ženom.

Shodno tome posvećujući posebnu pažnju teoretskoj strani womanisma, Klara Džunker (Clara Juncker) u svom članku pod nazivom „Womanizujući teoriju“ (“Womanizing Theory”) iz 1998. godine, artikulaciju womanističkog estetskog kao pokušaj da se womanizuje teorija, opisuje na slijedeći način:

Voker dekonstruiše *Tjeskobu uticaja* Harolda Bluma i njegovu teoriju agresivnog nepriznavanja nečijih vrijednosti ili identiteta, koristeći se skladnim horom žena, pišući/pozivajući/prepisujući žene u *U potrazi za baštama naših majki*. Njen autobiografski, poetski, eliptični i višeglasni diskurs...označava, osim toga, njeno neslaganje sa istaknutim kulturnim teoretičarima i teorijama.¹⁶⁴

Iako je od strane nekih kritičara, način na koji je Alis Voker poimala estetsko, obilježavan kao polemičan i esencijalistički, on nedvojbeno služi kao osnova za womanističku kozmologiju evidentnu u romanima ove autorke. I u svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama*

¹⁶³ “...’absorbs’ the white feminist (lavender) into her project and ‘radicalises’ it to the point of no return.” (Lauret 2000: 21)

¹⁶⁴ “Walker deconstructs Harold Bloom’s *Anxiety of Influence* and his theory of aggressive misprision with the harmonious chorus of women writing/inviting/rewriting women in *In Search of Our Mothers’ Gardens*. Her autobiographical, poetic, elliptic and multi vocal discourse...signifies, moreover, her difference from dominant cultural theoreticians and theories.” (Juncker 1998: 46)

naših majki ona naglašava da može „zamisliti crne žene koje vole žene (seksualno ili ne)...nazivajući se potpunim ženama...zaokruženim ženama...Moj izraz za ovakve žene bi bio *womanistkinje*“.¹⁶⁵ Voker nadalje objašnjava da ovaj termin treba izražavati „spiritualno i konkretno i trebao bi biti organski, karakterističan, neprimjenjiv na jednostavan način“ te da potvrđuje „povezanost sa čitavom zajednicom i svijetom“.¹⁶⁶

Važna karakteristika womanisma je i to da on nije zasnovan na argumentima i ne privileguje logičku utemeljenost stvari. Umjesto toga, prednost daje iskustvu nadahnuća, naglašenom spiritualnom stanju koje od naizgled nemogućeg čini moguće – materijalno, društveno, politički, ekonomski, ekološki, psihološki – i doprinosi jednom osjećaju unutrašnjeg blagostanja i snage koja prkositi jedan za drugim, mijenja vanjske uvjete. Ovakvo akumulisanje energije proistekle iz iskustva i njenih brojnih učinaka na lične, političke, i uvjete koji se odnose na prirodnu okolinu jeste ono što je u današnjem savremenom svijetu poznato kao womanistički društveni pokret ili womanistički spiritualni pokret.

Govoreći o spiritualnosti u womanismu, samo po sebi se nameće pitanje womanističke logike koju Lajli Maparijan opisuje kao „eksperimentalnu, narativnu, ekološku, moralnu, emocionalnu, kolektivnu i tajanstvenu“.¹⁶⁷

Osim toga, lično iskustvo i lična realnost osnovni su posrednici istine do koje se dolazi putem dijaloga i odnosa sa drugima budući da treba uvažavati i druge ljude i cijeniti proces razmjene znanja i iskustava. Womanistička logika je narativna jer su argumenti često predstavljeni u pričama ili vrednovani kroz priče u kojima je kontekst ako ne važniji, onda jednakov važan kao silogistička forma.

Ova logika ima i moralnu kvalitetu, a što se poklapa sa mišljenjem Patricije Hil Kolins (Patricia Hill Collins) o „etici lične odgovornosti.“ Ona ističe da „od ljudi se očekuje da budu odgovorni za spoznajne tvrdnje...Svaka ideja ima vlasnika i...identitet vlasnika je važan“.¹⁶⁸

Iz razloga što mehanizam ljudskih osjećaja ima moć da otkrije i stvori određene vibracije, može se reći da je womanistička logika zasnovana na srcu i duši prije nego na razumu. Dobre vibracije uključuju sreću, mir, ljubav, užitak, spokojstvo, izvjesnost,

¹⁶⁵ „...imagine black women who love women (sexual or not)...referring to themselves as ‘whole’ women...as ‘round’ women...My own term for such women would be *womanists*.“ (Walker 2003: 81)

¹⁶⁶ „...spiritual and the concrete and it would have to be organic, characteristic, not simply applied”; „...connectedness to the entire community and the world.“ (Walker 2003: 81)

¹⁶⁷ „...experimental, narrative, ecological, moral, emotional, communal, and mystical.“ (Maparyan 2012: 42)

¹⁶⁸ „...people are expected to be accountable for their knowledge, claims...Every idea has an owner and...the owner’s identity matters.“ (Collins 2001: 265)

zahvalnost, strahopštovanje, čuđenje, entuzijazam, kao i društveni sklad, zdravlje i vitalnost, pronicljivost, efikasnost itd. Loše vibracije uključuju strah, bijes, ljubomoru, mržnju, anksioznost, nemir, očaj, kao i društveni sukob, međusobnu ogorčenost, zbumjenost, određene oblike psihičkih oboljenja i gubitka vitalnosti.

Za womaniste je inspiracija životni pokretač budući da na nju gledaju kao na stanje osnaženo pozitivnim vibracijama, ispunjeno spiritualnom energijom koja nekog pojedinca čini sposobnim za velike misli i djela. Drugim riječima, to je stanje mentalne i često fizičke slobode koja omogućuje ljudima da predvide i odrede nešto što se čini nemogućim.

Osim prema inspiraciji womanisti imaju poseban stav i prema sjećanju, što potvrđuje i Monika A. Kolman (Monica A. Coleman) u svojoj knjizi *Izlazak iz bezizlazne situacije: womanistička teologija (Making a Way Out of No Way: A Womanist Theology)* u četvrtom poglavlju pod nazivom „Učeći iz prošlosti: uloga predaka“ (“Learning from the Past: The Role of the Ancestors”) u kojem obrazlaže da je veza s nasljeđenim sjećanjem i precima najbolji način „da zapamtimo našu prošlost i pripojimo je procesu našeg postanka“.¹⁶⁹

Prema mišljenju womanista sjećanje je neograničeno i obuhvata, ne samo prošlost, nego i sadašnjost i budućnost. Slično kao inspiracija i sjećanje, i ljubav je jedan 'treperavi' fenomen koji posjeduje veliku moć. Ovaj fenomen o kojem postoje različite teorije, Lajli Maparijan objašnjava na slijedeći način:

Ljubav je promjenjiva i izrazito pokretljiva energija koja prožima lična, interpersonalna i transpersonalna područja ili dimenzije ljudskog iskustva. Ljubav prema samome sebi, interpersonalna ljubav, revolucionarna ljubav i spiritualna/kosmička/transcedentalna ljubav, sve su u međusobnom odnosu i manifestacije su ili emanacije iste temeljne energije.¹⁷⁰

Komentarišući womanism kao pokret, ova autorka naglašava da womanism nije samo društveni nego i spiritualni pokret:

Spiritualni pokret znači pokret svijesti koji je unutar womanističkog pogleda na svijet, energetska podloga materijalnom svijetu koja obuhvata sve društvene institucije, društvene identitete i političke/ekonomiske okolnosti kao i 'materijalnu' kulturu svakodnevne egzistencije... Jedna stvar koja čini womanism jedinstvenim jeste način na koji je promjena svijesti uobičena i propisana unutar 'svakodnevnog' domena, putem 'svakodnevnih praksi' od strane 'svakodnevnih ljudi'. Womanism kao spiritualni pokret ne zahtijeva tajanstvene spiritualne terminologije ili žargonske teorijske formulacije da bi propagirao promjenu svijesti.¹⁷¹

¹⁶⁹ "...to remember our past and incorporate it into our process of becoming." (Coleman 2008: 101)

¹⁷⁰ "Love is a transformative and highly motile energy that pervades personal, interpersonal, and transpersonal realms or dimensions of human experience. Self-love interpersonal love, revolutionary love, and spiritual/cosmic/transcendental love are all interrelated and manifestations or emanations of the same underlying energy." (Maparyan 2012: 49)

¹⁷¹ "Spiritual movement means movement of consciousness, which, within the womanist worldview, is the energetic substrate of the material world, including all social institutions, social identities, and political/economic conditions, as well as the material culture of daily existence...One thing that makes

Plodovi womanisma kao spiritualnog pokreta biće poznati u vrijeme kad i na mjestima gdje svijest dostiže svoj vrhunac, kritičnu tačku stvaranja promjena na široj društvenoj razini. Upravo su promjene postojeće društvene stvarnosti ono čemu teži womanism kao teorija, praksa, ideologija, metodologija. U širem smislu, womanistička metodologija tiče se potpune promjene – mentalne, emocionalne, fizičke, materijalne i društvene. Prateći društvene probleme od njihovih korijena u obliku ljudskih misli i osjećaja, vodi ka mogućnosti da se ponovo poradi na temeljnim platformama ljudskog iskustva. Upravo zato bi se i moglo reći da poslovično „mijenjanje srca i misli“ predstavlja osnovni womanistički *modus operandi*.

Razmatrajući ovu problematiku u uvodnom dijelu svoje knjige *Womanistički čitatelj* (*The Womanist Reader*), Lajli Filips (Layli Phillips)¹⁷² daje opšti pregled osam glavnih metoda društvene transformacije kojima se služe womanistkinje, a to su: harmonizacija i koordinacija, dijalog, arbitracija i medijacija, spiritualne aktivnosti, gostoljubivost, uzajamna briga i briga o samom sebi, majčinstvo i fizički oporavak.¹⁷³

Za harmonizaciju i koordinaciju se može reći da su i određenje i djelovanje te prema riječima Filipsove „obuhvataju osmišljavanje načina na koji će potpuno različiti elementi djelovati zajednički.“¹⁷⁴ Razlog je ovo zbog kojeg je womanistička ideja „tradicionalno univerzalistička“, „posvećena opstanku i cjelovitosti cjelokupnog čovječanstva“ i „baš kao cvjetnjak“.¹⁷⁵ Ona se tiče ulaska u jednu sasvim novu eru u kojoj će politika razdvajanja, netrpeljivosti, borbe, otpora, suprotnosti, neprijateljstava i svih oblika „nas protiv njih“, biti iza nas. Budući da se womanism i womanistkinje ne bave isključivo problemima i pitanjima crnih žena, proizilazi da je osnovni princip womanisma upravo jedinstvo čovječanstva. Tačnije womanism predstavlja ono što bi (crne) žene mogle reći ili uraditi u pogledu svakog problema u svijetu koji pogađa ili se odnosi na sve ljude koji žive na planeti Zemlji.

Drugi metod društvene transformacije kojim se koriste womanistkinje jeste dijalog ili snaga riječi. Komentarišući dijalog u uvodnom dijelu svoje knjige *Womanistički čitalac*, Lajli Filips naglašava:

Dijalog je sredstvo pomoću kojeg ljudi izražavaju i uspostavljaju i povezanost i individualnost.

womanism unique is the way that consciousness change, is framed and enacted within the ‘everyday’ sphere, through ‘everyday practices’ by ‘everyday people’. Womanism as spiritual movement does not require arcane spiritual terminologies or jargonistic theoretical formulations to promote consciousness change.” (Maparyan 2012: 50)

¹⁷² Lajli Filips (Layli Phillips) nakon udaje mijenja prezime u Maparjan (Maparyan).

¹⁷³ Vidjeti: Phillips, Layli (ed.) (2006), *The Womanist Reader*, New York: Routledge.

¹⁷⁴ “...involve figuring out how to make disparate elements work together.” (Phillips 2012: xxvii)

¹⁷⁵ “traditionally universalist”; “committed to survival and wholeness of entire people”; “just like a flower garden” (Walker 2003: xi)

Dijalog dopušta pregovaranje, otkriva gledište, uviđa egzistencijalnu jednakost i oblikuje društvenu realnost. Dijalog je 'scena' na kojoj i napetost i povezanost mogu biti prikazane istovremeno; to je 'teren' i za borbu i za ljubav.¹⁷⁶

Da bi što bolje objasnila womanističku perspektivu dijaloga ova autorka se koristi metaforom kuhinjskog stola jer je upravo kuhinjski sto mjesto gdje su svi dobrodošli i gdje svi mogu razgovarati. Ljudi mogu sjesti za sto i otići od stola, slagati se ili ne slagati, govoriti jedan po jedan ili svi u glas i smijati se, galamiti, žaliti se ili vijećati, čak i prisustvovati u tišini. Za kuhinjskim stolom ljudi dijele istine o svojim životima i uče otvoreno razgovarati. Dijalog je prvi korak u odmaku od egocentrizma i prvi korak prema univerzalnom jedinstvu. Moć govora je na sličan način prepoznata i u afričkim tradicijama jer se oduvijek smatralo da dijalog između ljudi, bio on poučni ili komunikacijski ima svetu dimenziju te da se moć, bila ona dobra ili loša, kroz govornika prenosi riječima. Dijalog može biti narušen ako postoje nesuglasice pa bi iz tog razloga trebalo pronaći metode za preusmjeravanje negativne energije i njenog mogućeg negativnog ishoda.

Iz tog razloga se womanisti oslanjaju na različite metode arbitracije i medijacije, bilo formalne ili neformalne, da bi sukob pretvorili u mir. Ovaj metod društvene transformacije Filips objašnjava na sljedeći način:

Arbitracija i medijacija obuhvataju pomaganje 'zaraćenim' stranama da se smire i okrenu pozitivnom odnosu. Arbitar ili medijator je osoba koja služi kao most ili 'spojnica' održavajući istovremeno pozitivne odnose s obje strane i prevodeći komunikacije na načine koji nove perspektive čine mogućim.¹⁷⁷

Isticanje arbitracije i medijacije kao fizičkih, metafizičkih, ali i dijaloških procesa, jeste ustvari usmjerenje ka razvijanju određene energije unutar svakog pojedinog čovjeka.

Uz već pomenute metode društvene promjene jedna od svakako najvažnijih je majčinstvo, posmatrano kroz prizmu bezuvjetne ljubavi i usmjerenja. Majčinstvo se može opisati i kao višedimenzionalni konstrukt koji, kad se jednom oslobodi svojih čisto bioloških veza, čini jednu cjelinu sa modelima društvene promjene u praksi. Majčinska snaga se iskazuje kroz kombinaciju ljubavi, brige i autoriteta, i možda najvažnije od svega, čvrsto je povezana s osjećajem neraskidivih veza koje spajaju jednu određenu grupu ljudi bez obzira na

¹⁷⁶ "Dialogue is a means by which people express and establish both connection and individuality. Dialogue permits negotiation, reveals standpoint, realizes existential equality, and shapes social reality. Dialogue is the locale where both tension and connection can be present simultaneously; it is the site for both struggle and love." (Phillips 2006: xxvii)

¹⁷⁷ "Arbitration and mediation involve helping warring parties to calm down and return to positive relationship. The arbiter or mediator is the person who serves as bridge or connector by maintaining simultaneous positive relationships with both parties at once and translating communications in ways that make fresh perspectives possible." (Phillips 2006: xxvii)

to koliko svako od njih bio različit ili se činio različitim. Upravo iz ovog razloga majčinstvo služi kao trop za womanističku metodologiju društvene transformacije.

Baveći se sličnom tematikom društvene transformacije, Nigerijac Čidi Maduka (Chidi) ponudio je niz afrički nadahnutih varijacija feminizma, ili tačnije, kritika *na* i zamjena *za* feminizam, kao što su afrički feminizam, negativni feminizam, pozitivni feminizam, *femalism*¹⁷⁸, *stiwanism*¹⁷⁹ i womanism o kojem piše da „sve rasprave o afričkoj verziji feminizma (u stvari, afričkog feminizma) mogu biti sadržane u konceptu womanisma budući da on uspijeva u enkodiranju osnovnih tačaka potaknutih pobornicima drugih varijanti koncepta.“¹⁸⁰ Ove osnovne tačke uključuju muško-žensku komplementarnost, naglasak na majčinstvu i oslobođanje od dehumanizujućih struktura rasizma, bijele superiornosti, kolonijalizma/imperijalizma. Womanistička perspektiva majčinstva, kao jedan od načina društvene promjene, nije ograničena samo na ljude afričkog porijekla, nego može biti ostvarena i od strane svih onih koji prihvataju womanističke vrijednosti sa kojima su saglasni.

Pored (snage) majčinstva, još jedna važna metoda društvene transformacije je i gostoljubivost ili kako je Lajli Maparijan naziva „transformacijska moć dobrodošlice“.¹⁸¹ U uvodnom dijelu svoje knjige *Womanistički čitatelj*, ova autorka gostoljubivost opisuje na slijedeći način:

Gostoljubivost kao metod odnosi se na dobru brigu o gostima. ...Indirektno, gostoljubivost je praksa koja omogućuje pozitivan susret među ljudima koji su stranci ili 'drugi' jedni drugima, stvarajući priliku za moguće priateljstvo ili saradnju. ...Gostoljubivost kao metod društvene promjene proizilazi iz womanističkog osjećaja za brigu koji se manifestuje u svakodnevnim aktivnostima i odraz je tradicionalne brige za prijatelja ili stranca koja je važan dio tradicije mnogih svjetskih kultura i religija.¹⁸²

¹⁷⁸ Novi pokret na čelu kojeg su Melisa Mar (Melissa Maher) i Anai Melenez. Suština ovog pokreta je u ideji da je ženski pol superiorniji u odnosu na muški i da je to razlog zbog kojeg muškarci treba da budu 'iskorišteni' isključivo u reproduktivne svrhe ili ubijeni. Oni koji budu određeni za reprodukciju trebaju biti 'pod ključem'. Još od najranije dobi djevojčice se educiraju da cijene i uvažavaju samo ženski rod, u svrhu postizanja jednog cilja, a taj je da žene zavladaju svijetom.

(Preuzeto sa: www.urbandictionary.com/define.php?term=Femalism. Posjećeno: 08.07.2016.)

¹⁷⁹ Termin koji je Molara Ogundipe-Lesli (Leslie), 1994. godine osmisnila za afrički orijentirani feminizam, a termin je dobio naziv po skraćenici STIWA – Social Transformation Including Women in Africa (Društvena transformacija koja uključuje žene u Africi). Stiwanism insistira na učestvovanju žena kao jednakih partnera u društvenoj transformaciji u Africi.

(Preuzeto sa: www.encyclopedia.jrank.org/articles/pages/5940/African-Feminisms.html. Posjećeno: 08.07.2016.)

¹⁸⁰ „...all the discussions of the African version of feminism (or indeed African feminism) can be subsumed under the concept of womanism, for it succeeds in encoding the essential points raised by the advocates of other varieties of the concept.“ (Citirano u: Maparyan 2012: 64)

¹⁸¹ “transformational power of welcome” (Maparyan 2012: 65)

¹⁸² “Hospitality is a method refers to taking good care of guests. ...By implication, hospitality is a practice that facilitate positive encounter between people who are strangers or ‘other’ to one another, setting the stage for possible friendship or collaboration. ...Hospitality as a method of social transformation emerges out of womanist caretaking sensibilities as they manifest in everyday life

Ne samo da je umijeće tretiranja stranca kao gosta, čak i kao člana porodice, centralna stavka u womanističkoj metodologiji društvene promjene, nego može biti korisna i kao metoda brige o samom sebi. U tom smislu i Alis Voker ističe da „womanistkinja nije separatistkinja, osim povremeno iz zdravstvenih razloga“.¹⁸³ Ovo bi značilo da postoji vrijeme koje neka osoba treba da provede sama sa sobom kao i vrijeme koje treba da provede sa drugim ljudima, odnosno da postoji vrijeme koje treba iskoristiti za povezivanje sa drugim ljudima koji imaju različita shvatanja samoodređenja.

Potvrđujući ovakav stav u svojoj knjizi *Drage sestre: womanistička vještina gostoljubivosti* (*Dear Sisters: A Womanist Practice of Hospitality*), Lin Vestfield (Lynne Westfield) ukazuje na to da okupljanje, druženje i zajednički obroci služe za stvaranje pozitivnog raspoloženja članova grupe te da izazovu osjećaj povezanosti i jedinstvenosti posebno među članovima ugnjetavanih i marginalizovanih populacija, u konkretnom slučaju, afroameričkih žena. Osnovna svrha ove povezanosti i jedinstvenosti je da afroameričke žene upoznaju izazove otpora i sa radošću ih savladaju.¹⁸⁴

Za womanistkinje je aktivizam, kao i identitet, samostvaralački jer one ne čekaju da se pojavi neko da ih voditi, nego same postaju vođe. Kod njih ne postoji neka posebna, strogo određena ideologija osim tzv. „duha womanisma“ koji im je putokaz u traženju izlaza iz naizgled bezizlaznih situacija.

Uzajamno pomaganje i briga o samom sebi kod womanistkinja počinje sa mudrošću stečenom kroz iskustvo obojenih žena. Model uzajamne brige kao i brige o samom sebi ima dugu tradiciju unutar afroameričke zajednice u odnosu na ranu „post-emancipacijsku“ eru kada su bivši porobljeni Afrikanci, Afrikanke i njihova djeca imali nominalnu slobodu, ali ne i pristup uspostavljenim društvenim institucijama.

Postoje mnogi primjeri uzajamne, a samim tim i brige o samom sebi od kojih je najistaknutiji primjer međunarodnog tipa za koji je zasluzna nigerijska aktivistkinja Funmilajo Ransome-Kuti (Funmilayo). Ona je sredinom 20. vijeka u Nigeriji za vrijeme kasnog kolonijalnog perioda utemeljila brojne organizacije koje su okupljale žene u pokrete za pravo glasa, nezavisnost i mir.¹⁸⁵ Ono što primjeri ovih organizacija jasno pokazuju jeste da je 'uradi sam' kvalitet aktivizma womanističke uzajamne brige i brige o samom sebi, nešto što je u

activities and reflects traditions of caring for the friend or stranger that have long histories in many of the world's cultures and religions.” (Phillips 2006: xxviii)

¹⁸³ “...womanist is not a separatist, except periodically for health.” (Walker 2003: xi)

¹⁸⁴ Vidjeti: Westfield, Lynne (2007), *Dear Sisters: A Womanist Practice of Hospitality*, The Pilgrim Press.

¹⁸⁵ Vidjeti: Maparyan, Layli (2012), *The Womanist Idea*, New York: Routledge.

suprotnosti sa ekonomskim statusom, nivoom obrazovanja, nacionalnom pripadnošću, geografskim položajem pa čak i istorijskim periodom. Ovakva posvećenost samoinicijativnim rješenjima problema velikih razmjera veoma je važna dimenzija womanističke ideje.

Koristeći se metodama uradi sam, womanistkinje stvaraju prostore u kojima je život drugačiji, prostore gdje se stvarno događa da je 'drugi svijet moguć' ma kako se neskladnim činio, a ljudi koji žele da se nalaze u ovom svijetu, pozvani su da se samo pojave. Na ovaj način stari, nepoželjni svijet opisan u djelima Zora Nil Herston i Alis Voker, jednostavno se napušta, a jedan novi, poželjan svijet prikazan u djelima Teri Makmilan, biva naseljen. U starom, nepoželjnog svijetu Afroamerikanke su se morale nositi sa problemom dvostrukog diskriminacije jer su crne, i jer su žene, što je dodatno usložnjavalo njihov ionako težak položaj u društvu. O dvostrukoj diskriminaciji ili tzv. „dvostrukoj drugosti“ kao jednom segmentu specifičnog kulturnog iskustva Afroamerikanki, više će riječi biti u dijelu rada koji slijedi.

5.1. „Dvostruka drugost“: teret crnih žena

...potcijenjena od strane svoje sopstvene vrste, groteskno ocijenjena od strane svog društva i cijenjena jedino kao 'seksualno prikladna' radna životinja, crna djevojka ima obeshrabrujuće viđenje života u kojem je malo vjerovatno da će uspjeti ostvariti zdravu, zrelu ženstvenost jer, kako se čini, okolnosti joj baš i nisu naklonjene.¹⁸⁶

...da vas nešto pitam, sestre. I recite mi ako sam luda. Šta je to što nam je svima zajedničko?...Crne smo i žene smo.¹⁸⁷

Dvostruka drugost je, dakle teret koji su crne žene morale nositi ne samo u prošlosti nego ga nažalost, nose i u današnje vrijeme. Upravo zato su crne feministkinje/womanistkinje jedinstvene u nastojanju da iznađu način na koji će prevazići ovu dvostruku diskriminaciju koja se odnosi na ugnjetavanje žena, ne samo na rodnoj nego i na rasnoj osnovi. Ono što je sasvim jasno jeste da je patologija ugnjetavanja na osnovu roda, odnosno viktimizacija crnih žena od strane crnih muškaraca, posebno očeva i muževa, čest problem jače izražen čak i od očitog, vulgarnog rasizma koji je vladao u društvu. Samo zato što su žene stvarima pristupale na način drugačiji od onog kako su to činili muškarci, tretirane su gotovo neljudski od strane tih istih muškaraca koji su uz to, ženama diktirali različita ograničenja.

Upravo je ovo posebno, specifično, jedinstveno iskustvo Afroamerikanki bilo ključna tema afroameričkih spisateljki koje su osjećale ljudsku i moralnu obavezu da specifičnim iskustvom dvostrukе diskriminacije, tj. „dvostrukе drugosti“ Afroamerikanki, ispune svoj fikcionalni univerzum i podare život protagonistkinjama koje ga otjelovljuju u romanima: *Njihove oči su gledale u boga* (*Their Eyes Were Watching God*), *Ljubičasta boja* (*The Color Purple*), *Čekajući izdah* (*Waiting to Exhale*) i *Prilika za sreću* (*Getting to Happy*).

Jedna od njih je i Zora Nil Herston koja je pisala na način da se poistovjećivala sa drugim crnkinjama uvažavajući njihova iskustva i kao žena, i kao crnkinja, u društvu u kojem su ovakva iskustva generalno smatrana beznačajnim za bijelu/mušku kulturu. Štaviše neizmjerna količina svjesno nanesene boli bila je isto tako, permanentna realnost i za Zoru Nil Herston. Budući se i ona kao crna žena, morala nositi sa rasnom/polnom politikom svakodnevnog života, odlučila se uhvatiti u koštac sa ovim problemima kao neovisna, samosvjesna crna umjetnica i antropologinja, a što je zahtjevalo izrazitu snagu i hrabrost.

¹⁸⁶ “...depreciated by her own kind, judged grotesque by her society, and valued only as a sexually convenient laboring animal, the black girl has the disheartening prospect of a life in which the cards are stacked against her and the achievement of a healthy, mature womanhood seems a very long shot.” (Grier, Cobbs 1992: 40)

¹⁸⁷ “...let me ask you sistahs something. And tell me if I'm crazy. What is it we all have in common?...We're black and female.” (McMillan 2005: 346)

U svojim djelima, posebno u romanu *Njihove oči su gledale u boga*, Zora Nil Herston izrazitu pažnju posvećuje dvostrukoj drugosti, odnosno dvostrukoj diskriminaciji i ugnjetavanju crnih žena, Afroamerikanki. Upravo zato što je naglašavala ovakvo iskustvo Afroamerikanki kao privilegiju crnih žena ona je, poput mnogih njenih savremenica koje su se njime bavile u svojim djelima, bila izložena tzv. „intelektualnom linču“¹⁸⁸ od strane bijelih i crnih muškaraca, kao i bijelih žena.

Problem dvostrukе diskriminacije u svom romanu *Njihove oči su gledale u boga*, Herston prikazuje kroz likove Dženi (Janie) i njene bake Neni (Nanny). Priča počinje *in medias res* kada baka pokušava nagovoriti svoju šesnaestogodišnju unuku da se uda za sredovječnog udovca Logana Kiliksa (Logan Killicks), a da bi se, na vrijeme, spasila svih nevolja jer ipak je ona mlada, lijepa, nezaštićena crnkinja. Nakon što Dženi odbije, baka je ošamari. Ovom grubom reakcijom koju smatra zaštitničkim potezom, Neni joj nastoji pomoći da shvati situaciju i prilagodi se sredini u kojoj vlada polna i rasna diskriminacija nad crnim ženama gdje su najveće žrtve upravo slobodne djevojke. Zato ona i smatra da Dženin pokušaj da bude neovisna treba sasjeći u korijenu jer djevojka ne treba da razmišlja o takvim stvarima, već treba da se uda i ima svog muža da je štititi od drugih muškaraca. Neni pokušava objasniti Dženi ozbiljnost situacije u društvu u kojem žive:

Milo moje, bijeli muškarac je gospodar svega otkad znam za sebe. Možda postoji mjesto daleko na okeanu gdje crni muškarac ima moć, ali mi ne znamo ništa osim onog što vidimo. Zato bijeli muškarac baci teret i kaže crncu da ga pokupi. On ga pokupi jer mora, ali ga ne nosi. Doda ga svojoj ženskoj čeljadi. Koliko ja vidim, crna žena je mazga cijelog svijeta. Molim se da s tobom bude drugačije. Gospode, Gospode, Gospode!¹⁸⁹

Dženi i njena baka ilustruju tragičan kontinuitet ugnjetavanja crnih žena u bijeloj/patrijarhalnoj Americi. Ovakva situacija navodi na promišljanje o bezbroj mlađih crnkinja koje su dostigle period zrelosti, prema standardima crnačke zajednice i isto tako bezbroj crnih majki i baka koje su nastojale da svoje kćerke i unuke pripreme za grubu životnu realnost, u rasističkom i seksističkom društvu. Međutim od početka do kraja romana uočljivo je Dženino opiranje da se prilagodi definiciji prema kojoj je crna žena „mazga cijelog svijeta“, iako pored najbolje volje, nije imala dovoljno snage da bilo šta promijeni te i sama postaje žrtva tiranskih sila.

¹⁸⁸ „intellectual lynching“ (Hull, Scott, Smith 1982: 177)

¹⁸⁹ „Honey, de white man is de ruler of everything as fur as Ah been able tuh find out. Maybe it's some place way off in de ocean where de black man is in power, but we don't know nothin' but what we see. So de white man throw down de load and tell de nigger man tuh pick it up. He pick it up because he have to, but he don't tote it. He hand it to his womenfolks. De nigger woman is de mule uh de world so fur as Ah can see. Ah been prayin' fur it tuh be different wid you. Lawd, Lawd, Lawld!“ (Hurston 2004: 17)

Herston se u romanu na izvjestan način podsmjehuje romantičnim idealima kojima se Dženi rukovodi da bi stvorila „za sebe neku vrstu utjehe“¹⁹⁰ nakon što se udala za Kilksa. Kada je otišla u njegovu kuću „da čeka da ljubav počne“¹⁹¹, za nju bi se moglo reći da je bila istovremeno i tragična i komična figura. Ona s vremenom počinje sumnjati da ljubav dolazi automatski s udajom i shvata da postoji određeno odstupanje od onog što joj je baka pričala: „Rekla si mi da ga moram zavoljeti, a nisam. Možda kad bi mi neko rekao kako, ja bih to i mogla.“¹⁹²

Bakina reakcija koja je uslijedila nakon ovih Dženinih riječi, otkriva da je ona dobro upoznata sa neugodnom stvarnošću udanih žena. Njena prva pomisao je bila da je Dženi ili u drugom stanju ili da ju je Logan fizički zlostavljaо: „Nemoj mi reći da si već u drugom stanju, da vidim – ove subote su dva mjeseca i dvije sedmice...Ti i Logan ste bili intimni? Gospode, znam da je taj crnac debelih, obješenih usana već tukao moju malenu?“¹⁹³

Upotreba riječi „već“ u obje rečenice upućuje na to da Neni na trudnoću i nasilje u porodici gleda kao na neizbjježan, sastavni dio bračnog života svake, udane žene. Njena upućenost u fizičko i seksualno nasilje dolazi do izražaja u njenom prethodnom objašnjenju u kojem obrazlaže zašto je i nakon ukidanja ropstva, za vrijeme kojeg brakovi među robovima nisu bili dopušteni, ostala neodata: „Ne bih se ni za kog udala, iako sam mnogo puta mogla, zato što nisam željela da se neko loše ophodi prema mojoj malenoj.“¹⁹⁴ Pritom misleći na Dženi.

Ako se uzme u obzir da je radnja romana smještena u vremenski period kad je na snazi bio tzv. „kult istinske ženstvenosti“ (*the cult of true womanhood*) koji je podrazumijevao četiri (najvažnije) kvalitete prave žene - čednost, pobožnost, pokornost i ljubav prema domu i porodičnom životu, onda i ne čudi nastojanje Neni da što prije uda svoju unuku. U centru njenog interesovanja bile su čednost i zaštita djevičanstva njene unuke nakon što je vidjela Dženi kako se ljubi sa Džonijem Tejlorom (Johnny Taylor). Poslije ovog događaja, baka je svoju unuku smatrala zaraženom. Upravo je to i bio razlog zbog kojeg je prisilila unuku da se što prije uda za Logana Kilksa kojeg je baka smatrala dobrom prilikom.

¹⁹⁰ „...a sort of comfort for herself...“ (Hurston 2004: 25)

¹⁹¹ „...to wait for love to begin...“ (Hurston 2004: 26)

¹⁹² “You told me Ah mus gointer love him, and Ah don’t. Maybe if somebody was to tell me how, Ah could do it.” (2004: 27)

¹⁹³ “Don’t tell me you done got knocked up already, less see – dis Saturday it’s two months and two weeks... You and Logan been fussin’? Lawd, Ah know dat grass-gut liver-lipted nigger ain’t done took and beat mah baby already?” (2004: 26)

¹⁹⁴ “Ah wouldn’t marry nobody though Ah could have uh heap uh times, cause Ah didn’t want nobody mistreating mah baby.” (2004: 23)

Dženi isprva odbija da se uda jer nije zaljubljena u Logana, ali ipak pristaje kad joj baka objasni da je on kao muž može zaštititi od nasrtljivih, pohotnih, zlonamjernih muškaraca koji samo žele da iskoriste njenu mladost i neiskustvo da bi zadovoljili svoje najniže nagone. Opravdavajući ovakav svoj odlučan stav prema Dženinoj udaji, prisjetila se prošlosti kad su ona i njena kćerka (Dženina majka) kao robinje bile žrtve seksualnog iskorištavanja. Navela je za primjer svoje lično iskustvo napastovanja od strane svog gospodara-robovlasnika, nakon čega je ostala u drugom stanju sa Dženinom majkom koju je, prema riječima Neni, kasnije iskoristio, a potom napustio učitelj iz obližnje škole.

U nastojanju da spriječi da se slična situacija ne desi i njenoj unuci, Neni insistira na braku sa Loganom Kiliksom. Svjesna činjenice da i u braku postoji i seksualno i fizičko zlostavljanje, ona sve opravdava činjenicom da se tu ipak radi o muškarцу, zakonitom suprugu kojem njegova titula muža dopušta ovakvo ponašanje jer posjeduje moć nad svojom ženom.

Iz svega ovog se može zaključiti da je generalni stav zajednice/društva u to vrijeme bio da je muškarac-suprug taj koji dominira, gospodari, a žena-supruga treba da (o)čuva četiri najvažnije karakteristike „prave žene“ i da vjerno služi svom muškarcu-suprugu-gospodaru poput robinje koja je bez pogovora služi gospodaru-robovlasniku. Jedina razlika je u tome što je onda bila robinja, a sad je 'slobodna', udana, časna žena. Sve ovo navodi na pomisao da je patrijarhat, u neku ruku zaostavština robovlasništva, budući da je u oba slučaja naglašena dominacija muškarca nad ženom koja je predstavljena kao objekat i u jednom i u drugom slučaju.

Dvostruka drugost protagonistkinja se i dalje naglašava kroz radnju romana. Naprimjer, nakon što se Dženi udala za Kiliksa, njegovo ponašanje prema njoj se u potpunosti mijenja. Počeo se ponašati kao njen vlasnik, naglašavajući svoju dominaciju nad njom: „Ti nemaš svoje određeno mjesto. Ono je gdje god te ja trebam.“¹⁹⁵ Ovakvo Loganovo ponašanje i isticanje sebe i svojih vrijednosti, dovodi do toga da Dženi shvata da on, ne samo da ponižava nju, nego i sve žene u njenoj porodici. Nakon ovog ona odlučuje da ode, ali ne sama. Odlazi sa Džo Starksom (Joe Starks) koji joj je prethodno obećao sve ono što sa Loganom Kiliksom nije imala tj. da će se brinuti za nju i biti joj podrška u svemu.

Nedugo nakon što je napustila prvog muža i udala se za Džo Starksa, primijetila je da mu 'cijena počinje rasti', a kulminiralo je time što je postao gradonačelnik malog grada, prije zajednice, naseljenog Afrikancima, koji ranije nije imao gradonačelnika. Međutim stvari i

¹⁹⁵ "You ain't got no particular place. It's wherever Ah need yuh." (Hurston 2004: 37)

nisu bile tako idealne kako se u početku činilo budući da su prvi znakovi prirodnog ili nesvjesnog muškog šovinizma počeli izbijati na površinu.

Nakon što su građani tražili da im se kratko, sa nekoliko riječi obrati prva dama, Džo je ubacio svoj komentar: „Hvala vam na komplimentima, ali moja supruga ne zna ništa o bilo kakvim govorima. Nisam se oženio njome zbog nečeg takvog. Ona je žena i njenom mjestu je u kući.“¹⁹⁶ Na ovaj način on je odredio njenu ulogu i mjesto i prigušio njen glas. Dženi je bila zapanjena njegovom izjavom, ali je potisnula tugu i razočarenje i nasmiješila se.

Uvidjevši da ona ne namjerava reagovati na ovakav njegov nastup ili pružiti bilo kakav vrstu otpora, Starksa je za razliku od Dženi, preplavio osjećaj samopouzdanja i zadovoljstva samim sobom što ga je i ponukalo da joj se obrati sa pitanjem: „Pa, dušo, kako ti se sviđa biti gđa. Gradonačelnika?...Rekao sam ti na samom početku da sam težio tome da se moj glas čuje. Mora da ti je dragو jer to i od tebe čini veliku ženu.“¹⁹⁷

Džo Starks je ovim svojim postupkom odredio Dženi, koja bez njega nije imala svoj identitet. Njegov identitet bio je i njen. Dženin doživljaj ove situacije kao i svega onog što ona nosi sa sobom, Herston opisuje na sljedeći način: „Obuzeo je osjećaj hladnoće i straha. Osjećala se usamljeno i daleko od svega.“¹⁹⁸

Kako vrijeme odmiče, Starks postaje sve netolerantniji kad je u pitanju Dženina ženstvenost te joj zabranjuje da sudjeluje u napuhanim pričama muškaraca koji su sjedili okupljeni na trijemu kuće. Uz to joj zabranjuje da u javnosti pokazuje kosu. Morala je nositi maramu na glavi jer je smatrao da njena ljepota služi tome da samo on njen muž, u njoj uživa. Svakim danom njegovi šovinistički napadi i fizički i verbalni, postajali su sve izraženiji: „Sve što ti treba da radiš je da se brineš za mene. Kako to da ne možeš uraditi onako kako ti ja kažem?...Neko bi trebao misliti za žene i djecu i piliće i krave.“¹⁹⁹

Nakon nekog vremena, vidno uznemirena muškim ritualom pričanja 'napuhanih' priča, Dženi napokon odlučuje da se suprotstavi pravilima svog supruga te odluči ipak dati svoj lični doprinos njihovim pričama:

Ponekad se Bog upozna i s nama ženama i govori nam o nekim samo svojim stvarima. Rekao mi je kako ste ga svi vi iznenadili jer ste postali tako pametni nakon što vas je on stvorio

¹⁹⁶ “Thank you, fuh yo’ compliments, but mah wife don’t know nothin’ ‘bout no speech-makin’. Ah never married her for nothin’ lak dat. She’s uh woman and her place is in de home.” (Hurston 2004: 51)

¹⁹⁷ “Well, honey, how you lak bein Mrs. Mayor?...Ah told you in de vey first beginnin’ dat Ah aimed tuh be uh big voice. You oughta be glad, ‘cause dat makes uh big woman outa you.” (2004: 54-55)

¹⁹⁸ “A feeling of coldness and fear took hold of her. She felt far away from things and lonely.” (2004: 55)

¹⁹⁹ “All you got tuh do is mind me. How come you can’t do lak Ah tell you?...Somebody got to think for women and chillun and chickens and cows.” (Hurston 2004: 83)

drugačijim; i koliko ćete svi vi biti iznenađeni ako ikad sazname da ne znate ni upola onoliko koliko mislite da znate o nama. Lako je glumiti Svemogućeg Boga kad pokazujete snagu samo kad se radi o ženama i pilićima.²⁰⁰

Njena otvorenost i prkos u prisustvu njegovih prijatelja osramotili su Starksa, što je samo pogoršalo odnos između njih dvoje. Da bi na neki način odbranio svoju muškost i dominaciju, odlučio je okomiti se na njen izgled i sposobnosti iznoseći zlobnu primjedbu da „žena radi u prodavnici dok ne ostari kao Metuzalem i još uvijek ne može izrezati malu stvar kao što je komad duhana za žvakanje! Nemoj stajati tamo kolutajući očima na mene sa stražnjicom koja ti visi skoro do koljenā!“²⁰¹

Ponižena pred svim ovim muškarcima, Dženi odlučuje uzvratiti mu istom mjerom:

Prestani mijesati moje poslove sa mojim izgledom Džodi. ...Da, meni je skoro četrdeset, a tebi je već pedeset. ...Ne, nisam više djevojka, ali nisam ni starica. ...Žena sam od glave do pete i svjesna sam toga. To je puno više nego što ti možeš reći. Imaš velike naslage sala na stomaku i još se hvališeš...Hm! Kažeš da ja izgledam staro!²⁰²

U potpunosti poražen Dženinim novootkrivenim samopouzdanjem, Džo je doslovno prestao s njom razgovarati, a od tog dana mu se i zdravlje počelo drastično pogoršavati. Nedugo nakon ove scene, Džo je umro.

To što je Dženi skupila hrabrost da se, iako samo verbalno, suprotstavi muškoj tiraniji na Džoa je djelovalo kao šok od kojeg se nije uspio oporaviti. Osjećaj da ga je njegova sopstvena supruga porazila i javno ponizila, djelovalo je kobno na njega. No ono što je svakako vrijedno pažnje jeste Dženina reakcija. Prvo što je uradila nakon Džoove smrti jeste da je strgnula maramu s glave i pustila kosu da slobodno pada što se, u svakom slučaju, može posmatrati kao snažan simbolički čin oslobođanja od podjarmljenosti potpomognute rasnom netrpeljivošću i stigmatizacijom. Poslije sahrane doslovno, spalila je sve marame.

Nakon naglašenih tenzija u muško-ženskim odnosima između Dženi i njena prva dva supruga ona reklo bi se, napokon pronalazi srodnu dušu – Ti Kejka (Tea Cake). Neopterećen tradicionalnim društvenim trendom muške dominacije i ženske pokornosti vodio se

²⁰⁰ “Sometimes God gits familiar wid us womenfolks too and talks His inside business. He told me how surprised He was bout y'all turning out so smart after Him makin' yuh different; and how surprised y'all is goin' tuh be if you ever find out you don't know half as much ‘bout us as you think you do. It's so easy to make yo'self out God Almighty when you ain't go nothin' tuh strain against but women and chickens.” (Hurston 2004: 88-89)

²⁰¹ “A woman stay round uh store till she get old as Methusalem and still can't cut a little thing like a plug of tobacco! Don't stand der rollin' yo' pop eyes at me wid yo' rump hangin' nearly to yo' knees!” (Hurston 2004: 92)

²⁰² “Stop mixin' up mah doings wid mah looks, Jody. ...Yes, Ah'm nearly forty and you'se already fifty. ...Naw, Ah ain't no young gal no mo' but den Ah ain't no old woman neither. ...Ah'm uh woman every inch of me, and Ah know it. Dat's uh whole lot more'n you kin say. You big-bellies round here and put out a lot of brag...Humph! Talkin' ‘bout me lookin' old!” (2004:93-94)

nekonfliktnom životnom filozofijom. Upoznaje Dženi, zaljubljuje se u nju, prosi je i time joj dokazuje da je upravo on muškarac kojeg je čekala da joj bude iskrena ljubav i pratilac kroz život.

Iako nije posjedovao nikakvo materijalno bogatstvo, njegov stav, koji je činio razliku između njega i njenih prethodnih muževa, za nju je bio dragocjen i stimulativan. Međutim, nad njihov sklad nadvija se tamna sjenka antagonističke sile pod imenom gđa. Tarner (Turner). Ova svjetloputa Afroamerikanka gajila je snažne predrasude prema izrazito tamnoputim osobama te pokušala unijeti razdor u njihov dom. Izražavala je negodovanje i neprijateljski se ophodila ne samo prema Ti Kejku nego prema svim izrazito tamnoputim crncima. Bila je uvjerenja da su ovi ljudi izvor rasnog problema, da zbog specifične boje svoje kože ometaju napredak Afroamerikanaca/Afroamerikanki u Americi i da nije njih, ne bi bilo ni rasizma. Čak je pokušala dogоворити susret Dženi i svog brata koji je, prema njenom mišljenju, puno bolja prilika za Dženi budući da je on i fizički i intelektualno *svijetao* (*bright*).

Bijesan zbog ovog pokušaja da mu se uništi dom Ti Kejk pribjegava fizičkoj snazi te ošamari Dženi prije svega da bi sam sebe uvjerio da je posjeduje, a i da bi joj pokazao ko je glavni u kući. Za kratko vrijeme pada u zamku tradicije muške dominacije fizički nadvladavajući ženu da bi dokazao svoju muškost.

Iako se u radnji romana *Njihove oči su gledale u boga* naglasak stavlja na intersekciju rasne i rodne diskriminacije prikazane kroz odnos muškarac-žena, važan momenat u radnji romana je i prikaz odnosa Afroamerikanaca jednih prema drugima kao i odnosa bijelaca prema Afroamerikancima i Afroamerikankama za vrijeme i nakon uragana. U ovoj teškoj situaciji, Dženi, Ti Kejk i Motor, osjećali su potrebu da odgovore potraže daleko od samih sebe i svih ljudskih bića: „Stisnuli su se jedno uz drugo i zurili u vrata. Nisu koristili drugi dio svojih tijela i nisu gledali ni u šta drugo osim u vrata. ...Šestero očiju ispitivalo je *Boga*.“²⁰³

Čak i u ovoj situaciji prirodne nepogode koja je uništavala sve pred sobom ne praveći razliku između bijelih i crnih, bili su prisiljeni na konfrontiranje sa bjelcima. Bježeći pred uraganom pokušavali su pronaći sklonište, ali bi im bjelci svaki put kad bi se zaustavili da pitaju da im se pomogne rekli da za njih nema mjesta. Uprkos tome, uspjeli su preživjeti. Kada je došlo vrijeme da se nastrandali u uraganu ukopaju, rasizam u potpunosti dolazi do izražaja. Trupla bijelaca ukopavana su u kovčezima na groblju za bijelce, dok su trupla Afrikanaca bacana na hrpu i zatrpanvana zemljom.

²⁰³ “They huddled closer and stared at the door. They just didn’t use another part of their bodies, and they didn’t look at anything but the door. ...Six eyes were questioning *God*.” (Hurston 2004: 186)

Ti Kejk je neko vrijeme pažljivo posmatrao ovu nepravdu, a onda rekao: „Izgleda da oni misle da Bog ne zna ništa o Džim Kro zakonu.“²⁰⁴ Dženi, Ti Kejk i Motor razmišljali su o nepravdi koja se dešavala pred njihovim očima i „činilo se da bulje u mrak, ali njihove oči su gledale u Boga“. ²⁰⁵

Dio prethodnog citata ujedno predstavlja i naslov romana koji se pojavljuje samo jednom i to ovdje, na ovom mjestu odvijanja radnje gdje je primjetno da crnci mogu samo od neke više sile, Boga, očekivati da riješi ovu bezizlaznu situaciju. Čak i nakon abolicije, nakon što je robovima vraćena sloboda, rasizam je i dalje bio dio njihovog života i njihove svakodnevice bez vidljivih naznaka da bi se bilo šta moglo promijeniti u pozitivnom smislu.

Svojim opisom uslova života i specifičnog iskustva Afroamerikanki te na taj način nastavljući tradiciju koju je započela njena prethodnica Zora Nil Herston, Alis Voker pokazuje neosnovanost stereotipa o njima i ujedno kritikuje afroameričku zajednicu koja ne pruža podršku svojim pripadnicama jer nema snage da odbaci shvatanje o podređenoj ulozi žene.

U romanu *Ljubičasta boja* muški likovi se generalno loše ophode prema ženama pa se dolazi do zaključka da je Voker željela da rasvijetli kulturnu i rodnu patologiju koja na takav način ponižava i dehumanizuje cijelu zajednicu. Autorka prikazuje nekoliko pristupa koji neminovno umanjuju važnost crne žene u porodici, zajednici i društvu: muškarac svoju potencijalnu suprugu tretira kao robovlasnik koji je robinju kupio na tržnici robova; prema njoj se ophodi kao prema djetetu, a tako je i kažnjava jer smatra da je njen intelekt na tom nivou; brak je poput zatvora. Sve ovo ukazuje na to da je rodna diskriminacija poput rasne diskriminacije budući da su crne žene za crne muškarce isto što i crni narod za bijelo društvo – poniženi, bez prava glasa, tu su samo da služe.

U ovom romanu, kao i u većini njenih djela, borba protiv rasizma i seksizma nije predstavljena kao borba protiv nadmoće bijele zajednice, već kao borba čiji je glavni cilj jačanje afroameričke zajednice kako bi bila u stanju uspješno se suprotstaviti potrebi za dominacijom nad ženama. Odbacivanje takvog odnosa prema ženama može afroameričkoj zajednici pružiti potrebnu snagu da se izbori sa spoljašnjim faktorima ugnjetavanja od strane bijele zajednice, a kojima su izloženi i Afroamerikanci i Afroamerikanke.

²⁰⁴ “Look lak dey think God don’t know nothin’ ‘bout de Jim Crow law.” (Hurston 2004: 201)

²⁰⁵ “...they seemed to be staring at the dark, but their eyes were watching God.” (2004: 187)

Kroz predstavljanje crnih žena, Voker u ovom romanu nastoji dati glas nijemima, onima koje nemaju pravo glasa i koje trpe dvostruko ugnjetavanje – na osnovu rase i na osnovu roda. Autorka posebnu pažnju posvećuje oporavku marginalizovanih glasova jer želi unaprijediti shvatanje o komplementarnosti između muškaraca i žena. Najbolja ilustracija jednog ovako marginalizovanog glasa je Sili (Celic), glavna junakinja romana *Ljubičasta boja*, koja u četrnaestoj godini postaje žrtvom seksualnog zlostavljanja svog očuha Alfonsa (Alphonso) kojeg je smatrala ocem. Vidjevši da je Sili u drugom stanju, njena majka pretpostavlja da njen muž seksualno zlostavlja njenu kćerku, ali je suviše utučena i bolesna da bi bilo šta poduzela po tom pitanju i ubrzo umire.

Roman počinje tako što očuh zabranjuje Sili da kaže bilo kome što joj se dešava: „*Bolje bi ti bilo da nikad nikome ne kažeš sem Bogu. To bi ubilo tvoju mamu.*“²⁰⁶ Nemajući se kome obratiti, nemajući s kim podijeliti svoje najskrovitije tajne i osjećanja, Sili piše pisma Bogu: „*Dragi Bože, imam četrnaest godina. Ja sam Uvijek sam bila dobra djevojčica. Možda mi možeš dati znak kojim ćeš mi reći što mi se to dešava.*“²⁰⁷

Iako pisanje u njoj stvara osjećaj podvojenosti i straha zato što joj je očuh to zabranio, ovo je za nju jedini način da barem pokuša shvatiti što joj se dešava. Ono za Sili predstavlja jedini odušak za sve nakupljene emocije, ali i nadu da će uspjeti da opravda sebe u svojim i u božjim očima. Njena potreba da piše, umjesto da priča da otvoreno govori, demonstrira prisilno obuzdavanje glasa kojem su žene bile vjekovima izložene.

Ne samo Sili, nego i sve ostale protagonistkinje ovom su romanu, kao i Dženi, Zore Nil Herston, oprezne kad je u pitanju prečesto otvaranje usta s namjerom da nešto kažu jer se to obično završavalo nepovoljno po njih. Ono što je dodatno otežavalo ionako tešku situaciju je to da je Sili nakon pretrpljenog seksualnog zlostavljanja bila prisiljena roditi dvoje djece koje joj Alfonso oduzima. Bila je uvjerenja da ih je on i ubio.

Nažalost njena nesreća se ovdje ne završava. Kad se ponovo oženio, nakon smrti njene majke, Alfonso je predao Sili Albertu koji je nastavlja seksualno i fizički zlostavljati i tretirati je kao robinju. Ona ga iz straha, čak ni ne oslovljava njegovim pravim imenom već samo „*Gdin. _____*“.²⁰⁸ Jedina utjeha djevojčici je njezina sestra Neti (Nettie) koja, da bi izbjegla očuhovo napastvovanje dolazi da živi kod Sili, ali kada odbije Albertovo udvaranje, on je izbacuje iz kuće želeći prekinuti svaku vezu između sestara.

²⁰⁶ “*You better not never tell nobody but God. It'd kill your mammy.*” (Walker 1982: 1)

²⁰⁷ “*Dear God, I am fourteen years old. I am I have always been a good girl. Maybe you can give me a sign letting me know what is happening to me.*” (1982: 1)

²⁰⁸ “*Mr. _____.*” (Walker 1982: 4)

Sili nastavlja pisati Bogu jer ne zna gdje je Neti zato što Albert uzima i krije njena pisma. Uprkos svemu Sili i dalje piše jer pisanje za nju predstavlja jedini način da preživi svakodnevno psihičko i fizičko maltretiranje. Ona je tipičan primjer potlačene žene koju, iako posjeduje glas, niko ne čuje.

Sve ovo se u suštini dešavalo zato, što su muškarci smatrali da imaju tradicionalno pravo da maltretiraju svoje žene, a što se može vidjeti i u jednom od pisama koje je Sili pisala Bogu u kojem spominje razgovor između Alberta i njegovog sina Harpa: „Harpo pita svog oca zašto me tuče. Gdin._____ kaže, zato što je moja žena. Plus, tvrdoglava je. Sve žene su dobre za – nije završio. ...Tuče me kao što tuče djecu.“²⁰⁹

Posljedica svega što joj se desilo i što joj se dešava je to da se Sili bolje i sigurnije osjeća u društvu žena nego u društvu muškaraca: „U muškarce čak i ne gledam. Gledam u žene jer njih se ne plašim.“²¹⁰ Jasno je da je razlog zbog kojeg se Sili opuštenije osjeća u društvu žena taj što je svjesna činjenice da joj žene ne mogu nanijeti zlo kakvo su joj nanijeli i nanose muškarci u njenom životu.

Osjećaj odbojnosti prema muškarcima ide tako daleko da ih ona i ne posmatra kao svjesna, humana, ljudska bića već kao neka primitivna, niža stvorenja. Na samom kraju romana kad Gdin._____ pita Sili mrzi li ga zato što je muškarac, ona odgovara: „Skinete im hlače, velim, i muškarci mi izgledaju kao žabe. Bez obzira na to koliko ih ljubite, što se mene tiče, oni će uvijek ostati žabe.“²¹¹

Sušta suprotnost Sili u ovom romanu je protagonistkinja pod imenom Šug Ejveri (Shug Avery), Albertova dugogodišnja ljubavnica. I pored toga što se radi o dvije žene koje odlikuju različite karakteristike, Silin život počinje se drastično mijenjati kada upozna ovu bluz pjevačicu koja zbog toga ima reputaciju razvratne žene, kao i zbog činjenice da je nastavila da bude Albertova ljubavnica i pored toga što je on u braku sa Sili.

Šug i Albert su u ovoj nezakonitoj vezi dobili i troje djece koja su živjela kod njenih roditelja, a Šug je zbog bolesti bila prisiljena neko vrijeme živjeti sa Albertom i Sili. Međutim, zahvaljujući pozitivnom uticaju Sili, Šug je u stanju uvidjeti sve svoje nedostatke. Ona je osoba koja zrači samopouzdanjem kojim privlači i muškarce i žene jer je ona prije svega, lijepa sama sebi. Za Šug se može reći da je tzv. „tip ostvarene žene“ nakon što postigne veliki uspjeh kao bluz pjevačica čime joj se ostvaruje sve što je htjela od života.

²⁰⁹ “Harpo ast his daddy why he beat me. Mr._____ say, Cause she my wife. Plus, she stubborn. All women good for – he don’t finish. ...He beat me like he beat the children.” (Walker 1982: 22)

²¹⁰ “I don’t even look at mens. I look at women, tho, cause I’m not scared of them.” (1982: 5)

²¹¹ “Take off they pants, I say, and men look like frogs to me. No matter how you kiss’em, as far as Iim concern, frogs is what they stay.” (1982: 254)

Ona pripada plejadi likova bluz pjevačica koje su omogućavale afroameričkim književnicama, među njima i Alis Voker kao kreatorki lika Šug da izbjegnu ograničenja uobičajenog predstavljanja ženskih likova time što su ukazivale na to da ove protagonistkinje posjeduju i senzualnu stranu.

Istorische ličnosti kao što su Besi Smit (Bessie Smith) i Ma Rejni (Ma Rainey) u svojim se pjesmama bavile temom ugnjetavanja žena i njihovom željom da se takav odnos prema njima promijeni. Između ostalog da im se prizna pravo na slobodno izražavanje seksualnosti. Ove bluz pjevačice ostavile su upečatljiv trag na cijelokupnu afroameričku kulturu, a što se odrazilo i u književnosti.²¹²

Karakteristike koje i Sili primjećuje u ponašanju Šug tipične su za bluz pjevačice dvadesetih i tridesetih godina 20. vijeka. Kad pjeva, Šug izaziva „grešne misli“, kako ih Sili naziva, budući da voli svoje tijelo i uživa u njemu. Bilo je ovo pravo otkriće za Sili.

Od ostalih ženskih likova u romanu Šug se izdvaja i po svom pozitivnom stavu prema ženskoj seksualnosti. Sami seksualni odnosi u romanu *Ljubičasta boja* uglavnom su prikazani (doživljeni) kao zlostavljanje pa u jednom razgovoru između Sili i Šug, Sili objašnjava da Gdin. _____ samo „odradi svoj posao, siđe, ode na spavanje“, na što Šug reaguje na slijedeći način: „Zašto gdice Sili! Kažeš to tako da zvuči kao da na tebi vrši nuždu.“ Sili odgovara: „Takav je to osjećaj.“²¹³

Iz ovog se jasno vidi da nedostatak uvažavanja žena u ovim vezama utiče na način ostvarivanja interakcije među parovima. Ono što je ženama neophodno da bi, generalno odnos među parovima bio na jednom višem nivou, a kako to i sama Voker nagovještava u romanu, pored potrebe da se prema njima ophodi s nježnošću i poštovanjem kako i zaslužuju, jeste spoznaja o njihovom vlastitom tijelu koje ne služi samo za reprodukciju.

Upravo to joj je Šug i ponudila više od bilo čega drugog – znanje o samoj sebi i svome tijelu, a nježnost kojom je obasipala Sili, kao i uvjeravanje da je seksualnost lijepa i blagoslovljena, pomogle su Sili da ponovo oživi, ovoga puta kao cijelovito biće. Pozitivan stav koji ima prema ženskoj seksualnosti Šug potvrđuje naglašavajući da „Bog voli sva ta osjećanja. To je jedna od najboljih stvari koje je Bog stvorio. A kada znaš da ih Bog voli i ti

²¹² Vidjeti: Carby, Hazel (1991), “It Jus Be’s Dat Way Sometime: The Sexual Politics of Women’s Blues”, in: Robyn R. Warhol and Diane Price Herndl (eds.), *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

²¹³ “...do his business, get off, go to sleep”; “Why Miss Celie! You make it sound like he going to the toilet on you.”; “That what it feel like.” (Walker 1982: 77)

uživaš u njima još više. Možeš jednostavno da se opustiš, da se prepustiš svemu što se događa i da slaviš Boga time što ćeš voljeti ono što ti se sviđa“.²¹⁴

Ovakvim stavom kojeg Šug ima prema ženskoj seksualnosti, moglo bi se reći da se konačno staje na kraj tendenciji da se ovaj aspekt ličnosti žene koristi kako bi se ona pretvorila u žrtvu stereotipa koji je fizički porobljavaju i čine od nje psihičkog bogalja.

Lik Šug prikazan je kao veoma energičan, a njen uticaj na sve druge likove, posebno Sili, u tolikoj mjeri je presudan da bi se moglo reći da je ona pravi katalizator promjena u romanu. Ona je prva koja istinski staje u odbranu Sili. Kad je saznala da je Albert fizički zlostavlja, Šug ga natjera da obeća da se to više neće ponoviti. Međutim uprkos trudu koji Šug ulaže da joj život učini podnošljivijim, Sili je i dalje zarobljena u potčinjenoj ulozi Albertove žene i pomajke njegove djece. S druge strane dok pokušava svoja razmišljanja pretočiti u riječi, njena pisma bivaju sve duža i sadržajnija što upućuje na njen duhovni razvoj. A upravo je Šug Ejveri, ma kako paradoksalno zvučalo jer ipak je ona dugogodišnja ljubavnica njenog muža, glavni podsticaj za Silin duhovni napredak.

Osjećaj da je napokon neko voli doprinosi jačanju Silinog samopouzdanja, a njeno prijateljstvo sa Šug prerasta u ljubav: „Moj život je stao kad sam napustila dom, mislim. Ali onda sam ponovo razmisnila. Stao je sa Gdinom._____ možda, ali je ponovo počeo sa Šug.“²¹⁵

Ključni momenat u Silinom životu desio se kada je Šug uspjela od Alberta ukrasti Netina pisma i vrati ih Sili. Saznanje da ima sestru koja je ni u jednom momentu nije zaboravila iako Sili nije odgovarala na njena pisma, da su joj djeca živa, da joj otac, u stvari nije otac nego očuh te da njena djeca nisu plod incesta, navelo je Sili da ostavi Alberta i zajedno sa Šug ode u Memfis (Memphis), konačno oslobođena svih stega, pritisaka i svih oblika gušenja njene ličnosti i nje kao žene. Očito je da je marginalizacija žena u društvu stvorena da bi omogućila i održala poslušnost jednih članova društva drugima.

Iako ne u potpunosti sretna jer su njena sestra i djeca daleko, bila je smirena i zadovoljna jer se oslobodila svih nametnutih koncepata i pronašla svoje lično viđenje svijeta, a što je opet rezultiralo time da bude sigurna u sebe i svoju sopstvenu vrijednost.

²¹⁴ “God love all them feelings. That’s some of the best stuff God did. And when you know God loves ‘em you enjoys ‘em a lot more. You can just relax, go with everything that’s going, and praise god by liking what you like.” (Walker 1982: 196)

²¹⁵ “My life stop when I left home, I think. But then I think again. It stop with Mr._____ maybe, but start up again with Shug.” (Walker 1982: 81)

Ovaj osjećaj sigurnosti u sopstvenu vrijednost omogućuje Sili da oprosti Albertu koji nakon njenog odlaska i sam doživljava transformaciju i žali zbog svega što je napravio:

Nekad si me podsjećala na pticu. Davno nekad kad si tek došla da živiš sa mnom. Bila si tako mršava, Gospode, rekao je. I na najmanju sitnicu koja bi se desila, mislila si samo na to kako odletjeti.

Vidio si to, rekla sam.

Vidio sam, rekao je, samo sam bio prevelika budala da bih sam sebi dopustio da marim za to.²¹⁶

Sili prepoznaće i cijeni transformaciju zahvaljujući kojoj je Albert postao sasvim druga osoba te pored ovog navodi i druge razloge zbog kojih prema njemu ima sasvim drugačije mišljenje:

Nakon svega zla koje je učinio, znam da se pitaš zašto ga ne mrzim. Ne mrzim ga iz dva razloga. Prvo, voli Šug. I drugo, Šug je njega nekad voljela. Plus, izgleda kao da pokušava napraviti nešto od sebe. Ne mislim samo da radi i čisti za sobom i da cijeni neke od stvari za koje je Bog bio dovoljno 'razigran' da bi ih stvorio. Mislim, sad kad mu se obraćaš on stvarno sluša i, jedamput, iznenada u razgovoru koji smo vodili, rekao je Sili, zadovoljan sam jer je ovo prvi put da živim na Zemlji kao prirodan, neizvještačen čovjek. To je jedno novo iskustvo.²¹⁷

Ova potpuno nova dimenzija odnosa između Sili i Alberta, koja bi se mogla nazvati i prijateljstvom, ujedno je i tračak nade za cjelokupno društvo da krene u pravcu ostvarenja jedne nove, tješnje povezanosti njenih članova, muških i ženskih, a što predstavlja jedan od najvažnijih ciljeva womanisma.

Iako je iz radnje romana sasvim jasno da se *Ljubičasta boja* kao i *Njihove oči su gledale u boga* bave pitanjima/problemima rasizma i seksizma, stiče se utisak da i Alis Voker (Alice Walker) i Zora Nil Herston (Zora Neale Hurston) više pažnje poklanjaju seksualnoj, nego rasnoj diskriminaciji protagonistkinja, posebno Sili. Ono što je sigurno jeste to da rasna dimenzija u romanu *Ljubičasta boja* nije i ne može biti umanjena, barem kad je riječ o crnim ženama čije iskustvo podrazumijeva dvostruku diskriminaciju, dvostruku drugost.

Problem rasizma se u romanu na prvi pogled, možda čini irelevantnim, no to je zbog toga što se Voker odlučila za samo nekoliko karakterističnih bijelih likova. Razlog za ovo je taj što je htjela da, prema svemu sudeći, slučajne susrete kao i moguće sukobe između bijele i crne kulture svede na minimum. Crna kultura je u velikoj mjeri predstavljena kao jedan

²¹⁶ “You used to remind me of a bird. Way back when you first come and live with me. You was so skinny, Lord, he say. And the least little thing happen, you looked about to fly away. / You saw that, I say. / I saw it, he said, just too big a fool to let myself care.” (Walker 1982: 253)

²¹⁷ “After all the evil he done, I know you wonder why I don’t hate him. I don’t hate him for two reasons. One, he love Shug. And two, Shug use to love him. Plus, look like he trying to make something out himself. I don’t mean just that he work and he clean up after himself and he appreciate some of the things God was playful enough to make. I mean when you talk to him now he really listen, and one time, out of nowhere in the conversation us was having, he said Celie, I’m satisfied this is the first time I ever lived on Earth as a natural man. It feel like a new experience.” (1982: 260)

zatvoren sistem, dotičući se bijele kulture kao jednog neumjerenog i bezumnog izvora nasilno nametnutog autoriteta, samo onda kad je to apsolutno neophodno.

Svaki od likova u romanu nosi svoje lično rasno breme. Jedan od primjera je dirljiva scena u kojoj je prikazana rasna diskriminacija nad suprugom Albertovog sina Harpa (Harpo), Sofijom (Sofia), jednom od protagonistkinja romana. Naime gradonačelnikova žena, bjelkinja Mili (Millie), pitala je Sofiju da li bi htjela raditi za nju kao kućna pomoćnica. Očito smatrajući ovu ponudu velikim komplimentom, bila je šokirana Sofijinim grubim odbijanjem:

Gđica Mili...pogleda u Sofiju i profesionalnog boksera. Pogleda u automobil profesionalnog boksera. Gleda Sofijin ručni sat. Kaže Sofiji, Sva tvoja djeca su tako čista, kaže ona, da li bi htjela raditi za mene, biti moja kućna pomoćnica?

Sofija kaže, Nipošto....

Gradonačelnik pogleda Sofiju, gurnu svoju ženu u stranu. Isturi prsa. Djevojko, šta ti to kažeš gdici Mili?

Sofija kaže, kažem, Nipošto.

On je pljusne. ...Sofija njega obori udarcem.

Dodu policajci, počnu 'zbacivati' djecu s gradonačelnika, udarajući im glavu od glavu. Sofija se poče boriti. Povukoše je na zemlju.²¹⁸

U ovoj je sceni prikazana klasična paradigma rasizma u kojoj je očigledno da se gđica Mili obratila Sofiji s ovim pitanjem samo zato što je Sofija Afroamerikanka. Smatrala je da je kao takva, Sofija njoj podređena jer da je bjelkinja, gradonačelnikova žena od nje to ne bi tražila. Samo zato što je afričkog porijekla, Sofija postaje žrtvom nasilno nametnutog autoriteta bijele zajednice i provodi dvanaest godina u zatvoru:

Kad vidjeh Sofiju, ne znadoh kako je još uvijek živa. Polomiše joj lobanju, slomiše joj rebra. Raskrvariše joj jednu nozdrvnu. Oslijepiše je na jedno oko. Natečena je od glave do pete. Jezik joj je veličine moje ruke, visi joj između zuba kao komad gume. Ne može govoriti. Plava je poput patlidžana.²¹⁹

Iako svjesna činjenice da se suprotstavlja puno jačem od sebe, Sofija je ipak hrabro stala u odbranu svoje časti i svog ponosa ne želeći se pomiriti sa činjenicom da su je smatrali nižom vrstom samo zato što je crna i što je žena. I sam njen pokušaj da se suprotstavi vrijedan je svake pohvale.

²¹⁸ "Miss. Millie...look at Sofia and the prizefighter. She look at the prizefighter car. She eye Sofia wristwatch. She say to Sofia, All your children so clean, she say, would you like to work for me, be my maid? / Sofia say, Hell no... / Mayor look at Sofia, push his wife out the way. Stick out his chest. Girl, what you say to Miss. Millie? / Sofia say, I say, Hell no. / He slap her. ... / Sofia knock the man down. / The polices come, start slinging the children off the mayor, bang they heads together. Sofia really start to fight. They drag her to the ground..." (Walker 1982: 85-86)

²¹⁹ "When I see Sofia, I don't know why she still alive. They crack her skull, they crack her ribs. They tear her nose loose on one side. They blind her in one eye. She swole from head to foot. Her tongue the size of my arm, it stick out tween her teef like a piece of rubber. She can't talk. And she just about the color of a eggplant." (1982: 86-87)

Za razliku od Sili, Sofija ne pristaje da bude žrtvom nametnute joj pokornosti. Ostaje samo svoja odbijajući da joj se diktiraju tradicionalne uloge žene kako fizičke tako i emocionalne. Zato i priznaje da „radije bih bila na poljima ili glupirala se sa životnjama. Pa i cijepala drva. Ali on voli kuhanje, čišćenje i obavljanje sitnih poslova po kući“.²²⁰

Iako se nije slagala sa ovim tradicionalno dodijeljenim ulogama žene, većinu je obavljala, a istovremeno bila prisiljena da verbalno i fizički štiti sebe od dominacije svog muža. Tako je u jednom fizičkom obračunu, u kojem je ipak nadjačala svog muža, otkrila da „sve o čemu on misli otkad smo se vjenčali jeste kako me natjerati da budem poslušna. On ne želi ženu, on želi psa“.²²¹

Sofija je cijelog svog života prisiljavana da bude poslušna, da bude objekat za iživljavanje prvo muškim članovima uže porodice, a onda i mužu. U djetinjstvu je bila svjedok zlostavljanja svoje majke od strane svog oca i riješila je da nikad u životu neće dopustiti da je neko fizički maltretira, a pogotovo ne muž. Za Harpa se udala iz ljubavi, ali se uskoro morala suočiti sa njegovom stalnom potrebom da je tjera da radi samo ono što joj on kaže. Slijedeći primjer svog oca Alberta, Harpo nije u stanju da izgradi ravnopravan odnos sa svojom ženom, iako je voli. Međutim, Sofija ne pristaje na ulogu njegove žrtve pa se svi njihovi verbalni sukobi završavaju fizičkim obračunom. Ovo je rezultiralo time da je Sofija, nakon nekoliko godina braka, odlučila napustiti Harpa jasno mu stavljajući do znanja da ona nikad nije željela uvijek biti u pravu ili njega potčiniti sebi, ali isto tako nije mogla dopustiti da njihov brak bude samo u znaku njegovih želja i potrebe za dokazivanjem njegovog ega.

Kroz lik Sofije, Alis Voker u stvari prikazuje sa kojim se sve preprekama mora boriti Afroamerikanka kao snažna ličnost koja odbija da se uklopi u okvire nametnute od strane ne samo bijele zajednice, nego i patrijarhalno uređene crne zajednice.

Još jedan karakterističan lik koji isto tako ima važnu ulogu u redefinisanju stereotipa o afroameričkoj ženi, jeste lik Neti. Nakon što je Albert izbací iz kuće, zapošljava se kao pomoćnica kod misionara Samjuela (Samuel) i Korin (Corrine) i sa njima odlazi u Afriku. Njihova misija je bila da pleme Olinka preobrate u kršćanstvo. Osim toga ispostavlja se da su Samjuel i Korin, budući da nisu imali svoju vlastitu djecu, od Alfonsa uzeli Silinu djecu, Adama (Adam) i Oliviju (Olivia).

I pored toga što nije bila sigurna da će ih Sili ikad dobiti, Neti joj redovno šalje pisma u želji da održi obećanje koje je dala Sili na rastanku, da se niko i ništa neće isprijечiti između njih

²²⁰ „...I rather be out in the fields or fooling with the animals. Even chopping wood. But he love cooking and cleaning and doing little things round the house.” (Walker 1982: 59)

²²¹ “All he think about since us married is how to make me mind. He don’t want a wife, he want a dog.” (Walker 1982: 64)

dvije. U svojim pismima ona opisuje Afriku, običaje plemena sa kojim žive i prenosi Sili svoje zaprepaštenje otkrićem da one imaju korjene u jednoj drevnoj, bogatoj kulturi. Međutim Neti s vremenom uspijeva prevazići prvobitnu opčinjenost Afrikom uvidjevši da je pleme Olinka, kao i sama afroamerička zajednica iz koje i ona potiče, zatrovano tradicionalnim shvatanjima o ulozi žene i muškarca kao i dužnostima koje su im prema tom shvatanju dodijeljene. Na ovaj način ona otkriva korjene svakog ugnjetavanja bilo da se ono odnosi na maltretiranje žena u njenoj i Silinoj porodici i zajednici ili u plemenu Olinka.

Prema onome što je Neti doživjela, uloga misionara svodi se isključivo na to da se domoroci nauče pokornosti bijelom Bogu nakon čega slijedi njihovo porobljavanje. Iz navedenih razloga ona odbija da i dalje učestvuje u prevari Afrikanaca te se zajedno sa Samjuelom i djecom vraća kući i svojoj sestri Sili.

Ono što je važno i što treba posebno istaknuti kada je riječ o liku Neti jeste to da bez nje Sili doslovno nikad ne bi čula ništa lijepo o sebi iz perioda djetinjstva. Svi osim Neti su govorili da je Sili ružna. Čak i njen otac, nastojeći da je proda u brak, pogađao se s potencijalnim kupcem govoreći da je izuzetno vrijedna iako je ružna. Pa i Šug Ejveri se nasmijala kad je prvi put ugledala Sili: „Ti zbilja *jesi* ružna.“²²²

Kasnije u romanu za vrijeme jedne večere, na Silinu izjavu da će na njega baciti kletvu ako i dalje bude krio pisma koja Neti pošalje, Albert joj u srdžbi odgovara: „Šta ti misliš ko si?...Ti ni na kog ne možeš baciti kletvu. Pogledaj se. Crna si, bijedna si, ružna si, žena si. Prokletstvo,...ti nisi apsolutno ništa.“²²³ Ovaj njegov verbalni napad samo je jedan od brojnih primjera linčovanja Silinog ega.

Ona je tipičan primjer žene koja je, prema porodičnoj hijerarhiji, na samom njenom dnu. Supruge postoje da se brinu za kuću i djecu i da izvršavaju zapovjedi svojih muževa, a inače su potpuno nevidljive u svojoj beznačajnosti. Kad Albert pogleda u Sili, on je u stvari *ne vidi*: „Kao da gleda u zemlju.“²²⁴

Svi muškarci u Albertovom okruženju upoređuju svoje supruge sa djecom smatrajući ih nezrelim i manje intelligentnim bićima. Ovakav odnos prema njima shvataju na način da su oni glava kuće jer su žene nesposobne za donošenje bilo kakvih odluka, za obavljanje važnih poslova kao i za to da se koriste intelektom, da razmišljaju. Smatrali su da imaju puno pravo da prema ženama loše postupaju *samo zato* što su žene.

²²² “You sure *is* ugly.” (Walker 1982: 46)

²²³ “Who you think you *is*?...You can’t curse nobody. Look at you. You black, you pore, you ugly, you a woman. Goddam,...you nothing at all.” (1982: 206)

²²⁴ “It like he looking at the earth.” (1982: 20)

Svijet opisan na kraju romana *Ljubičasta boja*, svijet je za koji Sili, tokom odrastanja praćenog zlostavljanjem i uvredama, nije imala hrabrosti ni pomisliti da postoji. To je svijet u kojem rod i rasa gube moć odlučivanja o pravu žene na poštovanje, divljenje, priliku i sreću. Boja kože kao i tekstura kose su jednostavno to što *jesu* i nisu elementi koji bi trebalo da imaju odlučujuću ulogu u procjenjivanju ženstvenosti, bilo u pozitivnom, bilo u negativnom smislu.

To je svijet prepun crnih, ponosnih, prelijepih žena vunenaste, kovrdžave kose koje vole sebe i ono što su, u kojem su Sili, njena djeca i njena porodica slobodni da zbace okove i napokon osjete svu ljepotu ljudskog dostojanstva. I kao kruna svega, svijet je to za koji se womanistkinje bore da postane dijelom njihove realnosti.

Za razliku od romana *Njihove oči su gledale u boga* Zore Nil Herston i *Ljubičasta boja* Alis Voker, romani *Čekajući izdah* i *Prilika za sreću* Teri Makmilan, opisuju afroameričke žene i njihovu dvostruku drugost u jednom novom svjetlu, u novom modernom okruženju. Iako se na prvi pogled čini da protagonistkinje navedenih romana imaju malo toga zajedničkog, ipak postoje određena podudaranja u pitanju odnosa prema porodici, bijeloj zajednici, crnim muškarcima, ali i prema sebi samima.

Suprotno od Alis Voker, Makmilan izbjegava svoje protagonistkinje predstavljati kao stereotipne žrtve. One jednostavno odbijaju pasivno prihvatanje bilo kakve patnje koju bi trebale smatrati svojom sudbinom. Same oblikuju svoje živote, a da bi bile u stanju slobodno izdahnuti zrak koji udišu bez straha da to čine preglasno, pretiho, prebrzo ili presporo.

Ustvari, roman *Čekajući izdah* je roman o crnim ženama koje žele ostvariti i karijeru i kvalitetnu vezu budući da su obrazovane, duhovite, samosvjesne i da žive život punim plućima. I njihov položaj u društvu uticao je na njih kao ličnosti. Ako ih se uporedi sa likom Dženi Mej Krford (Janie Mae Crawford), dolazi se do važnog zaključka da su njihove brige i njihove borbe kao jakih i neovisnih žena manje herojske, nego što je to bio slučaj sa njihovim pra-prabakama.

Iako sposobne da aktivno učestvuju u skoro svim sferama američkog društva i u svim institucijama, četiri protagonistkinje u romanu *Čekajući izdah*, Savana (Savannah), Robin, Bernadin (Bernadine) i Glorija (Gloria) nisu pošteđene onog što bi se moglo opisati kao tradicionalna očekivanja prema kojima bi one trebale biti domaćice, supruge i majke s punim radnim vremenom. Pa i sam naslov romana oslikava nadu da će pronaći idealne bračne partnerke koji će ove četiri žene ostaviti bez daha mada se na momente čini da se to nikad neće desiti.

Na samom početku romana Savana priznaje: „Sad sam zabrinuta. Brine me hoću li i da li će ikad pronaći *pravog* muškarca, hoću li ikad biti u stanju izdahnuti. Što se više trudim ne misliti o tome, to više mislim.“²²⁵ S obzirom na to da ih muškarci često ostave bez daha – ne uvijek u pozitivnom smislu – četiri žene uče sasvim dobro disati i same.

Savanina samostalnost, sposobnost i mogućnost da materijalno pomaže svoju majku, paradoksalno su kontinuirano potcjenvljivane od strane njene majke, ali i sestre Šile (Sheila) samo zato jer još uvijek nije uspjela da se uda i da zasnuje porodicu. Povrh svega stalna izloženost pritiscima ovakve vrste, dovela je do toga da je Savana počela sumnjati da sa njom nešto nije u redu jer nije u stanju ispuniti očekivanja članova svoje najuže porodice.

Za razliku od nje, njena prijateljica Bernadin imala je i supruga i porodicu, međutim, našla se u nezavidnoj situaciji nakon što je muž napušta. Njen naoko idealni crni, urbani, porodični život u prelijepoj kući sa savršenom unutarnjom dekoracijom, skupa odjeća i BMW, zamijenio je osjećaj bezvrijednosti. Iznenada se našla u ulozi samohrane majke koja je pokušavala smisliti način kako doći do sredstava za život do okončanja brakorazvodne parnice te pronaći pravi način da vrati izgubljeno samopoštovanje.

Treća protagonistkinja, Savanina i Bernadinina prijateljica Robin, pomirila se sa sudbinom, tj. sa činjenicom da nije u stanju napraviti pravi izbor kad se radi o muškarcima. Razlog za to je što im neprestano oprašta i što, u vezama sa ovakvim muškarcima, većinu obaveza i odgovornosti koje bi trebalo da su zajedničke, ona preuzima na sebe uključujući i to da je odlučila biti samohrana majka. Iako se čini da je svjesna svojih grešaka, Robin ih uvijek i iznova ponavlja uvjeravajući samu sebe da mora da je pogriješila:

Oduvijek sam maštala o tome kakav bi mi bio život kad bi se udala i imala djecu. Zamišljala sam da bi bio lijep. Zamišljala sam da bi bio baš kao u filmovima. Beznadežno bi se zaljubili jedno u drugo i naša slika s vjenčanja bi se pojavila u časopisu *Jet*. Imali bismo 'punu kuću' djece jer sam mrzila to što sam bila jedino dijete. Ja bih bila uzorna majka. Ponekad bismo se svađali, ali bismo se uvijek mirili. I umjesto da vene, naša ljubav bi cvjetala. Bili bismo stopostotno vjerni jedno drugom. Ljudi bi nam zavidjeli, želeteći da imaju ono što mi imamo i pitali bi nas četrdeset godina kasnije kako smo uspjeli pobijediti sve nedaće i ostati tako sretni. Dugo vremena sam bila ovako glupa.²²⁶

²²⁵ “Now I worry. I worry about if and when I'll ever find the *right* man, if I'll ever be able to exhale. The more I try not to think about it, the more I think about it.” (McMillan 2005: 16)

²²⁶ “I have always fantasized about what life would be like when I got married and have kids. I imagined it would be beautiful. I imagined it would just be like it was in the movies. We would fall hopelessly in love, and our wedding picture would get in *Jet* magazine. We would have a houseful of kids, because I hated being an only child. I would be a model mother. We would have an occasional fight, but we would always make up. And instead of drying up, our love would grow. We would be one hundred percent faithful to each other. People would envy us, wish they had what we had, and they'd ask us forty years later how we managed to beat the odds and still be so happy. / I was this stupid for a long time.” (McMillan 2005: 48)

Robin ovo obrazlaže na slijedeći način: „Moja majka mi je uvijek govorila da stvari nikad nisu kao što izgledaju i uvijek dopuštaju spremnost da se nekom vjeruje u sumnjivom ili nejasnom slučaju.“²²⁷ Ovaj tzv. „pokorni stoicizam“²²⁸ i vjerovanje u to da je njen obaveza da se potrudi da sve bude u redu, jeste nešto što je Robin naslijedila od svoje majke koja se nosila s problemima svoga muža koji je bolovao od Alzheimerove bolesti i čije se stanje svakodnevno pogoršavalo.

I pored ovog naslijedenog „pokornog stoicizma“, Robin neprestano, uporno pokušava balansirati između stvarnosti i mašte, nečeg vrijednog poštovanja i nečeg nedopuštenog. Ovo bi značilo da obje prijateljice, i Savana i Robin, konačno spoznaju da su njihovi izbori i načini života ono što ih je dovelo do trenutne situacije te donose odluku da porade na sebi. Ne prihvatajući društvena očekivanja i stvarajući svoj sopstveni smisao prave ženstvenosti, u stanju su da ostanu samo svoje čak i ako to podrazumijeva da će ostati bez životnog saputnika. Isto tako su u stanju da prepoznaju šta uistinu definiše porodicu i porodične vrijednosti. U slučaju Robin, to znači radije živjeti sama sa djetetom nego živjeti u disfunkcionalnoj vezi samo da bi njen majčinstvo bilo uklopljeno u tradicionalne okvire.

Prema svemu sudeći autorka romana *Čekajući izdah*, protivi se tome da slijedi mainstream američki diskurs koji nameće kulturne ideale bijelog patrijarhalnog domaćinstva izvan granica rase, klase, seksualnog opredjeljenja. Na ovaj način nastavlja tradiciju womanisma koji se bori protiv svih oblika pritisaka i nametanja, ali i favorizovanja. Sve što ima bilo kakve veze sa patrijarhalnim sistemom stvara odbojnost kod većine žena, a što je i osnovni razlog zbog kojeg i Sili u romanu *Ljubičasta boja* izjavljuje da se bolje osjeća u društvu žena nego u društvu muškaraca. Slično je i u romanu *Čekajući izdah* u kojem je naglašena važnost prijateljstva između četiri žene, prijateljstva koje nije bitno samo za skladan odnos među protagonistkinjama, nego služi i kao „sistem podrške“ čineći na taj način jednu vrstu proširene porodice. Kad se dogodi da bilo koja od četiri protagonistkinje doživi neko neugodno iskustvo, ostale tri prijateljice su tu da joj priskoče u pomoć. Njihove veze su nekad jače od onih koje postoje među najužim članovima porodice, kao i od onih koje postoje među parovima u romantičnim vezama.

I sama Savana otvoreno priznaje, „da imam muškarca, i da je tvoj rođendan i da si ti ovdje potpuno sama...i Robin i Berni me pozovu da dođem i slavim s tobom, bila bih ovdje,

²²⁷ “My mother always told me that things are never as bad as they look and to always give a person the benefit of the doubt.” (McMillan 2005: 45)

²²⁸ “submissive stoicism” (Guerrero 2006: 94)

djevojko. Zato nemoj nikad ni pomisliti da bi neki muškarac imao toliki uticaj na mene da prestanem mariti za svoje prijateljice“.²²⁹

Pored ostalog uzimajući u obzir i prethodni citat može se reći da, za razliku od afroameričkih spisateljki kao što su npr. Karlin Polajt (Carlene Polite), Gejl Džouns (Gayl Jones), Toni Morison (Toni Morrison) koje se u svojim djelima zauzimaju za gradanske slobode crne rase kao cjeline, Makmilan naglašava potrebu i potragu za ličnom slobodom, što ne znači da nije svjesna okrutnih, tiranskih sila koje su u prošlosti oblikovale živote Afroamerikanki i Afroamerikanaca.

Ona ipak posebnu pažnju posvećuje tome da istraži na koji način pojedinci sami sebe osnažuju, kakvog je oblika njihov osjećaj slobode te u kojoj sumjeri voljni biti odgovorni za same sebe. Prema tome kako ona prikazuje u svojim romanima, od iznimne je važnosti da su protagonistkinje „bogate žene“ koje ostvaruju zapažen profesionalni uspjeh u mainstream bijelom društvu.

Makmilan svojim likovima dopušta da se konsekventno razvijaju, a da bi postigle više nivoje ličnog integriteta jer samo onda kad su one same jake, mogu doprinijeti napredovanju i dobrobiti cjelokupne zajednice. Upravo zbog svoje snage i neovisnosti, iako se to nekad tako i ne izgleda, ove Afroamerikanke čak i bjelkinje, posmatraju na drugačiji način. One crnim ženama predstavljaju izazov, ali ne i model ženstvenosti kojem bi one stremile.

U jednoj razmjeni mišljenja sa Savanom o ovoj temi, Robin se osjećala slobodnom da otvoreno kaže da ona mrzi „crne muškarce koji trče bijelim ženama“, a isti stav ima i prema činjenici da „oni misle da bijele djevojke u sebi nose svu ljepotu i ženstvenost.“ Za razliku od nje Savana je tolerantnija jer smatra da „ljudi imaju pravo da vole koga hoće.“ Prema njenom mišljenju, one na to samo više obraćaju pažnju „zato što smo crne i žene“.²³⁰

Za Gloriju se baš i ne bi moglo reći da je tolerantna po ovom pitanju budući da njena reakcija na bijelu djevojku iz susjedstva koju je zatekla u sobi svog sina Tarika (Tarik), govori sama za sebe: „Izlazi napolje iz moje proklete kuće!“²³¹

²²⁹ “...if I had a man and it was your birthday, and you were going to be over here by yourself...and Robin and Bernie called me up to come over here to help you celebrate, I'd still be here, girl. So don't ever think a man would have that much power over me that I'd stop caring about my friends.” (McMillan 2005: 347)

²³⁰ „...black men who run to white women...”; „...they think white girls epitomize beauty and femininity.”; „...people have a right to love who they want to.”; „...because we are black and female.” (McMillan 2005: 190)

²³¹ “Get out of my goddamn house!” (2005: 207)

Najočigledniji primjer rasne napetosti je ono što Bernadin i njene prijateljice shvataju kao izdajnički čin, ne samo za njih nego i za cijelu zajednicu crnih sestara, a odnosi se na aferu njenog muža sa bijelom ženom što je uzrokovalo okončanjem njihovog braka.

Nakon Džonovog odlaska potpuno je klonula duhom: „Ne samo da je ostavljao *nju*. Ne samo da je ostavljao zbog druge žene. Ostavljao ju je zbog *bijele žene*. Bernadin nije očekivala ovaku vrstu izdaje, ovaku vrstu uvrede.“²³² Džon je na ovaj način ne samo povrijedio Bernadin nego i uvrijedio njen intelekt time što joj je uskratio pristup svim računima i finansijama želeći se zaštititi od nje smatrajući je priloupom osobom koja samo misli na to kako potrošiti njegov novac. Bez obzira na sve, Bernadin je na kraju brakorazvodne parnice bila pobjednik jer joj Džon ipak nije uspio uskratiti ono, što joj po zakonu pripada.

Ovakav pozitivan epilog po nju može se posmatrati i kao nastojanje Makmilan da na simboličan način prikaže želju i potrebu crnih žena da ih se, ne samo u užoj zajednici, nego i u društvu općenito, tretira na nepristran, pošten način.

Kao jedan od primjera situacija u kojima su muškarci u svemu vodili glavnu riječ, autorka navodi Savanino radno mjesto. Određeni broj muških kolega na vodećim pozicijama, odbijao je da vidi budućnost onoga što ona radi i čemu stremi i nisu razmišljali o njenom napredovanju, iako ona to zaslužuje. Svoj trenutni posao na lokalnoj televizijskoj stanici Savana je shvatala samo kao put do nečeg kreativnijeg na polju produkcije, ističući da „zato što je to bio jedini način koji bi mi omogućio da idem dalje, da napredujem u poslu. ...Da uđem u produkciju. Želim se baviti nečim što je bar malo kreativnije“.²³³

Bez obzira na to što se na momente čini da autorka više pažnje poklanja seksizmu kojem su izložene protagonistkinje, ona ipak ističe položaj i život Afroamerikanki i Afroamerikanaca u bijelom društvu kao i to koliko su se bolje osjećali u okruženju gdje su živjeli većinom crnci.

Tarik se naprimjer, nuda upisu na koledž u Alabami koji pohađaju isključivo crnci. Savanin novi posao vrtio se oko pitanja koja se uglavnom tiču problema afroameričkog stanovništva u Feniku (Phoenix), a njena motivacija da izabere muškarca sa kojim se nuda da

²³² “Not only was he leaving *her*. Not only was he leaving her for another woman. He was leaving her for a *white woman*. Bernadine hasn’t expected this kind of betrayal, this kind of insult.” (McMillan 2005: 28)

²³³ “...because it was the only way I could get my foot in the door. ...To set into production. I want to do something a little more creative.” (McMillan 2005: 211)

će uspjeti ostvariti nešto više od obične afere, leži u činjenici da „on nije zaboravio da je crnac...i još uvijek je znao odakle je“.²³⁴

Isto tako, Bernadinina mama Džiniv (Geneva) donosi odluku da se preseli nazad u Filadelfiju (Philadelphia): „Vraćam se u Filadelfiju. ...Nemam prijatelja i umorna sam od svih ovih bijelih ljudi. Nemoj me pogrešno shvatiti, nije da ih ne volim nego sam umorna od toga što nisam u blizini svog naroda.“²³⁵

Zbog načina na koji autorka u njemu opisuje dvostruku diskriminaciju, *Čekajući izdah* je puno više od romana koji govori o Afroamerikankama u potrazi za srećom i ispunjenjem. Priča je ovo, u stvari, o značaju ženske zajednice u kojoj svaki pojedini član doprinosi napretku i razvoju ne samo pomenute zajednice, nego i društva u cijelini i ne samo o značaju, nego i o snazi crne ženske zajednice, kao i važnosti dokazivanja i njegovanja te snage u društvu koje im takvo nešto često otežava.

Završetkom ovog romana ne završava i priča o četiri najbolje prijateljice, naprotiv, nastavlja se u romanu *Prilika za sreću* u kojem na samom početku Savana Džekson iznosi svoj stav o životu: „Može zvučati naivno, ali sam uvijek mislila da bi se s godinama trebao poboljšati kvalitet života, da bi stvari trebale biti ugodnije, spokojnije i da bi se napokon trebalo moći izdahnuti. Da bar.“²³⁶ Očito da ona nije jedna od onih žena koje osjećaju da im je potreban muškarac da ih upotpuni i ne računa na to da na svijetu postoji muškarac koji joj je suđen bez obzira na sve. Nije vjerovala, a ni računala na izreku da svaka osoba na svijetu ima svog para, nekog ko mu je sudbinski predodređen. Ovakvo razmišljanje vodi do toga da se Savana počinje pitati „da li je dobar brak uopšte moguć“.²³⁷

Kad se radi o ljubavi, među ženskim likovima u romanu nema nadmetanja budući da one nisu jedna drugoj konkurenca. Štaviše upravo je Belinda Hempton (Belinda Hampton), Džejmsova (James) druga supruga pomogla Bernadin da shvati šta se dešava u njenom naizgled funkcionalnom braku s Džejmsom. Nakon što joj se Bernadin zahvalila, Belinda je odgovorila: „Žene treba da se drže zajedno i spriječe bijedne muškarce kao što je Džesi (Jesse) da umaknu s toliko toga što im ne pripada. Oni žele da budemo jedna drugoj

²³⁴ „...he hadn't forgotten he was black...and he still knew where he came from.” (McMillan 2005: 388)

²³⁵ “I'm moving back to Philadelphia. ...I don't have any friends, and I'm tired of all these white folks. Don't get me wrong, it's not that I don't like 'em, but I'm tired of being not around my people.” (McMillan 2005: 366-367)

²³⁶ “It may sound naïve, but I always thought as you got older the quality of your life would improve, that things would be smoother, calmer, and you could finally exhale. If only.” (McMillan 2010: 9)

²³⁷ „...if a good marriage is even possible.” (McMillan 2010: 8)

neprijateljice dok su oni ti koji pokušavaju da nas dovedu u poziciju da se borimo jedna protiv druge.“²³⁸

Saznavši da je živjela sa bigamistom Bernadin se osjećala „kao da su je ubili po drugi put“.²³⁹ Nakon što je njen brak sa Džejmsom (James) poništen, saznala je da je godinama okradao. Lijekovi su joj pomogli odglumiti da je prestala brinuti „da se smiješi kad se to od nje očekivalo, da zadrži suze kad su bile neprikladne, da zaboravi da je šest godina niko nije poljubio“.²⁴⁰ Nažalost antidepresivi koje je već duže vrijeme uzimala učinili su od nje sasvim drugu osobu. Čak su i njene prijateljice primijetile ovu promjenu i pretpostavile da je pod uticajem lijekova.

U jednom momentu počinje se sramiti same sebe i postaje dovoljno samokritična da vidi da su njene prijateljice „izgubile strpljenje s njom. Umorile su se od toga da je sažalijevaju, umorile su se od njene jednolične, dosadne priče. Nimalo ih nije krivila zbog toga“.²⁴¹ Stoga je odlučila da „želi vratiti svoj život. ...Onaj za koji je ona odgovorna. ...Ne želi i dalje propuštati lijepe stvari“.²⁴²

Pored Bernadin koja tvrdi da samu sebe frustrira, i ostale tri protagonistkinje voljne su potvrditi da su njihovi životi daleko od onog što bi one željele. Robin najzad priznaje da je „usamljena i da se dosađuje.“ Glorija je iskrena: „Nedostaje mi moj muž i brinem se za mog sina i moju unučad.“ Savana dodaje: „Bolje mi je. Ali neću lagati. Ovo je...teško...za podnijeti.“ Na kraju, Bernadin naglašava da treba da budu svjesne važnosti zajedništva i međusobne podrške budući da „svrha ovakvog našeg okupljanja leži u tome da shvatimo, možda da damo jedna drugoj dodatne doze energije“.²⁴³

Emocionalna podrška koju pružaju jedna drugoj snažno djeluje na jačanje samopoštovanja svake od njih, kao i na to da se osjećaju sigurno i zaštićeno znajući da imaju prijateljice koje su tu kad je najpotrebnije. S obzirom na to da se „vole kao sestre“,²⁴⁴

²³⁸ “Women need to stick together and stop sorry men like Jesse from getting away with so much. They want us to be enemies, when they’re the ones who try to pit us against each other.” (McMillan 2010: 37)

²³⁹ „...like the second time she’d been killed.” (McMillan 2010: 40)

²⁴⁰ „...to smile when she was supposed to, to hold back tears when they were inappropriate, to forget she hasn’t been kissed in six years.” (2010: 41)

²⁴¹ „...lost patience with her. They’re tired of feeling sorry for her, tired of her drone. She doesn’t blame them one bit.” (McMillan 2010: 193)

²⁴² „...wants her life back. ...The one she’s in charge of. ...Doesn’t want to keep missing out on the good things.” (2010: 48)

²⁴³ „...lonely and bored.”; “I miss my husband and I’m worried about my son and my grandkids.”; I’m getting better. But I won’t lie. This is...hard...to go through.”; „...the whole point of us getting together like this was meant to catch up, maybe give each other booster shots.” (2010: 247)

²⁴⁴ „...love like sisters...” (2010: 248)

međusobno se savjetuju i svjesne su toga da „ponekad trebamo nekog samo da nam kaže šta da uradimo iako mi to već znamo...ne bismo se trebale plašiti zatražiti pomoć budući da smo bliskije od porodice“.²⁴⁵ Naprimjer kad je Bernadin odlučila ići na rehabilitaciju, Glorija je rekla: „Ne trebaš ništa objašnjavati. ...Samo smo čekale da uradiš nešto po tom pitanju.“²⁴⁶

Ovakva povezanost protagonistkinja u romanu, ne samo u ovom, ovo njihovo sestrinstvo koje već ima snagu porodičnih veza može se posmatrati i kao direktna posljedica dvostrukе drugosti afroameričkih žena u bijelom društvu. To što su crne i što su žene još više je ojačalo njihovu odluku da se drže zajedno.

Iskrena i nesebična pomoć i podrška koju ove četiri prijateljice pružaju jedna drugoj zastupljena je u različitim oblicima i u različitim situacijama. Može to biti, naprimjer vesela situacija biranja vjenčanice za Robin, ali i ozbiljna situacija kad ona ostaje bez posla, a Savana joj pomaže prevazići osjećaj apatije koji je u potpunosti obuzeo (po cijele dane bi čitala knjige ili gledala televiziju – ne obraćajući pažnju na sadržaj – zanemarivši brigu o sebi) podsjećajući je na sve ono što treba i može da uradi, umjesto da se povlači u sebe. Tek nakon Savaninog upornog nastojanja da joj pomogne, Robin shvata da „mislim da nisam odgovarajući kandidat za depresiju. Sažaljevanje sebe oduzima previše vremena i energije. Isto tako uviđam kako je teško ne raditi ništa. Tri dana je dovoljno dug period za osjećati se potištено“.²⁴⁷

Iako je neosporna činjenica da ove četiri prijateljice jedna drugoj pomažu bez obzira na sve, nudeći podršku i govoreći istinu onda kad je potrebno, one isto tako jedna drugu podsjećaju na poroke te učinjene greške. Bez obzira na sve uspone i padove u privatnom životu smisao njihovog postojanja ostvaren je kroz postignuća i socijalizaciju, ali i odbijanje prihvatanja njima neprihvatljivih kulturnih modela (uspješna žena je prihvaćena u društvu samo ako je udana).

Ovo bi bilo u skladu sa zaključkom do kojeg su Savana i Robin došle na samom kraju romana *Čekajući izdah* – da žena ne mora nužno biti u braku da bi bila kompletna ličnost. Nakon nekoliko neuspjelih veza sa muškarcima nedovoljno kvalitetnim da bi se s njima upustile u bračne vode tipa „dok nas smrt ne rastavi“, odlučile su ostati neudane i prihvatile ovaj status bez i da su se osjećale bezvrijedno, frustrirano ili čak društveno nepoželjno.

²⁴⁵ „...sometimes we need somebody to just tell us what to do even though we already know it...we shouldn't be afraid to ask for help since we're closer than family.” (McMillan 2010: 249)

²⁴⁶ “You don't have to explain a thing. ...We've just been waiting for you to do something about this.” (McMillan 2010: 256)

²⁴⁷ “...I don't think I make a good candidate for depression. Feeling sorry for myself takes too much time and energy. I'm also finding out how hard it is to do nothing. Three days is long enough to be blue.” (McMillan 2010: 280)

Ono na što se isto tako aludira u romanu, a što negativno utiče na samopouzdanje žena i može biti razlogom diskriminacije koju muškarci vrše nad ženama svakako jesu dvostruki standardi za muškarce i žene kada se radi o starenju i predodžbi ljepote. U tom smislu Savana nalazi da je „strašno nepošteno da je Bog montirao cijelu ovu stvar tako da se čini da muškarci bolje izgledaju što su stariji, a žene jednostavno ostare. Zašto njih bore čine privlačnim i otmjenim, a nas da izgledamo staro i neatraktivno?“²⁴⁸

Osim toga što naglasak stavlja na neke druge vrijednosti pored ljepote, roman je posvećen prolaznosti od strane društveno nametnute formule, prema kojoj je lijepa žena neminovno vrijedna i uspješna. Evidentno je da autorka u oba romana odbacuje kulturne trendove čiji bi moto mogao biti „površnost nad suštinom“ zbog činjenice da žene posjeduju različite sposobnosti, a što je u svakom slučaju važnije od njihovog izgleda. Sve ovo je i potvrdila kroz situacije u koje je smjestila svoje protagonistkinje.

Prevladavši krizu nakon gubitka, Glorija se potpuno posvetila poboljšanju i modernizovanju svog salona ljepote Oasis. Za Bernadin je zatvaranje njenog Sweet Tooth značilo i razmišljanje o tome da pokuša s još jednim ketering biznisom, dok je Sanvanin primarni životni cilj bio da njen televizijski šou ima neko značenje, a što potvrđuju i njene riječi na samom početku romana: „Sve što sam oduvijek željela bilo je da uradim nešto sa svojim životom što bi imalo pozitivan uticaj na druge ljudе.“²⁴⁹

Za razliku od nje, Robin uviđa da je za nju bolje napustiti posao koji je, napokon i nije ispunjavao. Ovakvim svojim stavovima one su raskrinkale društveno nametnuto, diskriminišući ideju da su prilike za napredovanje i uspjeh rezervisane za one žene koje se uklapaju u strogi kriterij koji se tiče izgleda. Upravo to je razlog što ove četiri protagonistkinje ni u jednom ni u drugom romanu ne pokazuju znake straha od nedostatka ljepote koji bi predstavljaо prepreku u njihovom napredovanju.

Nakon svega što je rečeno o ovim najboljim prijateljicama, glavnim protagonistkinjama oba romana Teri Makmilan, izbor ove četiri Afroamerikanke koje su se razlikovale po društvenom položaju, osobinama ličnosti, ukusima, poslovima koje obavljaju, težnjama, manama i vrlinama, dokaz je negativnog ličnog stava autorke prema ideji uniformnosti. Odabrane protagonistkinje su zbog navedenih karakteristika, daleko od toga da budu mazohističke žrtve ili robinje bilo kakvим romantičnim, muškim mitovima.

²⁴⁸ „...grossly unfair that God rigged this whole thing so men seem to get better-looking as they get older and women simply age out. Why is it that their wrinkles make them sexy and more distinguished while ours make us look old and unattractive?” (McMillan 2010: 300)

²⁴⁹ “All I ever wanted was to do something with my life that would have a positive impact on other people.” (McMillan 2010: 8)

Ove dinamične žene često balansiraju između posvećenosti partnerima, djeci, poslovima koje obavljaju, roditeljima i sebi samima. Još kad se ovo posmatra iz ugla diskriminacije crnih žena na rasnoj i rodnoj osnovi, stiče se utisak da se u crnoj zajednici kakva je prikazana u romanu *Prilika za sreću*, osjeća gnjev, nepovjerenje i otuđenost, a što se odražava i na veze između afroameričkih muškaraca i žena.

Iako su događaji i situacije u romanu prikazani na jedan uistinu realističan način ne bi se reklo da autorka ima namjeru da senzacionalizuje nesklad unutar afroameričke zajednice. Posebno je interesantno da su crni ljudi izvan granica Sjedinjenih Američkih Država u ovom romanu prikazani i u potpuno drugačijem okruženju. Ono što je Savana doživjela za vrijeme svog boravka u Evropi, bilo je sasvim novo iskustvo:

Vidjela sam više crnih ljudi na ulicama Pariza u dvije sedmice nego što sam vidjela u Fenikušu u cijeloj jednoj godini. Francuski nije boja. Bila sam fascinirana posmatrajući kako su ovi ljudi koristili svoje ruke i oči da bi jedni drugima ispričali kako su se osjećali. Vole se dodirivati. Vidjela sam kako puno ljudi različite starosne dobi kako se ljube na javnim mjestima.²⁵⁰

Savana je ove ljude i atmosferu smatrala vrijednim divljenja zbog spontanosti koja se osjećala svuda, a što je kod nje izazvalo pozitivne emocije budući da se i ona osjećala opušteno u njihovoј blizini. To što se Savana u novoj sredini osjećala opušteno, govori u prilog tome koliko je bila napeta i opterećena problemima u svojoj sredini i svojoj zajednici.

Teret dvostrukе drugosti u romanima *Čekajući izdah* i *Prilika za sreću* izražen je kroz stvarne životne probleme i situacije, stvarna iskustva crnih žena kao što su napredovanje u karijeri, potraga za ljubavlju, razvod braka, roditeljstvo, odnosno materinstvo.

Kroz istoriju afroameričke zajednice materinstvo je oduvijek zauzimalo posebno mjesto u životu Afroamerikanki, na što je posebno ukazivao womanism ističući pritom i značaj matrilinearnosti kao istorijskog i kulturnog nasljeđa prethodnih generacija Afroamerikanki. Zahvaljujući upravo womanismu, matrilinearnost ima zasluženo mjesto u afroameričkoj tradiciji, kulturi, a samim tim i u književnosti, o čemu govori i naredno potpoglavlje.

²⁵⁰ “I saw more black people on the streets of Paris in two weeks than I saw in a whole year in Phoenix. French isn’t a color. I was fascinated watching how these folks used their hands and eyes to tell each other how they felt. They like to touch. I saw so many people of all ages kissing in public places.” (McMillan 2010: 325)

5.2. Značaj matrilinearnosti i materinstva u nasljeđu crne žene

Vođena nasljeđenom ljubavi prema ljepoti i poštovanju prema snazi – u potrazi za baštom svoje majke, pronašla sam svoju.²⁵¹

U sociologiji se matrilinearnost²⁵² dovodi u usku vezu sa matrijarhatom. Prema mišljenju nekih sociologa, matrijarhalne porodice su one koje se sastoje od žene, ponekad njene majke, i njene djece, a oni čine osnovnu, minimalnu porodičnu zajednicu pri čemu su sve ostale strukture dodatak ovoj zajednici.²⁵³

Zahvaljujući nasljeđu afričkih kultura iz kojih su potekli, a koje su u svom središtu imale majku kao božanstvo, koncept matrijarhalnih zajednica nije bio stran Afroamerikancima/Afroamerikankama. U velikom broju afričkih plemena njegovao se kult majke koja je bila poštovana kao vrhovna boginja i izvor cjelokupnog života na zemlji.

U robovlasničkom sistemu majka je postala osoba od čije je požrtvovanosti i hrabrosti često zavisio produžetak porodične loze i rase. Ona je imala funkciju čuvara tradicije i prenosioca nasljeđa usmenom predajom. Čak i nakon ukidanja ropstva afroameričke porodice zadržale su matrijarhalni karakter. Razlog za ovo bilo je veliko siromaštvo u kojem su ove porodice živjele. Očevi su u potrazi za poslom, često bili prisiljeni ostavljati porodice, dok su majke preuzimale teret brige i odgovornosti za djecu. Stoga materinstvo u afroameričkoj kulturi posjeduje mnogo veći 'emocionalni naboј' nego u zapadnoevropskoj ili američkoj.

U američkoj zajednici preovladava ideologija materinstva koja je preuzeta iz zapadnoevropske kulture u kojoj se materinstvo uzdiže kao institucija iako majke kao pojedinke trpe jer im je data isključiva odgovornost u podizanju djece. Nasuprot njima afroamerička zajednica je, svjesna velikog duga koji ima prema njima, stvorila mit o nepobjedivoj afroameričkoj majci. S druge strane, muškarci u afroameričkoj zajednici pokazuju tendenciju optuživanja majki za sticanje dominantnog položaja u porodici zbog čega se Afroamerikanka, kao majka, često nalazi u procjepu različitih predstava koje o njoj imaju obje zajednice.

Materinstvo u afroameričkoj kulturi kao i u američkoj, budući da je njen sastavni dio, predstavlja tačku u kojoj se spajaju različiti društveni stavovi oblikovani društvenom

²⁵¹ "Guided by my heritage of a love of beauty and a respect for strength – in search of my mother's garden, I found my own." (Walker 2003: 243)

²⁵² Matrilinearnost podrazumijeva računanje srodstva po majčinoj liniji.

²⁵³ Vidjeti: Haralambos, Michael (1989), *Uvod u sociologiju*, Zagreb: Globus.

politikom prema rasi i polu. Tokom svoje istorije afroamerička zajednica često je ispoljavala tendenciju ka matrijarhalnom modelu.

Najveći broj Afrikanaca i Afrikanki, na silu dovedenih u Ameriku, poticao je iz kultura koje su njegovale kult materinstva dok je ropstvo problematizovalo pitanje manifestacija materinstva Afroamerikanki. Na primjeru afroameričkog materinstva najbolje se mogu vidjeti dugoročne posljedice promjena kroz koje je prošla afroamerička porodica. Nakon dolaska u Ameriku robovima bivaju oduzeta sva obilježja kao pripadnika određenog plemena, rase, pa čak i pola. U očima robovlasnika robovi su bili objekti koji nisu imali apsolutno nikakva prava. Oduzeto im je pravo na sopstvenu ličnost, ali i pravo na materinstvo u pravom smislu riječi.

Američki sistem robovlasništva zasnivao se na iskorištavanju materinstva u smislu da su robinje rađale, to jest proizvodile novu radnu snagu, što je rezultiralo time da je čin rađanja u robovlasništvu poprimio šire ekonomsko-političke implikacije od onih koje ima u ideologiji materinstva u zapadnoj kulturi. S jedne strane, rađanje djece dovodilo je robinje u potpuno podređen položaj dajući im ulogu priplodnica, dok im je s druge strane obezbjeđivalo povlašten status budući da se robovlasnički sistem bez njih ne bi mogao razvijati brzinom kojom se razvijao nakon što je smanjen uvoz robova.

U ropstvu su, kako primjećuje Hortens Spilers (Hortense Spillers), porodične veze prestajale da važe jer bi njihovo postojanje potkopalo sistem vrijednosti na kojem je počivalo robovlasništvo.²⁵⁴ Budući da su robovi često bili odvajani od svojih najbližih srodnika, uspostavlјali su porodičnu zajednicu sa preostalim članovima. Ovi novonastali, izmijenjeni, nametnuti uslovi doveli su do pojave proširenih porodičnih struktura koje su se u većini slučajeva grupisale oko majke, neke druge srodnice po ženskoj liniji ili surrogat majke.

Sociologinja Kerol Stek (Carol Stack) dala je važan doprinos istraživanju mreže odnosa između žena u afroameričkoj zajednici. Ona smatra da je odgovornost za podizanje djece podijeljena između članova porodice te da termin majka u sebi sadrži skup društvenih identiteta koji se mogu definisati kao prepoznatljive društvene uloge. Žene, članice porodice, na sebe preuzimaju društvene uloge koje se tiču obaveze, načina ponašanja i odnosa prema toj djeci. Ove društvene uloge predstavljaju skup tipičnog roditeljskog ponašanja, a podijeljene su prije svega na djetetove bliske srodnice. Često nije bilo izvodljivo da jedna žena na sebe preuzme sve obaveze oko podizanja djece pored poslova koje je bila prinuđena da obavlja,

²⁵⁴ Vidjeti: Spillers, Hortense (1987), "Mama's Baby, Papa's Maybe", in: S.P. Mohanty (ed.), *Diacritics: A Review of Contemporary Criticism*, 17, 2 (Summer).

zbog čega u zajednici dolazi do formiranja institucije majki zamjenica. One sa biološkom majkom dijele obaveze oko podizanja djece.²⁵⁵

Studija koju je provela Kerol Stek bitno je doprinijela tome da se promijeni slika o afroameričkoj porodici kao neorganizovanoj i disfunkcionalnoj. Afroamerička zajednica oduvijek je bila svjesna toga da za svoj opstanak treba da zahvali prije svega afroameričkoj majci koja se nije starala samo o fizičkom dobru svoje djece, nego je imala i ključnu ulogu u njihovoј socijalizaciji. Ovo je rezultiralo time da je afroamerička zajednica stvorila mit o snažnoj afroameričkoj majci.

Različiti likovi majki u djelima Alis Voker oslikavaju istorijat razvoja afroameričkog materinstva kao i njegov uticaj na promjene u identitetu Afroamerikanke jer je upravo materinstvo ono što određuje svaku ženu. Voker je autorka koja je u velikoj mjeri odgovorna za uspostavljanje matrilinearne paradigme u afroameričkoj književnosti.

Komentarišući njen rad, Dženet Montelaro (Janet Montelaro) naglašava da time što „ujedinjuje svoje ženske likove kao subjekte u okviru niza materinskih identiteta, Voker uspostavlja izvjestan broj kritičkih diskursa o materinstvu pomoću kojih je izazvala i redefinisala različite oblike seksističke i rasističke represije koje su institucionalizovane polom i rasom“.²⁵⁶

Da bi se stvorila što jasnija slika afroameričkih majki, treba uzeti u obzir sve nevolje koje su one, njihove majke i bake morale podnositi. U tom smislu je vrlo informativna zbirka eseja *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*) u kojoj Alis Voker posvećeno rasvjetjava i interpretira ulogu i važnost matrilinearnosti i materinstva u afroameričkoj kulturi, a za njom ne zaostaje fikcionalno uobličavanje ove teme autorki romana *Njihove oči su gledale u boga, Ljubičasta boja, Mama, Prilika za sreću i Ko je tebe pitao? (Who Asked You?)*.

U svom eseju „U potrazi za baštama naših majki“ (“In Search of Our Mothers’ Gardens”) Voker opisuje na koji način se na crne žene gledalo još od perioda robovljenja kad su ih nazivali „*mula* cijelog svijeta, jer su nam prebacivali terete koje su svi ostali – svi ostali – odbijali nositi. Još nas zovu Matrijarhinje', Superžene i Zlobne i Zle Kučke. ...Kad

²⁵⁵ Vidjeti: Stack, Carol (1997), *All Our Kin*, New York: Basic Books.

²⁵⁶ “...brings together her female characters as subjects in the framework of series of maternal identities, Walker establishes a certain number of critical discourses about motherhood by means of which she provoked and redefined different forms of sexist and racist repressions that are institutionalized by sex and race.” (Montelaro 1996: 15)

bismo molile za razumijevanje, naša ličnost bi bila deformirana;...Kad bismo tražile ljubav, dobile bismo djecu“.²⁵⁷

Prethodni citat samo je jedan od brojnih pokazatelja i potvrda teškog položaja afroameričkih majki suočenih sa dvostrukom diskriminacijom. U crnim patrijarhalnim porodicama često se dešavalo da muškarci tlače/guše svoje supruge, partnerice ili kćerke. Pored toga, susretale su se i sa rasnim predrasudama i diskriminacijom čak i od strane bjelinja koje nisu imale razumijevanja za crnkinje iako su i same bile žene i majke.

Objavlјivanje zbirke eseja *U potrazi za baštama naših majki* (*In Search of Our Mothers' Gardens*) bilo je od presudnog značaja za uspostavljanje matrilinearne afroameričke književne paradigmе.

U nekoliko eseja ona odaje priznanje svojoj majci i navodi da su joj priče njene majke poslužile kao inspiracija za djela koja je napisala. Pronalazeći u njoj, ali i u drugim prethodnicama, bilo biološkim ili književnim, izvor svoje kreativnosti te podsticaj za pristupanje stvaralaštvu, Alis Voker je artikulisala potrebu književnica za modelom koji će im omogućiti da integrišu svoje stvaralaštvo. Pritom koriste metaforu materinstva koja tradicionalno ima primarnu funkciju u prenošenju istorije u afroameričkoj zajednici.

U namjeri da pokaže koliki su intelektualni napor, ali i hrabrost bili potrebni da bi se prenijela i očuvala tradicija po ženskoj liniji, Voker iz sasvim drugačijeg ugla čita zbirku eseja *Sopstvena soba* (*A Room of One's Own*) Virdžinije Vulf (Virginia Woolf) kako bi je prilagodila svojim pramajkama:

...bilo koja žena rođena sa velikim talentom u šesnaestom vijeku [ubacite „osamnaestom vijeku“, ubacite „crninja“, ubacite „rođena kao ili načinjena robinjom“] sigurno bi poludjela, ubila se ili okončala dane u nekoj osamljenoj kolibi na kraju sela. ...Jer ne treba velika vještina ili znanje psihologije da biste shvatili da bi veoma talentovana djevojka koja je pokušala da iskoristi svoj dar za poeziju, u tolikoj mjeri bila ometana i sputavana suprotnim instinktima [dodatajte „lancima, puškama, bićem, posjedovanjem nečijeg tijela od strane nekog drugog, potčinjavanjem tuđoj religiji“] da bi sigurno izgubila zdravlje i razum.²⁵⁸

²⁵⁷ “...’the mule of the world’, because we have been handed the burdens that everyone else – everyone else – refused to carry. We have also been called ‘Matriarchs’, ‘Superwomen’, and ‘Mean and Evil Bitches’. ...When we have pleaded for understanding, our character has been distorted;...When we have asked for love, we have been given children.” (Walker 2003: 237)

²⁵⁸ “...any woman born with a great gift in the sixteenth century [insert ‘eighteenth century’, insert ‘black woman’, insert ‘born or made a slave’] would certainly have gone crazed, shot herself, or ended her days in some lonely cottage outside the village. ...For it needs little skill and psychology to be sure that a highly gifted girl who had tried to use her gift for poetry would have been so thwarted and hindered by contrary instinct [add ‘chains, guns, the lash, the ownership of one’s body by someone else, submission to an alien religion’] that she must have lost her health and sanity to a certainty.” (Walker 2003: 235)

Namjera Alis Voker jeste da pokaže ozbiljnost prepreka sa kojima su se suočavale Afroamerikanke u prošlom vijeku. Oduzeta im je bila osnovna sloboda u namjeri robovlasnika da ih od ličnosti svede na bezuslovno mu pripadajuće objekte.

Česti pokušaji razaranja afroameričke porodice i veza između njenih članova čine skoro nemogućim sagledavanje i uvažavanje, ne samo književne, već i cjelokupne afroameričke matrilinearne istorije.

Uprkos tome Afroamerikanke su pronašle svoj stvaralački izraz u različitim korisnim vještinama: praveći zanimljive šare na pačvorku, uzbogajući cvijeće u baštama, spravljujući pripravke od ljekovitih trava, i što je najvažnije, pričajući priče koje su njihove kćerke i unuke zapamtile i stavile na papir. U ovim je pričama sačuvana „iskra stvaralaštva, sjeme cvijeta za koji se nikad nisu nadale da će ga vidjeti: ili...zapečaćeno pismo koje očito nisu mogle pročitati“.²⁵⁹

Na ovaj način Alis Voker želi istaknuti da iza stvaralaštva nadarene kćerke stoji majka koja sama nije bila u mogućnosti da razvije svoje talente, ali je uspjela da ih preda kćerkama. U njenim opisima majke, ženskih pripadnika njene porodice ili drugih žena koje su je na neki način inspirisale, u zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* one dostižu mit o snažnoj afroameričkoj majci. Voker piše o tome kako je ona doživljavala svoju majku koju povezuje sa cvijećem:

...moja majka je cvijećem uljepšala svaku trošnu kućicu u kojoj smo bili prisiljeni živjeti. ...Sve što bi zasadila raslo je kao uz pomoć čarolije. ...Zbog njene kreativnosti sa cvijećem čak su i moja sjećanja na siromaštvo bila u znaku cvjetanja – sunčokreta, petunija, ruža, dalija, forsitijske, suručice, dragoljića, stolisnika...²⁶⁰

Ova slika bašte prepune cvijeća čini osnovu za naslovni esej „U potrazi za baštama naših majki“, važan za razumijevanje womanisma Alis Voker kao simbola njenog univerzalističkog stava.

Kao što je pomenuti esej odigrao ključnu ulogu u otkrivanju značaja matrilinearnosti, tako je esej „Jedno sopstveno dijete“ (“One Child of One’s Own”) imao važnu ulogu u redefinisanju materinstva. Stavovi koje autorka iznosi u ovom eseju predstavljaju potpuno novi pravac. Njeno viđenje materinstva i majke kao individue mijenja se nakon što i sama

²⁵⁹ “...the creative spark, the seed of the flower they themselves never hoped to see: or...a sealed letter they could not plainly read.” (Walker 2003: 240)

²⁶⁰ “...my mother adorned with flowers whatever shabby house we were forced to live in. ...Whatever she planted grew as if by magic. ...Because of her creativity with her flowers, even my memories of poverty are seen through a screen of blooms – sunflowers, petunias, roses, dahlias, forsythia, spirea, delphiniums, verbena...” (2003: 241)

postaje majka. Ona ne samo da otkriva svoje nedoumice u vezi sa materinstvom, nego na vidjelo iznosi mnoge bojazni koje su je mučile:

Bojala sam se da će ovo iskustvo izazvati raskol u meni ili me čak potpuno preplaviti. Mislila sam da će materinstvo znatno umanjiti kvalitet mog pisanja – da ništa što je bilo dobro za moje pisanje nije moglo proizaći iz iskustva rađanja djece. Moja prva greška bila je što sam razmišljala o „djeci“ umjesto o „djetu“. Druga je bila što sam vidjela Dijete kao svog neprijatelja, umjesto rasizma i seksizma u represivnom kapitalističkom društvu. Treća je bila što nisam vjerovala u dobre strane odgajanja djeteta koje bi pomoglo mom pisanju.²⁶¹

Ono što se može jasno vidjeti iz ovog citata jeste da joj materinstvo pruža priliku da sagleda svoje stavove na jedan sasvim drugačiji, novi način. Njen strah da neće moći pravilno odgovoriti na sve zahtjeve materinstva, pojačan je činjenicom da, kao samohrana majka, svoje dijete miješanog rasnog porijekla mora podizati u rasističkom i seksističkom društvu.

Na osnovu svog vlastitog iskustva i borbe sa negativnim silama koje ugrožavaju egzistenciju nje i njenog djeteta, Alis Voker shvata da je materinstvo u osnovi politički obojeno. Ona navodi sve ono što dovodi u pitanje opstanak njenog djeteta i nje kao afroameričke majke (rasisti koji se pretvaraju da Afroamerikanci ne postoje; ljekar koji odbija pomoći njenom bolesnom djetetu samo zato što ima tamniju boju kože; bijele feministkinje koje ne žele da se suoče sa činjenicom da su i Afroamerikanke majke sa istim pravima koja pripadaju i bjelkinjama; Afroamerikanke koje radije staju na stranu afroameričkih muškaraca nego žena) i dolazi do zaključka da joj dijete, ustvari ne predstavlja prepreku u životu i stvaralaštву.²⁶² Dolazak djeteta omogućio joj je da stvarnost ne posmatra kao izdijeljenu već kao cjelinu i da sebe i svoje dijete svrstava na stranu koja se nalazi nasuprot svih protivnika i koja od njih dvije – majke i kćerke – stvara sestre.

Esej „*Jedno sopstveno dijete*“ završava motom koji Alis Voker drži na svom radnom stolu:

Draga Alis,
Virdžinija Vulf je imala ludilo;
Džordž Eliot je imala osudu zajednice,
tuđeg muža,
i nije se usuđivala koristiti
sopstveno ime.
Džejn Ostin nije imala privatnost

²⁶¹ “I feared being fractured by the experience if not overwhelmed. I thought the quality of my writing would be considerably diminished by motherhood – that nothing that was good for my writing could come out of having children. My first mistake was in thinking ‘children’ instead of ‘child’. My second was in seeing The Child as my enemy rather than the racism and sexism of an oppressive capitalist society. My third was in believing none of the benefits of having a child would accrue to my writing.” (Walker 2003: 373)

²⁶² Vidjeti: Walker, Alice (2003), *In Search of Our Mothers' Gardens*, New York: A Harvest Book Harcourt, Inc.

ni ljubavni život.
Sestre Bronte nikad nigdje nisu isle
i umrle su mlade
i zavisne od oca.
Zora Herston (ah!) imala je besparicu
i slabo zdravlje.
Ti imas Rebeku – koja je
mnogo ugodnija
i manje zahtjevna
od svih gore navedenih
nevola.²⁶³

Njeno shvatanje uloge djeteta u majčinom životu i njihovog odnosa uopšte, na drugačiji način se nastavlja u eseju „Pišući *Ljubičastu boju*“ (“Writing *The Color Purple*”). Prateći događaje koji su doveli do stvaranja romana *Ljubičasta boja*, Alis Voker uspostavlja mrežu odnosa zasnovanih na rodbinskim vezama u porodici u kojoj ključne uloge imaju njena kćerka Rebeka i sestra Rut (Ruth).

Na svojevrstan način, direktno identificujući svoju kćerku i sestruru, a indirektno i majku i druge ženske pretke sa likovima romana, ona radnju romana smješta u svoje matrilinearno nasljeđe. Njena sestra Rut zaslužna je za prvo bitnu ideju o odnosu dvije žene koje dijele istog ljubavnika, a što je uticalo na Alis Voker da stvari likove Sili i Šug. U ovom eseju, slično kao i u eseju „*Jedno sopstveno dijete*“, autorka piše iz perspektive majke pa je i sam proces osmišljavanja likova popraćen brojnim metaforama vezanim za materinstvo.

Kao što je uloga Rut bila važna za početak priče, Rebekina uloga je ključna za njen nastavak. Interesantno je upravo to da je Rebeka u ovom eseju predstavljena kao neko ko ima materinske kvalitete i svojim ponašanjem podsjeća na odraslu osobu budući da je „veći dio dana u školi pametna, osjećajna, vesela, ali brza da ponudi čaj ili utjehu po povratku“. ²⁶⁴

U svom autobiografskom eseju „U potrazi za baštama naših majki“ Voker ukazuje na veliko breme koje su crne žene morale nositi tokom istorije, a njihova su postignuća često posmatrana kao manje vrijedna budući da su bila tradicionalno ocjenjivana prema muškim standardima. Voker međutim, prepoznaje i priznaje ogroman doprinos žena afroameričkoj kulturi i ulazi u trag ženskoj moći kroz svoju sopstvenu matrilinearnost.

²⁶³ “Dear Alice, / Virginia Woolf had madness; / George Eliot had ostracism, / somebody else’s husband, / and did not dare to use / her own name. / Jane Austen had no privacy / and no love life. / The Brontë sisters never went anywhere / and died young / and dependent on their father. / Zora Hurston (ah!) had no money / and poor health. / You have Rebecca – who is / much more delightful / and less distracting / than any of the calamities / above.” (Walker 2003: 392-393)

²⁶⁴ “...smart, sensitive, cheerful, at school most of the day, but quick with tea and sympathy on her return.” (Walker 2003: 359)

Kao primjer ženske moći uzima svoju majku i opisuje njen izrazito težak život. Podižući osmero djece, radeći rame uz rame sa svojim mužem cijeli dan – i uz to, kako naglašava Voker, ne nakon toga – obavljujući kućne poslove cijelu noć, nemajući vremena da misli o svojim sopstvenim potrebama ili o svojoj kreativnosti:

Ali kad je, upitaćete se, moja preopterećena majka imala vremena da misli i mari za poticanje kreativnog duha?

Odgovor je toliko jednostavan da su mnoge od nas utrošile godine otkrivajući ga. Neprekidno smo gledale prema gore kad smo trebale gledati prema gore – i prema dolje.²⁶⁵

Ona dalje naglašava da su crne žene jednostavno imale potrebu da pronađu i njeguju svoj kreativni duh da bi lakše podnijele sve teškoće s kojima su se susretale, iako se društvo (pre)dugo vremena nije obaziralo na način na koji su to one činile.

U eseju „U potrazi za baštama naših majki“ Voker navodi nekoliko primjera raznih tipova kreativnosti kojom su se ove žene koristile da bi izrazile svoje unutrašnje „ja“, svoje misli i osjećanja. Jedan od ovih primjera je i ručno izrađen jorgan izložen u Smitsonian ustanovi u Vašingtonu (Smithsonian Institution in Washington, D.C.) koji autorka eseja opisuje na slijedeći način:

Kroz maštovite, nadahnute, a opet jednostavne i prepoznatljive figure, on prikazuje priču o Raspeću. Smatra se rijetkim, neprocjenjivim. Iako se ne drži poznatog uzorka u pravljenju jorgana i iako je izrađen od komadića i dijelova bezvrijednih krpa, očigledno je to djelo osobe snažne imaginacije i izraženog osjećaja za duhovno. Ispod ovog jorgana vidjela sam poruku koja kaže da ga je napravila „anonimna crnkinja u Alabami, prije sto godina.“

Ako bismo uspjeli pronaći ovu „anonimnu“ crnkinju iz Alabame, ispostavilo bi se da je ona jedna od naših baka – umjetnica koja je ostavila svoj trag na materijalima koje je sebi jedino mogla priuštiti i na jedinom mediju kojeg joj je njen položaj u društvu dopuštao da koristi.²⁶⁶

Ma kako se na prvi pogled ove rukotvorine činile beznačajne jer su napravljene od bezvrijednih, jeftinih materijala, ipak su važan dio afroameričke kulture koju su stvarale crne žene, majke, bake. Zato je i „majka“ Alis Voker prije svega žena koja istovremeno simbolički predstavlja put u očuvanju nasljeđa crne žene.

²⁶⁵ “But when, you will ask, did my overworked mother have time to know or care about feeding the creative spirit? / The answer is so simple that many of us have spent years discovering it. We have constantly looked high, when we should have looked high – and low.” (Walker 2003: 239)

²⁶⁶ “In fanciful, inspired, and yet simple and identifiable figures, it portrays the story of the Crucifixion. It is considered rare, beyond price. Though it follows no known pattern of quilt-making, and though it is made of bits and pieces of worthless rags, it is obviously the work of a person of powerful imagination and deep spiritual feeling. Below this quilt I saw a note that says it was made by ‘an anonymous Black woman in Alabama, a hundred years ago.’ / If we could locate this ‘anonymous’ black woman from Alabama, she would turn out to be one of our grandmothers – an artist who left her mark in the only materials she could afford, and in the only medium her position in society allowed her to use.” (Walker 2003: 239)

U eseju „U potrazi za baštama naših majki“, autorka posebnu pažnju upravo majci kao izvoru nasljeđa, podrške, nadahnuća, života. Esej ustvari počinje sa natpisom koji oslikava odnos između majke i kćerke kao da se radi o biljci. Majka ima ulogu korjena čija je osnovna uloga da hrani biljku i na taj način pomaže biljci (kćerki) da procvjeta, mada je on sam nevidljiv. Pa ipak u većini slučajeva, majka nije dio biljke, nego je baštovan koji ima sposobnost da zasadi cvijeće (književna djela) koje će rasti i umnožavati se, izgrađujući i obogaćujući zajednice svojom ljepotom.

Koristeći se ovom simbolikom baštovanstva, Voker (raz)otkriva svoje sopstvene kreativne korijene: „I sjećam se ljudi koji su dolazili u dvorište moje majke da bi dobili njenog cvijeća; iznova čujem pohvale kojima su je obasipali jer ma kako kamenito tlo bilo, kad ona na njega kroči, pretvori ga u baštu.“²⁶⁷ Ovdje Voker koristi izraz „kamenito tlo“ da bi ukazala na teške uslove u kojima su Afroamerikanke stvarale umjetnost, sadnice sugerisu da jedna umjetnost može inspirisati druge umjetnosti da rastu ili cvjetaju, a uvažavanje bašta, ili umjetnosti, postaje izvorom javnog ponosa koji zbližava ljude, prvenstveno žene.

Autorka koja se smatra prethodnicom Alis Voker, a koja bi se mogla nazvati i njenom književnom majkom, jeste Zora Nil Herston. Njen roman *Njihove oči su gledale u boga* imao je najveći uticaj na rad Alis Voker. Roman se bavi matrilinearnošću i predstavlja istoriju Dženine porodice koja se sastoji isključivo od žena. Najstariji član porodice je baka Neni koja je veći dio svog života provela u ropstvu. Nakon što biva seksualno zlostavlјana od strane bijelog gospodara, Neni rađa kćerku Lifi (Leafy) koja je isto tako bila žrtvom seksualnog zlostavljanja, ovaj put od strane bijelog učitelja. Lifi rađa Dženi, ostavlja je svojoj majci i odlazi. U ovoj ženskoj genealogiji, prikazanoj kroz likove Neni, Lifi i Dženi, patnja i nasilje postaju majčinsko nasljeđe.²⁶⁸

Budući da Dženi nikad nije upoznala ni majku ni oca, Neni je za nju bila puno više od bake. Brinula se o svojoj unuci majčinskom ljubavi i bila odlučna u svojoj namjeri da joj obezbijedi put do pristojnog života. Kako je ona sama bila žrtva zlostavljanja svake vrste u vrijeme dok je još bila robinja, željela je svojoj unuci priuštiti sve ono što sama nije imala, uključujući siguran život, društveni položaj i blagostanje: „Ja sam rođena u ropstvu pa nisam mogla ostvariti svoje snove o tome šta žena treba biti i šta treba raditi. To je jedna od prepreka ropstva. Ali tebe ništa ne može spriječiti da želiš. Ne možeš nikog u potpunosti nadvladati sve

²⁶⁷ “And I remember people coming to my mother’s yard to be given cuttings from her flowers; I hear again the praise showered on her because whatever rocky soil she landed on, she turned into a garden.” (Walker 2003: 241)

²⁶⁸ “motherhood legacy” (Waters Dawson 1993: 70)

dok mu ne mogneš obuzdati volju.”²⁶⁹ Ono što ona želi za Dženi nije samo da ima snove nego da ih i ostvari.

Imperativ Neninog života jeste spriječiti Dženi da postane još jedna žrtva bijelaca. Nažalost u ovom pozitivnom i dobronamjernom nastojanju Neni primjenjuje isti sistem vrijednosti koji karakteriše bijelo patrijarhalno društvo, tj. materijalnu sigurnost stavlja ispred svega ostalog i smatra da ljubav može samo pokvariti ženinu sreću jer su je osmislili muškarci kako bi iskoristili žene. Na primjeru Neni, Herston pokazuje koliko je opasno primjenjivati ista mjerila koja ima patrijarhalni restriktivni sistem.

Nakon što ju je Dženi prvi put posjetila da bi se požalila na brak bez ljubavi, Neni shvata da je zakazala kao majka. Svjesna je činjenice da je prisilila Dženi na ovakav brak, ali pokušava opravdati svoje postupke tvrdnjom da joj je htjela osigurati društveni položaj i sigurnost. Otprilike mjesec dana nakon prve Dženine posjete, Neni je umrla. Iako je Dženi nezadovoljna onim što je naučila od Neni, ona nastavlja na svijet gledati u svjetlu iskustva svojih ženskih prethodnica.

Zahvaljujući bakinom držanju 'propovijedi', vremenom se kod Dženi javlja želja da postigne i više od onog što se od nje očekivalo. Poslije svih svojih avantura ona se vraća u svoj rodni grad te saopštava svojoj najboljoj prijateljici Fibi (Phoeby) sve što joj se dogodilo. Pod uticajem Dženinih otkrića, Fibi je riješila da promijeni svoj život, ali i da ispriča i drugim ženama u zajednici ono što je saznala od Dženi, a čime se prenose iskustva unutar zajednice žena. Ovdje se radi o elementima matrilinearnog nasljeđa čije se transformaciono dejstvo ne zadržava samo na glavnoj junakinji, već se prenosi i na njenu okolinu.²⁷⁰

U romanu *Ljubičasta boja* Alis Voker, materinstvo funkcioniše kao lično žensko iskustvo i instrument kritike društva. Kako u doslovnoj tako i u simboličkoj refleksiji uniženog statusa žena u društvu, uloga majke u ovom romanu je izrazito kompromitovana. Iznuđeni aspekt odnosa majka/dijete u ovom romanu je njegovo odsustvo.

Nedostatak majčinske brige pripisuje se ženama koje ili ne mogu ili ne žele da odgajaju svoju sopstvenu djecu. Čak i kad biološka majka *jeste* prisutna, ona to nije – ne zadugo, ne na jedan istinski odgojni i zaštitnički način. Osjećaj bezmajčinstva koji se širi i

²⁶⁹ “Ah was born back due in slavery so it wasn’t for me to fulfill my dreams of whut a woman oughta be and to do. Dat’s one of de hold-backs of slavery. But nothing can’t stop you from wishin’. You can’t beat nobody down so low till you can rob them of their will.” (Hurston 2004: 19)

²⁷⁰ Slično se dešava i u romanu *Ljubičasta boja* u kojem svi članovi zajednice imaju interaktivno dejstvo što im pomaže da izgrade svoje ličnosti.

prožima, čini sadržaj teksta – majke koje gube svoju djecu, majke čija su djeca oteta, majke koje umru i ostave svoju djecu iza sebe, surogat majke, majke koje jedva da su tu.

Nijedna od junakinja ne želi biti definisana samo na osnovu njene materinske uloge i svaka od njih ima različito viđenje materinstva.

Za Sili materinstvo predstavlja veoma traumatično iskustvo jer nastaje kao rezultat silovanja praćenog oduzimanjem njene djece, a zatim biva prisiljena da čuva tuđu djecu. Pored toga obavlja sve kućne poslove i brine se o bolesnoj majci koja je neprestano ispitivala Sili ko je otac njenih beba: „Pitala me za prvu Čija je? Ja kažem Božja. Ne znam ni jednog drugog čovjeka ili šta drugo da kažem.“²⁷¹ Međutim sve do svoje smrti, iako je pretpostavljala, Silina majka nije saznala da je njen muž bio taj koji je seksualno zlostavljao njenu kćerku.

Kad je rodila drugu bebu, Sili se nadala da je Alfonso nije ubio kao prvu, koju joj je oduzima odmah nakon rođenja, i nadala se da je barem (pro)dao nekom bračnom paru: „Uzeo je moju drugu bebicu, ovaj put dječaka. Ali ne mislim da ga je ubio. Mislim da ga je prodao čovjeku i ženi u Montičelo.“²⁷²

Bila je zbumjena cijelom ovom situacijom. Imala je toliko pitanja, ali nikog da joj na njih odgovori, a što je razlog zbog kojeg se u svojim pismima stalno obraća Bogu. Nažalost, ni sa majkom nije mogla razgovarati o svojim problemima, strahovima, traumama jer sa njom nije imala uobičajen odnos majka-kćerka budući da je teret svojih obaveza prebacila na Sili. Upravo zato Sili nikad nije govorila o svojoj majci kao o nekom ko je imao veliki uticaj na nju. Sjeća se samo nekoliko priča o majci od kojih ni jedna nije prisjećanje na ljubav, pažnju ili brigu. Nije vidjela nikakvu ljepotu u njoj i opisujući je samo dok je bila bolesna i na umoru. Iz svega ovog vidljivo je da joj je tokom odrastanja nedostajala majka kao važna karika koja sve povezuje i priprema žensko dijete za život.

Najvažnija osoba u Silinom životu bila je njena mlađa sestra Neti, a briga za nju je iskustvo blisko onom koje doživljava majka dok podiže svoje sopstveno dijete. Silina privrženost sestri je iskrena i bezuvjetna. Njihova sestrinska veza, toliko važna za Silin kasniji psihički razvoj, čini razliku između ništavila i stvarnosti. Isto tako, Neti se materinski stara o Sili, tako da se ovdje radi o recipročnoj vezi zasnovanoj na ljubavi i privrženosti.

One iskreno i velikodušno vode brigu jedna o drugoj. Naprimjer Neti je sve što bi naučila u školi dijelila sa Sili kad je Sili zbog trudnoće отправljena kući, a ona Neti štiti

²⁷¹ “She ast me bout the first one Whose it is? I say God’s. I don’t know no other man or what else to say.” (Walker 1982: 2)

²⁷² “He took my little baby, a boy this time. But I don’t think he kill it. I think he sold it to a man and his wife over Monticello.” (1982: 3)

vatrenošću majke medvjedice. Ovakvo ponašanje je sušta suprotnost ponašanju njene majke koja je svojom indiferentnošću na izvjestan način dopustila da Sili postane žrtva seksualnog zlostavljanja.

Kada je slična opasnost zaprijetila i Neti, Sili se postavila kao živi zid da bi zaštitila mlađu sestru od očevog razuzdanog ponašanja: „Ponekad bi gledao u Neti, ali bih ja uvijek stala ispred njega da je ne može vidjeti.“²⁷³

Pored toga što se zaštitnički postavila prema Neti ne žećeći da i ona doživi slično traumatično iskustvo, Sili ubjeđuje Neti da nastavi školovanje da bi učila za njih obje jer je Neti poučavala Sili svemu što su učili u školi. Ali opterećena problemima Sili se nije mogla skoncentrisati te sebi nije mogla predočiti sliku o tome kako je zemlja okrugla, a što joj je Neti nevješto objasnila: „Nikad joj nisam rekla koliko je meni izgledala ravna.“²⁷⁴

Iako je rodila dvoje djece, Sili nije imala priliku da ih odgaja i njeguje, da se brine o njima. Kasnije, udajom za Alberta dobija četvero pastorčadi, ali se u njoj ne javljaju majčinski osjećaji. Ovo četvero djece – dvoje muške i dvoje ženske – značili bi pravu nevolju i za najiskusnijeg veterana u ovom poslu, a potencijalnu noćnu mora za novu, mlađu pomajku. Ali nije samo prethodno navedeno razlog koji sprječava njihovo povezivanje. I prije udaje za Alberta Sili je bila emocionalno ugušena. To je bio razlog zbog kojeg nije bila u stanju pružiti im ili od njih primiti bilo kakve osjećaje. Ona je u svakom pogledu, neplaćena uposlenica – služavka koja obavlja svoj posao na efikasan i nepristran način. Uprkos tome što svako ko poznaje njene pastorke, hvali njeno umijeće odgajanja djece, Sili u svojim pismima priznaje Bogu: „Ne osjećam ništa za njih.“²⁷⁵

Tokom jedne svađe za vrijeme večere, u periodu kad se Sili spremala napustiti Alberta i njegovu djecu, ona im priznaje: „Vi ste pokvarena djeca. Od mog života ste napravili pakao na zemlji.“²⁷⁶ Dužnost koju je ona obavljala svih ovih godina, nije bila majčinska briga i pažnja nego kontrola u svrhu sprječavanja moguće štete.

Otkako joj je Alfonso oduzeo djecu, Sili se samo jednom slučajno srela s njima. Iako nije bila sigurna, učinilo joj se da je djevojčica koju je vidjela u gradu njena kćerka, kako i piše u jednom od svojih pisama: „Vidjela sam svoju djevojčicu. Znala sam da je to ona. ...Mislim da

²⁷³ “Sometime he still be looking at Nettie, but I always git in his light.” (Walker 1982: 5)

²⁷⁴ “I never tell her how flat it look to me.” (Walker 1982: 10)

²⁷⁵ “I don’t feel nothing for them.” (1982: 29)

²⁷⁶ “You was all rotten children. You made my life a hell on earth.” (1982: 207)

je moja. Srce mi kaže da je moja. Ali ja ne znam je li moja.“ Djevojčica je imala dosta sličnosti sa Sili, a što je i sama Sili primijetila: „Ima moje oči...“²⁷⁷

Odjednom je, nakon ovog susreta, počela vjerovati da njen otac ipak nije ubio njenu djecu, već da ih je nekom prodao. Od tog momenta pa nadalje jedino o čemu je maštala jeste da joj se vrate njena djeca. A kad je otkrila skrivena pisma koja joj je slala Neti, njenoj sreći nije bilo kraja jer je saznala da Neti boravi u Africi sa bračnim parom misionara i brine o Oliviji (Olivia) i Adamu (Adam), njenih dvoje djece koje je ovaj bračni par posvojio.

Neti je, opisujući to u svojim pismima objasnila da je kod djece prepoznala crte lica svoje sestre: „I koliko sam samo bila iznenadena kad je djevojčica otvorila vrata, a imala je tvoje oči smještene na tvom licu.“²⁷⁸ Shvatila je da su dječak i djevojčica Silina izgubljena djeca, a kad je pitala Samuela, njihovog očuha, o porijeklu djece, on joj je to i potvrdio. Saznanje da su joj djeca živa i zdrava odagnalo je dugogodišnju brigu i tugu zbog gubitka djece i dalo joj snagu da ide dalje u ostvarivanju svog sna o tome da se osamostali, da sama donosi odluke i upravlja svojim životom.

Netina pisma jačala su Silino samopouzdanje i davala joj toliko potrebnu snagu da se bori sa nedaćama koje su je snašle u braku s Albertom, a i prije toga. Posebno se radovala kad joj je pisala o djeci, njenoj djeci: „Sili, Olivija je naslijedila tvoju tvrdoglavost i oštouumnost.“²⁷⁹ Njena pisma su za Sili predstavljala radost koju je samo ona mogla razumjeti jer su jedna drugoj toliko nedostajale: „Bože, nedostaješ mi, Sili. Mislim na vrijeme kad si se žrtvovala za mene. Volim te svim srcem.“²⁸⁰ Neti je smatrala darom od Boga to što joj se pružila prilika da bude sa Silinom djecom. Smatrala je svojom svetom misijom to što nadzire brigu o Adamu i Oliviji, iako je uvažavala Korininu ulogu njihove pomajke. Neti ih voli ne samo kao svoje nećake, nego kao dragocjenosti koje pripadaju njenoj voljenoj sestri.

Obje sestre u svojim pismima često koriste drugo lice množine „mi“ i „nas“ kad govore o sebi. Za Adama i Oliviju kažu „naša djeca“, čime se naglašava neraskidiva vezu između dvije sestre koje su čak i materinstvo međusobno dijelile: „Oh, Neti, imamo kuću! Kuću dovoljno veliku za nas i našu djecu,...Sad možeš doći kući jer imaš kuću u koju se možeš

²⁷⁷ “I seen my baby girl. I knowed it was her. ...I think she mine. My heart say she mine. But I don’t know she mine.”; “She got my eyes...” (Walker 1982: 13)

²⁷⁸ “And what was my surprise when a little girl opened the door and she had your eyes set in your face.” (Walker 1982: 126)

²⁷⁹ “Celie, Olivia has your stubbornness and clear-sightedness.” (1982: 156)

²⁸⁰ “God, I miss you, Celie. I think about the time you laid yourself down for me. I love you with all my heart.” (1982: 127)

vratiti.²⁸¹ A u jednom od svojih posljednjih pisama upućenih Neti, Sili piše: „Tako sam sretna. ...I ti si živa i uskoro ćeš biti kod kuće. Sa našom djecom.“²⁸² Napokon na samom kraju romana, Sili upoznaje svoju djecu te iako u poznim godinama, osjeća se mlađom, nego ikad prije.

U svom posljednjem pismu u kojem se obraća ne samo Bogu nego svima i svemu oko sebe, opisuje svoj doživljaj ovog susreta: „Kad Neti zakorači na trijem, umalo umrijeh. Stojim njišući se između Alberta i Šug. Neti stoji njišući se između Samuela i, pomislilih, to mora da je Adam.“²⁸³

Nakon toliko godina napokon se susreće sa svojom sestrom i sad već odrasлом djecom. Tužna je istina da Sili nikad uistinu nije bila majka jer nije imala priliku pružiti majčinsku ljubav svojoj djeci. Pa ipak u starosti pronalazi svoj mir. Ne samo da je saznala da su joj djeca živa, nego se i uvjerila da su imali ljubav i pažnju te mogućnosti o kojima je ona mogla samo sanjati.

Kako se razvijala radnja tako je i Sili izrastala u novu ličnost. Radila je na sebi i svom razvoju uz svesrdnu pomoć ostalih ženskih likova u romanu. Budući da njena majka za svog života nije bila na nivou svog zadatka, Sili je imala nekoliko surrogat majki koje su je odgajale i učile kako postati samo svoja, jaka i neovisna u pravom smislu te riječi. Osobe koje su joj najviše pomogle u ovom procesu sazrijevanja su Neti, Sofija i Šug, tri žene koje na različite načine doživljavaju materinstvo. Sofija materinstvo doživljava kao prirodnu funkciju koja spada u samo još jednu od mnogobrojnih dužnosti u životu žene. Šug doživljava materinstvo kao teret jer je ono ograničava u načinu života koji ona želi da vodi. Neti, iako nije biološka majka, brine se o sestrinoj djeci i pruža im majčinsku ljubav.

Kad Neti dolazi u posjetu kod Sili nakon njene udaje za Alberta, ona je u toliko lošem stanju da je Neti bila prinuđena preuzeti ulogu surrogat majke. Prije svega pokušava joj pomoći da vrati osjećaj samopouzdanja tako što će iznaći način i potrebnu snagu da mu se suprotstavi. Iako je zbog Albertovog ponašanja Neti bila prisiljenja otići i ostaviti Sili samu, igrom slučaja istom ljubavlju i nježnošću nastavlja da se brine o Silinoj djeci. Nakon njenog odlaska prouzrokovanoj Albertovim nasrtljivim ponašanjem, Sili tone u još dublju otupjelost uvjerenja da bilo kakvo suprotstavljanje neminovno vodi ka smrti.

²⁸¹ “Oh, Nettie, us have a house! A house big enough for us and our children,...Now you can come home cause you have a home to come to.” (1982: 246)

²⁸² “I am so happy.And you alive and be home soon. With our children.” (1982: 215)

²⁸³ “When Nettie’s foot come down on the porch I almost die. I stand swaying, tween Albert and Shug. Nettie stand swaying tween Samuel and I reckon it must be Adam.” (Walker 1982: 286)

Osoba koja ima ključnu ulogu u prevazilaženju stanja u kojem se Sili nalazi kao i njenom postepenom uspostavljanju kontakta sa opstvenom ličnošću, jeste Šug Ejveri. Prvi put otkako je Neti otišla, Sili je u stanju osjetiti pozitivne emocije prema nekom: „Šug Ejveri je bila žena. Najljepša žena koju sam ikad vidjela. Mnogo ljepša od moje mame.“²⁸⁴

Prva tema o kojoj su razgovarale bila je o njihovom iskustvu kao majki. Šug je kao i Sili, iako pod drugaćijim okolnostima, bila prinuđena odreći se svoje djece te je neostvarenost na ovom polju ono što ih zблиžava. Posebna karakteristika njihovog odnosa je to da je ovdje riječ o uzajamnoj ulozi surogat majke, slično kao i u odnosu između Sili i Neti.

Još uvijek najvećim dijelom nesvjesna svojih osjećanja i previše uplašena da bi se s njima suočila, Sili u svom odnosu prema Šug preuzima ulogu surogat majke jer shvata da Šug treba nekog da joj pomogne da ozdravi. Naprimjer češljajući Šug osjeća se kao da češlja svoju kćerku. Međutim prvobitni osjećaj se postepeno mijenja i ona preuzima ulogu djeteta, ovaj put se osjećajući kao da češlja svoju majku. Ova promjena njene identifikacije sa majkom na identifikaciju sa djetetom sugerire da Sili nije stigla preživjeti sve emocije sa kojima se dijete tokom odrastanja inače susreće u svojoj povezanosti sa majkom. Upravo to je razlog zbog kojeg osjeća potrebu da ih realizuje u svom odnosu sa Šug. Poredeći Šug sa majkom, ona shvata da je upravo razlika u njihovoj (ne)spremnosti da budu potčinjene ono što će spasiti Šug, a što je uništilo Silinu majku.

Uticaj koji Sili ima na Šug ekvivalentan je promjeni koju Šug izaziva kod Sili. Značajan momenat ove promjene je da je i sama Šug u procesu otkrivanja novog odnosa prema svijetu, dok boravak kod Sili i Alberta predstavlja prekretnicu u njenom životu isto koliko i u Silinom. Indiferentnost kojom Sili odgovara na njene zajedljive primjedbe navodi Šug da prizna da je pogriješila, ne samo u vezi sa Sili, već i sa Albertovom prvom ženom Eni Džulijom (Annie Julia). Dok je Sili češlja, Šug se od opasne žene pretvara u djevojčicu: „Prvo kaže požuri i završi s tim. Onda se malo 'raskravila' i naslonila na moja koljena. Baš mi je lijepo kaže. Lijepo mi je kao kad me je mama češljala.“²⁸⁵

Ovakva osjećanja posljedica su prekinutog odnosa s majkom koja nije željela da ima bilo kakav kontakt sa kćerkom, protiveći se njenom načinu života. Šug je povrijedilo to što su njeni roditelji izabrali da na sebe prime obavezu odgoja njene djece, a nju su izbacili iz kuće umjesto da su joj podrškom omogućili da u pravom smislu riječi bude majka svojoj djeci. Zato je stvorila odbrambeni mehanizam koji se sastojao od negiranja potreba kako za djecom

²⁸⁴ “Shug Avery was a woman. The most beautiful woman I ever saw. She more pretty than my mama.” (Walker 1982: 6)

²⁸⁵ “First she say, hurry up and git finish. Then she melt down a little and lean back against my knees. That feel just right, she say. That feel like mama used to do it.” (Walker 1982: 53)

tako i za roditeljima budući da je i sama pomisao da je morala birati između svoje djece i načina života, bila isuviše bolna. Uprkos tome Sili pomaže Šug da uspostavi kontakt sa potisnutom majkom u sebi. Njen odnos sa Sili podstiče je da pokuša stupiti u kontakt sa svojom djecom koja su odrasla u uvjerenju da su im njihovi baba i deda, ustvari roditelji.

Od njenih troje djece, dvoje je ne žele upoznati: „...nisu me htjeli vidjeti. Neko im je rekao da živim zlim životom. Ovaj kaže da želi vidjeti svoju mamu, bez obzira na sve.“²⁸⁶ Šug im to ne zamjera budući da se dugo vremena nije interesovala za njih. Tek kad je upoznala svog najmlađeg sina, shvatila je koliko su roditelji učinili za njenu djecu, nakon čega je bila u stanju oprostiti im za njihovo ponašanje prema njoj: „Nikad ne razmišljam o mami i tati. ...Ali sad kad su mrtvi i kad vidim da su mi djeca dobro, volim razmišljati o njima.“²⁸⁷

U svom odnosu Sili i Šug prolaze kroz sve faze materinstva osjećajući kao da su jedna drugoj izgubljena djeca. Isto tako u različitim trenucima jedna drugoj su majka, sestra i prijateljica, a njihov odnos pozitivno utiče i na druge članove zajednice kojoj pripadaju.

Osoba kojoj se takođe može pripisati uloga Siline surogat majke je Sofija: „O, Gđice Sili, kaže Sofija,...Kako dobro izgledaš. Zar ne izgleda dobro, Harpo? Harpo bulji u mene kao da me nikad prije nije video. ...Sofija me čvrsto zagrli i poljubi u gubicu.“²⁸⁸

Silin skučeni život u kojem je kontakt sa drugim osobama bio sveden na minimum, proširuje se Sofijinim dolaskom u porodicu. Sofija je za Sili neko s kim može pričati iako su njihovi stavovi dijametralno suprotni: „Sviđa mi se Sofija, ali ona se uopće ne ponaša kao ja. Ako priča kad Harpo i Gdin.____ uđu u sobu, samo nastavi dalje. Ako je oni pitaju gdje se nešto nalazi, ona kaže da ne zna. Nastavi pričati.“²⁸⁹

Zbog osjećaja povrijeđenosti što Sofija osjeća sažaljenje prema njoj i iz zavisti prema njenoj slobodi, Sili savjetuje Harpu da istuče Sofiju kako bi je natjerao da bude poslušna, stavljajući se na taj način na stranu patrijarhalne logike. Kada se Sofija suočila s njom, Sili joj priznaje zašto je to učinila: „Rekla sam to jer sam budala, kažem ja. Rekla sam to zato što sam

²⁸⁶ „...they didn't want to see me. Somebody told them I live a evil life. This one say he want to see his mama no matter what.” (Walker 1982: 267)

²⁸⁷ “I never think bout mama and daddy. ...But now that they dead and I see my children doing well, I like to think about them.” (Walker 1982: 268)

²⁸⁸ “Oh, Miss Celie, say Sofia,...How good you look. Don't she look good, Harpo? Harpo stare at me like he never seen me before. ...Sofia give me a big hug and kiss me on the jaw.” (1982: 218)

²⁸⁹ “I like Sofia, but she don't act like me at all. If she talking when Harpo and Mr.____ come in the room, she keep right on. If they ast here where something at, she say she don't know. Keep talking.” (1982: 35-36)

ljubomorna na tebe. Rekla sam to zato što ti možeš ono što ja ne mogu. ...Šta to? Reče ona. ...Tući se. Kažem ja.“²⁹⁰

Nakon svega, spremna joj je oprostiti jer zna kroz šta Sili prolazi budući da i njen majka ima istu sudbinu:

Da budem iskrena, podsjećaš me na moju mamu. Ona je pod tatinim palcem. Ne, ona je pod tatinim stopalom. Bilo šta da on kaže, prolazi. Nikad mu ne protivrječi. Nikad se ne zauzima za sebe. Pokuša se nekad malo zauzeti za djecu, ali joj se to uvijek obije o glavu. Što se više zauzima za nas, to joj on više otežava.²⁹¹

Zato Sofija daje sve od sebe da joj se ne desi isto, a želi da se i Sili oslobođi svih stega.

Alis Voker u svom romanu materinstvo predstavlja kao višedimenzionalni konstrukt naglašavajući njegov pozitivni i negativni aspekt, odnosno uticaj na protagonistkinje. Zahvaljujući zajedničkoj brizi o djeci između ženskih likova se uspostavljaju snažne veze, a što je pozitivan aspekt materinstva.

Odesa (Odessa) preuzima brigu o djeci za vrijeme Sofijinog boravka u zatvoru, a Meri Agnes (Mary Agnes) joj pomaže. Sofija zauzvrat brine o kćerki Meri Agnes kad ona riješi da napusti Harpa i posveti se karijeri bluz pjevačice. Sili preuzima brigu o djeci svoje majke koja je uništena stalnim trudnoćama. Neti i Korin, preuzimaju brigu o Silinoj djeci jer ona sama nije u stanju da to uradi: „Da, njihova djeca...su tvoja djeca, Sili. I odrastaju u ljubavi, kršćanskom milosrđu i svjesni Boga. A sad je Bog poslao mene da ih pazim, štitim i njegujem. Da ih obaspem ljubavlju koju osjećam za tebe.“²⁹²

Posmatrano iz ovog ugla materinstvo se može smatrati jednim od načina da se žena odupre patrijarhalnom sistemu odbijajući da svoju ulogu majke potčini propisanim pravilima. Tako Sili ne pristaje da bude majka Albertovoj djeci, već svoju ulogu ograničava na brigu o njihovim fizičkim potrebama. Slično kao ni Sili, ni Sofija ne dozvoljava bilo kakve emocionalne veze između nje i gradonačelnikove djece jer joj ovakvo distanciranje pomaže da očuva svoj integritet.

Nasuprot pozitivnim aspektima, Voker naglašava i negativne aspekte materinstva. Budući da mora misliti o dobropotražiti svoje djece, žena ne može reagovati na način na koji bi

²⁹⁰ “I say it cause I’m a fool, I say. I say it cause I’m jealous of you. I say it cause you do what I can’t. ...What that? she say. ...Fight. I say.” (Walker 1982: 40)

²⁹¹ “To tell the truth, you remind me of my mama. She under my daddy thumb. Naw, she under my daddy foot. Anything he say, goes. She never say nothing back. She never stand up for herself. Try to make a little half stand sometime for the children but that always backfire. More she stand up for us, the harder time he give her.” (Walker 1982: 41)

²⁹² “Yes, their children...are your children, Celie. And they are being brought up in love, Christian charity and awareness of God. And now ‘God’ has sent me to watch over them, to protect and cherish them. To lavish all the love I feel for you on them.” (Walker 1982: 133)

željela zbog čega joj materinstvo ponekad predstavlja teret. Naprimjer kada Sofiju napadnu nakon verbalnog sukoba s gradonačelnikom, jedino na šta ona misli jeste kako udaljiti djecu od sukoba. Negativan aspekt ogleda se i u veoma čestoj „nametnutoj patrijarhalnom represijom, obavezi jedne žene da preuzme brigu o tuđoj djeci.

Sili je udajom za Alberta, prinudena brinuti za djecu Eni Džulije (Annie Julia): „Provela sam svoj dan vjenčanja bježeći od najstarijeg dječaka. Dvanaestogodišnjaka. Mama mu je umrla na rukama i ne želi da zna za drugu. Uzeo je kamen i razbio mi glavu. Krv je potekla do prsa između grudi. Njegov otac reče Ne *radi* to! Ali bilo je to sve što je rekao.“²⁹³ Sofija je prisiljena starati se o razmaženoj gradonačelnikovoj djeci: „Sofijin posao je bio da pazi djecu dok se igraju loptom. ...Baci mi loptu, kaže dječak, držeći ruke na kukovima. Baci mi loptu. Sofija promrmlja za sebe,...Ovdje sam da pazim, ne da bacam, rekla je. Nije učinila ni koraka prema lopti.“²⁹⁴ A Alfonsova nova žena koju je Sili zvala „naša nova mama“²⁹⁵ vodila je brigu o Sili, Neti i ostaloj djeci iz prvog braka svog muža.

Sve ovo govori u prilog tome da preklapanje materinskih uloga svjedoči o solidarnosti žena jer bi njihovo odbijanje da se brinu o ovoj djeci, osudilo djecu na patnju, a možda i na smrt. Ovako prikazano materinstvo može se posmatrati i kao jedna od domaćičkih aktivnosti koju može upražnjavati bilo koja žena. Majke u romanu *Ljubičasta boja* u svakom trenutku su svjesne toga da im, ako ne postupaju u skladu sa patrijarhalnim normama, djeca mogu biti oduzeta kao u slučaju Šug koja prema mjerilima njenih roditelja i zajednice nije dostojna uloge majke. Ona nije u stanju izboriti se sa zahtjevnom ulogom majke jer bi to značilo lišiti sebe slobode.

Prethodno rečeno navodi na zaključak da se neke majke u ovom romanu namjerno odriču svoje uloge kako bi ovom gestom pokazale pobunjeničku prirodu i odbijanje da žive po patrijarhalnim uzusima. Isto tako materinstvo u romanu *Ljubičasta boja* predstavlja osnovni način povezivanja svih ženskih likova. Junakinje u romanu brinu se o djeci drugih junakinja ili se brinu jedna o drugoj na način koji je blizak materinstvu. Autorka ne pokušava idealizovati materinstvo, već ga koristi kao instrument prikazivanja aspekta iskustva svojstvenog većini žena te da naglasi čime su se sve Afroamerikanke kao majke morale suočiti.

²⁹³ “I spend my wedding day running from the oldest boy. He twelve. His mama died in his arms and he don’t want to hear nothing bout no new one. He pick up a rock and laid my head open. The blood run all down tween my breasts. His daddy say Don’t *do* that! But that’s all he say.” (Walker 1982: 12)

²⁹⁴ “Sofia job to watch the children play ball. ...Throw me the ball, say the little boy, with his hands on his hips. Throw me the ball. Sofia mutter to herself,...I’m here to watch, not to throw, she say. She don’t make a move toward the ball.” (Walker 1982: 100)

²⁹⁵ “our new mammy” (1982: 6)

I Teri Makmilan se, slično kao i Alis Voker, u svojim romanima bavi ulogom matrilinearnosti i materinstva u životima Afroamerikanki. Njen prvi roman *Mama* priča je o Mildred Pikok (Mildred Peacock), samohranoj majci petero djece čija su imena Frida (Freda), Mani (Money), Butsi (Bootsey), Ejndžel (Angel) i Dol (Doll). Način na koji Makmilan opisuje Mildred Pikok kao motivišuću snagu preispituje raširene stereotipe o domaćinstvima koje vode samohrane majke, Afroamerikanke. U ovako organizovanim domaćinstvima posebno do izražaja dolaze odnosi između majki i kćerki koje nesvjesno inkorporiraju mnoge aspekte majčinog identiteta. Upravo zato je identitet svake, pojedine žene kompleksna mješavina karakteristika po kojima sliči ili ne sliči svojoj majci.

Kao i u romanu Alis Voker i ovdje se javlja situacija da kćerka preuzima ulogu surrogat majke i brine se o mlađem bratu i sestrama onda kad im je, u odsustvu majke, potrebna majčinska briga i savjet. Naprimjer kad Frida pokušava utješiti svoje sestre za vrijeme jedne ritualne svađe između njihovih roditelja: „'Zašto se pokušavaju međusobno pobiti, a onda rade nevaljale stvari?' Butsi je pitala Fridu. 'Mama to ne voli raditi,' objasnila je Frida. 'Ona to radi samo zato da je tata ne bi više udarao.'”²⁹⁶ Ovaj kratki dijalog ilustruje njenu majčinsku brigu za mlađu braću i sestre te pokazuje da je materinstvo, već značajan aspekt njenog identiteta.

Kada je riječ o njenom mlađem bratu i sestrama, Mani koji je rođen poslije Fride, jedini je muškarac u kući, nakon što se Mildred razvela od njihovog oca. Uprkos činjenici da nije imao kraj sebe muškarca koji bi mu bio uzor te ga poučio određenim vještinama, sam je naučio obaviti sve neophodne popravke u kući i oko nje. Nažalost ova njegova vještina biva zasjenjena ovisnošću o heroinu.

Sljedeća od petero Mildredine djece je Butsi koja je bila odlučna u svojoj namjeri da pruži svojoj porodici finansijsku sigurnost pa je godinama u fabrici radila prekovremeno, izgradila lijepu kuću i opremila je kvalitetnim stvarima. Butsi je jedino Mildredino dijete koje se nije obaziralo na majčino insistiranje na obrazovanju.

Za razliku od nje, Ejndžel je kao i Frida stekla akademsko obrazovanje. Međutim njeni želji da se uklopi u mainstream srednju klasu društva bila je tolika izražena da se čak udala za bijelca i okrenula leđa svojoj kulturi.

Najmlađa kćerka Dol bila je najmanje zainteresovana da se okiti sjajem bogatstva ili diplomom te je zatrudnjela još dok je bila tinejdžerka. Budući da nije bila sigurna ko je otac njenog djeteta, neko je vrijeme živjela u roditeljskoj kući prebacujući svoje majčinske

²⁹⁶ “Why they try to kill each other, then do the nasty?” Bootsey asked Freda. ‘Mama don’t like doing it,’ Freda explained. ‘She only doing it so Daddy won’t hit her no more.’” (McMillan 1987: 11)

obaveze na Mildred. Ipak nakon nekog vremena odselila se i uspjela stvoriti svoj sopstveni dom.

Prema načinu na koji se odnosila prema svojoj djeci i kako se za njih brinula, može se reći da je materinstvo za Mildred bila najvažnija stavka u životu. Djecu je smatrala svojom budućnošću.

Roman *Mama* pojavio se u vrijeme kada su feministkinje marljivo istraživale i pisale o iskustvu crninja motivisane željom da sruše stereotipe o crnim ženama. Jedan od ovih politički obojenih stereotipa bio je mit o crnoj samohranoj majci kao tiranskom matrijarhu.

Elementi ovog stereotipa datiraju još iz perioda robovlasištva, a teorija crnog matrijarha kao objašnjenja za sve društvene nevolje koje su održavale crnce u siromaštvu, poprimila je definitivan oblik u izvještaju senatora Danijela Patrika Mojnihana (Daniel Patrick Moynihan) pod nazivom „Crnačka porodica: slučaj za nacionalnu djelatnost“ (“The Negro Family: The Case for National Action”) (1965). U izvještaju se navodi da primarni problemi urbane crne sirotinje proizilaze iz strukture njihovih porodica. Na čelu jedne četvrtine od ukupnog broja crnih porodica bile su neudane žene, samohrane majke.

Međutim Afroamerikanci su se protivili ovakvoj karakterizaciji crnačke porodice te su crni intelektualci, kao što je naprimjer profesor Herbert Gatman (Herbert Gutman) autor knjige *Crna porodica u ropstvu i slobodi* (*The Black Family in Slavery and Freedom*), potrudili dokazati da je Mojnihan pogrešno prikazao crne porodice kao matrijarhalne i nestabilne.²⁹⁷ U vrijeme objavlјivanja romana *Mama* 1987. godine, domaćinstva kojima su upravljalje žene činila su oko 42 procenta od ukupnog broja svih afroameričkih porodica.²⁹⁸

Napisati roman kasnih osamdesetih godina 20. vijeka iz perspektive samohrane crne majke značilo je zauzeti čvrst stav prema političkom pitanju. Na samom početku priče Mildred Pikok je izmučena, fizički zlostavljana žena, ali je Makmilan ne prikazuje kao žrtvu. Mildred je primjer kakva majka prema mišljenju mainstream društva ne bi trebala biti, ali uspjeh njene djece dokazuje učinkovitost njenog nekonvencionalnog primjera majčinske brige i staranja. Kroz radnju romana Makmilan razvija temu materinstva kao sredstva za komentarisanje parametara ženskog identiteta uopšte, a posebno identiteta crninja.

Prije svega Mildred materinstvo smatra snagom. Na samom početku romana autorka prikazuje Mildred kad primjenjuje svoju materinsku snagu dajući djeci razne zadatke, šaljući

²⁹⁷ Vidjeti: Richards, Paulette (1999), *Terry McMillan: A Critical Companion*, London: Greenwood Press.

²⁹⁸ Vidjeti: Taeuber, Cynthia (1993), *Statistical Handbook on Women in America*, Phoenix, AZ: Oryx Press.

ih amo-tamo da obave ono što ona od njih zahtijeva. Na svoju snagu se oslanja i u momentu kad odluči napustiti muža i zadržati djecu: „Ovo nisu twoja prokleta djeca. Moja su.“²⁹⁹ Svoju djecu vidi kao nastavak sebe: „Kada bi prelazila četkom kroz njihovu gustu čupavu kosu, smiješila se jer je četkala svoju sopstvenu kosu.“³⁰⁰

Kako se odvija romana, Mildred biva prisiljena preispitati i redefinisati materinstvo kao temelj svog identiteta. Kako njena djeca odrastaju i napuštaju dom, slabi i njena snaga i ona se počinje mučiti sa predviđanjem svoje budućnosti, pokušavajući shvatiti kako dalje. Osjećala se beskorisnom budući da njenoj djeci više nije bila potrebna njena briga i staranje. Neko vrijeme pokušava brigom za svog ostrajelog oca nadomjestiti brigu za svoju djecu, ali kad on umre nju opet obuzima malodušnost. Osjećala se kao brod na pučini prepušten olujnom vjetru i valovima. Iako materinstvo osnažuje ženu, ono zahtijeva i ogromnu žrtvu. Tokom godina, Mildred je radila mnogo toga, što je često negativno uticalo na njen samopouzdanje, a da bi svojoj djeci obezbijedila sve što im je bilo potrebno.

Na ovakav način predstavljajući razvoj lika Mildred, autorka romana *Mama* prikazuje i korisne stvari kao i frustracije kod žena koje sebe definišu kao majke. Isto tako Makmilan prikazuje nekonvencionalnu, ali uspješnu filozofiju odgajanja djeteta da bi dokazala da crne porodice na čijem čelu se nalazi žena, nisu patološke.

Sama Mildred je svojoj djeci obećala tri stvari koje čine osnovne principe njihovog odgoja. Obećala im je da će uvijek imati šta da jedu, neće izgledati kao siročad i završić će fakultete. Nastojanje da ispuni obećanje koje je dala svojoj djeci da neće nikad biti gladna, Mildred prisiljava na česte, bolne žrtve. Bavi se mnogim zahtjevnim poslovima, trguje svojim samopoštovanjem da bi ostvarila neku finansijsku korist. Upušta se i u prikladan brak s namjerom da svojoj djeci osigura finansijsku sigurnost. Njeno drugo obećanje da neće izgledati kao siročad je nešto što pozitivno utiče na njen samopoštovanje i samopoštovanje njene djece. Ona insistira na tome da imaju pristojnu odjeću. Vodila je računa o tome da zamijeni odjeću koju su prerasli ili koja se pohabala. Isto tako insistira na tome da brinu o sebi te da svoj životni prostor održavaju besprijekorno čistim jer je za Mildred čistoća temelj pristojnosti i samopoštovanja.

Ovaj aspekt njene ličnosti u potpunosti pobija stereotip o majkama skrbnicama kao lijenima i neurednima. Istovremeno, njena opsjednutost vanjštinom vodi je do toga da se sama zaplete u mrežu laži, manipulišući sistem socijalne zaštite, izbjegavajući plaćanje poreza,

²⁹⁹ “These ain’t your damn kids. They mine.” (McMillan 1987: 15)

³⁰⁰ “When she pulled the brush back and up through their thick clods of nappy hair, she smiled because it was her own hair she was brushing.” (1987: 16)

varajući kreditore i pišući čekove bez pokrića nastojeći da svojoj porodici osigura sve što je potrebno za pristojan život. Pored toga Makmilan na izvjestan način pokušava opravdati motive ovih protivzakonitih radnji jer Mildred svojoj djeci samo želi obezbijediti sve što im je potrebno za pristojan život u društvenom sistemu koji joj uskraćuje način da to i postigne. Ni socijalna zaštita ni poslovi za koje je kvalifikovana ne priskrbljuju joj dovoljno novca da omogući svojoj djeci da ne izgledaju kao siročad.

Autorka jasno pokazuje koliko ove laži koštaju Mildred budući da doživljava izuzetno bolno otuđenje od svojih sopstvenih želja i ciljeva. I Frida nažalost uči lagati, a život u neprihvatanju i poricanju istine košta je i više nego što košta Mildred i sprječava je u uspostavljanju kvalitetne i obećavajuće emocionalne veze i ostvarivanja ciljeva na profesionalnom planu.

Njena majka je i dalje uporna i ne mijenja svoj stav o vrijednosti obrazovanja iako ona sama nije imala zavidan stepen obrazovanja. I pored toga svoju djecu je upućivala da treba da steknu obrazovanje te je njihov uspjeh rezultat njenog insistiranja i ustrajnosti. U jednom momentu Mildred donosi odluku da ovaj savjet primjeni i na sebi, a što joj kasnije pomaže da isplanira i svoju budućnost. Ona podnosi zahtjev za izdavanje dozvole za otvaranje centra za dnevni smještaj i boravak.

Na ovaj način se vraća svom prvobitnom uvjerenju da materinstvo, briga za djecu i druge ljude osnažuju ličnost žene. Svoju definiciju dobrog, ugodnog života Mildred sumira u jednoj riječi – pristojnost, a što podrazumijeva dobrog supruga, zdravu djecu i spokoj. Ona sama nikad nije bila u stanju realizirati ovaj ideal. Većinu vremena bila je bez muža, imala je veoma malo spokoja i zdravu djecu. Nakon razvoda od muža koji ju je vrijeđao i ponižavao, Mildred je morala pronaći način kako da uskladi svoj seksualni život sa ulogom majke.

U potpunosti odbacuje ideju da se samohrane majke trebaju odreći svojih seksualnih potreba, ali isto tako, ne želi da obznani vezu sa novim partnerom niti da upozna djecu s njim. Nakon ove veze Mildred se upušta u novu, ovaj put sa oženjenim muškarcem. Uprkos ranijim skrupulama ona pred djecom opravdava ovu vezu izjavljujući da je Spuki Kuper (Spooky Cooper) nekad bio muž gospođe Fransis (Francis), ali sad čini da se ona osjeća bolje nego što se ikad osjećala s njihovim ocem.

Autorka na primjeru Mildred pokazuje da strast može učiniti da žena trenutačno zaboravi svoj materinski identitet: „Nije se mogla sjetiti svoje djece, po imenu ili po licu, a u

svom srcu nije čak imala ni jedno.^{“³⁰¹}

Naravno, Mildred je uskoro požnjela što je i posijala upuštajući se u ovu aferu. Spuki se vratio svojoj ženi, a Mildred pristaje udati se za neprivlačnog, starijeg muškarca po imenu Rufus (Rufus). Objasnjavajući ovu odluku svojoj djeci, kaže: „On mi može pomoći da platim ove račune.“³⁰² Još izjavljuje da je suviše stara da bi de udala iz ljubavi. Međutim nakon nekog vemena Rufus je, slično kao i Kruk počinje omalovažavati i vrijeđati te se ona odluči razvesti od njega.

Interesantna je činjenica da Makmilan priču o Mildred i njenoj porodici počinje u vrijeme kad se njen najstarija kćerka približava pubertetu. Inače adolescencija je period u kome se većina mlađih bori da izgradi svoj identitet koji se razlikuje od identiteta njihovih roditelja. Za mnoge žene Fridine generacije veća seksualna sloboda i šire mogućnosti za ostvarivanje karijere pojačavale su želju za definisanjem identiteta koji se razlikovao od identiteta njihovih majki. Većina ovih mlađih žena otvoreno je odbacivala materinstvo kao temelj ženskog identiteta.

Uzimajući u obzir prethodno pomenuto moglo bi se reći da je jedan od problema kojim se bavi roman *Mama* svakako i konflikt između majke i kćerke izazvan željom kćerke da stvori novu vrstu ženskog identiteta. Frida određuje svoj život koji se, na prvi pogled, razlikuje od života njene majke.

Mildred ispunjenje sebe pronalazi u svojoj biološkoj funkciji – rađanje djece čini njen život smislenim. Za razliku od nje, Frida sebe određuje kroz intelektualno ostvarenje. Od sve Mildredine djece ona je jedina koja se ne udaje, jedina koja ne odgaja djecu i jedina koja je imala prekid trudnoće. Mildred nije završila ni srednju školu, a Frida završava fakultet. Pa ipak sve odluke koje čine razliku između Fride i njene majke motivisane su njenom željom da preuzme brigu o svojoj majci tj. da joj bude surrogat majka. U suštini Frida počinje definisati sebe kroz oponašanje jedinog primjera neovisne žene u njenom životu – njene majke. Kad bi joj Mildred prepustila brigu o domaćinstvu, Frida otkriva da uživa u moći koju joj daje uloga male majke.

Vremenom postaje pravi profesionalac u svim zadacima koji su povezani sa vođenjem domaćinstva i dominira nad mlađim bratom i sestrama kao što Mildred dominira nad njima svima: „Frida je voljela moć koji je imala glumeći mamu.“³⁰³ Istovremeno, Fridina želja da svojoj majci bude surrogat majka dovodi je do toga da odbacuje materinstvo tj. da bude majka

³⁰¹ “She couldn’t remember her children, by name or by face, and in her heart, she didn’t even have any.” (McMillan 1987: 79-80)

³⁰² “He can help me pay these bills.” (1987: 88)

³⁰³ “Freda loved the power she had playing mama.” (McMillan 1987: 84)

svojoj djeci. Umjesto toga ona obećava samoj sebi da će poraditi na sebi i napraviti nešto od svog života kako njena majka više ne bi morala prati podove.

U ovom procesu samoodređenja koji je prikazan u romanu, Frida i Mildred nesumnjivo redefinišu svoj odnos. Ubrzo nakon što se razvela od prvog muža, Mildred se suočava sa teškim zadatkom kupovine božićnih poklona za svoju djecu u situaciji kad joj je budžet bio izrazito ograničen i skučen. Na kraju donosi odluku da pita Fridu, kao najstarije dijete, da sačeka svoj poklon do sljedećeg mjeseca. U ovom momentu su Mildred i Frida bile oslonac jedna druge.

Poslije toga i u drugim sličnim situacijama, Frida nastavlja pomagati Mildred da lakše podnese teret materinstva. Čak je i upravljala domaćinstvom nekoliko sedmica kad je Mildred doživjela nervni slom. Frida je svojoj majci, ali i mlađem bratu i sestrama postala prijeko potrebna, a onda su se obje i ona i njena majka, morale pomiriti sa neizbjegnošću njihovog odrastanja, odlaska od kuće i zasnivanja svog sopstvenog doma.

Nakon što Frida odseli u Kaliforniju (California), njena veza sa Mildred počinje jačati i razvijati se jer je Mildred sad u Fridi vidjela i kćerku i prijateljicu. Autorka romana čak prikazuje i ritualnu razmjenu stvari između majke i kćerke kao simboličan čin razvoja njihovog odnosa. Svaki put kad bi se susrele nakon određenog perioda razdvojenosti, Frida majci donese neki poklon, naprimjer naušnice ili grudnjake, a Mildred ih obično pronađe njuškajući po Fridinom prtljagu ili ladicama. Umjesto da se naljuti zbog ove invazije na njenu privatnost, Frida se uvijek uzdrži i samo kaže: „Stavila sam ih tu da ih nađeš.“³⁰⁴

Prema tome, njena bliskost sa Mildred znači da njena majka treba da ima pristup najskrovitijim prostorima njenog života, a izborom poklona kao što su naušnice ili grudnjaci Makmilan iznosi snažan prikaz simbolike ženskog identiteta. Naušnice su društveno konstruisan znak ženstvenosti jer žene nisu rođene sa naušnicama, one uče da ih nose, a što je dio njihove socijalizacije. Nošenje grudnjaka je društvena konvencija koja uz to još označava i biološke aspekte ženstvenosti. Opšteprihvaćen stav u društvu je kad je djevojka dovoljno razvijena da nosi grudnjak, na putu je da postane žena.

Naime Teri Makmilan kroz cijeli roman koristi sliku ženskih grudi da bi naglasila moć žena da (ot)hrane svoje dijete. I sama Mildred često pažljivo promatra svoje grudi i razmišlja o njima. Kad su pod uticajem godina počele venuti i opuštati se, podsjetile su je na to da su njeni dani materinskog staranja za djecu bili odbrojani, što je opet uzrokovalo da se osjeća onesposobljeno.

³⁰⁴ “I put them there for you to find.” (McMillan 1987: 112)

Na sličan način, koristeći se simbolikom ženskih grudi, kad Mildred moli Fridu da pričeka na svoje božićne poklone, Makmilan situaciju opisuje na način da „iako se njen prsni koš ispunjavao zrakom, a sportski grudnjak podizao i spuštao kao da je imala grudi, Frida se trudila da bude jaka kao Mildred“.³⁰⁵ Ovaj slikovit prikaz grudi pokazuje da je samopožrtvovanost dio Fridinog uvježbavanja uloge žene/majke.

Makmilan se koristi još jednim slikovitim prikazom odnosa majke i kćerke, a to je da Mildred, svaki put kad smatra da je potrebno, traži od kćerke da joj oblikuje obrve. Nakon što završi, Frida smatra da je majčino lice nešto što je ona stvorila. Putem ove zamjene uloga Makmilan daje svoj osvrt na oblikovanje ženskog identiteta. S jedne strane, ona pokazuje na koji način kćerke stvaraju sliku svojih majki i tu sliku koriste u definisanju sebe samih. S druge strane, ritualna razmjena uloga ilustrira Fridinu materinsku brigu i odnos prema majci. Ona žudi za snagom kakvu je njena majka imala nad njom dok je bila dijete jer rađajući svoje prvo dijete, Fridu, Mildred se ostvaruje i kao žena i kao majka. Prije Fridinog rođenja ona se nije osjećala kao biološki kompletna žena. Shodno tome koliko je Frida tvorac Mildredinog materinskog identiteta, toliko je Mildred tvorac Fridinog postojanja.

Neobična struktura dvostrukе protagonistkinje u romanu odražava permeabilan „identitet moje majke/moj identitet“ koji Mildred i Frida stvaraju. Do kraja romana obje su naučile da vode brigu svaka o sebi, a što ih je sposobilo da vode brigu jedna o drugoj i da se, po prvi put, zagrle:

Osjećala se punoča Mildredinih grudi uz njene sopstvene grudi i Frida nije mogla reći čije su čije. Međusobno su se pridržavale. Potapšale su jedna drugu po leđima kao da je svaka pala i ogrebalu koljeno i nije imala nikog drugog kome bi se obratila po utjehu. Činilo se kao da su zagrlile jedna drugu za prošlost i za budućnost.³⁰⁶

Na kraju bi se moglo reći da Makmilan u romanu *Mama* koristi temu materinstva da bi prikazala ženski identitet kao zajedničko, a ne različito iskustvo majke i kćerke.

Iako se na prvi pogled ne čini tako, zbog širokog dijapazona tema kojim se autorka bavi, ipak su matrilinearnost i materinstvo značajne teme i u drugim djelima Teri Makmilan, kao npr. u romanu *Prilika za sreću*.

Ona u ovom romanu između ostalog prikazuje situacije u kojima osobe od kojih se to najmanje očekivalo, preuzimaju na sebe materinsku ulogu. Naprimjer kad Robin saznaće da se

³⁰⁵ “...although her chest was filling up with air and her training bra was rising and falling as if she had breasts, Freda was trying hard to be as strong as Mildred.” (McMillan 1987: 45)

³⁰⁶ “Mildred’s breasts felt full against her own, and Freda couldn’t tell whose were whose. They held each other up. They patted each other’s back as if each had fallen and scraped a knee and had no one else to turn to for comfort. It seemed as if they hugged each other for the past and for the future.” (McMillan 1987: 307)

njena petnaestogodišnja kćerka ponaša zrelije od neke odrasle osobe dok svojim savjetima pomaže majci pronaći odgovarajućeg partnera pa se može reći da je u ovakvim situacijama preuzimala ulogu surogat majke.

Ili u drugoj situaciji kada Bernadin prihvata Tejlor (Taylor), kćerku svog muža, kao svoju sopstvenu kćerku i mlađu sestru svoje djece i to puno prije nego što je Ketlin (Kathleen), Džonova druga žena napustila njega i njihovu kćerku. Bernadin nije mogla da shvati kako neko može samo otići i napustiti svoje dijete. Nije mogla vjerovati kad joj je Džon saopštio da je Ketlin otišla:

Kako to misliš, 'ona je ne želi?' Svoju sopstvenu kćerku?...Kako to možeš reći?

Zato što mi je ona rekla. Rekla je da je uništena zbog materinstva, mene, Feniksa, svega. Rekla je da bi bilo bolje kad bih ja dovršio odgajanje Tejlor.³⁰⁷

U stvari, Bernadin pomaže Džonu u odgajanju kćerke koja je već tinejdžerka i koja se „nikad nije osjećala kao autsajder“³⁰⁸ u njenoj kući. Sama Tejlor otvoreno priznaje Bernadini: „Bila si mi bolja mama od nje.“³⁰⁹ Ovdje Tejlor misli na Ketlin, svoju biološku majku.

Za Robin to što je samohrana majka ne predstavlja opterećenje, naprotiv. Jer Sperov (Sparrow) nije samo njena kćerka koja je bezuvjetno voli, nego je i njena priateljica.

U ovom romanu Makmilan nudi sliku afroameričkih porodica s početka 21. vijeka za koje Sperov tvrdi da su poput „stvarno dobre miješane salate. Imam prijatelje čiji su roditelji lezbijke ili gejevi sa djecom koja su bijela kao snijeg, crna kao ja i svih nijansi smeđe u sredini. Nikog više nije briga, Mama, shvataš? To smo što smo i to je dobro“³¹⁰

Pored toga Makmilan daje primjere lošeg odnosa prema nekim članovima porodice ili čak njihovog zanemarivanja. Ketlin napušta svoju kćerku koja je u tinejdžerskim godinama, a Nikidine (Nickida) vanbračne aktivnosti i pušenje marihuane učinili su da je na kraju završila u zatvoru. Pa i Savana, koja je iskreno zainteresovana za pitanja i probleme pripadnika afroameričke zajednice, ne može da se sjeti imena sestrine djece, ili pak nije voljna izići u susret sestrinim molbama.

Šila (Sheila) moli Savanu da dopusti njenom sinu GoGou da provede nekoliko sedmica u Savaninoj kući u Arizoni jer bi mu promjena dobro došla: „U svakom slučaju, on je dobar mladić kojem samo treba da se na kratko makne od ovih razbojnika tako da može

³⁰⁷ “What do you mean, ‘she doesn’t want her’? Her own daughter?...How can you say that? / Because she told me. She said she was burnt out on motherhood, me, Phoenix, everything. She said it would be better if I just finished raising Taylor.” (McMillan 2010: 105)

³⁰⁸ “has never felt like an outsider” (McMillan 2010: 105)

³⁰⁹ “You’ve been more of a mom to me than she has.” (2010: 145)

³¹⁰ “...a really good mixed salad. I’ve got friends whose parents are lesbians or gay men, with kids that are white as snow to black as me and every shade of brown in between. Nobody cares anymore, Mom, get it? We are who we are and it’s all good.” (McMillan 2010: 26)

vidjeti da postoji bolji način života. To je sve što tražim, Savana. Ovo nije za mene. Za GoGoa je.³¹¹ Savana ne pristaje na sestrine molbe te pored toga što je posudila sestri novac da plati jamčevinu za sina, ipak je optužuje da je sebična.

Ono što je posebno interesantno u ovom romanu jeste to da veliki broj likova u stvari pruža Makmilan mogućnost da ukaže na različite vrste ljubavi između roditelja, djece i unučadi. Nakon razgovora sa svojom kćerkom, Robin se prisjeća da je bila „toliko zaokupljena njenim odgajanjem i poslom s punim radnim vremenom“ da je „zaboravila sve o romantici“, a što je sprječavalo da se sjeti vremena „kad sam zadnji put bila zaljubljena“.³¹² Ona istovremeno ima poseban odnos sa Sperov koji izlazi iz okvira uobičajenog odnosa majka-kćerka. Štaviše Robin je uvjereni da bi mnoge majke bile šokirane onim o čemu su njih dvije razgovarale, ali za nju to nije ništa čudno jer je svjesna činjenice da „ponekad se Sperov ponaša kao da mi je majka. Najbolje smo prijateljice i razgovaramo većinom o svemu“.³¹³

Tri protagonistkinje ovoga romana koje imaju djecu, pružaju im svoju bezuvjetnu ljubav i podršku. Bernadin ohrabruje Oniku da upiše studij antropologije za koji se ona posebno zanima iako je njena majka znala da postoje 'ekonomski' interesantnija područja za studiranje. Isto tako, Bernadin nije preispitivala odluku Džona Mlađeg (John Junior) da odgodi rad na doktoratu jer je želio dijete sa svojom djevojkom.

Postupajući slično kao i Bernadin, Glorija je polovinu novca od osiguranja poklonila sinu Tariku koji je samohrani otac:

Sad kad je Tarik trebao postati samohrani roditelj, bila mu je potrebna sva pomoć koju je mogao dobiti. Iako se protivio tome, Glorija mu je namjeravala dati polovinu toga zbog razloga koji su bili očigledni. ...jedno primanje nije bilo dovoljno da bi se hranilo, odijevalo i obrazovalo troje djece. Neka bude četvero, budući da je Tarik ispunio formulare za privremeno starateljstvo nad Bras.³¹⁴

Iako veoma zabrinuta Glorija „ne želi svom odraslotu sinu dati bilo kakav savjet, osim ako on to ne zatraži“³¹⁵

³¹¹ “Anyway, he’s a nice young man who just needs to get away from these thugs for a minute so he can see there’s a better way to live. That’s all I’m asking, Savannah. This ain’t for me. It’s for GoGo.” (McMillan 2010: 176)

³¹² “so preoccupied raising her and working long hours”; “forgot all about romance”; “the last time I was in love.” (2010: 18-19)

³¹³ „...sometimes Sparrow acts like she’s my mother. We’re best friends, and talk about most everything.” (McMillan 2010: 18)

³¹⁴ “Now that Tarik was going to be a single parent, he needed all the help he could get. Although he had balked at the idea, Gloria was going to give half of it to him for obvious reasons. ...one income wasn’t enough to feed, clothe and educate three kids. Make that four, since Tarik had filed for temporary custody of Brass.” (McMillan 2010: 351)

³¹⁵ „...doesn’t want to give her grown son any advice unless he asks for it.” (McMillan 2010: 233)

Bernadin, kao i ona, na jedan velikodušan i razumljiv način „podsjeća samu sebe da svoje sredovječne materinske misli zadrži za sebe“.³¹⁶ Istovremeno, Sperov savjetuje svoju majku: „Moraš otvoriti svoje srce i naučiti kako oprostiti drugima kad te razočaraju, Mama. Zar mi nisi to oduvijek govorila?“³¹⁷ Robin nije mogla ništa drugo osim složiti se sa svojom kćerkom.

Posljednji objavljeni roman Teri Makmilan, *Ko je tebe pitao? (Who Asked You?)* takođe se bavi roditeljstvom, prvenstveno materinstvom te je posvećen svim majkama koje su dale sve od sebe kad su u pitanju njihova djeca i porodice.

Glavna protagonistkinja je Beti Džin (Betty Jean), pedesetšestogodišnja zaposlena Afroamerikanka pred penzijom, koju 'srce boli' zbog stvari koje se dešavaju u njenoj porodici. Zaposlena je u odjelu za poslugu u jednom hotelu i budući da joj je bila potrebna pomoć oko brige za supruga Li Dejvida (Lee David), oboljelog od Alsheimerove bolesti, angažovala je medicinsku sestruru po imenu Kim da se brine o njenom suprugu dok je ona na poslu.

Iako su Beti Džin i Li Dejvid svojoj djeci omogućili stabilno porodično okruženje u etnički raznolikom dijelu Los Andelesa (Los Angeles), njenih troje djece nisu bili tu kad su joj bili najpotrebniji.

Za svog najstarijeg sina, kiropraktičara Kventina (Quentin) koji se distancirao od porodice, Beti Džin kaže da „voli pucketanje vratova i leđa, ženiti se i razvoditi se...i živi u Oregonu, gdje skoro da i ne žive crnci, što njemu olakšava da zaboravi da je crn“.³¹⁸ Iako mu je to četvrti brak, Kventin smatra svojim uspjehom to što mu je žena bjelkinja. Pod uticajem okruženja u kojem živi, a i želje da se uklopi u bijelo društvo, uporno oslovljava Beti Džin sa „Majka“ umjesto sa Mama ili Ma, kako se njoj više sviđa: „Čak me zove 'Majka', što mi ide na živce jer zvuči tako službeno,...Rekla sam mu hiljadu puta da mi se ne sviđa da me zovu Majka, ali me on samo ignoriše. ...Nekako, na neki način, sam je sebe uvjerio da je iznad većine ljudi.“³¹⁹

Za svog drugog sina Dekstera (Dexter), Beti Džin kaže da je „još jedan pametnjaković koji se zaljubio u glupost. Služi već devet od dvanaest godina zatvorske kazne zato što je na

³¹⁶ „...reminds herself to keep her middle-aged, maternal thoughts to herself.” (2010: 43)

³¹⁷ “You have to open your heart and learn how to forgive others when they disappoint you, Mom. Haven’t you always told me that?” (2010: 231)

³¹⁸ „...likes cracking necks and backs, getting married, and getting divorced...and lives up in Oregon, where hardly any black people live, which has made it very easy for him to forget he’s black.” (McMillan 2013: 10)

³¹⁹ “He even calls me ‘Mother’, which gets on my nerves because it sounds so official,...I’ve told him about a thousand times I don’t like being called Mother, but he just ignores me. ...Somehow, somehow, he has made himself believe he’s superior to most folks.” (2013: 10)

Kostko parkingu usred bijela dana oteo jednu Filipinku i njeno auto služeći se pritom ubojitim oružjem (za koje sve do dana današnjeg tvrdi da je bila svjetiljka, a ne vatreno oružje)³²⁰.

Kćerka Trineta (Trinetta) bila je na dobrom putu da postane zubni tehničar, ali nažalost nije imala snage reći „ne“ drogi pa joj je život otišao u sasvim drugom pravcu: „Rodila je troje djece...Kome pripadaju misterija je koja možda nikad neće biti riješena. Da budem iskrena, na jedan sam korak od toga da je prijavim Službi za zaštitu djeteta ako se uskoro ne sredi.“³²¹

Beti Džin je očito imala pune ruke posla sa svojom porodicom koja se nije mogla (o)držati na okupu. Da ova majka ima veliko srce, pokazuje i odnos prema svim članovima njene porodice. Nažalost njena sad već odrasla djeca otišla su različitim putevima i čini se da su zaboravila vrijednosti uz koje su rasla. Razmišljajući o svojoj djeci i o tome koliko je materinstvo zahtijevna uloga, nije mogla da se ne sjeti svoje majke:

Moja mama je othranila nas četvero i učinila je to tako da izgleda jednostavno. (Ne bih trebala računati Monroa, kojem je bilo skoro trinaest kada ga je uzela sebi nakon što joj je sestra umrla, a bio je nevolja od samog početka.) Ali tu sam da posvjedočim: Odgajanje djece nije jednostavno. To je posao. Težak posao. I posao za koji nisi plaćen. Najgori dio je kad mali žutokljunci odrastu i ne cijene vrijeme i energiju koju 'uložite' u njih.³²²

U ovom romanu Makmilan materinstvo prikazuje iz više perspektiva, kroz primjere žena, majki iz različitih društvenih slojeva i različitog nivoa obrazovanja.

Jedna od njih je i bjelkinja Tami (Tammy), najbolja prijateljica i komšinica Beti Džin, te njena osoba od povjerenja: „Ona je moja najbolja prijateljica. Deset godina je mlađa i slučajno je bijela, ali se osjeća mojom sestrom više nego Arlin. Dobar je slušalac i možemo podijeliti naše misli i osjećaje o nekim stvarima bez da osuđujemo jedna drugu.“³²³ Tami je svoju dvadesetrogodišnju kćerku zajedno sa njenim nezaposlenim dečkom srdačno primila u svoj dom. Bila je bila protiv, po njenom mišljenju, prerane kćerkine trudnoće. Iako to nije

³²⁰ „...another smart one who fell in love with stupidity. He's doing nine to twelve years for carjacking a Filipino woman in Costco parking lot in broad daylight using a deadly weapon (which to this day he claims was just a flashlight and not a gun).“ (McMillan 2013: 10-11)

³²¹ “She has given birth to three children...Who they belong to is a mystery that may never get solved. In all honesty, I'm one step away from calling Child Protective Services on her if she doesn't clean up her act soon.” (2013: 10)

³²² “My mama raised four of us and she made it look easy. (I shouldn't count Monroe, who was almost thirteen when she took him in after her sister died and he was trouble from the start.) But I'm here to testify. Raising kids is not easy. It's work. Hard work. And work you don't get paid for. The worst part is when the little suckers grow up and don't appreciate the time and energy you put into them.” (McMillan 2013: 13)

³²³ “She's my best friend. She's ten years younger and happens to be white but she feels more like sister to me than Arlene does. She's good listener and we can share our thoughts and feelings about things without judging each other.” (McMillan 2013: 21)

izrekla na glas, ipak je mislila da je „suviše prokletno mlada da bi imala bebu. Suviše prokletno pametna da bi imala bebu. Suviše je prokletno glupa da bi imala bebu“.³²⁴

Beti Džin ima dvije sestre, Venišu (Venetia) i Arlin (Arlene) koje su majke, kao i ona. Arlin nije njen omiljena osoba, ali je uvažava zato što joj je sestra. Beti Džin smatra da je Arlin jedina „osoba koja mi ide na sve živce odjednom. Zašto? Zato što misli da je pametnija od svih ostalih otkad je stekla master iz psihologije na Peperdinu. ...Volim je. Ali ona ima...kvalitete koje čine da je nju teško voljeti“³²⁵.

Arlin je posesivna, nametljiva samohrana majka koja se nikad nije udavala, što je nije spriječilo da ima dijete. Ovo 'dijete' ima dvadeset osam godina i još uvijek živi sa svojom majkom. Njen sin Omar ne plaća majci stanarinu, a razlog zato je što nije mogao zadržati posao duže od nekoliko mjeseci. Beti Džin ističe da „Arlin uvijek misli da poslodavac diskriminiše Omara zato što je debeo. Ona s njim razgovara kao da još uvijek ima četrnaest godina, ali ja joj nikad ne bih rekla šta stvarno mislim“.³²⁶ Ona je ustvari, posesivna majka koja sabotira svaki pokušaj njenog dvadesetosmogodišnjeg sina da se osamostali, ne želeći prihvatići činjenicu da djeca u jednom momentu postaju odrasli ljudi koji treba da imaju svoj sopstveni dom i život.

Za razliku od nje, Veniša je udana žena čiji je suprug veoma bogat. Ona pripada onim majkama čija su djeca napustila roditeljski dom da bi organizovali svoj sopstveni život. Beti Džin Venišu smatra uspješnom majkom koja se odrekla karijere da bi se posvetila djeci i kad bi se odgajanje djece ocjenjivalo ocjenom, Veniša bi dobila čistu desetku:

Trinaest mjeseci je mlađa od mene, ali kad smo zajedno ljudi često misle da je ona starija. ...Veniša je pustila da propadne šest godina pohađanja koledža i sticanja master diplome zato što je odabrala da bude mama-domaćica...Bila je rob dvoje svojih razmaženih derišta koji su odrasli i postali ljubazni i dragi koliko su to mogli biti: Loren i Zakari.³²⁷

Osjećaj neuspjeha koji je imala Beti Džin kad se radi o odgoju djece, pogoršan je netraženim savjetima njenih sestara, Arlin i Veniše, koje su osjećale pozvanim da kritikuju svoju sestruru, a istovremeno zatvaraju oči pred ozbiljnim problemima u njihovom porodičnom životu.

³²⁴ “She’s too damn young to have a baby. She’s too damn smart to have a baby. She’s too damn stupid to have a baby.” (McMillan 2013: 39)

³²⁵ “...person who can get on all of my nerves at once. Why? Because she thinks she’s smarter than everybody since she got a master in psychology from Pepperdine. ...I love her. But she has...qualities that have made it hard to like her.” (2013: 29)

³²⁶ “Arlene always thinks, the employer discriminates against Omar because he’s fat. She talks to him like he’s still fourteen, but I would never say anything to her about what I really think.” (2013: 29)

³²⁷ “She’s thirteen months younger than I am but people often think she’s the older one when we’ve together. ...Venetia wasted six years going to college and getting an MBA because she chose to be a stay-at-home mom...She has been a slave to two spoiled-rotten brats who grew up and turned out to be as nice as they can be: Lauren and Zachary.” (McMillan 2013: 20)

Međutim, prijekor i kritika kao da postaju zarazni. Beti Džin ne samo da prima negativne kritike nego ih i upućuje drugima, naprimjer kad kritikuje Trinetu koja se bori sa ovisnošću o drogama. Za njenih troje maloljetne djece Beti Džin kaže da bi željela da postoji način na koji bi ih mogla spasiti od njihove mame. Ne vjeruje da je njenka kćerka dobra majka i zato smatra da bi djeci bilo puno bolje da su što dalje od nje.

Budući da je često koristila dobrodušnost svoje majke, a kako je Beti Džin i očekivala da će se desiti, Trineta šalje svoje dječake Lutera (Luther) i Rikija (Ricky) kod bake na nekoliko dana i nikad se ne vraća. A ovi živahni dječaci iscrpljuju bakinu energiju i bankovni račun:

Riki je riba. Moram ga natjerati da izide iz kade i bazena. Previše se bojam da bi ih pustila da idu u ocean, jer ja nikad nisam naučila plivati, ali ih odvedem kod Tami. Njen bazen je mali, ali za njih je veličine olimpijskog. Luther je 'knjiški moljac'. On voli ići u biblioteku. Riki je suviše glasan i voli trčati gore-dolje između polica s knjigama. Često smo bili zamoljeni da odemo. Iscrpljuju me, ali to je najmanje što mogu učiniti budući da oni nisu tražili život koji su dobili.³²⁸

Beti Džin je kao njihova baka više brinula za dječake od njihove sopstvene majke koja je bila svjesna činjenice da im nije u stanju pružiti adekvatnu brigu, pažnju pa i ljubav, kao što je bila svjesna i bolne činjenice da nema dovoljno snage oduprijeti se ovisnosti koja je vodila u sigurnu smrt.

Trineta je odlučila s Danteom, svojim novim dečkom, otići u Atlantu i tamo započeti novi život, a da prethodno nije razgovarala s majkom. Bila je sigurna u to da će dječacima biti bolje s bakom nego s njom, barem (zavaravala je samu sebe) dok se ne 'dovede u red'. Znala je i to da je počinila grešku ne prestajući sa uzimanjem droge u vrijeme dok je nosila Rikija koji je nakon rođenja morao uzimati terapiju da bi se, barem donekle, ispravila šteta koju mu je majka svjesno nanijela:

Ja sam užasna majka i znam to. Oni zaslužuju više ljubavi nego što sam ja sad u stanju da im dam. Svim srcem vjerujem da nije bilo njih, ja bih vjerovatno već bila mrtva. Djeca vam daju razlog da živate. Ali im morate nešto dati. Ja nisam nikakav uzor. Iako bih voljela biti. Jednog dana.³²⁹

³²⁸ "Ricky is a fish. I have to make him get out of the tub and the pool. I'm too scared to let them go into the ocean, because I never learned how to swim, but I take them over to Tammy's. Her pool is small, but to them it's Olympic size. Luther is a bookworm. He loves going to the library. Ricky's too loud and likes to run up and down the stacks. We've been asked to leave on too many occasions. They wear me out, but it's the least I can do, since they didn't ask for the life they got." (McMillan 2013: 26)

³²⁹ "I am a terrible mother and I know it. They deserve more love than I'm able to give them right now. I believe in my heart that if it wasn't for them, I probably would be dead a long time ago. Kids give you a reason to live. But you gotta have something to give them. I ain't exactly no role model. Although I would like to be. One day." (McMillan 2013: 132)

Ostavlja djecu svojoj majci „na nekoliko dana“, što je dječacima dobro došlo jer su zaslužili malo stabilnosti i bezuvjetne ljubavi u svom životu. Riki i Luter su naprsto procvjetali zahvaljujući novom okruženju i njihovoj baki.

Nakon što se Trineta mjesecima nije javljala, Beti Džin biva prisiljena tražiti starateljstvo nad djecom da bi mogla donositi odluke o njihovoj budućnosti. Iako nikom nije govorila o tome, plašila se novonastale situacije. Bojala se da se neće moći nositi s tolikom odgovornošću:

Šta ako sam zaboravila kako biti roditelj? Za to je potrebno tako puno energije. Šta ako je ja nemam dovoljno da potraje? Šta ako moja kćerka dođe sljedeće sedmice ili sljedeće godine i poželi ih uzeti natrag? Šta ako umrem? Šta ako im dadnem neke pogrešne stvari kao što sam svojoj djeci? Ne želim da oni 'ispadnu' kao što su moja djeca. Želim da oni budu ponosni, iskreni, plemeniti, učtivi, ljubazni i obzirni.³³⁰

Uprkos tome što je kao i njegov brat Riki rastao uz majku ovisnicu o drogi, Luter je bio nadareno dijete što potvrđuju i pisma direktora škole Danijelsa (Daniels) kao i Luterovog učitelja. Iako su pisma poslali Beti Džin, Luter ih je pročitao te se pravdao baki zbog toga: „I moj učitelj je napisao jedno. Nisam ništa uradio – mislim ništa loše ili nešto slično. Možda će preskočiti treći razred i ići u četvrti. ...Pročitao sam oba pisma i oba kažu isto. Oni misle da sam pametan. I jesam. Drugi razred je suviše lagan i dosadan je.“³³¹

Ulažući veliki trud, vrijeme i strpljenje kako bi njeni unuci postali što bolji ljudi, Beti Džin se istovremeno, kao i većina majki, pita da li je uradila dovoljno, da li je dala sve od sebe za odgoj svoje djece. Muči je griznja savjest zbog toga i brine je to da li je i koliko mogla još uraditi da bi situacija s njenom kćerkom i sinovima bila bolja. Prvenstveno s kćerkom čijoj djeci je sad bila surrogat majka. Međutim u mnogim situacijama pokazalo se da roditelji, i pored najbolje volje, ne mogu biti potpuno odgovorni za to u kakve osobe izrastaju njihova djeca. I pored toga što se trude usmjeriti svoju djecu na pravi put, oni odrastaju i pod uticajem vanjskih faktora, najčešće zajednice i društva te postaju jedinstvene ličnosti sa sebi svojstvenim karakteristikama, bile one pozitivne ili negativne.

Ono što je Beti Džin navelo da preispita svoju ulogu majke, svoje materinstvo te da se zapita da li je mogla uraditi više i bolje, jeste dolazak Dantea koji joj saopštava tužnu vijest o

³³⁰ “What if I've forgotten how to be a parent? It takes so much energy. What if I don't have enough to last? What if my daughter comes back next week or next year and wants them back? What if I die? What if I give them the wrong stuff like I did my kids? I don't want them to turn out like mine did. I want them to be proud, honest, dignified, civil, kind, and loving.” (McMillan 2013: 178)

³³¹ “My teacher wrote one, too. I didn't do nothing – I mean nothing bad or anything like that. I might get to skip third grade and go to fourth. ...I read both of the letters and they say the same thing. They think I'm smart. And I am. Second grade is way too easy and it's boring.” (2013: 192)

Trinetinoj smrti. Nije mogla da vjeruje u to što je čula iako je negdje u dubini duše znala da bi se sve moglo ovako završiti. Preplavio je osjećaj tuge, kajanja i grižnje savjesti:

Žalim zbog prekidanja telefonskog razgovora s njom. Žalim što joj nisam pomogla da se skine s droga bez obzira koliko puta je to bilo potrebno. Žalim što sam je napustila, znajući da je sama sebi postala stranac. Žalim što joj nisam rekla koliko sam još uvijek vjerovala u nju. ...Mislila sam da su joj moja ljutnja i nestrpljenje i razočarenje govorili koliko sam je samo voljela jer sam gledala pametnu, dragu kćerku koju sam odgojila kako nestaje. ...Žalim što sam pokušala biti njena savjest, njen zdrav razum. Žalim što nisam imala snage da je spasim.³³²

U ovim teškim momentima unuci su joj jedina utjeha i jedino što joj je ostalo od kćerke. Oni su njen najveće blago i Beti Džin je svjesna činjenice da je od sad ona odgovorna za njihovu budućnost. Obećava sama sebi da će učiniti sve što je u njenoj moći da ih izvede na pravi put i iskreno se nada da će to što im ona kao baka može pružiti, biti dovoljno da nadomjesti nedostatak roditelja.

Iako su prolazile sedmice i mjeseci, Beti Džin je teško prihvatala činjenicu da joj kćerke više nema. U dubini svog majčinskog srca, nadala se da će možda, nekim čudom, Trineta nazvati i reći da je sve jedan veliki nesporazum. Ali to se nije dogodilo. Osjećala se kao da je iznad nje crni oblak:

Iznenadena sam kad stavim jelo na sto, a ne sjećam se da sam ga skuhala. Ponekad, automobili mi trube da krenem kad sam na semaforu. Omršavila sam, ali bih se ponovo udebljala kad bi to moglo promijeniti ono što se desilo. Voljela bih da znam koliko dugo žalost traje, zato što je toliko teška srcu i čini se da neće ostaviti mjesta za bilo kakvu radost.³³³

Na samom početku romana, prije nego što su Riki i Luter došli da žive s njom, razmišljala je o penzionisanju, ističući da „zabavljala me ideja o prijevremenom odlasku u penziju, ovisno o tome da li sebi mogu dopustiti da živim od toga,... Nikad nisam bila na odmoru...“³³⁴ Međutim, odustaje od ove ideje iz finansijskih razloga da bi mogla unucima priuštiti sve što im je potrebno. Na kraju su se sav trud i ljubav koje je uložila u svoje unuke isplatili jer su i Luter i Riki postigli zapažene rezultate u školi i vannastavnim aktivnostima. Postali su uspješni mladi ljudi.

³³² “I regret hanging up on her. I regret not helping her try to get off drugs, no matter how many times it took. I regret abandoning her, knowing she had become a stranger to herself. I regret not telling her how much faith I still had in her. ...I thought my anger and impatience and disappointment was telling her just how much I loved her because I was watching the smart, sweet daughter I raised disappear. ...I regret trying to be her conscience, her common sense. I regret that I didn’t have the power to save her.” (McMillan 2013: 221)

³³³ “I am surprised when I put a meal on the table and don’t remember cooking it. Sometimes, cars honk at me to move when the light changes. I have lost weight but would take it back if it could reverse what has happened. I wish I knew how long grief lasts, because it is so heavy on your heart and doesn’t seem to make room to let in any kind of joy.” (McMillan 2013: 228)

³³⁴ “I’ve been entertaining the idea of taking early retirement, depending on whether I can afford to live on it,...I have never had a vacation...” (2013: 15)

Prazninu i bol koju je prouzrokovao gubitak majke i njen odsustvo u njihovim životima, uspješno su prebrodili u čemu im je pomogla njihova baka, njihova surogat majka, Beti Džin. Iz ljubavi prema njoj te da bi joj se odužili za ljubav, pažnju i pristojan život koji im je pružila, učinili su sve što je u njihovo moći da bi se ona mogla ponositi njima.

Na kraju ove priče o značaju matrilinearnosti i materinstva u nasljeđu crne žene, može se reći da je putovanje prema prepoznavanju toga kako mnogo i kako malo može postići majčina briga i ljubav, sporo i ponekad depresivno realistično. Pomažući svojoj djeci i usmjeravajući ih na pravi put, one svjesno ili nesvjesno, usmjeravaju i same sebe na taj isti put.

Pored matrilinearnosti i materinstva, neizostavan dio specifičnog iskustva Afroamerikanki koje je u fokusu interesovanja womanisma jeste i spiritualnost, pa se za womanism može reći da nije samo društveni nego je i spiritualni pokret. O mjestu i važnosti spiritualnosti u afroameričkoj kulturi i razvoju womanisma u svojim djelima govore i afroameričke književnice.

5.3. Uloga spiritualnosti u stvaranju i opstanku afroameričke zajednice

Kad smo se riješile našeg tereta, postale smo bezbrižnije. Kad smo svjedočile i slušale druge da svjedoče, počele smo shvatati same sebe kao zajednička bića, ne više kao vrstu ličnosti kakvu je robovlasički sistem pokušavao od nas napraviti. Kroz naše sudjelovanje u ovim ritualima, postajemo jedno. Opet postajemo, zajednica.³³⁵

Spiritualnost je uvijek osporavana dimenzija ljudskog iskustva, a što se posebno odnosi na kontekst afroameričkih i feminističkih studija.³³⁶

Dio rada koji slijedi posvećen je spiritualnosti kao aspektu specifičnog kulturnog iskustva Afroamerikanki. Posmatrana kroz prizmu womanisma, spiritualnost bi se mogla nazvati i „womanističkom spiritualnošću“ koja predstavlja kompleksan koncept budući da pojedinačne ideje womanisma i spiritualnosti obuhvataju slobodna i različita shvatanja.

Može se reći da je womanistička spiritualnost dio onog što karakteriše afroameričku ženu. Spiritualnost nije odvojena od njenog svakodnevnog života, nego je prvenstveno u djelima afroameričkih autorki, predstavljena kao intersekcija njene čovječnosti i vjere u Boga izražene kroz sva njena životna iskustva. Zato se za spiritualnost može reći da je i individualna i povezana sa zajednicom.

Pojašnjavajući značenje spiritualnosti, Marla Frederik (Marla Frederick) ističe: „Spiritualnost govori o življenju kroz momente borbe i momente mira i konačno postižući bolji život, život koji je ispunjen boljim poznавanjem Boga. Ovaj bolji život proizilazi ne samo iz javne političke konfrontacije nego i lične afirmacije i napretka tokom vremena.“³³⁷

Za womanism i womanistkinje područje spiritualnosti je stvarno, a odnos između ovog područja i ljudi nije ni apstraktan ni beznačajan.

Ana Luiza Kiting (Ana Louisa Keating) koristi izraz „spiritualizovana politika“³³⁸ da bi ukazala na tzv. 'društveno-pravedni' aktivizam i perspektive koje se zasnivaju na

³³⁵ “As we laid down our burdens, we became lighter. As we testified and listened to others testify, we began to understand ourselves as communal beings, no longer the kind of person that the slave system tried to make of us. Through our participation in these rituals, we become one. We become again, community.” (Hayes 1995: 23-24)

³³⁶ “Spirituality is always a contested dimension of human experience, and this applies particularly to the context of African American and feminist studies.” (Beaulieu 2006: 812)

³³⁷ “Spirituality is about living through moments of struggle and moments of peace and ultimately acquiring a better life, a life that is filled with a deeper knowledge of God. This better life comes from not only a public political confrontation but also a personal affirmation and development over time.” (Frederick 2003: 14)

³³⁸ Vidjeti: Keating, Ana Louise (2005), “Shifting Perspectives: Spiritual Activism, Social Transformation and the Politics of Spirit”, in: *Entre Mundos/Among Worlds: New Perspectives on Gloria E. Anzaldúa*, New York: Palgrave Macmillan.

spiritualnim vjerovanjima i postupcima te da spiritualno razmatranje transcedentnih ili metafizičkih dimenzija života pojačava političku aktivnost. Kada se govori o korijenima spiritualnosti, još su se u periodu ropstva crnci okupljali u svrhu spiritualnih ceremonija kojima se izražavala jedna vrsta odgovora i reakcije na postojanje ovih ljudi na Zemlji.

Istorijski gledano spiritualnost je imala važnu ulogu u životima crnih ljudi prije i nakon njihovog dolaska u Ameriku. Iako su u strahu od kazne od bijelih gospodara-vlasnika naučili religiozne običaje, afrički robovi su sa sobom donijeli svoja sopstvena vjerovanja u Boga/bogove, obožavajući njegovu/njihovu neizmjernu moć.

Religiozni običaji Afrikanaca nisu mogli biti tako lako odbačeni ili istisnuti iz njihovih života. Afrička religiozna tradicija bila je duboko ukorijenjena u samu kulturu i bila je osnovom svega što su radili. Ustvari kako to objašnjava Mambo Mazama (Mambo Mazama) u svom članku „Afrocentričnost i afrička spiritualnost“ (“Afrocentricity and African Spirituality”):

Kad izučavamo afričku kulturu, a naročito afričku filozofiju, čini se da je fundamentalni filozofski princip, princip jedinstva postojanja. Uistinu, glavna artikulacija afričke metafizike je energija kosmičkog porijekla koja prožima i živi unutar svega što jeste – ljudskih bića, životinja, biljaka, minerala i predmeta, kao i događaja...Ova energija čini aktivan, dinamički princip koji pokreće stvaranje, i koji se može poistovjetiti sa samim životom.³³⁹

Ona nadalje ističe da spiritualnost predstavlja povezanost sa prirodom, svemirom i spiritualnim Bogom-snagom što nekim ljudima omogućuje osjećaj osposobljenosti i snage, a koji je mnoge robeve poticao na to da se odupru ropstvu. U tom smislu Mazama tvrdi da:

Afrocentričnost, kao pokret koji oslobađa, upisuje sebe u tradiciju afričkog otpora evropskom ugnjetavanju. Jedna opće primjetna karakteristika afričkog otpora jeste njegovo oslanjanje na spiritualnost. Uistinu, spiritualnost je istorijski uvijek igrala važnu ulogu u mnogim našim borbama za oslobođanje, od Neni na Jamajci do haićanskog revolucionarnog rata i Neta Tarnera.³⁴⁰

Glorija Nejlor (Gloria Naylor), afroamerička autorka, u svom intervjuu sa Tomejko R. Ašford (Tomeiko R. Ashford) o spiritualnosti kaže sljedeće: „Pa, ja sam spiritualna osoba. Više ne pripadam 'formalizovanoj' religiji. Ali vjerujem da postoje moći koje su iznad naših

³³⁹ “When we study African culture and, more particularly, African philosophy, it appears clearly that the fundamental African philosophical principle is the principle of the unity of being. Indeed, the major articulation of African metaphysics is the energy of cosmic origin that permeates and lives within all that is – human beings, animals, plants, minerals, and objects, as well as events...This energy constitutes the active, dynamic principle that animates creation, and which can be identified as life itself.” (Mazama 2002: 219)

³⁴⁰ “Afrocentricity, as an emancipatory movement, inscribes itself within a tradition of African resistance to European oppression. One commonly noted feature of African resistance is its reliance on spirituality. Indeed, spirituality has always historically played an important role in our many struggles for liberation, from Nanny in Jamaica to the Haitian revolutionary war and Nat Turner.” (Mazama 2002: 219)

upravo ovdje na ovoj zemlji. ...Ja sam iz naroda kojem spiritualnost igra važnu ulogu. Crna zajednica uvažava spiritualno.“³⁴¹

U određenom smislu, veoma izražajno i ushićeno pjevanje i plesanje predstavljaju način izražavanja zahvalnosti životu, a pokret i zvuk izražavaju slobodu. Religiozni svečani ples koji se posebno izvodio među crncima ruralnih krajeva juga, dokaz je važnosti pokreta i zvuka u afrički 'obojenoj' spiritualnosti. Isto tako on je dokaz očuvanja, ali i svojevrsne transformacije pretkolonijalnih spiritualnih rituala. Veza između religiozne prirode ovog plesa (porobljenih Afroamerikanaca u tajnom obredu) i pamćenja zvuka bubnja (njihovih afričkih predaka) otkriva važan odnos između crnačke religije i lokalnih duhovnih afričkih običaja.

Prepoznajući afrički uticaj na afroameričku kulturu kao onu definisanu transformacijama, dolazi se do boljeg razumijevanja crne kulture u Americi uključujući i razumijevanje crnačke spiritualnosti.

Ovo predstavlja i teoretsko stajalište zasnovano na radovima jedne od prvih američkih crnih antropologinja, Zore Nil Herston koja se interesovala za crnačku narodnu kulturu, a posebno za crnačku religiju i spiritualnost. Putovala je američkim jugom pa i Karibima (Caribbean), provodeći na terenu istraživanja koja su pružala dokaz afričkih običaja i vjerovanja među crncima u Americi.

U svojim antropološkim istraživanjima kao i u svojim djelima fikcije, Herston je demonstrirala činjenicu da je crnačka spiritualnost rezultat iskustva crnačke hrišćanske populacije i da crnačka narodna religija nije smatrala anglo-hrišćansku religiju jednim uzorom. U svom članku iz 1931. godine pod nazivom „Hudu u Americi“ (“Hoodoo in America”) Herston je 'posijala sjeme istrage' o izučavanju crnačke narodne kulture.³⁴² Decenijama nakon što je Herston provela svoja istraživanja, naučnici iz raznih oblasti nastavili su detaljnju studiju o prenosiocima afričke u afroameričku kulturu kao i istraživanje crnačke kulture širom atlanskoga svijeta.

Pored toga u istoriji afroameričke književnosti nalazi se zaostavština ženskih književnih djela u kojima se autorke koriste iskustvima da bi istražile suštinu spiritualnosti. Njihovim promišljanjima o spiritualnosti upravljaju četiri principa:

- 1) vrijednost sjećanja u individualnom i grupnom blagostanju; 2) vjerovanje da zajednica predstavlja suštinu ljudske egzistencije i postojanja; 3) shvatanje da priroda – živa i neživa –

³⁴¹ “Well, I’m a spiritual person. I no longer belong to a formalized religion. But I do believe there are powers beyond ours right here on this earth. ...I am from a people in whom spirituality plays a huge part. The black community respects the spiritual.” (Ashford 2005: 75)

³⁴² Vidjeti: West, Elizabeth J. (2011), *African Spirituality in Black Women’s Fiction*, Plymouth: Lexington Books.

predstavlja 'božanstvenost'; i 4) vjerovanje u međusobnu povezanost ovozemaljskih i bića sa drugog svijeta.³⁴³

Ovi su principi sastavni dio crne epistemiološke i ontološke misli i od izuzetne su važnosti u oblikovanju tradicije spiritualnog istraživanja u afroameričkoj ženskoj književnosti. Afroameričke književnice integrisale su spiritualne teme u svoja djela nagovještavajući uklapanje afričkog pogleda na svijet među raseljenim Afrikancima i važne uloge žena kao nositeljki kulture.

Još u periodu ropstva, crne žene su bile zaslužne za očuvanje spiritualne tradicije, a kasnije, nakon oslobađanja, bile su nositeljke kulture i tradicije i u svojim porodicama. Crne žene su centralni likovi u procesu spajanja afričke spiritualnosti sa hrišćanstvom, uključujući ranu religiju robova koju istoričari nazivaju „nevidljiva institucija“. Ova nevidljiva institucija sastojala se od sopstvenih biblijskih i ikonografskih spiritualnih interpretacija robova na čelu kojih su bili oni kao propovjednici nevidljive institucije.

Dok su ovi propovjednici bili muškarci kao i njihove 'kolege' u regularnoj crkvi, žene robinje su „uprkos tome autorizovale vlast“.³⁴⁴ Neke od njih su u svojim zajednicama važile za osobe koje posjeduju vještine liječenja, kombinujući primjenu biljnih pripravaka sa molitvom i religioznim ritualima pomažući na taj način bolesnima, umirućima i ženama pri porodu. Druge su se ponašale kao 'spiritualne majke' uvažavane zbog njihove duhovne mudrosti i pronicavosti, uključujući tu i njihovu vještinu pojašnjavanja ljudskih snova i davanja savjeta kad je u pitanju stanje njihove duše.

Naime u afroameričkoj književnosti koju su stvarale žene primjetni su tragovi tradicije spiritualnih priča koje otkrivaju posebno mjesto crnih žena u religioznom svijetu njihovih zajednica. Rane spiritualne priče ovih žena otkrivaju spiritualno nasljeđe koje su one čuvale i prenosile na mlađe naraštaje.

En Dalke (Ann Dalke) u svom eseju „Duh je bitan: Ponovno posjedovanje afroameričke ženske književne tradicije“ (“Spirit Matters: Re-Possessing the African-American Women’s Literary Tradition”) objašnjava vezu između ranih spiritualnih priča i kasnijih djela fikcije čije su autorke crne žene:

U njihovom veličanju djelatnosti duha, u njihovom književnom tumačenju svijeta koji prelazi granice svakodnevnog, spiritualne autobiografije devetnaestog vijeka dijelom su postavile temelje za nestvarnu, ponekad nadrealističku prozu dvadesetog vijeka koju su napisale

³⁴³ “1) the value of memory to both individual and group well-being; 2) the belief that community represents the essence of human existence and being; 3) the view that nature – both animate and inanimate – represents divineness; and 4) belief in the interconnectedness of worldly and otherworldly beings.” (West 2011: 11)

³⁴⁴ “authorized authority nevertheless” (West 2011: 11)

Afroamerikanke. Spiritualni dnevničari pružaju bogatu podlogu za, kao i dodatni način razumijevanja djela kao što su *Njihove oči su gledale u boga* Zore Nil Herston, *Ljubičasta boja* Alis Voker...koji, naravno, prikazuju književne modalitete realizma i naturalizma, ali koji isto tako energično istražuju spiritualni život.³⁴⁵

Pitanja spiritualnog identiteta i opisa predmeta vjerovanja duboko su ukorijenjena u tekstove afroameričke književnosti.

Od njihovih najranijih početaka, u pričama robova mnoge feministkinje, kao i muški i ženski autori, istraživali su spiritualni identitet iz afroameričke feminističke perspektive. Štaviše nedavna istraživanja u teologiji navode na to da womanistička teorija koju zastupa Alis Voker dostiže stepen dominacije nad afroameričkim spiritualnim studijama. Ona naglašava kako žena sa svojom spiritualnošću nije povezana samo kroz religiozno okruženje (često neprirodno i štetno) nego i kroz ritmove prirode i svog sopstvenog tijela.³⁴⁶ Ovo stvara potrebu da se spiritualnost afroameričkih žena shvati ozbiljno, ne samo kao osvrt na borbu za ženska prava, nego i kao osvrt na sve ozbiljniju situaciju s obzirom na uništavanje prirodne okoline.

U tom smislu i kulturna teoretičarka Delores Vilijams (Delores Williams) pojašnjava da postoji simbioza između nepoštivanja „ljudi na zemlji“³⁴⁷ kao što su Afroamerikanke i nepoštivanja same zemlje. Isto tako književna djela, prvenstveno romani o Afroamerikankama odražavaju svojevrsnu mješavinu afričkih tradicija čineći na taj način kompleksnim zadatkom razdvajanja stvari koje upućuju na određena društva ili rituale. Zato je neophodno provesti temeljnu studiju o afričkim vjerovanjima da bi se u potpunosti razumjela ovakva književnost te da bi se na izvjestan način proširila definicija pojma *tradicija* uvrštavajući tu ono što se tiče crne rase i žena.

Osvrćući se na prethodno rečeno, Ejmi Levin (Amy Levin) ističe: „Rodni afrikanizmi sad ponovo 'izranjavaju' u onom što je različito interpretirano kao misterija i magija romanā.“³⁴⁸ Međutim, Kerolajn Rodi (Caroline Rody) obrazlaže da „izmišljena magija nije jednostavno

³⁴⁵ “In their celebration of the agency of spirit, in their literary construction of a world which transcends the limitations of the everyday, nineteenth-century spiritual autobiographies lay port of the groundwork for the non-realistic sometimes surrealistic prose by twentieth-century African-American women. The spiritual journals provide rich background for, and an additional way of understanding works such as Zora Neale Hurston’s *Their Eyes Were Watching God*, Alice Walker’s *The Color Purple*...which certainly draw on the literary modes of realism and naturalism, but which also energetically explore the spiritual life.” (Dalke 1995: 3)

³⁴⁶ Vidjeti: Beaulieu, Elizabeth Ann (ed.) (2006), *Writing African American Women: An Encyclopedia of Literature by and about Women of Color*, Volume 1, Westport: Greenwood Press.

³⁴⁷ “people of the earth” (Citirano u: Beaulieu 2006: 815)

³⁴⁸ “Gendered Africanisms are now resurfacing in what has been variously interpreted as the mystery and magic of novels.” (Levin 2003: 7)

cvjetanje neracionalnih elemenata jedne domorodačke kulture ili oblasti niti pripovjedačka mješavina magije i realizma, samo imitira čudan, kulturni, slučajni susret“.³⁴⁹

Prema njenom mišljenju, magija u romanima je povezana sa kolonijalizmom i postkolonijalizmom budući da „magija djeluje tako da uobičava postojanost kolonijalne istorije u postkolonijalnoj sadašnjosti...ruši stvarne barijere koje bi držale ovako moćnu istoriju na distanci“.³⁵⁰

Afroameričke autorke Zora Nil Herston i Alis Voker su fikcionalni svijet svojih romana *Njihove oči su gledale u boga* i *Ljubičasta boja*, kao i zbirku eseja *U potrazi za baštama naših majki*, obogatile spiritualnošću kao ključnim segmentom kulturnog iskustva Afroamerikanki.

Roman *Njihove oči su gledale u boga* napisan je između 1936. i 1937. godine dok je Zora Nil Herston boravila na Karibima prikupljajući materijal za svoju knjigu *Kaži mom konju: vudu³⁵¹ i život na Haitiju i Jamajci* (*Tell My Horse: Voodoo and Life in Haiti and Jamaica*). *Njihove oči su gledale u boga* priča je o mladoj ženi, Dženi, i njenoj potrazi za iskrenom ljubavi.

Vremenom ovaj lik dokazuje da predstavlja sažet prikaz spiritualne womanistkinje čiji karakter nadilazi granice ove knjige i postaje univerzalan lik crne žene koja se bori za svoja prava. Možda zato što je Zora Nil Herston odrasla u jednoj zatvorenoj crnoj zajednici u Itonvilu (Eatonville) na Floridi, računala je na sistem vjere koji upućuje na sposobnost crnih ljudi, a samim tim i žena, za samoodređenjem. Njeno antropološko istraživanje otkrilo je da su načini koji su Haićane doveli do njihovih političkih, društvenih i psihičkih stanja na spiritualnom nivou, odjekivali u brigama i iskustvima Afroamerikanaca u Sjedinjenim Američkim Državama.

Budući da pojave i djela vudu bogova i boginja istražuju brige i iskustva njihovih obožavatelja, moglo bi se pomisliti da vudu aludira na herojsko i buntovničko; odražava zemaljske ljubomore, želje i hijerarhije; ilustruje razorno djelovanje ropstva na kolektivnu svijest.

U mnogim svojim djelima Herston svoje čitaoce izlaže nostalgičnoj pokretačkoj snazi afroameričke zajednice koja je pripadnike ove zajednice slijedila od postanka njihove rase do

³⁴⁹ „...fictional magic is not simply an efflorescence of the anti-rational elements of an indigenous culture or region merely imitate a strange cultural encounter.” (Rody 2001: 64)

³⁵⁰ „...magic works to figure the persistence of colonial history in the postcolonial present...breaks down the realist barriers that would keep such potent history at a distance.” (Rody 2001: 65)

³⁵¹ Čarobnjaštvo, čaranje, vjerovanje u čarolije (među karipskim i američkim crncima i kreolima).

modernih okolnosti – uobičajene prakse društvenog okupljanja. Naprimjer u uvodnom poglavlju romana *Njihove oči su gledale u boga* Herston opisuje jedan određeni dio dana kao „zalazak sunca“³⁵² za koje kasnije kaže da je vrijeme kad je posao završen i kad vlasnici/gazde odu.

Za Herston, mjesto okupljanja, najčešće trijem, predstavlja sjenku ropstva koja služi kao podsjetnik okupljanja robova u tajnosti budući da su javna okupljanja robova bila zabranjena prije njihovog oslobađanja. Iako javan, trijem simbolische mjesto gdje se ova zajednica Afroamerikanaca mogla osjećati snažno i ljudski i gdje su imali priliku pričati priče. Ove priče su vrijedne jer imaju poseban kulturni značaj i jer Afroamerikancima koji ih pričaju pružaju mogućnost da „definiraju svoju sopstvenu realnost umjesto da dopuštaju drugima da je definiraju za njih“.³⁵³

Posvećena istraživanju korijena koji povezuju afroameričko sa afričkim, Herston se zanimala za proučavanje tzv. „magijske tradicije“ čaranja i hudua³⁵⁴ (*hoodoo*).

U romanu *Njihove oči su gledale u boga* prvi odlomci „služe više kao melodija, pjesma ili molitva koja započinje u svakom vudu obredu. Početak romana se, isto tako, poziva na Legbu, čuvara raskršća koje je prolaz između spiritualnih i materijalnih svjetova“.³⁵⁵ Upotreba čaranja, praznovjerja i natprirodnog može se povezati sa elementima kao što su identitet i religija prisutnih u većini djela Zore Nil Herston. Autorka je sklona korištenju elemenata praznovjerja i naklonjena neobjasnivim fenomenima u svrhu istraživanja različitih kultura. Ovi neobjasnivi fenomeni u njenim romanima javljaju se u različitim oblicima kao što su, naprimjer, priroda i vrijeme.

Kad je riječ o religiji, osim jednog pominjanja crkve u Poglavlju 12, organizovana religija se ne pojavljuje u romanu. S druge strane, ideja spiritualnosti je uvijek prisutna budući da roman podupire svjetonazor ukorijenjen u folkloru i mitologiji. Kao antropologinja, Herston je prikupljala sve što je vezano za ruralnu mitologiju i folklor crnaca na Karibima, ali i u Americi, na ovaj način vrijedno radeći na očuvanju tradicije womanisma. Različita viđenja misticizma koja ona predstavlja u romanu *Njihove oči su gledale u boga*, njeni personifikaciji smrti, ideja sunca-boga, horizont kao granica na kraju svijeta su, po svemu

³⁵² „sundown“ (Hurston 2004: 1)

³⁵³ „...to define their own reality instead of allowing others to define it for them.“ (Andrews, Forster, Haris 2001: 285)

³⁵⁴ Čovjek ili predmet koji donosi nesreću.

³⁵⁵ „...function much like the chant, song, or prayer that begins in every Voodoo ceremony. The novel's opening also invokes Legba, the keeper of the crossroads, which is the gateway between the spiritual and material worlds.“ (King 2008: 61)

sudeći, odabrani direktno iz ovih izvora. Njeno predstavljanje folklora i nekršćanske spiritualnosti slavi crnu ruralnu kulturu.

Glavna protagonistkinja romana Dženi, na različite načine izražava svoju spiritualnost. Naime spiritualna priroda njene ličnosti prikazana je kroz njenu ljubav, uvažavanje prirode i osjećaj jedinstva s prirodom kao i kroz njenu ljubav prema samoj sebi. Njena potraga za spiritualnim ispunjenjem u osnovi je čak i egocentrična. Ona na kraju ostaje sama, a ipak zadovoljna. Oslobađa se neugodnih i ispraznih veza sa Loganom i Džodijem koji su kočili njeno lično putovanje. Međutim, kroz svoj odnos sa Ti Kejkom, Dženi postaje sigurna u svoju neovisnost te doživljava ispunjenje i prosvijećenost. Ne samo da osjeća duboku povezanost sa svijetom oko sebe nego osjeća da je duh Ti Kejka uz nju. Upravo zbog toga, iako je sama ne osjeća se usamljeno.

Dženina spiritualnost vidljiva je i u pažnji koju posvećuje procvjetalom drveću koje je okružuje. Ona s prirodom oko sebe komunicira mislima, osjećanjima kao i riječima:

Poznavala je stvari koje joj nikad prije nije rekao. Naprimjer, riječi drveća i vjetra. Često je pričala sa sjemenima koja padaju s drveća, i rekla bi, 'Nadam se da padate na meko tlo,' zato što je već prije čula da su sjemena to govorila jedna drugima dok su prolazila. Znala je da je svijet bio pastuh koji je hitao plavim nebeskim pašnjacima. Znala je da je Bog svake noći sravnio sa zemljom stari svijet i sa izlaskom sunca izgradio novi. Bilo je prelijepo vidjeti kako od sunca dobija oblik i pojavljuje se iz sive prašine svog nastajanja.³⁵⁶

Ne samo da Dženi pokazuje spiritualnost kroz svoj odnos sa prirodom koja je okružuje, nego i kroz jačanje sebe vjerujući u Boga. Ustvari njena molitva, dokaz je njene spiritualnosti.

U jednom ključnom momentu kad se osjećala potpuno bespomoćno, snagu pronalazi u vjeri u Boga čime ponovo dokazuje svoju spiritualnost. Naime ona i Ti Kejk živjeli su u jednom mjestu na Floridi što je bila njegova zamisao. Dok su boravili тамо, par se našao usred snažne oluje. Većina njihovih susjeda, pokušavajući se spasiti, napustili su to područje. Dženi i Ti Kejk odlučili u svom domu sačekati da se oluja stiša. Ti Kejk se osjećao pomalo krivim jer je upravo on bio odgovoran za to što je Dženi bila tu:

Pretpostavljam da sad želiš da si ostala u svojoj velikoj kući, daleko od nečeg ovakvog, zar ne?

Ne.

Ne?

Da, ne. Ljudi ionako ne umiru dok ne dođe njihovo vrijeme, bez obzira gdje si. Ja sam sa svojim suprugom u oluji, to je sve.

³⁵⁶ "She knew things that nobody had ever told her. For instance, the words of the trees and the wind. She often spoke to falling seeds and said, 'Ah hope you fall on soft ground,' because she had heard seeds saying that to each other as they passed. She knew the world was a stallion rolling in the blue pasture of ether. She knew that God tore down the old world every evening and built a new one by sun-up. It was wonderful to see it take form with the sun and emerge from the gray dust of its making." (Hurston 2004: 29-30)

Hvala Gđo. Ali prepostavimo da sad umreš. Ne bi se ljutila na mene što sam te dovukao ovamo?

Ne. Već smo oko dvije godine zajedno. Ako ne možeš vidjeti svjetlo u zoru, ne mariš za to ako umreš u sumrak. Tako je mnogo ljudi koji nikad ne ugledaju svjetlo. Ja sam tumarala okolo i Bog je otvorio vrata.³⁵⁷

Uzimajući u obzir prethodno pomenuto moglo bi se reći da je Dženina spiritualnost dvostruka. Prvo, to je njena vjera u prirodu i razumijevanje prirode koja doprinosi njenom osjećaju sigurnosti za vrijeme oluje. Ona se ne brine zbog toga što bi mogla umrijeti ili biti povrijeđena jer se pomirila s tim da – šta će biti, biće. Drugo, njen odgovor Ti Kejku znači da čak i ako u tom momentu umre, umrla bi zadovoljna zato što je imala njega u svom životu. Svjesna je činjenice da mnogi ljudi idu kroz život, a da nikad ne dožive pravu ljubav. Nakon što je ona doživjela ovaku ljubav sa Ti Kejkom, njen život, napokon, ima smisao i vrijednost, a to što ga je upoznala pripisuje Bogu. Na ovaj način ona još jednom pokazuje svoju spiritualnost oslanjajući se na Boga i priznajući da njena snaga i blagoslov dolaze od Njega.

Iako Herston ne prikazuje Dženi kao nekog ko redovno posjećuje crkvu, čitaocima nudi mnoge primjere Dženinog spiritualnog karaktera. Ona pokazuje sklonost ka spiritualnom, uspostavlja odnos sa drugima i sa prirodom i također pronalazi snagu u vjeri u Boga. U jednoj situaciji u kojoj se osjećala nemoćno jer nije znala gdje se nalazi Ti Kejk, obratila se Bogu: „Ali o Bože, molim te ne dopusti da je Ti Kejk negdje povrijeđen, a da ja ne znam ništa o tome. I Bože, molim te ne dopusti mu da voli bilo koga osim mene. Možda sam budala, Gospode, kao što kažu, ali Gospode, bila sam tako usamljena, i čekala sam, Isuse. Čekala sam jako dugo.“³⁵⁸

Ono što je primjetno jeste da autorka u svom romanu isprepleće teme spiritualnosti i womanisma u liku Dženi i na taj način stvara lik spiritualne protagonistkinje. Evidentno je da su društvena snaga, spiritualnost i rezultati njenog istraživanja uticali na stvaranje lika Dženi i kompletног romana *Njihove oči su gledale u boga*.

³⁵⁷ “Ah reckon you wish now you had of stayed in yo’ big house ‘way from such as dis, don’t huh? / Naw. / Naw? / Yeah, naw. People don’t die till dey time come nohow, don’t keer where you at. Ah’m wid mah husband in uh storm, dat’s all. / Thanky Ma’am. But ‘sposing you wuz tuh die, now. You wouldn’t git mad at me for draggin’ yuh heah? / Naw. We been together round two years. If you kin see de light at daybreak, you don’t keer if you die at dusk. It’s so many people never seen de light at all. Ah wuz fublin’round and God opened de door.” (Hurston 2004: 186)

³⁵⁸ “But oh God, don’t let Tea Cake be off somewhere hurt and Ah not know nothing about it. And God, please, don’t let him love nobody else but me. Maybe Ah’m is uh fool, Lawd, lak dey say, but Lawd, Ah been so lonesome, and Ah been waitin’, Jesus. Ah done waited uh long time.” (Hurston 2004: 141-142)

Uzimajući u obzir sve prethodno rečeno, moglo bi se reći da Zora Nil Herston svojim čitaocima kroz glavnu protagonistkinju nudi svojevrsne životne lekcije i savjete: „Dvije stvari svi treba da urade za sebe. Treba da idu prema Bogu i treba da saznaju kako živjeti za sebe.“³⁵⁹ Kao što je prethodno pomenuto u tekstu, prikupljanje informacija o kulturi, običajima, tradicijama, vjerovanjima i istoriji različitih grupa ljudi, bila je istinska strast Zore Nil Herston. Ovaj aspekt njenog života sličan je stalnoj i sveprisutnoj temi slobode i spiritualnosti karakterističnoj za womanistkinje, a opisan u liku Dženi.

U intervjuu za BBC World Book Club, Alis Voker je za svoj roman *Ljubičasta boja* rekla da se skoro cijela radnja tiče religije i spiritualnosti i da ostale stvari koje se dešavaju treba da pokažu ljudima kako da se oslobođe religioznih prisila i da se pronađu u svom sopstvenom vjerovanju, ma šta to bilo.³⁶⁰

Voker je stvorila izvanrednu, živopisnu i veoma inspirativnu priču. Preispitivanje vjere u Boga i spiritualnosti, koje ona prikazuje u svom romanu, jedna je od najznačajnijih tema s kojima se susreće ljudski rod. Ona isto tako prikazuje mogućnost za promjenu i nadu u bolji život. Tako naprimjer, lik Sili, zlostavljane žene koja kroz ljubavni odnos sa Šug nanovo profiliše svoju spiritualnost i vremenom vraća izgubljenu snagu i samopoštovanje. Za ovaj lik se može reći da je utjelovljenje borbe koju su vodile žene širom svijeta.

Naime Sili je djevojka koju je očuh seksualno i fizički zlostavljao i koju je majka emocionalno zanemarivala. Utočište i utjehu pronalazi u pisanju pisama Bogu, što na nju ima terapeutski učinak i pomaže joj da ne izgubi razum. Svojoj sestri kaže da je njen život učinio da se osjeća toliko poniženom da čak nije mogla pričati Bogu o svemu što joj se dešava već je morala pisati. Ali i pored svega što joj se desilo njen duh i dalje odiše snagom: „Ali samo kažem, nije važno, nije važno, sve dok mogu sročiti B-o-g imam nekog kraj sebe.“³⁶¹

Na samom početku romana Sili se stidi same sebe i onog što joj se desilo. Smatra sebe lošom i bezvrijednom osobom, očekujući kaznu za svoje postupke pa se zato ne nada niti moli za bolji život, samo priznaje svoje grijehe.

Budući da joj je obrazovanje bilo uskraćeno, Silino viđenje Boga zasnovano je na slikama iz Biblije, a ne na tekstu. Predočavajući sebi sliku raja ona zamišlja anđele obučene u bijelo sa bijelom kosom u društvu bijelog Boga jer je Sili vjerovala da je Bog bjelac: „On je

³⁵⁹ “Two things everybody’s got tuh do fuh theyselves. They got tuh go tuh God, and they got tuh find out about livin’ fuh theyselves.” (Hurston 2004: 226)

³⁶⁰ Walker, Alice, “Alice Walker”, BBC World Club, interviewed by Harriet Gilbert, November 2008.

³⁶¹ “But I just say, Never mine, never mine, long as I can spell G-o-d I got somebody along.” (Walker 1982: 17)

velik i star i visok i ima sijedu bradu i bijel je. Nosi bijelo odijelo i ide bosonog.^{“³⁶²} I Šug se slaže sa Sili: „Nemoguće je pročitati bibliju i ne pomisliti da je Bog bijel. ...Kad sam saznala, mislila sam da je Bog bijel i muškarac, izgubila sam interesovanje. Ljuta si zato što on, čini se, ne sluša tvoje molitve. Hm! Sluša li gradonačelnik išta od onog što obojeni kažu?^{“³⁶³}

Iako je Silino poimanje Boga nejasno, ona je dovoljno očajna da se ipak oslanja na njega. Boga zamišlja kao bijelog muškarca, i mada se boji muškaraca, i dalje se povjerava Njemu. Ona prisustvuje molitvama u crkvi gdje primjećuje nepravdu i nedostatak spiritualnosti – žene u crkvi prema njoj su nekad ljubazne, a nekad ne, iako je ona bila ta koja je obavljala različite poslove: „Žustro sam radila za propovjednika. Čistila pod i prozore, pripremala vino, prala laneno platno sa oltara. Brinula se da ima dovoljno drva u peći u zimsko doba. ...Trčkarala sam okolo, radeći ovo, radeći ono.“³⁶⁴ Iako mu je od velike pomoći, propovjednik djevojci ne nudi podršku ili spiritualno mentorstvo. On samo primjećuje fizičke poslove koje ona obavlja u crkvi: „Sestro Sili, kaže, u tebe se može pouzdati ma koliko da je dan dug.^{“³⁶⁵}

I pored toga što uviđa disfunkcionalno stanje religije koju je naslijedila od svojih predaka, Sili ne preispituje svoje sopstveno razumijevanje Boga. U stvari, njena dramatična spiritualna transformacija počinje nakon spoznaje da sve ono što je mislila da zna, kad je riječ o njenoj porodici, nije bilo tačno: „Moj tata linčuje. Moja mama je luda. Sva moja mala polubraća i polusestre nisu mi rod. Moja djeca mi nisu sestra i brat. Tata nije tata. Ti mora da spavaš.^{“³⁶⁶}

Sili se osjeća izdano i napušteno od strane Boga i počinje sumnjati u božanstvo naslijedeno od predaka. Šug je ta koja pomaže Sili da pronađe svoju sopstvenu vrijednost i dijeli sa Sili svoju nekonvencionalnu definiciju Boga kao „prirode“: „Bog nije on ili ona, nego Ono. ...Bog je sve. ...Sve što jeste ili je ikad bilo ili će ikad biti.^{“³⁶⁷} Sili prihvata ovu novu

³⁶² “He big and old and tall and greybearded and white. He wear white robes and go barefooted.” (Walker 1982: 194)

³⁶³ “Ain’t no way to read the bible and not think God white. ...When I found out I thought God was white, and a man, I lost interest. You mad cause he don’t seem to listen to your prayers. Humph! Do the mayor listen to anything colored say?” (1982: 195)

³⁶⁴ “I do a right smart for the preacher. Clean the floor and windows, make the wine, wash the altar linen. Make sure there’s wood for the stove in wintertime. ...I scurry bout, doing this, doing that.” (Walker 1982: 43)

³⁶⁵ “Sister Celie, he say, You faithful as the day is long.” (1982: 43)

³⁶⁶ “My daddy lynch. My mama crazy. All my little half-brothers and sisters no kin to me. My children not my sister and brother. Pa not pa. You must be sleep.” (Walker 1982: 177)

³⁶⁷ “God ain’t a he or a she, but a It. ...God is everything. ...Everything that is or ever was or ever will be.” (1982: 195)

verziju Boga i od tog momenta njen život se dramatično mijenja. Njeno vjerovanje je ponovo uspostavljeno, a ona se osjeća jačom povezana sa božanstvom koje je svuda oko nje.

Na samom početku romana, Sili svojim monologom održava vezu sa Bogom. Budući da ne postoji mogućnost dijaloga s božanstvom s kojim se ona lično nije mogla poistovijetiti, osjeća se udaljenom od Boga – snažnog, nadmoćnog i nedostižnog. Pa ipak, Sili kasnije iznova određuje svoje spiritualno vjerovanje. Pronalazi svoj sopstveni način izražavanja spiritualnosti slijedeći animističku filozofiju koju je zagovarala Šug.

Jednostrana praksa povjeravanja bogu razvija se u jednu duboku povezanost sa duhom koji se osjeća svuda oko nje. Ova sad duboka spiritualna veza omogućuje Sili da izlječi rane iz svoje prošlosti i postigne unutarnji mir u sadašnjosti.

Pored snage i važnosti povjeravanja, ono što je za Sili isto tako veoma važno jeste snaga glasa, njenog sopstvenog glasa. U jednoj situaciji Sili se verbalno suprotstavlja svom suprugu nakon što otkrije da on krije pisma koja joj je poslala njena voljena sestra Neti. Snaga Silinog glasa u ovom momentu toliko je velika da dostiže mističnu razinu. Od ovog trenutka, kako se razvija radnja romana, Sili više ne piše Bogu. Sama počinje raditi neke stvari umjesto da čeka da ih Bog uradi u njeni ime. Naime, kad Albert (Gdin.____) odbije da joj predstavi pisma, Sili uzvikne:

Proklinjem te. ...Dok ne učiniš nešto dobro za mene, sve što dotakneš raspašće se. ...neće uspeti ni ono o čemu si sanjao. Iskreno to dajem, kao što i meni dolazi. A čini se da meni dolazi od drveća. ...Zbog svakog udarca kojeg si mi uputio, ti ćeš dvostruko patiti. ...Bolje ti je da počneš pričati zato što sve ovo što ja tebi pričam ne dolazi samo od mene. Izgleda da kad otvorim usta zrak ulazi unutra i oblikuje riječi. ...Zatvor koji planiraš za mene je onaj u kojem ćeš ti trunuti. ...Đavo prašine uzletio je na trijem između nas, napunivši mi usta prljavštinom. Prljavština kaže, Sve što radiš meni, već si uradio sebi.³⁶⁸

Ovaj odlomak predstavlja autorkin najupečatljiviji prikaz snage riječi i misticizma. Ona ih isprepleće, zaodjenuvši ih ženskim glasom punim samopouzdanja čime postiže maksimalan efekat budući da odbacuje pretpostavku da misticizam i žensko samopouzdanje nemaju mjesta u materijalnom, patrijarhalnom društvu.

Spiritualni put Siline mlađe sestre Neti umnogome se razlikuje od Silinog. Porodica i komšije smatraju Neti lijepom djevojkom što pozitivno utiče na njen samopoštovanje. Osim toga, odlučna je da nastavi s obrazovanjem jer je upravo obrazovanje vidjela kao bijeg od

³⁶⁸ “I curse you. ...Until you do right by me, everything you touch will crumble. ...everything you even dream about will fail. I give it to him straight, just like it come to me. And it seem to come to me from the trees. ...Every lick you hit me you will suffer twice. ...You better talking because all I’m telling you ain’t coming just from me. Look like when I open my mouth the air rush in and shape words. ...The jail you plan for me is the one in which you will rot. ...A dust devil flew up on the porch between us, full my mouth with dirt. The dirt say, Anything you do to me, already done to you.” (Walker 1982: 206-207)

siromaštva: „Cijeli dan ona čita, ona uči, ona vježba rukopis, i pokušava nas natjerati da mislimo. ...Strpljenje je njeno srednje ime.“³⁶⁹ Za razliku od Sili, Neti se bori protiv Gdina.____: „Počela sam se boriti protiv njega. I uz božju pomoć povrijedila sam ga dovoljno kako da ga natjeram da me ostavi na miru.“³⁷⁰

Ne mogavši podnijeti vrijedanje, bježi od kuće i biva prisljena napustiti svoju voljenu sestruru. Poslušavši Silin savjet Neti je pronašla utočište kod velečasnog Samjuela i njegove supruge Korine koji su bili misionari. Pod nadzorom svojih novih skrbnika, Neti nastavlja školovanje. Njenu novu porodicu činili su dragi i časni ljudi. Par se prema djevojci odnosio kao da je njihova sopstvena kćerka. Zato i ne iznenađuje činjenica da je Neti u svom novom domu naprosto cvjetala: „Plašim se razdvajanja od njih jer su mi za ovo kratko vrijeme koliko smo zajedno, bili kao porodica. Kakva bi porodica mogla da bude, mislim.“³⁷¹

Ustrajnost u učenju zajedno sa njenom sposobnošću da na sve gleda bez predrasuda i sa radoznalošću vodi Neti do potpunijeg, boljeg razumijevanja svijeta. Iako izučava religiozno poučavanje Neti je pragmatična i intelektualna u svom pristupu božanstvu i božanstvenom. U toku svog učenja i čitanja, Neti biva iznenađena saznanjem da je njen sopstvena predodžba Boga bila iskrivljena kroz do tad stečeno crkveno obrazovanje:

Svi Etiopljani u Bibliji bili su obojeni. Nikad mi to nije palo na pamet, iako kad čitaš Bibliju to je savršeno jasno ako obratiš pažnju samo na riječi. Slike u Bibliji su ono što te zavara. Slike koje ilustriraju riječi. Svi ljudi su bijeli i onda misliš da su svi ljudi iz Biblije bili isto tako bijeli. Ali stvarno *bijeli* bijeli ljudi u to vrijeme živjeli su negdje drugdje. Zato Biblija kaže da je Isus Krist imao kosu poput janjećeg runa. Janjeće runo nije ravno,...Nije čak ni kovrčavo.³⁷²

Osim toga, Neti uči o istoriji svojih predaka, ne samo o tome kako su na silu dovedeni u Ameriku, nego i o istoriji afričkih civilizacija i sve to onda poredi s onim što poučavaju bjelci.

Put u Afriku za Neti predstavlja prvu stepenicu u razumijevanju osjećaja poštovanja. I ne samo to. Ova ekspedicija se, isto tako, suprotstavlja predrasudi koja Neti drži sputanu kad se radi o njenoj spiritualnosti.

³⁶⁹ “All day she read, she study, she practice her handwriting, and try to git us to think. ...Patient her middle name.” (1982: 16)

³⁷⁰ “I started to fight him. And with God’s help, I hurt him bad enough to make him let me alone.” (1982: 126)

³⁷¹ “I dread parting from them because in the short time we’ve been together they’ve been like family to me. Like family might have been, I think.” (Walker 1982: 128-129)

³⁷² “All the Ethiopians in the bible were colored. It had never occurred to me, though when you read the bible it is perfectly plain if you pay attention only to the words. It is the pictures in the bible that fool you. The pictures that illustrate the words. All of the people are white and so you just think all the people from the bible were white too. But really *white* white people lived somewhere else during those times. That’s why the bible says that Jesus Christ had hair like lamb’s wool. Lamb’s wool is not straight,...It isn’t even curly.” (Walker 1982: 134-135)

Kada, nakon dugo vremena provedenog u pripremama dobija priliku da zakorači na afričko tlo ona doživljava promjenu u svojoj svijesti. Jedan pogled na afričku obalu i njene stanovnike bio je dovoljan da se osjeća ushićeno: „Oni su najcrnji ljudi koje sam ikad vidjela... Toliko su crni,...da se sijaju. ...Visoki, mršavi, dugih vratova i ravnih leđa. ...Osjećala sam se kao da prvi put u životu gledam crnca.“³⁷³ Ovo je prvi put da Neti doživljava nešto više od racionalnog shvatanja božanstva i božanskog. Oduševljena je drugačijom kulturom, ljudima, jezikom, odjećom.

Ljudi u Africi nisu „podjarmljeni ljudi od kojih su oni [Afroamerikanci] nastali. Ljudi koji trebaju Krista i dobar medicinski savjet“.³⁷⁴ Neti shvata da bi se ono što je naučila o afričkom narodu dok je pohađala obuku koju su držali bijeli misionari, moglo nazvati nepravednim i lažnim. Kasnije, živeći u džungli među pripadnicima plemena Olinka ona doživljava svojevrstan sukob između načina života autohtonih plemena i procesa globalizacije koju su provodili nadmoćni zapadnjaci.

Takođe uviđa nepotrebnost misionarskog, teološkog rada među duboko spiritualnim plemenima u Africi te nametanje bespravnog, zapadnjačkog industrijskog razvoja opasnog za zdravlje, egzistenciju i, općenito opstanak autohtonog plemenskog društva:

Sad su inženjeri došli da ispitaju područje. Dva bijelca su došla jučer i provela nekoliko sati šećući se oko sela, uglavnom tražeći izvore. Urođena učitost Olinka je takva da su trčali okolo pripremajući hranu za njih, iako je preostalo malo onog vrijednog budući da su mnogi vrtovi koji bujaju u ovo doba godine, bili uništeni. ...Olinke su shvatale da ništa dobro nije za očekivati da će doći od istih ljudi koji su uništili njihove kuće, ali navika teško umire...Jedan se činio potpuno ravnodušan prema ljudima oko njega – jednostavno jedući i onda pušeći i zureći u daljinu – i drugi, nešto mlađi, činio se oduševljen učenjem jezika. Prije nego, kaže on, izumre.³⁷⁵

Za vrijeme boravka među pripadnicima plemena Olinka Neti doživljava istinski spiritualni razvoj.

Na ceremoniji dobrodošlice pripadnici plemena servirali su hranu i vino misionarima, a svojim plesom i pjesmama ispričali su priču o svom Bogu – listu za prekrivanje krova.

³⁷³ “They are the blackest people I have ever seen...They are so black,...they shine. ...Tall, thin, with long necks and straight backs. ...I felt like I was seeing black for the first time.” (1982: 141)

³⁷⁴ “...downtrodden people from whom they sprang. People who need Christ and good medical advice.” (1982: 131)

³⁷⁵ “Now the engineers have come to inspect the territory. Two white men came yesterday and spent a couple of hours strolling about the village, mainly looking at the wells. Such is the innate politeness of the Olinka that they rushed about preparing food for them, though precious little is left, since many of the gardens that flourish at this time of the year have been destroyed. ...It is understood by the Olinka that nothing good is likely to come from the same persons who destroyed their houses, but custom dies hard....One seemed totally indifferent to the people around him – simply eating and then smoking and staring off into the distance – and the other, somewhat younger, appeared to be enthusiastic about learning the language. Before, he says, it dies out.” (Walker 1982: 189-190)

Njihovo vjerovanje u list međutim, nije bilo naivno obožavanje jednog lažnog Boga. Urođenici su prikazali, na prirodnim temeljima zasnovanu predodžbu božanskog, uzimajući u obzir ravnotežu i sklad u prirodi:

Ljudi su se molili svojim bogovima i nestrpljivo čekali da se smijene godišnja doba. Čim je kiša prestala oni su jurnuli do starog mjesta gdje raste list za prekrivanje krova i pokušali pronaći staro korjenje. Ali od njih nebrojeno mnogo koji su oduvijek rasli tamo, samo je nekoliko njih ostalo. Prošlo je pet godina prije nego što ga je opet bilo dovoljno. ...Na dan kad su sve kolibe opet imale krovove načinjene od ovog lista, seljani su slavili pjevajući i plešući i pričajući priču o listu za prekrivanje krova. List za prekrivanje krova postao je predmet njihovog obožavanja.³⁷⁶

Neti uvažava mudrost i svijest starosjedilaca. Boraveći u Africi ona uviđa da su ovi ljudi, iako nisu kršćani, duboko spiritualni na njima svojstven način: „Žene svo vrijeme provode u poljima, obrađujući svoje usjeve i moleći se. One pjevaju zemlji i nebu i svojoj kasavi i kikirikijima. Pjesme ljubavi i rastanka.“³⁷⁷

U džungli, okružena netaknutom prirodnom, Neti postaje svjesna činjenice da se slike svetaca iz hrišćanske religije koje je donijela iz Engleske, ne uklapaju ni u okruženje, ni u njenu malu kolibu: „Slike Krista, Apostola, Meri, raspela. Spek, Livingston, Stenli, Švajcer. Možda će ih jednog dana postaviti, ali jedampot, kad sam ih okačila na...mat zidove, učinile su da se osjećam veoma malom i nesretnom pa sam ih skinula. Čak i slika Krista koja općenito izgleda dobro bilo gdje, ovdje izgleda čudno.“³⁷⁸

Na svom spiritualnom putovanju Neti se suočava s činjenicom da postoji razlika između spiritualnosti i religije. Zanimajući se za religiozne institucije tokom misionarskog rada ona primjećuje pretenciozan stav onih koji su tamo bili na vlasti. U jednom od pisama koje je slala svojoj sestri Sili, Neti opisuje svoju konačnu interpretaciju Boga. U ovom pismu ona objašnjava da provodeći mnoge godine u Africi, a i pod utjecajem domorodaca, ona poima Boga više kao osjećaj poštovanja iznutra, u duši, više kao duha nego kao ličnost.

³⁷⁶ “The people prayed to their gods and waited impatiently for the seasons to change. As soon as the rain stopped they rushed to the old roofleaf beds and tried to find the old roots. But of the endless numbers that had always grown there, only a few dozen remained. It was five years before the roofleaf became plentiful again. ...On the day when all the huts had roofs again from the roofleaf, the villagers celebrated by singing and dancing and telling the story of the roofleaf. The roofleaf became the thing they worship.” (1982: 153-154)

³⁷⁷ “The women spend all their time in the fields, tending their crops and praying. They sing to the earth and to the sky and to their cassava and groundnuts. Songs of love and farewell.” (Walker 1982: 173)

³⁷⁸ “Pictures of Christ, the Apostles, Mary, the Crucifixion. Speke, Livingstone, Stanley, Schweitzer. Maybe one day I’ll put them up, but once, when I held them up to...mat covered walls they made me feel very small and unhappy, so took them down. Even the picture of Christ which generally looks good anywhere looks peculiar here.” (Walker 1982: 159)

Čak dolazi i do ideje o uspostavljanju novog religioznog pokreta koji bi svoju misiju zasnivao na pronalaženju Boga iznutra, u duši, a što je u potpunosti oslobođeno od različitih simboličnih aktivnosti i prakse obožavanja idola:

Bog nam je sad drugačiji, nakon svih ovih godina provedenih u Africi. Više duh nego ikad prije, i više unutarnji. Većina ljudi misli da on treba ličiti na nešto ili nekog – list za prekrivanje krova ili Krista – ali mi ne. I to što nismo vezani za to kako izgleda Bog, oslobođa nas. ...U našoj zajednici ću pronaći novu crkvu u kojoj nema nikakvih idola, u kojoj se duh svake osobe potiče da direktno 'potraži' Boga.³⁷⁹

Iako Neti nije svjesno tražila vezu sa božanstvenim, njena izučavanja i putovanje vodili su je ka tome. Svojski se trudeći da na racionalan način razumije svijet, na kraju je došla do dubljeg razumijevanja spiritualnosti u globalu.

Jedan od najkontroverznijih ženskih likova u romanu je Šug Ejveri, jaka i neovisna osoba koja nije upala u zamku društvenog viđenja žene i koja svoj život živi na svoj način. Ono što nju posebno obilježava u cijeloj ovoj priči jeste činjenica da ima spremnu predodžbu božanstvenog u svom životu. U tom smislu ona je spiritualno osviještena: „Bog je u tebi i u svakom drugom. Dolaziš na svijet s Bogom. Ali samo oni koji ga traže iznutra, pronađu ga. A ponekad on se samo pokaže čak i ako ne tražiš, ili ne znaš šta da tražiš.“³⁸⁰

Šug predlaže jedan ideal religije zasnovan na ideji da Bog egzistira kroz ljude i unutar ljudi i stvari:

Moj prvi korak od bijelog starca bilo je drveće. Onda zrak. Onda ptice. Onda drugi ljudi. Ali jednog dana kad sam tiho sjedila i osjećala se kao dijete bez majke, što sam i bila, dođe mi: to osjećanje da sam dio svega, potpuno neodvojiva. Znala sam da ako posjećem drvo, ruka će mi krvariti. I smijala sam se i plakala sam i trčala oko kuće. Znala sam tačno šta je to bilo. U stvari, kad se desi, ne možete to ne primijetiti.³⁸¹

Budući da je, prema mišljenju Eve Lenoks Berč (Eva Lennox Birch), spiritualno osviještena, Šug se ponaša kao „agent za...čudesne promjene“³⁸² kroz koje prolaze drugi

³⁷⁹ “God is different to us now, after all these years in Africa. More spirit than ever before, and more internal. Most people think he has to look like something or someone – a roofleaf or Christ – but we don’t. And not being tied to what God looks like, frees us. ...I will found a new church in our community that has no idols in it whatsoever, in which each person’s spirit is encouraged to seek God directly.” (1982: 257)

³⁸⁰ “God is inside you and inside everybody else. You come into the world with God. But only them that search for it inside find it. And sometimes it just manifest itself even if you not looking, or don’t know what you looking for.” (Walker 1982: 195)

³⁸¹ “My first step from the old white man was trees. Then air. Then birds. Then other people. But one day when I was sitting quiet and feeling like a motherless child, which I was, it come to me: that feeling of being a part of everything, not separate at all. I knew that if I cut a tree, my arm would bleed. And I laughed and I cried and I run all around the house. I knew just what it was. In fact, when it happen, you can’t miss it.” (1982: 195-196)

³⁸² “agent for...miraculous changes” (Lennox Birch 1994: 226)

likovi. Međutim, promjena kroz koju ona prolazi, nešto je drugačija. Ova promjena „nije toliko u njoj samoj koliko u tome kako je prihvaćena od drugih“.³⁸³

Lik Šug je na početku priče predstavljen ne kao stvarna osoba nego kao fotografija i predmet ogovaranja. Činjenica je ovo koja s njom povezuje određenu misterioznost. I Sili je potpuno hipnotisana njenom fotografijom da bi kasnije postala skoro opsjednuta pjevačicom. Priče o pjevačici je fasciniraju i ona je idealizuje, posmatrajući je kao veličanstvenu osobu i zamišljajući je kao kraljicu koja nosi lijepo crvene i ljubičaste haljine. Pa ipak, od samog početka priče, prisutna je jedna ambivalentna slika Šug.

Iako veoma popularna, kad se našla u nevolji ljudi nisu pokazali razumijevanje. Oni koji nisu bili njeni obožavatelji zauzeli su negativan stav prema Šug. Muškarci je zbog njenog izgleda posmatraju kao objekat požude, žene u njoj vide prijetnju, a crkveni službenici je stigmatizuju: „Čak i propovjednik govori o Šug Ejveri, sad kad je loše. U svom tekstu osvrće se na njeno stanje. Ne pominje njeno ime, ali nema ni potrebe. Svi znaju na koga on misli. Priča o bludnici u kratkim suknjama, pušenju cigareta, ispijanju džina. Pjevanju za novac i pričanju sa muškarcima drugih žena.“³⁸⁴

Osuđuju je zbog toga što se ne prilagođava društvenim očekivanjima, a ona ne prisustvuje misama jer je razočarana nedostatkom spiritualnosti u crkvi: „Sili, reci istinu, jesli ikad pronašla Boga u crkvi? Ja nisam nikad. Samo sam pronašla grupu ljudi koji se nadaju da će im se on pokazati. Jedini Bog kojeg sam ikad osjetila u crkvi je onaj kojeg sam donijela sa sobom. A mislim da su i ostali ljudi. Oni dolaze u crkvu da dijele Boga, a ne da ga pronađu.“³⁸⁵

Iako je Šug napustila crkvu, pronašla je drugačiji put prema spiritualnosti. Budući da je kao mala imala spiritualno iskustvo, prihvata vjerovanje da je sve međusobno povezano i da dolazi od božanske moći koja sve obuhvata. Kako se priča romana razvija i Šug postaje gošća u Albertovom i Silinom domu, njeni slike polako se mijenja: ona više nije samo idol – predmet obožavanja niti osoba koju treba osuđivati. Vremenom, uz prihvatanje, ljubav i njegu koju joj Sili pruža, do izražaja dolazi njen prava priroda.

³⁸³ “...is not in herself so much as in how she is perceived by others.” (Lennox Birch 1994: 227)

³⁸⁴ “Even the preacher got his mouth on Shug Avery, now she down. He take her condition for his text. He don’t call no name, but he don’t have to. Everybody know who he mean. He talk bout a strumpet in short skirts, smoking cigarettes, drinking gin. Singing for money and taking other women mens.” (Walker 1982: 43-44)

³⁸⁵ “Celine, tell the truth, have you ever found God in church? I never did. I just found a bunch of folks hoping for him to show. Any God I ever felt in church I brought in with me. And I think all the other folks did too. They came to church to share God, not find God.” (Walker 1982: 193)

U suštini, ona je suosjećajan prijatelj i mudar spiritualni partner i pratilac. Dovoljno je zrela da prepozna i shvati svoje sopstveno sebično ponašanje u prošlosti koje je povrijedilo druge. Upravo je ona ta koja pomaže Sili da započne jedan samostalan život i da pronađe novu dimenziju u svom spiritualnom razvoju. Šug ne prihvata pravila patrijarhalno uređenog društva i ne uklapa se u stereotipnu polarizaciju polnih uloga. Uz postojanje ovog lika, postoji i nada za jedan androgini spiritualni sistem.

Kada je riječ o spiritualnosti, pogotovo o spiritualnoj transformaciji svakako je pored ženskih likova u romanu *Ljubičasta boja* potrebno obratiti pažnju na jedan muški lik, lik Alberta koji se mijenja od lijenog, egocentričnog i nasilnog u nježnog, tihog i duboko spiritualnog čovjeka. Na početku romana on iskorištava i psihički zlostavlja Sili, pravdajući ovakvo ponašanje idejom superiornosti muškaraca nad njihovim partnericama. Albertov stav prema njegovoј ženi rezonuje sa predodžbom koju Meri Dejli (Mary Daly) povezuje sa popularnim likom Boga: „Ako je Bog muško, onda je muško Bog.“³⁸⁶

Iako Albert predstavlja nekog ko sebi, kao i drugi njemu slični muškarci, pripisuje božanske karakteristike, čini se da on i nema neki interes za religiju. Povremeno ide u crkvu i prisustvuje misi, ali to radi ili zbog svoje sujevjerne prirode ili zato što to društvo od njega očekuje. I pored toga on ne preispituje vjersku instituciju ili nedostatak spiritualnosti u njoj, čak i kad propovjednik službeno osuđuje njegovu voljenu u crkvi.

U momentu kad se Šug opet pojavi u Albertovom životu, otkrivaju se dvije različite strane njegove ličnosti – kao neobzirnog supruga i romantičnog ljubavnika. Pa ipak, početak Albertove istinske transformacije počinje onog momenta kad ga Sili napusti. Odjednom, svijet kakav je poznavao, svijet za koji je mislio da je siguran i uređen – mijenja se u samo jednom danu. Drastična promjena u njegovom životu dovodi ga do emocionalnog sloma. Kako nije sposoban da se nosi sa novom realnošću, povlači se iz vanjskog svijeta u jednu vrstu hibernacije. Tokom ovog perioda osamljenosti, Albert prihvata svoju sudbinu. Shvata da, za razliku od Boga, on nije svemoguć i da je njegov život obična ljudska struktura skloni promjenama.

Nakon što ga Harpo ubjedi da pošalje Sili preostala Netina pisma, Albert se počinje oporavlјati. Otkriva dublji smisao života, a promjena koja se u njemu desila postaje vidljiva i drugim ljudima:

Prva stvar koju sam primijetila kod Gdina. ____ jeste to kako je čist. ...Gdin. ____ postupa kao da pokušava da primi religiju. ...On ne ide u crkvu ili šta već, ali više ne žuri u osudivanju. On

³⁸⁶ “If God is male, then the male is God.” (Daly 1985: 19)

stvarno naporno radi. ...Na polju je od izlaska do zalaska sunca. I čisti kuću baš kao žena. Čak i kuha...pere suđe kad završi. ...Ali ne priča puno i ne druži se s ljudima.³⁸⁷

Napokon shvata da on nije centar svemira – božanski suprug koji dominira nad svojom ženom. Sad je njegova predodžba Boga slična onoj koju ima Šug – njih dvoje pronađe ljestvu u prisustvu božanskog u svemu što ih okružuje.

Ovaj spiritualni razvoj dopušta Albertu da bude sretan i iskren prema себи: „...on uvažava neke od stvari koje je Bog bio dovoljno 'razigran' da stvori.“³⁸⁸ Naučio je da je „moguće izlječiti se od ozljeda i poniženja prošlosti“.³⁸⁹

Ovakva dramatična metamorfoza dokaz je ljekovitosti spiritualnosti i spiritualne potrage, a što je opet dokaz potrebe za spiritualnom revolucijom. Iako bi se ova revolucija mogla, prije svega, posmatrati u jednom feminističkom kontekstu, lik Alberta je primjer da i muškarci mogu izvući veliku korist iz ovakve transformacije jer dok oni napreduju u novoj spiritualnoj dimenziji, cijelo društvo evoluira. Njegov dramatični preobražaj dokaz je i univerzalne istine koja preuzima kontrolu nad našim životom i omogućuje nam da kreiramo jednu bolju budućnost.

Uzimajući u obzir sve činjenice moglo bi se reći da je pisanje romana *Ljubičasta boja* za Alis Voker predstavljalo jedan spiritualni proces. Roman počinje posvetom upućenom duhu:

Duhu:
Bez čije pomoći
Ni ova knjiga
Ni ja
Ne bismo bili
Napisani.³⁹⁰

Autorka svoju spiritualnost izražava kroz pisanje, a tvrdi i da je medijum koji prenosi priču.

U jednom od svojih mnogobrojnih intervjuja, Vokerova tvrdi da je pisanje ovog romana za nju bio proces koji joj je promijenio život. Ovog perioda prisjeća se i u svom drugom djelu, *Upotrazi za baštama naših majki*. Bila je to faza radikalnih promjena kroz koje je prolazila i koje su se smjenjivale jedna za drugom „bolest, razvod, nekoliko selidbi,

³⁸⁷ “The first thing I notice bout Mr. ____ is how clean he is. ...Mr. ____ act like he trying to git religion. ...He don't go to church or nothing, but he not so quick to judge. He work real hard too. ...He out there in the field from sunup to sundown. And clean the house just like a woman. Even cook...wash the dishes when he finish. ...But he don't talk much or be round people.” (Walker 1982: 222)

³⁸⁸ “...he appreciate some of things God was playful enough to make.” (1982: 260)

³⁸⁹ “...it is possible to heal from the hurts and humiliation of the past.” (White 2004: 338)

³⁹⁰ “To the Spirit: / Without whose assistance / Neither this book / Nor I / Would have been / Written.” (Walker 1982: no pagination)

putovanje u inostranstvo, sve vrste tuga i razotkrivanja“.³⁹¹ Odlazi iz Njujorka i seli se u mali grad u Kaliforniji. Da bi ostala sa svojim likovima morala je staviti po strani svoj rad i život kako je znala i umjela: „...likovi mog romana pokušali su da poprime oblik (ili budući da sam ja stalno mislila o tome, pokušavali me kontaktirati, govoriti *kroz* mene).“³⁹²

Osim toga, do te mjere je uspostavila vezu sa likovima da je nakon završetka rukopisa doživjela osjećaj ogromnog gubitka: „Bilo je to kao istovremeni gubitak svih koje sam voljela.“³⁹³ Likovi romana ne bi samo odlučivali gdje i kako bi ona trebala živjeti dok piše, nego su isto tako, poticali njenu potragu za božanstvenim.

Autorka na izvjestan način isprepleće pitanje Boga, koje je ona sama razmatrala, sa životima likova u svom romanu. Baš kao i njeni likovi koji su redefinisali božanstveno u svojim životima, i ona je tako učinila.

U svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* Alis Voker priznaje da, iako je pitanje religije i njene interpretacije jedno od glavnih pitanja koja je istraživala kako u svom radu tako i u životu, ona nije potpuno sigurna koja su njena sopstvena uvjerenja. Osim toga, tvrdi da ne vjeruje u tradicionalnu kršćansku sliku Boga i da, ustvari sumnja u postojanje isključivo ovakvog Boga. Naglašava da bi, za nju, jedina mogućnost postojanja Boga bila u prirodi: „Dakako, ne vjerujem da postoji Bog izvan prirode. Svijet je Bog. Čovjek je Bog. Tako i list ili zmija...“³⁹⁴

Na sličan način i Neti u romanu *Ljubičasta boja* prihvata domorodačku filozofiju da je „sve naseljeno duhom“³⁹⁵ koju Voker opisuje u svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki*, odajući priznanje afroameričkom i američkom spiritualnom nasljeđu. Ona naglašava intuitivni način opažanja i shvatanja svijeta i zauzima se za „otvorenost prema misteriji“.³⁹⁶

U ovom svom djelu Voker likove slikovito prikazuje kao da su duhovi koji s njom komuniciraju. Njen opis ovog procesa sugerire da je praksa pisanja uistinu bila kao proces u kojem bi njeni likovi dolazili da je posjete:

Na samom završetku ljeta, jedan ili više mojih likova – Sili, Šug, Albert, Sofija ili Harpo – došli bi u posjetu. Sjedili bismo gdje god sam ja sjedila i pričali. Bili su veoma susretljivi,

³⁹¹ “...illnesses, divorce, several moves, travel abroad, all kinds of heartaches and revelations.” (Walker 2003: 355)

³⁹² “...the characters of my novel were trying to form (or as I invariably thought of it, trying to contact me, to speak *through* me).” (2003: 356)

³⁹³ “It was like loosing everybody I loved at once.” (2003: 360)

³⁹⁴ “Certainly I don’t believe there is a God beyond nature. The world is God. Man is God. So is a leaf or a snake...” (Walker 2003: 265)

³⁹⁵ “everything is inhabited by spirit” (Walker 2003: 252)

³⁹⁶ “openness to mystery” (2003: 252)

prijazni i raspoloženi. Bili su, naravno, na kraju svoje priče, ali su je meni pričali od početka. Stvari koje su mene rastuživale njih su često nasmijavale.³⁹⁷

Razmatrajući prethodne tvrdnje može se reći da nikad nije potpuno jasno da li proces stvaranja približava božanstveno ili obrnuto. Čini se da jedno pojačava drugo. Kad je neko spiritualan, u stanju je povezati se jednom višom mudrošću koja ga onda vodi dalje i pruža mu mogućnost da u procesu stvaranja pronađe Božanstvo.

Tema spiritualne potrage i promjene veoma je česta u djelima Alis Voker. Spiritualna potraga (likova) podrazumijeva samospoznavu i samoprihvatanje i u konačnici, rezultira cjelokupnim napretkom pojedinca. Njeni likovi upuštaju se u svakodnevnu borbu da bi održali spiritualnost u životu. Ona razotkriva osnovnu, ličnu dilemu koja muči sve ljude, bez obzira na rasu i rod, a to su pitanja koja se tiču Boga i spiritualnosti. Iako veoma različiti, likovi romana *Ljubičasta boja* ujedinjeni su u jednoj težnji –da iznova otkriju spiritualnost.

S obzirom na to da se bavi prošlošću i precima, ovaj roman istovremeno prenosi univerzalnu istinu o individualnoj potrazi za spiritualnošću.

Kao što je već pomenuto u ovom dijelu rada, posmatrano iz perspektive womanisma, spiritualnost nije samo privilegija žena već se ona uvelike tiče i muškog miljea, a što je prikazano na primjeru Alberta. Opis njegovog spiritualnog razvoja dokaz je posebnog odnosa prema muškarcima kojeg zagovara womanism, a koji se zalaže i za to da se žene i muškarci međusobno uvažavaju kao ravnopravni članovi zajednice i društva.

³⁹⁷ “Just as summer was ending, one or more of my characters – Celie, Shug, Albert, Sofia, or Harpo – would come for a visit. We would sit wherever I was sitting, and talk. They were very obliging, engaging and jolly. They were, of course, at the end of their story but were telling it to me from the beginning. Things that made me sad often made them laugh.” (Walker 2003: 359)

5.4. Biti crn, muškarac i 'feminista': transformacija odnosa prema muškarcima

Womanistkinja. ...Crna feministkinja ili obojena feministkinja... posvećena opstanku i zajedništvu cjelokupnog stanovništva, muškog i ženskog.³⁹⁸

U ovom poglavlju rada posebna pažnja se posvećuje specifičnom odnosu afroameričkih žena prema muškarcima uvjetovanom njihovom transformacijom koja ovim muškarcima omogućuje nove pozicije u svijetu žena.

Iako je u mnogim djelima afroameričkih autorki odnos crnih muškaraca prema crnim ženama predstavljen kao patrijarhalan i seksistički, to ipak nije razlog da crne žene, u određenim okolnostima, njih ne posmatraju i ne prihvataju kao istomišljenike i partnere u zajedničkoj borbi protiv rasizma i seksizma bijele zajednice i društva. Razlog za ovo je taj što su crni muškarci bliži crnim ženama u borbi za oslobođanje i ostvarivanje ljudskih i ženskih prava, nego što su to bjelkinje, i pored činjenice da ih povezuje rodna jednakost.

Zato se može reći da womanisam i womanistkinje imaju specifičan odnos prema muškarcima.

Suština je u tome da stvaranje womanističkog prostora za crne muškarce koji daju svoj doprinos borbi protiv ugnjetavanja žena, znači da se crni muškarci na taj način suprotstavljaju i rasističkoj i seksističkoj mitologiji muževnosti. Pored toga, ovo bi značilo da (crni) muškarci treba za sebe da stvore novo mjesto/prostor koje bi se po mnogo čemu razlikovalo od onog u kojem su se prethodno nalazili, u koji su bili smještani.

Gari L. Lemons (Gary L. Lemons) u svom eseju „Biti crn, muškarac i 'feminista': stvaranje womanističkog prostora za crne muškarce“ (“To Be Black, Male and ‘Feminist’: Making Womanist Space for Black Men”) naglašava da ovaj novi prostor/mjesto za muškarce mora biti „onaj u kojem smo slobodni da *budemo crni* na najradikalniji revolucionarni način, da *budemo muškarci* na najneugnjetavački, antiseksistički način, da *budemo feministi* na najnepatrijarhalniji način koji pruža najveću podršku da dokrajčimo dominaciju nad ženama, podređenost i maltretiranje žena upravo zato što su žene“.³⁹⁹

Stoga bi womanism, kako ga je zamislila Alis Voker, trebao biti mjesto koje oslobađa, mjesto za ponovno stvaranje crne muževnosti u ime muškog identiteta koji nadmašuje granice

³⁹⁸ “Womanist. ...A black feminist or feminist of color...committed to survival and wholeness of entire people, male *and* female.” (Walker 2003: xi)

³⁹⁹ “...one which frees us *to be black* in the most radically revolutionary manner, *to be male* in the most non-oppressive, anti-sexist way, *to be feminists* in the most supportive, non-patriarchal way to bring about an end to the domination, subordination, and mistreatment of women exactly because they are women.” (Lemons 1997: 97)

patrijarhata, oslobađajući muškarce opresivnog rasističkog i/ili seksističkog prostora kojeg su zauzimali u prošlosti.

Kada su počeli polagati pravo na svoja vlastita tijela kao svoja, na šta nisu imali pravo u periodu robovljenja, shvatajući vezu između bijele privilegije i muške privilegije, crni muškarci su bili u stanju da osjete transformacijsku, oslobađajuću snagu te se više nisu morali bojati toga što su crni i muškarci.

To što prihvataju womanističku svijest ukazuje na radikalno odstupanje od rasističke/seksističke ideologije muškosti/muževnosti koja je negativno utjecala na mnoge od njih. Upravo zato su osjetili i osjećaju potrebu da se sa ženama ujedine u womanističkoj solidarnosti da bi pokazali i dokazali posvećenost crnih muškaraca pokretu za oslobađanje kroz borbu protiv rasizma i seksizma. Stoga, opirući se seksizmu i mizoginiji, crni muškarci stupaju u profeminističku alijansu sa ženama u borbi za ženska prava i na taj način stvaraju efektivnu, osloboditeljsku strategiju rodnog osnaživanja u crnim zajednicama.

Specifičan, womanistički odnos prema muškarcima uvjetovan njihovom transformacijom, Zora Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan otjelovljuju u svojim romanima *Njihove oči su gledale u boga*, *Ljubičasta boja*, *Čekajući izdah* i *Prilika za sreću*.

Na prvi pogled, tj. površnim čitanjem romana Zore Nil Herston, *Njihove oči su gledale u boga*, stiče se utisak da se on bavi isključivo razvojem glavne junakinje Dženi. Međutim, pažljivije čitanje otkriva jednu sasvim drugu dimenziju romana, a to je da se njena tri braka mogu posmatrati i shvatiti kao metafora za šira društveno-istorijska pitanja koja se tiču i odnosa prema muškarcima.

Interes Dženinog prvog muža Logana Kiliksa svodi se na to koliko se ona njemu isplati kao radna snaga. Upravo zato njihov brak i odnos oslikavaju pravila nadničarskog sistema koji vlada u široj zajednici i demistifikuje mitologiju braka kao romantičnog ispunjenja Dženinih očekivanja o ravnopravnosti i razumijevanju među partnerima. Logan od nje očekuje da radi u kući i u polju, a nakon što ona odbije da mu pomogne pri obrađivanju zemlje, on joj prijeti fizičkim nasiljem. Njegov poguban uticaj na Dženi najizraženiji je u pokušaju da je potčini time što joj oduzima pravo na maštanje i snove o boljem životu. Jedini izlaz iz ove situacije, ali i jedini način da uzvrati Loganu za sve što joj je učinio, ona vidi u pronalaženju drugog muškarca.

Taj drugi muškarac kojeg slučajno upoznaje bio je Džo Starks koji se na prvi pogled činio kao sušta suprotnost njenom patrijarhalnom suprugu, Loganu Kiliksu: „Bio je veoma služben i pomogao joj da sjedne na sjedište pored njega.“ Dženi je pomislila da napokon ima

„[p]čelu za svoj cvijet“⁴⁰⁰, ali ispostavilo se da ona za Džoa nije samo osoba već ukras čija ljepota potvrđuje njegov status u zajednici. Nakon izvjesnog vremena on je počinje i fizički zlostavljati, a ona mu se pri tom ne suprotstavlja već pokušava stoički podnijeti nevolju koja ju je zadesila u obliku novog muža.

Uspostavljajući paralelu sa Neninom izjavom da je žena „mula cijelog svijeta“, Zora Nil Herston na posredan način otkriva stepen Dženine potčinjenosti u braku. Međutim, njen odnos prema Džou u potpunosti se mijenja nakon što je on ošamari u javnosti. U tom momentu u njoj se ruši svijet predstava koje je do tada izgradila i osjetila je kao da je „nešto u njoj palo s police“. Ona uviđa da je od Džoa stvorila idola čija se slika „srušila i skršila“⁴⁰¹. Uključivši se u konverzaciju koja se odvijala između muškaraca u prodavnici i njenog muža, ona se počinje zauzimati za sebe tako što napada njihov seksistički stav prema ženama: „Lako je od sebe praviti Svemogućeg Boga kad se ni oko čega ne naprežete osim oko žena i pilića.“⁴⁰²

Napadajući mušku superiornost i vrijedajući njegovu muževnost, Dženi je svog muža „lišila iluzije neodoljive muževnosti koju svi muškarci njeguju“⁴⁰³. Namjera ovog njenog vrijedanja Džoa u prisustvu drugih muškaraca jeste da poljulja njegov muški ponos.

Dženi se po prvi put usuđuje otvoreno govoriti i koristiti se svojim glasom vrijedajući pritom njegov nedostatak seksualne karizme kao i njegov „krupni glas“⁴⁰⁴ ističući kako mu je najveća preokupacija slušanje svog glasa. Ovo ukazuje na to da joj je namjera bila povrijediti njegova dva najveća ponosa – političku i seksualnu potenciju koje čine glavni dio njegove muškosti. Ovakvo javno verbalno kastriranje Džoa predstavlja, ako ništa drugo, a ono barem kao pokušaj da se osveti njegovoj dominaciji nad njenom sopstvenom seksualnošću kad joj naređuje da pokrije kosu maramom jer je suviše lijepa da bi je drugi muškarci (osim njega) gledali.

Ovaj incident koji je izazvao ovakvu njenu reakciju obilježava početak suprotstavljanja Džoovoj (muškoj) dominaciji. Konačno je mogla reći šta misli osuđujući njegove postupke u momentu dok je bio na samrti. Nakon ovih njenih riječi on je bijesno pogleda što dodatno isprovocira Dženi te mu se ona obrati riječima: „...umireš, ne možeš

⁴⁰⁰ “He was very solemn and helped her to the seat beside him.”; “[a] bee for her bloom.” (Hurston 2004: 39)

⁴⁰¹ “...something fell off the shelf inside her.”; “...tumbled down and shattered.” (Hurston 2004: 85)

⁴⁰² “It’s so easy to make yo’self out God Almighty when you ain’t got nothin’ tuh strain against but women and chickens.” (Hurston 2004: 89)

⁴⁰³ „...robbed him of his illusion of irresistible maleness that all men cherish.” (2004: 94)

⁴⁰⁴ “big voice” (2004: 103)

živjeti.“⁴⁰⁵ Nakon toga Džo zaplače, a Dženi ga nastavlja napadati govoreći: „Zaveži! Da te bar gromovi i munje ubiju!“⁴⁰⁶ Ovim riječima, nakon što metaforički ubije Džoa, Dženi oslobađa sebe. Po prvi put, ona svjesno priznaje sama sebi da je u podsvijesti sagradila unutrašnji svijet kao utočište od stvarnog života sa Džoom i da je tokom svog braka s njim stekla vještina da ne pomiješa ta dva svijeta.

Poslije svega što joj se dogodilo sa Džoom Starksom, Dženi odlučuje da pokuša pronaći sreću sa trećim muškarcem.

Njen brak sa Ti Kejkom Verdžiblom Vudsom (Tea Cake Vergible Woods), dvadesetogodišnjakom koji ne posjeduje nikakvu imovinu, često se predstavlja kao prvi brak u afroameričkoj književnosti između dvoje jednakih ljudi u kojem je žena ohrabrena da sama donosi odluke i u kojem je cijenjena zbog toga što je žena.⁴⁰⁷

Dženi je naprsto oduševljena novim ozračjem u svom životu jer je s Ti Kejkom doživjela nova iskustva koja su joj prije toga bila potpuno nepoznata i nedostupna: „Ti Kejk i Dženi otišli u lov. Ti Kejk i Dženi otišli u ribolov. Ti Kejk i Dženi otišli u Orlando u kino. Ti Kejk i Dženi otišli na ples.“⁴⁰⁸ Za razliku od njenih prethodnih muževa, Ti Kejk ne kontroliše Dženi niti je tretira kao svoje vlasništvo. Njeno oslobođanje od nametnutog statusa žrtve i nečijeg vlasništva tokom njenog braka s Ti Kejkom je „jedna od najljepših i najuvjerljivijih ljubavnih priča u bilo kojoj književnosti“.⁴⁰⁹

Ti Kejk joj nudi slobodu i ravnopravnost, a način na koji se ophodi prema njoj kao ženi pruža joj osjećaj ispunjenja i prave ljubavi (barem na neko vrijeme). Odnos između njih dvoje dodatno je idealizovan time što je radnja smještena u Everglejds (Everglades), što im omogućuje da budu dio afroameričke južnjačke zajednice u njenom najboljem izdanju.

Ali nakon izvjesnog vremena Ti Kejk mijenja svoj odnos prema njoj, počinje dominirati nad njom, kontroliše je, služi se povremeno nasiljem i nameće joj novi imperativ: Uživanje – uživanje po svaku cijenu. On smatra da čovjek u životu treba da se zabavlja i uživa te ovaj stav želi nametnuti i Dženi koja saznaće da je Ti Kejk, ustvari, okorjeli kockar. Krišom uzima njenu ušteđevinu i nestaje.

⁴⁰⁵ „...you got tuh die, and yuh can't live.” (Hurston 2004: 102)

⁴⁰⁶ “Shut up! Ah wish thunder and lightnin' would kill yuh!” (Hurston 2004: 103)

⁴⁰⁷ Vidjeti: MacGowan, Christopher J. (2011), *The Twentieth-Century American Fiction Handbook*, Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.

⁴⁰⁸ “Tea Cake and Janie gone hunting. Tea Cake and Janie gone fishing. Tea Cake and Janie gone to Orlando to the movies. Tea Cake and Janie gone to a dance.” (Hurston 2004: 130)

⁴⁰⁹ „...one of the most beautiful and convincing love stories in any literature.” (MacGowan 2011: 86)

Pa iako je kockanjem vratio novac koji joj je bez dopuštenja uzeo, ovaj incident je intenzivirao njen osjećaj ovisnosti o njemu što još više produbljuje osjećaj nesigurnosti koji je već neko vrijeme prati.

Mada iskreno voli Ti Kejka, sumnja je muči od samog početka njihove veze (prvenstveno zbog razlike u godinama i Ti Kejkovog lepršavog duha). Nakon njihove prve zajedničke noći on odlazi na posao i ne vraća se, što u njoj budi sumnju:

U svježini poslijepodneva vrag iz pakla poslan specijalno ljubavnicima stigao je u Dženino uho. Sumnja. Svi strahovi koje okolnost može omogućiti i srce osjećati, napali su je sa svih strana. Kad bi je samo Ti Kejk uvjerio! Nije se vratio ni te ni slijedeće noći i tako je ona pala u provaliju i potonula do devete tmine gdje svjetlo nikad nije bilo.⁴¹⁰

Isto tako, nakon što Ti Kejk uzima novac i organizuje zabavu, sumnja obuzima Dženi pa sebe počinje upoređivati sa Eni Tajler (Annie Tyler), bogatom udovicom koja je sav svoj novac izgubila na mladog ljubavnika oportunistu.

I pored toga što se u oba slučaja Ti Kejk vraća i javno priznaje ničim prekinutu ljubav prema Dženi, učinci ova dva njegova odsustva i sumnje koju su u njoj izazvali – ono je što čini Dženi sve privrženijom Ti Kejku i sve podložnijom njegovoj kontroli. Ovakav njen odnos prema njemu i njegovim postupcima koji je već prerastao u pokornost, mogao bi se objasniti njenim strahom od gubitka Ti Kejka. Čak i na samom vrhuncu njihove ljubavi Dženi sumnja u njegovu vjernost. Naprimjer, sumnje je izjedaju svaki put kad ga vidi u društvu sa Nanki (Nunkie):

Dženi je naučila šta znači biti ljubomorna. Jedna mala zdepasta djevojka posvetila se traženju prilike za 'igru' sa Ti Kejkom u poljima i nastambama. Ako bi on bilo šta rekao, ona bi stala nasuprot njega i udarila ga ili gurnula i pobegla izazivajući ga da trči za njom. Dženi je znala šta ona smjera – mameći ga od gomile. To se nastavilo dvije ili tri sedmice, a Nanki je cijelo to vrijeme bila sve odvažnija.⁴¹¹

Bez obzira na sve, Dženi ostaje potpuno ovisna o Ti Kejku i njihovom ljubavnom odnosu, uprkos načinu na koji njihova ljubav 'oplemenjuje' njen ego:

...Dženi je kao žena pitala, 'Još voliš staru Nanki?'
'Ne, nikad nisam, i ti to isto znaš. Nisam želio nju.'

⁴¹⁰ "In the cool of the afternoon the fiend from hell specially sent to lovers arrived at Janie's ear. Doubt. All the fears that circumstance could provide and the heart feel, attacked her on every side. If only Tea Cake would make her certain! He did not return that night nor the next and so she plunged into the abyss and descended to the ninth darkness where light has never been." (Hurston 2004: 128)

⁴¹¹ "Janie learned what it felt like to be jealous. A little chunky girl took to picking a play out of Tea Cake in the fields and in the quarters. If he said anything at all, she'd take the opposite side and hit him or shove him and run away to make him chase her. Janie knew what she was up to – luring him away from the crowd. It kept up for two or three weeks with Nunkie getting bolder all the time." (Hurston 2004: 160)

'Da, jesi.' Nije ovo rekla zato što je to vjerovala. Željela čuti njegovo poricanje. Morala je trijumfovati nad Nanki koja je pala.⁴¹²

Umjesto da oslobodi Dženi podređenosti i muške dominacije, njena ljubav prema Ti Kejku dominaciju pomjera na jednu novu razinu – onu gdje je Dženi, svjesno ili nesvjesno, uložila sebe u nešto što dominira nad njom. Iako svjesna svega lošeg u njihovoj vezi kao i Ti Kejkovog odnosa prema njoj, Dženi nije mogla, a ni htjela reagovati. Jednostavno se prepustila.

I pored njene iskrene ljubavi i želje da njihova veza uspije, kod Ti Kejka se javlja ljubomora. Zbog rođaka njihove komšinice koji je svjetlijie puti i mnogo bogatiji od njega, on počinje fizički maltretirati Dženi. Mada ona ni na koji način ne pokušava privući pažnju ovog čovjeka, i Ti Kejk je svjestan toga, ipak je udara jer je to bio jedini način ta odagna strah koji je osjećao:

To što je bio u stanju da je udari razuvjerilo ga je u pogledu posjedovanja. Nije to uopšte bilo neko brutalno prebijanje. Samo je nekoliko puta ošamario da pokaže da je on gazda. Sutradan su u polju svi pričali o tome. To je izazvalo jednu vrstu zavisti i kod muškaraca i kod žena. Način na koji je tetošio i ugadao joj kao da su je ta dva ili tri šamara ubila, činio je da žene imaju fantazije, a bespomoćan način na koji mu se ona objesila oko vrata budio je maštu kod muškaraca.⁴¹³

Svoje napade Ti Kejk opravdava kao dokaze svoje ljubavi prema Dženi koja mu opet, ni na koji način ne zamjera što je udario.

Ubrzo nakon ovog događaja nailazi oluja koja sa sobom donosi poplavu. Bježeći pred olujom i bujicom vode Ti Kejk spašava Dženi od napada pobjeđnjelog psa koji je onda ugrizao njega i zarazio ga bjesnilom. U ovakovom stanju, ljubomora koju je prethodno osjećao prerasta u težak oblik paranoje te on pokuša ubiti Dženi koja u samoodbrani ubije njega. Iako optužena za ubistvo, Dženi je nakon suđenja proglašena nevinom.

Njen brak sa Ti Kejkom mogao bi se opisati i kao paradoksalan jer je on, s jedne strane nastavak muške dominacije koja je pobijedena Dženinim ubistvom Ti Kejka, a s druge strane kao brak dva iskrena i jednaka uma u kojem je Dženi ostvarila svoj sopstveni način izražavanja. Kad je riječ o ubistvu Ti Kejka na koje je ona bila prisiljena da bi spasila svoj sopstveni život, ono bi se moglo posmatrati i kao završetak fizičkog zlostavljanja Dženi.

⁴¹² "...Janie asked like a woman, 'You still love ole Nunkie?' / 'Naw, never did, and you know it too. Ah didn't want her.' / 'Yeah, you did.' She didn't say this because she believed it. She wanted to hear his denial. She had to crow over the fallen Nunkie." (Hurston 2004: 162)

⁴¹³ "Being able to whip her reassured him in possession. No brutal beating at all. He just slapped her around a bit to show he was boss. Everybody talked about it next day in the fields. It aroused a sort of envy in both men and women. The way he patted and pampered her as if those two or three face slaps had nearly killed her made the women see visions and the helpless way she hung on him made men dream dreams." (Hurston 2004: 172)

U tom smislu i Alis Voker u svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* tvrdi da su batine „razlog zbog kojeg Herston *dopušta* Dženi da na kraju ubije Ti Kejka“⁴¹⁴. Upravo zato se roman *Njihove oči su gledale u boga* može posmatrati kao nosilac womanističkog protesta kroz osuđivanje ograničenja koja sa sobom donosi brak i kroz iskorištavanje unutarsnog seksizma i muškog nasilja.

Kroz razna dešavanja opisana u romanu glavna junakinja izgrađuje svoj identitet ostvarene i ispunjene žene koja nije spremna da se preda sudbini niti da prihvati da bude samo odraz želja drugih te okreće leđa ispraznom životu podređenom materijalnim dobrima. U ovom romanu, po prvi put u afroameričkoj književnosti, prikazani su likovi koji se trude da upoznaju jedno drugo, da sačuvaju svoju ravnopravnost, a da pri tom nije zanemaren senzualni aspekt njihove veze.

Moglo bi se reći da se ovaj roman, pogotovo njegov završetak, suprotstavlja svim dotadašnjim zahtjevima i bijele i afroameričke zajednice da žena mora da bude potčinjena muškarцу i da njen odnos prema njemu treba da bude inferioran. Ali Zora Nil Herston uspijeva da prikaže likove oslobođene stege stereotipa pa kroz lik Dženi prikazuje sve one Afroamerikanke koje same kreiraju svoj odnos prema crnim muškarcima, a da pri tom ne gube svoj sopstveni identitet.

Slično kao i Herstonova, i Alis Voker u svojim djelima prati i opisuje razvoj i preobražaj svojih crnih heroina u „žene“. Ovaj aspekt koncepta womanisma kako ga ona opisuje u svojoj zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki* opisuje crnu ženu kao neobuzdanu, odvažnu i upornu. Njene protagonistkinje pokazuju i dokazuju ove kvalitete prilikom procesa preobražaja i promjene. Kao Afroamerikanka, Voker stvara svoju viziju sa stanovišta crnih ženskih likova koje su preživjele potragu za samootkrićem.

One ne samo da nastoje da definišu sebe i svoj položaj u društvu i crnoj zajednici, nego imaju i poseban odnos prema muškarcima u svojoj zajednici, a što womanism posebno ističe budući da zagovara „slobodu svih Afrikanaca“⁴¹⁵ naglašavajući čvrstu vezu između muškaraca i žena.

Podržavajući ovakav stav u svom eseju „Teoretiziranje afričkog feminizma (feminizama)“ (“Theorising African feminism(s)”), Pinki Mekgve (Pinkie Mekgwe) tvrdi da „afrički feminizam nije neprijateljski nastrojen prema muškarcima nego ih poziva da budu

⁴¹⁴ „...the reason Hurston *permits* Janie to kill Tea Cake in the end.” (Walker 2003: 305)

⁴¹⁵ “the liberty of all African people” (Pasi 2013: 34)

svjesni onih aspekata ženske podjarmjenosti koji se razlikuju od masovnog ugnjetavanja svih Afrikanaca“.⁴¹⁶

U svom romanu *Ljubičasta boja*, Alis Voker opisuje interesantan odnos Sofije prema Harpu koji je ustvari, inverzija odnosa Sili prema Albertu. Sofija se bori i odbija biti zlostavljava od strane bilo kojeg muškarca: „Cijeli svoj život morala sam se boriti. ...Morala sam se boriti sa svojom braćom. Morala sam se boriti sa svojim rođacima i stričevima. Žensko dijete nije sigurno u porodici muškaraca.“⁴¹⁷ Sofija tvrdi da jedini način na koji žena može preživjeti u društvu u kojem dominiraju muškarci jeste da se afirmiše i tako izbori za izlazak iz problema. Ona kaže: „Volim Harpa...Bog zna da je tako. Ali ubila bih ga prije nego mu dopustila da me tuče.“⁴¹⁸

Evidentno je da Voker u svom romanu ne odobrava ni nadmoćan odnos Sofije prema Harpu, ni ponizan odnos Sili prema Albertu budući da se ovdje radi o dvije krajnosti i različitim oblicima viktimizacije. Dakle oba ova odnosa promovišu nasilje i nejednakost između žena i muškaraca.

Iako naglašava važnost koju aktivizam ima za afroameričku ženu, Voker strogo osuđuje svaki oblik nasilja. Prikazujući odnos Sofije prema Harpu, stavlja do znanja da viktimizacija muškarca u vezi nije rješenje budući da ona nije i ne može biti put do razumijevanja.

Nasilje smatra kontraproduktivnim čime potvrđuje i prihvata womanistički stav smatrajući muškarce partnerima u obje veze, Sofija-Harpo i Sili-Albert.

U romanu *Ljubičasta boja* Vokerova također slavi obnavljanje i preoblikovanje crne zajednice ukazujući na to da su odnosi između pojedinaca, i između zajednice i pojedinca izrazito važni u razvoju ličnosti Afroamerikanke. U jednom momentu, na kraju romana, Sili i Albert egzistiraju u ravnopravnom i skladnom odnosu, a Sofija i Harpo opet su zajedno. Ovim romantičnim završetkom koji podsjeća na bajku autorka nastoji dokazati da, ako to okolnosti dopuste, crni muškarci i žene mogu skladno živjeti.

Kad se radi o odnosu žena prema muškarcima, najupečatljivija ličnost je svakako Sofija. Njeno prvo pojavljivanje u romanu ne ostavlja mesta sumnji da se radi o snazi njene

⁴¹⁶ “African feminism is not antagonistic to men but challenges them to be aware of those aspects of women’s subjugation which differ from the generalized oppression of all African people.” (Mekgwe 2008: 12)

⁴¹⁷ “All my life I had to fight. ...I had to fight my brothers. I had to fight my cousins and my uncles. A girl child ain’t safe in a family of men.” (Walker 1982: 40)

⁴¹⁸ “I loves Harpo...God knows I do. But I’ll kill him dead before I let him beat me.” (1982: 40)

volje i uma. Atraktivna, inteligentna i psihički jaka ona je, isto tako, u osmom mjesecu trudnoće kad sa Harpom odlazi da upozna Alberta, koji je tom prilikom nastoji uvrijediti: „Izgleda da si se našla u nevolji. ...Ko je otac?“⁴¹⁹ Njegov grubi nastup kod Harpa je prouzrokovao kukavičku tišinu, ali i iskren, prkosan smijeh kod Sofije. Baš ona je završila ovaj neugodni susret smirenim glasom obraćajući se i Albertu i Harpu koji je sjedio spuštene glave i šutao:

Zbog čega bih se udala za Harpa? On još uvijek živi ovdje s vama. Šta jede i oblači, vi kupujete. ...Ja ne živim na ulici. Živim sa sestrom i njenim mužem. Oni kažu da mogu živjeti s njima do kraja svog života. ...Pa, drago mi je da sam vas posjetila. Idem kući. ...'Harpo, ti ostani ovdje. Kad budeš slobodan, ja i beba ćemo te čekati.“⁴²⁰

Za vrijeme cijele ove situacije, Sili je bila tihi, doslovno nevidljivi posmatrač.

Ovaj prvi susret, tipičan za Sofiju, ostao je u Silinom sjećanju još dugo vremena. Pamtila ga je i nakon što su se Sofija i Harpo vjenčali, sagradili kuću u sjeni iza Albertove kuće, dobili prvo, a onda i drugo dijete. Pamtila je i momenat kad se Sofija zaklela da će, ma koliko ga voljela, ubiti Harpa prije nego što će pasivno stajati dok je on tuče.

Slično kao i Sofija, Šug Ejveri ne dopušta muškarcima da dominiraju nad njom jer ona je ta koja dominira nad njima, a posebno nad Albertom: „Šta se dogodilo s tobom, ti luđače? Meni ne treba slabašan dječak...Meni treba muškarac, kaže ona. Muškarac. Pogleda ga i zakoluta očima i nasmija se.“⁴²¹

Za razliku od Šug, Sili je imala sasvim drugačiji odnos prema Albertu. Budući da je od samog početka, od momenta kada je došla u njegovu kuću, tretirao kao svoju robinju, Sili je prema njemu stvorila distancu uzrokovanu strahom. Čak ga nije oslovljavala njegovim imenom nego mu se obraćala sa Gdin._____. U jednoj situaciji u kojoj je Šug negodovala zbog dima iz Albertove lule te ga oslovila imenom, Sili se našla u čudu: „Ko je Albert, čudila sam se. A onda sam se sjetila da je Albert Gdinovo._____ ime.“⁴²²

Kad je Sili rekla Šug o Albertovim batinama, ona ne mogavši vjerovati da njen bivši dragi blage naravi može biti tako okrutan, tješi Sili i svečano joj obećaje da će to spriječiti. Kasnije kad je Šug pitala kakva je situacija s batinama, Sili joj, poput djevojčice koja

⁴¹⁹ “Look like you done got yourself in trouble. ...Who the father?” (Walker 1982: 30)

⁴²⁰ “What I need to marry Harpo for? He still living here with you. What food and clothes he git, you buy. ...I ain’t living in the street. I’m living with my sister and her husband. They say I can live with them for the rest of my life. ...Well, nice visiting. I’m going home. ...Harpo, you stay here. When you free, me and the baby be waiting.” (1982: 31)

⁴²¹ “What the matter with you, you crazy? I don’t need no week little boy...I need me a man, she say. A man. She look at him and roll her eyes and laugh.” (Walker 1982: 47)

⁴²² “Who Albert, I wonder. Then I remember Albert Mr._____ first name.” (Walker 1982: 47)

prijavljuje nešto svojoj majci, kaže: „Nije me tukao mnogo otkad si ga natjerala da prestane.“⁴²³

Ovakva vrsta poruke koju Šug upućuje Sili nagovještava da ona, Sili, zaslužuje i treba da zahtjeva poštovanje. Štaviše, Šug poučava Sili mnogo toga o odnosima između muškaraca i žena, uključujući i činjenicu da muškarci nisu strašni, sveznajući bogovi kojima se žene moraju pokoravati.

Čak i kad je bila jako bolesna i kad ju je Albert doveo kući, Šug ga grdi i omalovažava: „Ne želim mirisati nikakvu prokletu, smrdljivu lulu, čuješ li me, Alberte?“⁴²⁴ Albertova beznadežna ljubav prema Šug izazvala je potpuno novu percepciju njega kod Sili koja je ranije uvijek spuštala pogled: „Pogledala sam mu u lice. Bilo je umorno i tužno i primjetila sam da mu je brada slaba. Nije tu bilo mnogo brade.“⁴²⁵

Kraj romana *Ljubičasta boja* prikazuje sliku života kakva je oduvijek trebala biti. Albert se u određenom smislu povinuo pod snagom Siline kletve koju mu je uputila kad je saznala da je od nje godinama krio pisma njene sestre, kao i svoje sopstvene krivnje koja se nakupljala tokom godina.

Postaje radišan, istinski religiozan čovjek koji sam sebi kuha i čisti tako savjesno kao da se radi o gazdarici kuće. Pored toga Albert i Sili stvaraju jedan novi odnos koji počinje nespretno, ali se razvija u istinsko, međusobno razumijevanje i priateljstvo. Priznaje da joj je spretnost sa iglom i koncem, koja je prije mnogo godina dok je živjela s njim usavršena u kreativnu vještinu, odvraćala misli od ružnih stvari: „Ali uistinu sam to započela baš ovdje u tvojoj kući da me spriječi da te ne ubijem.“⁴²⁶ Nakon ove njene priče Albert je pokazao iskreo kajanje: „Gledao je u pod. ...Rekao je, Sili, reci mi istinu. Ne voliš me jer sam muškarac?“⁴²⁷

Njegova transformacija bila je iznenadujuća u pozitivnom smislu pa se i sama Sili čudila tome da je on sada uistinu vidi, sluša i uvažava. Njih dvoje, u stvari, čine jednu intrigantnu sliku u sceni transrodnog ponašanja budući da oboje za vrijeme razgovora bez ustručavanja puše lule i šiju.

⁴²³ “He ain’t beat me much since you made him quit.” (Walker 1982: 109)

⁴²⁴ “I don’t want to smell no stinking blankety-blank pipe, you hear me, Albert?” (1982: 47)

⁴²⁵ “I look at his face. It tired and sad and I notice his chin weak. Not much chin there at all.” (1982: 48)

⁴²⁶ “But I really started it right here in your house to keep from killing you.” (Walker 1982: 254)

⁴²⁷ “He look down at the floor. ...He say, Celie, tell me the truth. You don’t like me cause I’m a man?” (Walker 1982: 254)

Nakon transformacije koju je doživio, Albert je svjestan činjenice da je njegov potpuno drugačiji odnos prema ljudima, tj. privrženost prema drugima, uključujući tu i njegovu zastrašujuću snahu Sofiju, rezultirala time da i oni njega počinju prihvpatati i voljeti: „Čini se da me Harpo voli. Sofija i djeca. Mislim da me čak i zla, stara Henrijeta malčice voli.“⁴²⁸

U jednom posebnom momentu, reklo bi se metafizičkog otkrića, Albert iznosi svoja najdublja razmišljanja i osjećanja: „Počinjem se pitati zašto nam treba ljubav. Zašto patimo. Zašto smo crni. Zašto smo muškarci i žene. ...Mislim da smo ovdje da se pitamo. ...Što se više pitam,...,više volim.“⁴²⁹

Upravo on iznosi i centralnu temu – rušenje umjetnih rodnih barijera – kada karakterizira Sofiju i Šug naglašavajući da „nisu kao muškarci“, ali, isto tako, „nisu ni kao žene“.⁴³⁰ Napokon je uvidio da se one, jednostavno, usuđuju živjeti izvan tradicionalne, ograničavajuće uloge koju im društvo nameće.

Sasvim nov odnos Sili prema Albertu, daje definitivan oblik pomirenju i povjerenju: „Onda me stari đavo zagrljio i samo je sa mnom stajao u tišini na trijemu. Nakon nekog vremena naslonila sam svoj ukočeni vrat na njegovo rame.“⁴³¹

Na kraju romana Sili se prisjeća da je jednom prilikom Albertu rekla da su svi muškarci kad skinu hlače „nalik na žabe“⁴³² te ga nježno odbija kad je on ovog puta iskreno zaprosi, objašnjavajući mu da je on nažalost, još uvijek žaba.

U romanu *Ljubičasta boja*, kao i u drugim svojim romanima, Alis Voker želi pokazati i dokazati da je moguće udaljiti se od dominantnih patrijarhalnih obrazaca ponašanja i stvoriti nove strukture odnosa između žena i muškaraca. Proces preobražaja odvija se na način da muški likovi shvataju da nisu ni mnogo drugačiji, ni bolji od žena te da samim tim nemaju pravo da ih ugnjetavaju, a shvataju još i to da različito percipiranje ličnosti ne treba da se zasniva na polu ili rasi jer postoje i drugi uglovi gledanja iz kojih se stvari mogu sagledati na jedan realniji, prihvatljiviji način.

⁴²⁸ “Harpo seem to love me. Sofia and the children. I think even de evil Henrietta love me a little bit.” (Walker 1982: 283)

⁴²⁹ I start to wonder why us need love. Why us suffer. Why us black. Why us men and women. ...I think us here to wonder. ...The more I wonder,...,the more I love.” (Walker 1982: 282-283)

⁴³⁰ “not like men”; “not like men either” (1982: 269)

⁴³¹ “Then the old devil puts his arms around me and just stood there on the porch with me real quiet. Way after while I bent my stiff neck onto his shoulder.” (1982: 271)

⁴³² “look like frogs” (Walker 1982: 254)

Naprimjer Sili upoznaje Alberta sa nekim činjenicama koje se tiču afričkih plemena u kojima muškarci znaju šivati i nose haljine da bi se odbranili od vrućine. Na ovaj način ona mijenja njegove dotadašnje uske poglede:

Ljudi u Africi trude se nositi ono što im je udobno na vrućini...i muškarci i žene cijene lijepu haljinu.

Prije si rekla odjeću, kaže on.

Odjeću, haljinu. U svakom slučaju, hlače ne. ...

A muškarci u Africi i šiju, kažem ja.

Šiju? upita on.

Da, kažem ja. Oni nisu tako zaostali kao ovdašnji muškarci.⁴³³

A ono što je presudno u Albertovoj transformaciji jeste činjenica da on shvata i prihvata da je od posjedovanja autoriteta važnije poznavanje sebe i drugih ljudi u zajednici, što ga od izolovanog sljedbenika patrijarhalnih vrijednosti pretvara u integrisanog člana zajednice.

Za odnos prema muškarcima bi se moglo reći da je čak i ključna tema romana Teri Makmilan. U poređenju sa drugim autorkama drugih perioda, ona ne prenosi poruku pokornog prilagođavanja muškarcu, zajednici i društvu. Ono što njene protagonistkinje, četiri crnkinje koje se razlikuju po izgledu, nivou obrazovanja i statusu, u romanu *Čekajući izdah*, dijele kao polaznu tačku u romanima, jesu njihove nezadovoljavajuće veze sa muškarcima.

Savana je izrazito sposobna i, možda, najjača ličnost u grupi koju čine četiri žene, najbolje prijateljice. Veoma je uspješna kao rukovoditeljka odjela za odnose s medijima, posjeduje solidnu ušteđevinu, automobil i stan na više etaža, a ipak nije u potpunosti zadovoljna svojim životom. Njen cilj je postati televizijski producent i pronaći muškarca koji bi je znao cijeniti. Iako bi željela da njen partner bude odgovoran, nježan, pouzdan i samouvjeren, ali ne arogantan, većina muškaraca koje upoznaje na kraju se ispostavi da su neodgovorni, sebični, oženjeni, ili da imaju neki drugi nedostatak.

Ipak pred sam završetak romana, Savana je uspjela realizovati jednu od svojih želja, osiguravajući sebi posao u produkciji, ali i konačno staviti tačku na vezu sa svojim bivšim dečkom, oženjenim Kenetom (Kenneth). Nakon svega ovoga, ona zaključuje:

Možda će se morati naviknuti na ideju da sam sama sa sobom. ...Nisam pesimistična; realistična sam. Moram prihvati činjenicu da postoji šansa da se možda nikad neću udati i imati bebu. Ako uspijem, odlično. Ali ne mogu provesti ostatak svog života brinući se...ili čekajući da se to desi. ...Da budem iskrena...ja u svom srcu vjerujem da će upoznati *njega*. Samo ne znam kad. Znam da to neće biti dok iskreno ne prihvativam činjenicu da sam zadovoljna sama sa sobom. Da mogu preživjeti, mogu se osjećati dobro što sam Savana

⁴³³ “People in Africa try to wear what feel comfortable in the heat...men and women preshave a nice dress. / Robe you said before, he say. / Robe, dress. Not pants, anyhow. / ...And men sew in Africa, too, I say. / They do? he ast. / Yeah, I say. They not so backward as mens here.” (Walker 1982: 272)

Džekson, bez muškarca. Više ne zadržavam dah, gledajući iza svakog ugla nadajući se da će on biti tamo. Ako je on tamo negdje, pronaći ćemo jedno drugo.⁴³⁴

Druga protagonistkinja, Robin priznaje da je oduševljavaju muškarci koji su zgodni i vješti ljubavnici iako nažalost ove kvalitete rijetko garantuju zadovoljavajuću vezu. Njena ovisnost o muškarcima, prema njenom mišljenju pozitivno utiče na njen nivo samopoštovanja, dok njene prijateljice misle sasvim drugačije i osuđuju njeno ponašanje kao neprihvatljivo.

Uprkos činjenici da se zdravstveno stanje njenog voljenog oca oboljelog od Alheimerove bolesti, pogoršava, što predstavlja veliki teret njenoj majci, ona ostaje vječni optimista ili možda trajno slijepa ne želeći se suočiti sa stvarnim stanjem stvari, sa realnim činjenicama – da se stanje njenog oca neće popraviti.

Upravo zato što se ne želi suočiti sa realnošću, uvijek se iznova vraća neodgovornom Raselu (Russell) odbacujući obzirnog, odanog i odgovornog Majkla (Michael) samo zato što je ne uzbuduje.

Na samom kraju romana njen otac umire u staračkom domu, a ona je trudna i odlučna da se brine o djetetu sama, sa ili bez Raselove pomoći. Ovog puta je napokon, postala svjesna svoje vrijednosti, ali i njegovih nedostataka:

Beba ili ne. Ne želim ga. On nije dobar. Pokvaren je do srži. To sam konačno shvatila. Dopustila sam mu toliko puta da me povrijedi. Umorna sam od toga da budem budala. Umorna od tolike moći koju mu dajem. Nada mnom. Nad *mojim* životom. ...A pogodite ko je došao da utješi mene i moju majku kad sam ga nazvala da mu kažem za mog tatu? Majkl. I pogodite ko mi je rekao da mu nije važno nosim li Raselovo dijete ili ne, on ipak želi da me oženi? Majkl. Rekla sam mu da ne mogu to uraditi. Ne volim Majkla i on to zna. Rekla sam mu da je on predivan muškarac ali nije za mene.⁴³⁵

Još jedna glavna protagonistkinja je Glorija Metjuz (Gloria Matthews), frizerka, stilistkinja, vlasnica frizerskog salona i samohrana majka posvećena brizi o svom sinu jedincu, ali i osoba koja istovremeno zapostavlja svoje zdravlje jer na obilje stresa u svom životu, odgovara prejedanjem. Poput pravog, razočaranog izjelice koji se krije iza barijere

⁴³⁴ “I might have to get used to the idea of being by myself. ...I’m not being pessimistic; I’m being realistic. I have to accept the fact that there’s a chance I may not ever get married or have a baby. If I do, cool. But I can’t spend the rest of my life worrying...or waiting for it to happen. ...To be honest...I do believe in my heart that I’ll meet *him*. I just don’t know when. I know it won’t be until I honestly accept the fact that I’m okay all by myself. That I can survive, that I can feel good being Savannah Jackson, without a man. I’m not holding my breath anymore, looking around every corner, hoping *he’ll* be there. If *he’s* out there, we’ll find each other.” (McMillan 2005: 370-371)

⁴³⁵ “Baby or no baby. I don’t want him. He’s no good. Rotten to the core. That I’ve finally realized. I’ve let him hurt me too many times. And I’m tired of being a fool. Tired of giving him so much power. Over me. Over *my* life. ...And guess who came to console me and my mother when I called to tell him about my daddy? Michael. And guess who told me he doesn’t care if I’m carrying Russell’s baby or not, he still wants to marry me? Michael. I told him I couldn’t do that. I don’t love Michael, and he knows it. I told him he’s a wonderful man but not for me.” (McMillan 2005: 422-423)

svog sala, ona sebe štiti od muškaraca i ljubavi „nezainteresovana da proživljava bilo kakvu tugu“.⁴³⁶

Glorijina priča se po mnogočemu razlikuje od priča njenih prijateljica. Uprkos uspjehu na poslovnom planu, tj. uspješnoj karijeri, kod nje je izražen nedostatak samopouzdanja zbog pretilosti s kojom se bezuspješno borila, kao i zbog postupka Tarikovog oca Dejvida (David) koji javno priznaje da je homoseksualac. Bila je ovo šokantna vijest za Gloriju koja se u dubini duše nadala da će jednog dana njih dvoje ponovo biti zajedno. Nakon ovog saznanja „zaključavši se u emocionalni zatvor, uradila je bila dobar posao sagradivši zid oko sebe. I, mada nije znala kako, Glorija je željela izići van“.⁴³⁷

Zbog situacije u kojoj se našla, Glorija je postala nedruštvena, povlačila se u sebe, polako je (iz)gubila sposobnost ostvarivanja kontakta sa drugim ljudima, pogotovo kad se radi o muškarcima: „Nije znala kako reagovati, pa se prema njima odnosila kao da su djeca.“⁴³⁸

Važno je naglasiti i to da u ovom romanu Makmilan puno pažnje poklanja razlozima zbog kojih se stvaraju savezi i podgrupe unutar kruga kojeg čine četiri prijateljice. Naime Savana i Robin imaju puno toga zajedničkog kad se radi o odnosu prema braku i prema muškarcima. Obje su neudane, nemaju djecu, cijenjene su na svojim radnim mjestima i finansijski neovisne.

Kad je izgled u pitanju, obje su veoma atraktivne i svjesne su toga te znaju na koji način koristiti svoj seksipil kao strateško sredstvo u ostvarivanju zamišljenih ciljeva. Osnovna razlika, ono što stvara jaz između ove dvije protagonistkinje, jeste način na koji se svaka od njih nosi sa „frustrirajućim velikim razlikama između bajki i stvarnog života“.⁴³⁹

Savana je opisana kao oprezna osoba koja ne očekuje puno:

Istina...devet godina svog života kao odrasla osoba provela sam živeći sa tri različita muškarca za koje mi je drago da se nisam udala jer su sva trojica bili greške. U to vrijeme, osjećala sam kao da sam morala živjeti s njima da bih saznala da *nisam mogla* živjeti s njima. ...Isto tako sam voljna provesti ostatak svog života sama ako budem moralna dok ne pronađem nekog ko će učiniti da se osjećam kao da sam rođena sa tijarom na glavi.⁴⁴⁰

⁴³⁶ „...not interested in going through any heartache.” (McMillan 2005: 407)

⁴³⁷ „...locked herself inside an emotional prison, had done a fine job of building a wall around herself. And although she didn't know how to, Gloria wanted to get out of it.” (McMillan 2005: 410)

⁴³⁸ „She didn't know how to respond to them, so she treated them as if they were children.” (2005: 76)

⁴³⁹ „...frustrating chasms between fairy tales and real life.” (Guerrero 2006: 94)

⁴⁴⁰ “The truth...I've spent nine years of my adult life living with three different men that I'm glad I didn't marry because all three of them were mistakes. Back then, I felt like I had to live with them in order to find out that I *couldn't* live with them. ...I'm also willing to spend the rest of my life alone if I have to, until I find someone that makes me feel like I was born with a tiara on my head.” (McMillan 2005: 12-13)

Za razliku od nje, Robin je preuzimala na sebe većinu odgovornosti u vezama s (pogrešnim) muškarcima koje je odabirala, kao što je preuzela na sebe i brigu o djetetu i pomirila se s tim da je samohrana majka. Bila je svjesna toga da ne može očekivati ništa od neodgovorne osobe kao što je otac njenog djeteta te prihvata činjenicu da je dijete samo njena briga i obaveza.

Jedna od skoro svakodnevnih tema o kojima diskutuju četiri prijateljice jeste njihov seksualni život. Budući da većina muškaraca sa kojima su bile nije zainteresovana za neke druge segmente veze osim seksa, Savana za to ima svoj komentar:

Ustvari, većina muškaraca koje sam upoznala u posljednjih nekoliko godina bili su dosadni, sebični, manipulativni ili slabi. ...Imali su izgovor za sve. Neki su bili samo očigledan gubitak. ...Ono što ja želim znati je ovo. Kako reći muškarcu – na pristojan način – da ti je muka od njega?...Voljela bih da mogu nekom od njih reći da bi trebali početi tražiti u rječniku...pod slovom *NJ* za „nježan“ i *S* za „suptilan“...i nisam zainteresirana za to da bilo koga 'postavljam na zdrave temelje'. Pokušala sam i ne ide.⁴⁴¹

Baveći se pitanjem seksualnosti, Makmilan želi skrenuti pažnju na odnos žena prema muškarcima upravo kroz prizmu seksualnosti. U tom smislu jedna od protagonistkinja, Glorija, prilično je iznenađena aktivnim seksualnim životom svog sina Tarika „pitajući se kakav to ljubavnik može biti njen sin sa šesnaest i po godina“.⁴⁴² Od momenta kad saznaje da joj je sin, iako premlad prema njenom mišljenju, postao seksualno aktivan, Glorija to nastoji prihvatiti na jedan zreo, trezven način nadajući se da on neće postati samo još jedan u nizu bezosjećajnih muškaraca zbog kojih su ona i njene prijatejice izgubile svaku nadu da će jednog dana ostvariti normalnu vezu.

Kad se radi o odnosu prema muškarcima, tj. poredeći ovaj odnos sa prethodnim generacijama, bakama i prabakama glavnih protagonistkinja romana *Čekajući izdah*, može se reći da se on umnogome promijenio. Žene više nisu žrtve muške seksualnosti jer odbijaju da se zbog svog pola osjećaju inferiorno i budu podređene muškim nagonima. Samim tim, stav žena prema seksualnoj dimenziji veze između muškarca i žene u potpunosti se mijenja. Tradicionalne rodne uloge su srušene, a žene postavljene na mjesto koje im daje moć nad muškarcima. Međutim pristupanje seksu kao nekom sportu i tretiranje muškaraca kao

⁴⁴¹ “As a matter of fact, most of the men I've met over the last few years have been boring, selfish, manipulative or weak. ...Got an excuse for everything. Some were just plain lost. ...What I want to know is this. How do you tell a man – in a nice way – that he makes you sick?...I wish I could tell some of them that they should start by checking the dictionary under *G* for ‘gentle’ and *T* for ‘tender’...and I'm not interested in rehabilitating anybody either. I've tried it, and it doesn't work.” (McMillan 2005: 13-14)

⁴⁴² “...wondering what kind of lover her son possibly could be at sixteen and a half years old.” (2005: 114)

najobičnijih seksualnih objekata, iako u početku privlačno i/ili interesantno za neke ženske likove – na kraju nanosi štetu samim ženama.

Za ovakav odnos prema muškarcima se može reći da je krajnost koja nije poželjna jer inferiornost, u bilo kom pravcu da je usmjerena, bilo prema muškarcu ili prema ženi, nije dobra. Zato se womanism zalaže za jedan drugačiji odnos, prije svega žena prema muškarcima koji bi bio uvjetovan transformacijom muškaraca u smislu odbacivanja svakog oblika dominacije i manipulacije. Stoga Makmilan u svom romanu skreće pažnju na to kako muška sebičnost, šovinizma i seksizam imaju negativne implikacije na veze sa ženama i njihov odnos prema muškarcima. Da bi ovakav odnos doživio transformaciju, potrebno je da prije svega muškarci dožive svojevrsnu transformaciju i na taj način sebi stvore novi prostor u ženskom svijetu.

Nakon što Bernadin pomisli da se djelimično oporavila od Džonove prevare, ona sve ono negativnu što je preživjela s njim želi nadoknaditi uživajući, tj. upuštajući se u avanture sa različitim muškarcima. Na primjer, Herbert je oženjen, a Vinsent (Vincent), sa kojim se „samo igra“⁴⁴³, deset godina je mlađi od nje.

Afera sa Herbertom bi se mogla posmatrati i kao simbolički čin osvete, na što i ona sama ukazuje kad kaže da „samo je lijepo znati da mogu dobiti šta želim, kad to želim“.⁴⁴⁴ Osim toga, Bernadin je bila svjesna svojih postupaka: „Iskoristila ga je. Ali pa šta? To je ono što oni već godinama rade ženama. Iskorištavaju nas.“⁴⁴⁵ U ovoj situaciji se ona ponijela baš kao neki bezosjećajni, sebični muškarac koji ne mari za to kako se osjeća žena pored njega i smatrala je da je ovakav njen odnos prema muškarcima u potpunosti ispravan i zaslužen.

Za razliku od nje, Glorija je imala sasvim drugačiji odnos prema muškarcima. Za nju je njen sin bio centar života. Prije nego je Glorija upoznala svog susjeda Marvina, Bernadin je za nju govorila „jedina stvar za koju je Glorija imala energije bio je Oasis Hair i taj šesnaestogodišnji muž kojeg je nazivala svojim sinom“.⁴⁴⁶ Drugim riječima, njen sin bio je jedini *muškarac* kojem je posvetila svoj život u potpunosti jer je zbog razočarenja koje je doživjela s njegovim ocem bila ubijedena da nikad neće upoznati „prikladnog muškarca“ koji je neće razočarati.

⁴⁴³ “just playing” (McMillan 2005: 314)

⁴⁴⁴ “...it's just nice to know I can get what I need when I need it.” (2005: 205)

⁴⁴⁵ “She used him. But so what? That's what they'd been doing to women for years. Taking advantage of us.” (2005: 293)

⁴⁴⁶ “...the only thing Gloria had energy for was Oasis Hair and that sixteen-year-old husband she called her son.” (2005: 297)

Svoje istraživanje promjenjive definicije koja opisuje sve ono što čini jednog „prikladnog muškarca“ prema mišljenju afroameričkih žena, Teri Makmilan još detaljnije obrađuje u romanu pod nazivom *Prilika za sreću* koji je nastavak njenog romana *Čekajući izdah*. Prikladan muškarac bi, prema njihovom mišljenju, trebao biti obrazovan barem koliko i žena, trebao zaradivati barem koliko i žena, a bilo bi poželjno i više, trebao bi biti nešto stariji od nje, i naravno, slobodan. S obzirom na to da je skoro nemoguće objediniti sve ove karakteristike u jednom muškarcu, crnoj ženi nije bilo jednostavno pronaći onog kojeg bi mogle smatrati prikladnim. To je razlog što Robin misli da je „usamljena isto kao i Glorija, ali Savana se jako dobro pretvara da nije“. ⁴⁴⁷

Nakon što rizikuje i na brutalno iskren način prigovara prijateljici kako se uvijek žali na sve, a ne samo na svoj brak sa Ajzakom, Savana konačno priznaje da je ona ta koju treba kriviti za njihov razvod, na što Robin dodaje: „Suočimo se s tim, ja nikad nisam bila dobra u pronalaženju dobrih muškaraca.“ ⁴⁴⁸

Kasnije u romanu situacija se mijenja. Kratko prije vjenčanja sa Majklom, Robin zadovoljno izjavljuje: „Moj muž već zna da ja ne namjeravam prestati raditi sve što sam radila sa svojim prijateljicama samo zato što imam muža. Isto vrijedi i za njega. Mi smo već razgovarali o ovome. Nemamo dvadeset i dvije. Odrasli smo. Znamo ko smo, šta imamo i šta radimo.“ ⁴⁴⁹ Dakle nakon udaje za Majkla, Robin više nije usamljena, a njena percepcija muškaraca u potpunosti mijenja, kao i odnos prema njima i sve to zahvaljujući mužu koji ima razumijevanja prema njoj i njenom prijašnjem životu, prihvata je, uvažava i podržava u svemu.

Nadalje kroz radnju romana autorka „čini ekonomске prilike njenog vremena razumljive kao sile koje imaju očigledan uticaj na živote njenih likova“. ⁴⁵⁰ Ali treba naglasiti da je ovakav pristup ekonomskim prilikama od strane autorke izraženiji u romanu *Čekajući izdah*, dok u nastavku, u romanu *Prilika za sreću* nema toliko naglašenog „srednje-staležnog kliničkog pristupa vezama“. ⁴⁵¹ Ipak je vidno da Makmilan ukazuje na određene razlike i koliko one (ne) utiču na odnos žena prema muškarcima. Jer Savana je u braku sa tesarom, a Glorijin prihod od Oazisa daleko nadmašuje Marvinov. O ovom problemu svoje mišljenje

⁴⁴⁷ „...as lonely as Gloria, but Savannah does a good job pretending she isn't.” (McMillan 2010: 113)

⁴⁴⁸ “Let's face it, I've never been good at picking good men.” (McMillan 2010: 115)

⁴⁴⁹ “My husband already knows I'm not going to stop doing things with my friends just because I have a husband. The same hold true for him. We've already talked about this. We're not twenty-two. We're grown-ups. We know who we are, what we've got and what we're doing.” (McMillan 2010: 371)

⁴⁵⁰ „...makes the economic circumstances of her time understandable as forces that have a tangible impact on the lives of her characters.” (Richards 1999: 119)

⁴⁵¹ „...middle class clinical approach to relationships.” (Joyce 1994: 229)

nudi i Savanina majka koja je željela da joj se kćerka pod svaku cijenu uda, tu svoju istu kćerku je nedugo nakon razvoda izgrdila riječima: „Željela bih reći ovo...ako nemaš ništa protiv. Udalala si se ispod svog nivoa. Savana, nikad ti ništa nisam željela reći u lice, ali šta si, za ime svijeta, ti imala zajedničko sa jednim drvosječom.“⁴⁵²

I Bernadin je imala svoj lični stav kad je u pitanju odnos prema muškarcima te je insistirala na ideji da žena ne treba kriti koliko je inteligentna „samo da bi učinila da se njen prokleti muž osjeća sigurno“. ⁴⁵³ Osim toga, dok Glorija cijeni sposobnosti svog muža, Savana često od svog muškarca očekuje da se ponaša snishodljivo. Njeno konstantno preispitivanje vrijednosti Ajzakovog rada na kraju rezultira njenom nemogućnošću ostvarivanja komunikacije s njim, budući da ga nesvjesno počinje lišavati muškosti i ponosa. Odsustvo komunikacije i izostanak osjećaja sigurnosti u vezi samo je dodatno pogoršano njegovom ovisnošću o pornografiji i njenom opsativnom potrebom za radom. Pored toga što je saznala da je Ajzak ovisnik o pornografiji, Savana takođe otkriva da je duže od jedne godine imao ljubavnu aferu. Njegovo objašnjenje za ovo je: „Upoznao sam nekog ko gleda unutra i sviđa joj se ono što vidi, i ona me razumije.“⁴⁵⁴

Uprkos tome, inače odlučna i čvrsta Savana nastavlja „tražiti u dubini svoje duše“⁴⁵⁵ ne bi li pronašla i zadržala neku Ajzakovu osobinu koju još uvijek voli. A on obraćajući se Savani, pokazuje kolika je njegova frustracija: „Pa, znaš šta, Savana? Šta ako ti kažem da ma koliko te još uvijek volim, mislim da sam možda umoran i od braka s tobom. Umoran sam od toga da upravljaš mojim životom. ...Nikad nisi pokušala da pređeš na moju stranu. Uvijek očekuješ od mene da pređem na tvoju.“⁴⁵⁶

Ona polako gubi osjećaj poštovanja prema njemu zbog ovih njegovih riječi, a on zauzvrat postaje neprijateljski raspoložen i ogorčen: „Ne osjećam istu vrstu ljubavi koju sam nekad osjećao za tebe...“⁴⁵⁷ Dvoje ljudi dijele istu kuću i krevet, a žive u dva različita svijeta.

⁴⁵² “I would like to say this...if you don’t mind. You married beneath yourself. Savannah, I never wanted to say anything to your face, but what on earth did you have in common with a lumberjack?” (McMillan 2010: 124)

⁴⁵³ “...just to make her friggin’ husband feel secure.” (2010: 100)

⁴⁵⁴ “I’ve met someone who does look inside and likes what she sees, and she understands me.” (McMillan 2010: 69)

⁴⁵⁵ “...wondering deep down inside...” (McMillan 2010: 65)

⁴⁵⁶ “Well, you know what, Savannah? What if I told you that as much as I still love you, I think I might be tired of being married to, too. I’m tired of you being in charge of my life. ...You’ve never tried to come over to my side. You always expect me to come over yours.” (2010: 67)

⁴⁵⁷ “I don’t feel the same kind of love I once felt for you...” (2010: 68)

Ako je Ajzak pokušavao privući Savaninu pažnju i u kojoj mjeri je to činio, ako je i bilo bijesa u njemu ili nekih drugih osjećaja, oni ostaju skriveni od čitaoca budući da su, slično kao i u romanu *Čekajući izdah*, muški glasovi daleko manje predstavljeni u tekstu osim u dijalozima. Iz jednog takvog rijetkog dijaloga primjetno je da se Savana i Ajzak drže dogovora da se ponašaju civilizovano te bez gorčine razgovaraju o razlozima koji su doveli do toga da su prestali voljeti jedno drugo:

Žao mi je. Znam da si dobra u tome što radiš, Savana. Ovdje se ne radi o tome, je li?
Ne, ne radi, Ajzak. Čak ni blizu.
Onda mi reci šta nije u redu s nama.
Ne mogu ti reći šta nije u redu s nama. Ali ti mogu reći zašto nisam sretna.
Slušam.
Čini se da te više ne zanimam.
To nije istina.
Čini se da ti nije stalo do toga da li se meni svida ili ne ono što radiš.
To je vjerovatno istina.
Zašto je to tako?
Ne mogu iskreno reći.
Da, možeš.
Osjećanja kod ljudi se mijenjaju, Savana. Nekad ništa ne možeš uraditi po tom pitanju.⁴⁵⁸

Savanina situacija sa Ajzakom potvrđuje ranije pomenutu tvrdnju o nedostatku prikladnih (transformisanih) muškaraca.

Ova situacija ponukala je i Robin da pokuša drugačiji način upoznavanja ne bi li joj pošlo za rukom da konačno pored sebe ima prikladnog muškarca. Štaviše Savanina uobičajena kritična reakcija natjerala je Robin da prizna: „U redu, malo sam zahrđala. Ali ti si već godinama van događaja, Savana. Ne idemo više u barove. I ko još organizuje zabave? Niko. Pa reci mi, gdje da ideš da upoznaš momka naših godina?“⁴⁵⁹

Povrh toga, nakon što se duboko razočarala, potpuno je odustala od ideje da putem interneta pronađe potencijalnog partnera shvatajući kako mnogo muškaraca koristi lažni identitet. Jednom od njih je čak i odgovorila: „Ovo nije igra, Tamni Anđele. Postoje milioni

⁴⁵⁸ “I’m sorry. I know you’re good at what you do, Savannah. That’s not what this is about, is it? / No, it’s not, Isaac. Not even close. / Then tell me what’s wrong with us? / I can’t tell you what’s wrong with us. But I can tell you why I’m not happy. / I’m listening. / You don’t seem all that interested in me anymore. / That’s not true. / You don’t seem to care if what you do pleases me or not. / That’s probably true. / Why is that? / I can’t honestly say. / Yes, you can. / People’s feelings change, Savannah. Sometimes you can’t do anything about them.” (McMillan 2010: 68)

⁴⁵⁹ “Okay, so I’m rusty. But You’ve been out of circulation for years, Savannah. We don’t go to happy hour anymore. And who has parties anymore? Nobody. So tell me, where do you go to meet a guy in our age bracket?” (2010: 109)

žena koje se nadaju da će na internetu upoznati pristojnog muškarca, a ako tvoje ponašanje predstavlja sve što se tamo nalazi, ja sad sve to napuštam.“⁴⁶⁰

Lažni identiteti koje koriste pojedini afroamerički muškarci, vode ih tako daleko da postaju bigamisti kao u slučaju Džejmsa/Džesija (James/Jesse). Njihovo razočaranje u muškarce postaje primjetnije kad razgovaraju i porede svoja očekivanja sa onim koje su imale nekad u prošlosti dok su bile mlađe. Savana o tome razmišlja na slijedeći način:

Misljam da bi moglo biti teže sad nego što je bilo u trideset i šestoj. Jako puno ljudi misli da ako smo starije da bi se trebale navići na propale veze i brakove, ali posebno razočaranje. Kako se navikneš na to?...Nekad davnih 70-ih nisam bila pripremljena za najgore što bi se moglo desiti. Bila sam preokupirana sa najboljim koje bi se moglo desiti. ...Bile smo iskrene. U većini stvari, ali definitivno u našim osjećanjima. ...Mislimo da će dječaci porasti da bi postali pristojni muškarci koji bi nas voljeli koliko smo mi voljele njih.⁴⁶¹

Slično kao i ona, na samom početku romana Robin priznaje: „Imam četrdeset i devet godina, nemam ljubavni život i nema izgleda da će slučajno upoznati čovjeka koji bi me mogao usrećiti slijedećih ko zna koliko godina.“⁴⁶²

Vremenom se „umorila od trčanja za duhovima bezvrijednih muškaraca koji su bili izvan moje sigurne zone, muškaraca koji nisu imali ništa drugo da mi daju osim jurnjave. Bilo je to sve što sam tražila, i sve što sam ikad dobila“.⁴⁶³ Ona se u potpunosti razlikuje od osobe kakva je bila u romanu *Čekajući izdah*, više nije naivna već je u stanju da uči iz sopstvenih grešaka.

Kad se ona i Majkl slučajno sretnu, oboma postaje jasno koliko su sretni što su dobili drugu šansu. A upravo je Robin ta koja je započela temu braka i ne samo to nego je otvoreno pitala Majkla da li bi se želio oženiti njome budući da ona cijeni njegovo poštenje, njegove vrijednosti, njegovo ophođenje prema njoj:

Hoćeš li me oženiti? ...

Mislio sam da nikad nećeš pitati. ...

Jesi li sigurna da želiš da ti ja budem suprug?

Apsolutno potpuno sigurna.

⁴⁶⁰ “This is not a game, Dark Angel. There are millions of women out there hoping to meet a decent man online, and if your behavior represents what's out there, I'm bowing out now.” (McMillan 2010: 229)

⁴⁶¹ “I think it might weigh more now than it did at thirty-six. So many people think because we're older we should be used to failed relationships and bad marriages, but especially disappointment. How do you get used to it?...Back in the 70s I wasn't preparing for the worst that could happen. I was preoccupied with the best that could happen. ...We were honest. About most things, but definitely our feelings. ...We thought boys would grow up to become decent men who would love us as hard as we loved them.” (McMillan 2010: 74)

⁴⁶² “I am forty-nine years old, with no love life and no prospects of bumping into a man that might increase my joy over the next however-many years.” (2010: 29)

⁴⁶³ “...tired of chasing ghosts, hollow men who were outside my comfort zone, men who had nothing to give me except a rush. It was all I asked for, and all I ever got.” (McMillan 2010: 27)

Zašto?

Zato što te volim.

Jesi li sigurna u to Robin?

Apsolutno potpuno sigurna.

Ali zašto? ...

Zato što mi se stvarno *svidjaš*, Majkl. Sviđa mi se to što jesi. Šta predstavljaš. Sviđa mi se što imаш integritet. Sviđa mi se koliko vrijediš, i sviđaju mi se tvoje vrijednosti. Uvijek su mi se svidale. Cijeniš me. Činiš da se osjećam pametnom, iako jesam pametna. ...I činiš da se osjećam preslatko i prelijepo i važno. Znam da me voliš, zar ne?
Od početka.⁴⁶⁴

S druge strane, za razliku od Robin, Glorija se pokušava oporaviti od gubitka voljenog supruga jer je razvoj nje kao ličnosti bio usko povezan s njim. Marvin je bio taj koji je uticao na to da ona promijeni svoje životne navike, prije svega prehrambene i koji je shvatio da Glorija treba više vremena za sebe. Nekoliko godina prije svoje smrti Marvin je od nje tražio da mu obeća da neće potrošiti previše svog dragocjenog vremena tugujući za njim: „Nemoj prestati živjeti jer ja nisam u blizini. I molim te nemoj mi organizovati tužnu sahranu, Glo. Stvarno to mislim! Napravi zabavu i pomozi mi da proslavim svoj život!“⁴⁶⁵

Šest mjeseci nakon njegove smrti Glorija je prvi put zaplakala, napokon prihvativši tužnu činjenicu da on više nije s njom dopustivši emocijama da izbjiju na površinu jer je shvatila da „nije imala pojma kako boli izgubiti nekog koga voliš. Kako je teško nastaviti dalje. Kako je potrebna sva snaga koju imaš samo da bi od dana do dana uradio nešto površno i reda radi“. ⁴⁶⁶

Slično kao i u prvoj knjizi, *Čekajući izdah*, trebalo joj je još jedno upozorenje da bi bila u stanju donijeti odluku i krenuti dalje jer ona „poznaje opasnost. Zove se srčani udar“. ⁴⁶⁷ Ovaj put upozorenje dolazi u obliku plašljivog pogleda na nekoliko starijih ljudi koji se kockaju u jednom od lokalnih kazina. Žena sa emfizemom pluća puši cigaretu „znajući da je tako blizu smrti“⁴⁶⁸ i čini da Glorija postaje svjesna činjenice da njen način života predstavlja potencijalnu opasnost po njen sopstveni život. Osam mjeseci nakon što je preminuo njen

⁴⁶⁴ “Would you like to marry me? ... / I thought you'd never ask. ... / Are you sure you want me to be your husband? / Absolutely positively sure. / Why? / Because I love you. / Are you sure about that, Robin? / Absolutely positively sure. / But why? ... / Because I really *like* you, Michael. I like who you are. What you stand for. I like that you have integrity. I like what you value, and I like your values. Always have. You respect me. You make me feel smart, even though I am smart. ...And you make me feel luscious and beautiful and important. I know you love me, don't you? / From the beginning.” (McMillan 2010: 331-332)

⁴⁶⁵ “Don't stop living because I'm not around. And please don't have no sad funeral for me, Glo. I mean it! Make it a party and help me celebrate my life!” (2010: 81)

⁴⁶⁶ “...had no idea how much it hurts to lose someone you love. How hard is to keep going. How it takes all the strength you have to just go through the motions to get from one day to the next.” (McMillan 2010: 204)

⁴⁶⁷ “...knows the danger. It's called a heart attack.” (2010: 208)

⁴⁶⁸ “...knowing she is so close to death...” (2010: 207)

voljeni suprug ona priznaje sebi da više nije udata žena. Od svog zaručničkog prstena napravila je privjesak sa dijamantom, što zajedno sa uklanjanjem brojnih Marvinovih fotografija iz kuće za Gloriju predstavlja veliki korak naprijed.

Kada je riječ o odnosu prema muškarcima u djelima Teri Makmilan, važnu ulogu svakako ima i rasni momenat. Tendencija da se očuva rasni identitet ogleda se u tome što većina protagonistkinja nije tražila partnera izvan afroameričke zajednice budući da su to smatrале manje popularnim rješenjem od veze sa i/ili udaje za Afroamerikanca. Ali uslijed raznih okolnosti ove žene bivaju prisiljene da redefinišu svoje zahtjeve kad se radi o muškarcima.

Nakon što Robin izrazi svoje žaljenje jer nije znala bolje odabratи muškarce u svom životu, njen kćerka Sperov objašnjava joj zašto je nisu privlačili bijeli muškarci: „To je zato što ih nisi gledala kao muškarce jer su bijeli.“⁴⁶⁹

Kad se radi o mlađoj generaciji žena predstavljenoj u romanu, stav koji Sperov ima o ovoj temi veoma se razlikuje od onog koji ima Robin kao predstavnica nešto starije generacije afroameričkih žena:

Ne sviđaju mi se zato što su bijeli, Mama. Jednostavno mi se sviđaju. Mnoge crne momke u školi ne privlače djevojke kao što sam ja.

A kakva si ti djevojka?

Ja sam samo svoja. Ne uklapam se u kalup.

O, znači kažeš da bijeli momci nemaju ništa protiv toga što se ti ne uklapaš?

Oni čine da se osjećam posebno. Izvanredno. Da budem iskrena, čine da se osjećam ponosnijom nego što već jesam, jer sam crna.⁴⁷⁰

Iako se u početku nije slagala sa kćerkinim mišljenjem i njenim odnosom prema muškarcima, nakon izvjesnog vremena Robin se uvjerila da bi ipak trebala prihvatiti većinu onog što joj je kćerka savjetovala i da bi, čak i ona koja je bila isključiva po tom pitanju, mogla promijeniti mišljenje. Na to ju je navelo razočaravajuće iskustvo sa upoznavanjem muškaraca preko interneta koje je dovelo do toga da je čak počela razmišljati o izlascima s muškarcima koji nisu crni: „Razmišljam o tome da promijenim stav,...Glupe smo. ...I dalje možemo biti crne i voljeti koga god želimo. Vrijeme je da sebi pružimo više mogućnosti.“⁴⁷¹

⁴⁶⁹ “It’s because you didn’t look at them as men because they were white.” (McMillan 2010: 24)

⁴⁷⁰ “I don’t like them because they’re white, Mom. I just like them. A lot of black guys at school aren’t attracted to girls like me. / And what kind of girl are you? / I’m my own person. I don’t fit the mold. / Oh, so you’re saying that white boys don’t mind you’re not fitting it? / They make me feel special. Unique. To be honest, they make me feel even prouder than I’m already am to be black.” (2010: 24)

⁴⁷¹ “I’m thinking about crossing over,...We’re stupid. ...We can still be black and love whoever we want to. It’s about time we gave ourselves more options.” (McMillan 2010: 254)

Ono što je posebno interesantno jeste činjenica da ni jedna od ostale tri prijateljice nije bila protiv ove ideje budući da ona nije značila kompromitovanje njihovog rasnog identiteta. Način na koji je Robin objasnila svoj novi stav prema muškarcima i prema različitostima bio je očigledno prihvatljiv. Složile su se s njom da prihvatanje različitosti ne znači nužno i odbacivanje svog sopstvenog identiteta. Na kraju ovog razgovora Robin je čak rekla: „U svakom slučaju, razmišljam o izlasku s Azijatom. Možda Japancem.“⁴⁷² Ovu njenu izjavu prijateljice su popratile duhovitim komentarima jer je u ovom romanu Makmilan vješto iskombinovala žensku i womanističku vrstu humora kad je riječ o odnosu prema muškarcima.

Neosporna je činjenica da su ove četiri Afroamerikanke stekle određeni društveni status kao i životno iskustvo istovremeno se suočavajući s mnogim problemima što je dovelo do toga da često imaju pesimističan stav prema životu, ali što ni u kom slučaju nije uništilo njihov smisao za humor.

Za njihov se humor može reći da je subverzivan i da dolazi iznutra. Sloboda da se smiju same sebi i „prikladnom“ ponašanju za žene, postaje još važnija sad kad su sredovječne žene. Slično kao i u romanu *Čekajući izdah*, autorka se ne smije *njima*, nego se smije *s njima*.

A muškarci su ti koji su najčešća meta ovog njihovog humora dok se komičan efekat postiže upotrebom igre riječi. Naprimjer Bernadin je s neodobravanjem gledala na aktivnosti svoje prijateljice Robin koje su se ticale traženja partnera preko interneta, nazvavši jednog od kandidata s kojim je Robin stupila u kontakt, Oslušni Andeo (*Hark Angel*⁴⁷³) umjesto Tamni Andeo (*Dark Angel*): „Kako god. Samo sam sumnjičava prema muškarcima koji traže žene preko interneta, a posebno crnkinje.“⁴⁷⁴

Čak je i Robin na komičan način prokomentarisala svoje iskustvo sa „jezivim osobama“ koje je „upoznala“⁴⁷⁵ preko interneta:

...sve od okorjelih kriminalaca do vjerskih fanatika, umjetnika varalica koji traže novac u zajam, oženjenih momaka koji imaju djecu, sredovječnih muškaraca koji još uvijek žive s roditeljima, starijih građana, nezaposlenih ili nepodesnih za rad, neobrazovanih ili jednostavno glupih, nekoliko koji nikad nisu imali seksualne odnose i debelih i ružnih muškaraca – ponekad su oni jedan te isti muškarac.⁴⁷⁶

⁴⁷² “Anyway, I’m thinking about going Asian. Maybe Japanese.” (McMillan 2010: 254)

⁴⁷³ Prema božićnoj pjesmi „Oslušni pjevaju anđeli glasnici“ (“Hark the herald angels sing”) koju je napisao Čarls Vesli (Charles Wesley), brat Džona Veslija (John Wesley), osnivača Metodističke crkve iz 1739. godine. (Preuzeto sa: https://www.carols.org.uk/hark_the_herald_angels_sing.htm. Posjećeno 02.03.2017.)

⁴⁷⁴ “Whatever. I’m just suspicious of men who look for women online, and especially black ones.” (McMillan 2010: 186)

⁴⁷⁵ “creepazoids”; “met” (McMillan 2010: 116)

⁴⁷⁶ “...everything from convicted felons to religious fanatics, con artists who ask for loans, married guys with children, middle-aged men who still live with their parents, senior citizens, the unemployed

Sumirajući prethodno rečeno dolazi se do zaključka da im je upravo njihova sposobnost i spremnost da se šale na sopstveni račun te da ozbiljne situacije barem pokušaju učiniti donekle humorističnim, pomogla da se izbore sa mnogim nedaćama i teškim trenucima. Snagu da se izbore sa svim negativnostima i teškoćama pronalazile su i pronalaze u optimizmu, životnoj snazi, energičnosti i spretnosti kao i ogromnom strpljenju. Povrh svega, tu je i praštanje. Znati i moći oprostiti i onda kada se to čini nemogućim i neostvarivim.

Uzimajući u obzir sve što se tiče odnosa prema muškarcima, a što je navedeno u ovom dijelu rada, dolazi se do zaključka da se taj odnos razlikovao u različitim vremenskim periodima u koje su smještene radnje pomenutih romana, od viktimizovanog i poniznog lika Sili, preko nešto odlučnije Dženi pa sve do samouvjerene i neovisne Savane, Bernadin, Robin i Glorije.

Iako se radi o različitim protagonistkinjama i karakterističnom odnosu koji je svaka od njih imala prema muškarcima, primjetan je njihov izvjestan preobražaj posebno u romanima *Njihove oči su gledale u boga* i *Ljubičasta boja*. Ovaj njihov razvoj, preobražaj i novostečena samosvijest, samopoštovanje i samouvažavanje doveli su do sasvim novog pogleda na život i svijet koji ih okružuje, a samim tim i do novog, drugačijeg odnosa prema muškarcima. One ih više nisu posmatrale kao najveći, najčešće i jedini uzrok svih svojih patnji i stradanja, nego su ih nakon što je njihova promjena uticala i na same muškarce, u pozitivnom smislu, sad vidjele kao osobe koje bi im mogle pružiti podršku i razumijevanje.

Pored toga, Teri Makmilan je u svoja dva romana *Čekajući izdah* i *Prilika za sreću*, otišla i korak dalje prikazujući jedan sasvim drugačiji odnos prema muškarcima. Ona je na izvjestan način obrnula uloge pa je u određenim situacijama svoje protagonistkinje, obrazovane, samosvjesne, finansijski stabilne, neovisne žene, predstavila kao seksualne subjekte na taj način demistifikujući muškost kao i muževnost, rušeći tradicionalne tabue i stvarajući sasvim drugi svijet, svijet nove, samouvjerene, snažne žene i samohrane majke u koji su muškarci dobrodošli iako nisu neophodni.

or unemployable, the uneducated or just plain dumb, a few who'd never had sex, and fat or ugly men – sometimes they're one and the same." (McMillan 2010: 116)

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

„A nisam li ja žena?“ retoričko je pitanje koje je bivša robinja Sodžurner Trut (Sojourner Truth) još davne 1851. godine, uoči Konvencije o pravima žena u Akronu u državi Ohajo (Ohio), uputila prisutnima.

U ovom pitanju je zapravo sadržana sva težina nemjesta kulturnog postojanja crne žene i njene dvostrukе drugosti. Čini se da je već tad započelo uvjeravanje crnkinja kako njihovo kulturno iskustvo uključuje i rasno ugnjetavanje te da je jedinstvenost feminističkog pojma ženskog iskustva nužno preispisati. Nije trebalo dugo čekati da se dovede u pitanje i savezništvo među bijelim i crnim ženama unutar feminističkog pokreta, a rasplet u ovoj priči o ženama koji bi podrazumijevao višeglasje u teoriji/teorijama ženskog iskustva, još uvijek čekamo.

Rasno i rodno je, u kulturnom iskustvu nerazdvojivo, u teorijama fragmentovano i nerijetko separatisano u odvojene teorijske džepove dominacije nad ženom. Na taj način razdvojeno rasno i rodno iskustvo samo korak dijeli od daltonističke vizure koja bijelu ženu nudi kao univerzalnu istinu.

Tako je feminizam kao globalni ženski pokret, sa svojom teorijom i ideologijom, u tri 'velika' talasa 'zapljusnuo' kulturni pejzaž trasirajući tok vlastite istorije u ozračju sagledavanja kulturne ugnjetenosti žene kroz termine polarizovanih i međusobno isključivih modaliteta jednakosti i razlike. Izbor između jednakosti i razlike onemogućavao je žene da artikulišu okvir u kojem se ovo pitanje može smisleno i kritički postaviti i ispitati, budući da su feministička teorija i praksa zahtijevale da se istovremeno radi na izgradnji identiteta žene i 'razgradnji' fiksirane kategorije ženskosti.

U odgovoru na ovakav stav feminizma, na teorijskoj sceni se uspravlja womanism koji se zasniva na bitno drugačijoj perspektivi promišljanja i mijenjanja društvene stvarnosti. Womanism kao ideologija, pokret i način života omogućuje svim crnim ženama, koje su na bilo koji način isključene iz tokova feminizma, da stvore prostor bez marginalizacije, etiketiranja, otuđenja, promovišući žensku individualnost i njihov intelektualno-emocionalni angažman u kreiranju kulturnog prostora.

Upravo womanism pruža konceptualni komfor za ovo preispisivanje i inkluziju rasnih i klasnih pitanja u mainstream feminizam, uvodeći na velika vrata u teorijsko razmatranje iz njega izgnano i uskraćeno specifično iskustvo „trostrukog tlačenja“ Afroamerikanki, prema rodnoj, rasnoj i klasnoj pripadnosti.

Koncept womanisma promovisao je književnost u svog moćnog saveznika i učinio je poprištem borbe za promjene. Afroamerička književnost će zdušno i gorljivo propitivati „bijeli solipsizam“ feminističke teorije te nuditi bogat spoznajni obzor womanisma.

Književni izraz američkih crninja u svom subverzivnom djelovanju suprotstavlja se bijelom patrijarhalnom autoritetu te reafirmacijom afroameričke književnosti početkom 20. vijeka širi recepcijski obzor ove književnosti poetičnošću i originalnošću ideja, stilističkim, estetičkim i tematskim opredjeljenjima.

U tom smislu su književni opusi afroameričkih autorki Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan paradigmatski jer zrcale tematskim usredištavanjem afroameričkog ženskog kulturnog iskustva u svoj njegovoj razuđenosti i istorijskoj protežnosti, od njihovog dolaska u Sjedinjene Američke Države kao roblja, preko borbe protiv stereotipa u bijeloj i afroameričkoj zajednici i sputavajućih normi ovih zajednica, do mukotrpнog hoda u pokušaju nadilaženja ovih ograničenja. Njihova privrženost književnom nasleđu, književnim prethodnicama i usmenom nasleđu, izraz je potrebe ovih autorki da iz tradicije crpe stvaralačku snagu u nesklonoj im i američkoj i afroameričkoj zajednici.

Razmatrajući u svojim djelima ovu poraznu sliku kulturnog prostora, Alis Voker sa svakom stranicom svoga teksta čini se sve više širi tematsku lepezu svog fikcionalnog prostora te tako upotpunjuje turobnu sliku kulturnog iskustva crne žene, sliku u kojoj će sazrijevati ideja womanisma.

Stoga womanism u sebi udomljuje sve važne odlike afroameričke ženske kulture i tradicije i može se reći da je on alternativa dominantnim patrijarhalnim i feminističkim modelima. Kao takav on reflektuje težnju književne prakse afroameričkih autorki da u svoja djela tematski uključe potisnutu istoriju poetički i estetički transformisane narativne strategije kako bi redefinisale postojeće književne norme i na samo sebi svojstven način osvojile književni prostor.

Sveprisutni zajednički sadržatelj na ovom prostoru, tematski i idejno, postaje „dvostruka drugost“ Afroamerikanki, koja ispreda temeljnu teorijsku/ideološku nit womanisma, a otjelovljuju je protagonistkinje u romanima Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan. Tako Herstonova u romanu *Njihove oči su gledale u boga* nastoji razotkriti sve kontroverze kulturnog prostora u kojem se nalaze Afroamerikanke, te dekonstruisati mitove vezane za crnu ženskost i oblikovanje crnog ženskog identiteta sa rasističkim i seksističkim prerogativom.

Na tom tragu je i Alis Voker koja u romanu *Ljubičasta boja* razotkriva cijeli instrumentarij inferiorizacije crne žene u porodici, zajednici i društvu. U ovom romanu autorka bitku protiv rasizma i seksizma sa plana otpora nadmoći bijele zajednice prenosi na plan osnaživanja afroameričke zajednice kako bi se ona uspješno suprotstavila svakoj vrsti dominacije nad crnim ženama. Ona nijemoj/ušutkanoj crnoj ženi otvara vrata jezika i daruje prodoran glas njenoj dvostrukoj drugosti, glas koji samouvjereno ispovijeda svoju 'istoriju bolesti' i žudnju za 'oporavkom'.

Teri Makmilan svoje protagonistkinje ne želi predstaviti kao stereotip žrtve. Junakinje njenih romana oblikuju svoje živote na način koji im omogućuje da se slobodno goste kulturnim sadržajima, a prije toga - slobodno dišu zrak bez straha da to čine preglasno, pretiho, prebrzo ili presporo. Autorka ih je nagnala u potragu za ličnom slobodom, a na tom putu suočila sa potrebom samoosnaživanja i prihvatanja odgovornosti za svoj život. *Čekajući izdah* i *Prilika za sreću* su puno više od romana koji govore o Afroamerikankama u potrazi za srećom i afirmacijom. Priče su ovo o snazi crne ženske zajednice kao i potrebi njenog (do/po)kazivanja u društvu koje im takvo što često opstruiše.

Pored iskustva dvostrukе drugosti, womanism akcentuje i matrilinearnost i materinstvo Afroamerikanki kao mjesto sudara različitih društvenih stavova oblikovanih društvenom politikom prema rasi, polu i klasi. Robovlasništvo je njegovalo praksu izmiještanja pojedinca iz okruženja njegovih najbližih srodnika te prisilnog uspostavljanja bliskih veza unutar širih porodičnih struktura najčešće grupisanih oko neke druge srodnice po ženskoj liniji ili oko surogat majke.

Alis Voker se u svojim djelima fokusira na likove majki koji oslikavaju razvojnu liniju afroameričkog materinstva kao i njegovu istorijsku ulogu u promišljanju identiteta Afroamerikanke. U velikoj mjeri zaslužna je za uspostavljanje matrilinearne paradigme u afroameričkoj književnosti, u kojem je presudnu ulogu imala njena zbirkica eseja *U potrazi za baštama naših majki*. Voker je artikulisala potrebu književnica za modelom koji će im omogućiti da integrišu svoje stvaralaštvo koristeći pritom metaforu materinstva kao tradicionalno primarnu u prenošenju istorije u afroameričkoj zajednici. Žena i majka u njenim deskripcijama u ovoj zbirci eseja ukazuju nam se u svojoj uzvišenosti i snazi te poprimaju mitske dimenzije.

Alis Voker se u romanu *Ljubičasta boja* bavi položajem majke u afroameričkoj zajednici, te materinstvom koje autorka instrumentalizuje za svrhu gorkog obračuna s najneugodnijim aspektima kulturne ugnjetenosti crne žene.

Kako u doslovnoj tako i u simboličnoj refleksiji uniženog statusa crnih žena u društvu, uloga majke u ovom romanu izrazito je kompromitovana, podjednako na razini doživljaja materinstva svake od junakinja romana. Za Sili materinstvo predstavlja veoma traumatično iskustvo jer posljedica je silovanja. Sofija materinstvo shvata kao prirodnu funkciju koja spada u jednu od mnogobrojnih dužnosti u životu žene, dok Šug doživljava materinstvo kao teret koji je sputava. Na prostoru smo dakle odabira koji kultura postavlja pred ženu: ići ususret kulturno očekivanim obrascima ponašanja ili ih se odreći i snositi posljedice kulturne izopštenosti.

Autorka koja se smatra prethodnicom Alis Voker, a koja bi se mogla nazvati i njenom „književnom majkom“, jeste Zora Nil Herston. Njen roman *Njihove oči su gledale u boga* bavi se matrilinearnošću opisujući između ostalog i istoriju porodice glavne junakinje Dženi. Porodicu koju čine isključivo žene. Najstariji član je baka Neni, seksualno zlostavljana robinja koja rađa kćerku Lifi. Njena kćerka takođe postaje žrtvom seksualnog zlostavljanja te rađa kćerku Dženi koju ostavlja svojoj majci i odlazi. U ovoj ženskoj genealogiji prikazanoj kroz likove Neni, Lifi i Dženi, patnja i nasilje postaju dijelom matrilinearnog nasljeđa.

I Teri Makmilan je u svojim romanima posvećena ulozi matrilinearnosti i materinstva u životima Afroamerikanki. Protagonistkinja u njenom prvom romanu *Mama*, Mildred Pikok, motivirajuća je snaga koja preispituje stereotipe o domaćinstvima koje vode samohrane afroameričke majke. Roman se pojavio kasnih osamdesetih godina 20. vijeka u vrijeme kad su afroameričke feministkinje, vođene željom da sruše stereotipe o crnim ženama, marljivo istraživale i pisale o iskustvu crnkinja. I u svojim romanima *Prilika za sreću i Ko je tebe pitao?* Teri Makmilan se bavi pitanjem matrilinearnosti i materinstva. Junakinje ovih romana smješta u situacije u kojima one neočekivano preuzimaju na sebe materinsku ulogu.

Pored iskustva matrilinearnosti i materinstva i spiritualnost zauzima posebno mjesto, ne samo u afroameričkoj kulturi i tradiciji, nego i u djelima afroameričkih književnica. Posmatrana kroz prizmu womanisma, spiritualnost bi se mogla nazvati i „womanističkom spiritualnošću“ koja predstavlja kompleksan koncept unutar kojeg pojedinačne ideje womanisma i spiritualnosti stavlja u novi obzor. Za spiritualnost se može reći da čini dio svakodnevnog života afroameričke žene pa se iz tog razloga, prvenstveno u djelima afroameričkih autorki, predstavlja kao intersekcija njene ljudskosti i vjere u Boga izražene kroz dramu životnog iskustva.

U istoriji afroameričke književnosti nalazi se bogata zaostavština ženskih književnih djela kojima se autorke koriste da bi istražile suštinu spiritualnosti. Afroameričke književnice u svoja djela integrisale su spiritualne teme i važnost uloge žena kao nositeljki kulture.

Još u periodu ropstva crne žene su bile zaslužne za očuvanje spiritualne tradicije. Naime u afroameričkoj književnosti koju su stvarale žene primjetni su tragovi tradicije spiritualnih priča koje otkrivaju posebno mjesto crnih žena u religioznom svijetu njihovih zajednica. Rane spiritualne priče ovih žena otkrivaju spiritualno nasljeđe koje su one čuvale i prenosile na mlade naraštaje.

Posvećena istraživanju korijena koji povezuju afroameričko sa afričkim, Zora Nil Herston se zanimala za proučavanje tzv. magijske tradicije i hudua. Praznovjerje i natprirodno učestvuju u građenju njihova identiteta, a prisutni su u većini djela ove autorke.

S druge strane, u romanu *Njihove oči su gledale u boga*, ideja spiritualnosti je uvijek prisutna budući da roman podupire pogled na svijet ukorijenjen u folkloru i mitologiji, stoga i glavna junakinja romana Dženi, na različite načine izražava svoju spiritualnost. Spiritualna priroda njene ličnosti predstavljena je kroz njeno uvažavanje prirode i osjećaj jedinstva s prirodom, kao i kroz njenu posvećenost samoj sebi. Budući da je prikupljanje informacija o kulturi, običajima, tradicijama, vjerovanjima i istoriji različitih grupa ljudi bila istinska strast Zore Nil Herston, ovaj način njenog života kompatibilan je sveprisutnim temama slobode i spiritualnosti karakterističnim za womanistkinje, a otjelovljenim u liku Dženi.

Skoro cijela radnja romana *Ljubičasta boja* Alis Voker referiše se na religiju i spiritualnost. Preispitivanje spiritualnosti i vjere u Boga koje ona prikazuje u ovoj inspirativnoj priči, jedna je od najintrigantnijih tema s kojima se susreće ljudski rod.

I u zbirci eseja *U potrazi za baštama naših majki*, Vokerova priznaje da iako je pitanje religije i njene interpretacije jedno od glavnih pitanja koja je istraživala u svom radu, ona nije sigurna u to koja su njena sopstvena uvjerenja. Odajući priznanje afroameričkom spiritualnom naslijedu ona naglašava intuitivni način opažanja i shvatanja svijeta i zauzima se za otvorenost prema misteriji.

S obzirom na to da se bavi prošlošću i precima, Voker u svom romanu *Ljubičasta boja* istovremeno prenosi univerzalnu istinu o individualnoj potrazi za spiritualnošću. Kao što je već pomenuto, posmatrano iz perspektive womanisma, spiritualnost nije samo privilegija žena već se ona tiče i muškog 'miljea'. Opis Albertovog spiritualnog razvoja prilog je rasvjetljavanju posebnog odnosa womanisma prema muškarcima.

Stvaranje womanističkog prostora za crne muškarce koji daju svoj doprinos u borbi protiv diskriminacije žena, znači suprotstavljanje crnih muškaraca i rasističkoj i seksističkoj mitologiji muževnosti.

Zato je womanism ideologija koja oslobađa, prilika za ponovno stvaranje crne muževnosti u ime muškog identiteta koji nadmašuje granice patrijarhata, oslobađajući muškarce opresivnog seksističkog stava koji su zastupali u prošlosti. To što crni muškarci prihvataju womanističku ideologiju označava radikalno odstupanje od seksističke ideologije muškosti koja negativno utiče na mnoge od njih. Opirući se seksizmu i mizoginiji, crni muškarci stupaju u alijansu sa ženama u borbi za ženska prava i na taj doprinose transformaciji ženskog odnosa prema njima.

Roman *Njihove oči su gledale u boga*, osim što prati sudbinu glavne junakinje Dženi, ima i jednu sasvim drugačiju dimenziju prikazanu kroz činjenicu da se njena tri braka mogu posmatrati kao metafora za šira društveno-istorijska pitanja koja se tiču odnosa prema muškarcima. Tako ovaj roman postaje nosiocem womanističkog protesta osuđivanjem ograničenja koja donosi brak, kao i iskorištavanjem unutar rasnog seksizma i muškog nasilja. Herston uspijeva da sugestivno oživi ženske likove oslobođene stege stereotipa, Afroamerikanke koje same kreiraju svoj odnos prema crnim muškarcima ne gubeći pritom svoj sopstveni identitet.

Slično kao i Herstonova, i Alis Voker je u svojim djelima posvećena preobražaju crnih heroina. Ovaj koncept womanisma kako ga ona konceptualizuje u svojoj zbirci eseja, opisuje crnu ženu kao neobuzdanu, odvažnu i upornu u iscrpljujućem traganju za samootkrićem i definisanjem ugnjetenog jastva neprestano zagovarajući kako je moguće prevazići dominantne patrijarhalne obrasce ponašanja i stvoriti nove strukture odnosa između žena i muškaraca. Taj odnos je na neki način ključna tema romana Teri Makmilan, a nerijetko je predstavljena u ozračju pokornog prilagođavanja muškarcu, zajednici i društvu.

Herston, Voker i Makmilan u svojim djelima zapravo prikazuju istorijski uvjetovanu dinamiku mijene afroameričke ženske ličnosti, ličnosti koja se kreće od viktimizovane i ponizne Sili, preko nešto odlučnije i hrabrije Dženi i stiže do samouvjerenih i neovisnih Savane, Bernadin, Robin i Glorije. Ova izborena samosvijest stvara jedan novi muško-ženski svijet u koji je dobrodošao muškarac i u kome i žena može zauzeti subjektni položaj.

Rodni i rasni esencijalizam mjesto je spora i teorijskog razdora crno-bijelog ženskog svijeta. Pokušavajući govoriti u ime svih, zaboravlja iskustvo višestruke ugnjetenosti crne žene, a potom frizira i nasilno fragmentuje njen crnačko kulturno iskustvo kako bi ga utrpao u svoje teorijske džepove te tako sebi omogućio teorijski konfor za analizu i interpretaciju ženskog crnačkog iskustva, a crnoj ženi podario nemjesto razapetosti između rodne i rasne dominacije.

Uzimajući u obzir zaključke do kojih se došlo u istraživanju rasne i rodne tematike i problema dvostrukе drugosti, matrilinearnosti i materinstva, spiritualnosti i odnosa prema muškarcima interpretiranih kroz koncept i ideologiju womanisma u odabranim djelima Zore Nil Herston, Alis Voker i Teri Makmilan, otvara se sasvim nova dimenzija razumijevanja, prihvatanja i uvažavanja specifičnog kulturnog iskustva Afroamerikanki.

Ovaj rad, odabirom teorijskih alata, markira (ne)mjesto kulturnog postojanja crne žene, otvarajući prostor za dalja istraživanja u svrhu dekonstruisanja rasnih i rodnih stereotipa, a metodološki pristup korišten u ovom radu predstavlja koristan model za istraživanje i drugih autorki u čijim djelima je prisutan koncept womanisma.

Sveobuhvatnim definisanjem ovog koncepta u djelima Voker, Herston i Makmilan, doprinijelo se boljem razumijevanju njihog književnog stvaralaštva, ali i njihove uloge u razvoju afroameričkog womanisma koji u sebi udomljuje sve važne odlike afroameričke ženske kulture i tradicije te otvorilo pitanja relevantna za buduća istraživanja womanisma u afroameričkoj književnosti uopšte.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni izvori

- Hurston, Zora Neale (2004), *Their Eyes Were Watching God*, Perfect Bound.
- McMillan, Terry (1987), *Mama*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- ____ (2005), *Waiting to Exhale*, New York: Signet.
- ____ (2010), *Getting to Happy*, New York: Viking Press.
- ____ (2013), *Who Asked You?*, New York: Viking Press.
- Walker, Alice (1982), *The Color Purple*, New York: A Harvest Book Harcourt Inc.
- ____ (2003), *In Search of Our Mothers' Gardens*, New York: A Harvest Book Harcourt, Inc.

Sekundarni izvori

- Allan, Tuzyline Jita (1995), *Womanist and Feminist Aesthetics: A Comparative Review*, Athens: Ohio University Press.
- Amos, Valerie and Pratibha Parmar (1997), “Challenging Imperial Feminism”, in: Mirza H. (ed.), *Black British Feminism*, London: Routledge.
- Aniagolu, Emeka (2011), *Co – Whites: How and Why White Women “Betrayed” the Struggle for Racial Equality in the United States*, University Press of America.
- Andrews, William L., Francis Smith Forster and Harris Trudier (eds.) (2001), *The Oxford Companion to African American Literature*, New York: Oxford University Press.
- Arnaud-Duc, Nicole (1993), “The Law’s Contradictions”, prev. Arthur Goldhammer, *A History of Women in the West IV*.
- Ashford, Tomeiko (2005), “Gloria Naylor on Black Spirituality: An Interview”, *MELUS*, 30.4.
- Back, Les and John Solomos (eds.) (2002), *Theories of race and racism: A Reader*, New York: Taylor & Francis.

Beaulieu, Elizabeth Ann (ed.) (2006), *Writing African American Women: An Encyclopedia of Literature by and about Women of Color*, Volume 1, Westport: Greenwood Press.

Beecher, Catherine Esther and Harriet Beecher Stowe (1971), *The American Woman's Home: Principle of Domestic Science*, New York: Aeno Press and New York Times.

Bećirspahić, Belma (2011), *Tijelo, ženskost i moć – upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Zagreb-Sarajevo: Syno

Bendall, Lisa (2001), *Anarhizam i feminizam*, prev. Marko Strpić, Zagreb: Što čitaš?.

Biti, Vladimir (2000), *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

Black Woman's Manifesto, (1975), New York: The Third World Women's Alliance.

Bordelon, Pamela (ed.) (1999), "Zora Neale Hurston: A Biographical Essay", in: *Go Gator and Muddy the Water: Writings by Zora Neale Hurston From the Federal Writers' Project*, New York: W. W. Norton & Company.

Bosanac, Gordana (2007), „Umjesto predgovora: antifeminizam kao intelektualni skandal (ili o suvremenom kompleksu Here)“, u: Ankica Čakardić, Ana Jelušić, Danijela Majić i Tanja Ratković, (ur.), *Kategorički feminizam – nužnost feminističke teorije i prakse*, Zagreb: Biblioteka FemFesta, Centar za ženske studije.

Boyd, Valerie (2003), *Wrapped in Rainbows: The Life of Zora Neale Hurston*, New York: Scribner.

Broden, B. J. (1994), "Terry McMillan: Overview", in: Jim Kamp (ed.), *Reference Guide to American Literature*, Detroit: St. James Press.

Bryson, Valerie (2003), *Feminist Political Theory*, second edition, New York: Palgrave Macmillan.

Butler, Judith (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

_____ (2000), *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb: Ženska infoteka.

Butler-Evans, Elliot (1989), *Race Gender and Desire: Narrative Strategies in the Fiction of Toni Cade Bambara, Toni Morrison and Alice Walker*, Philadelphia: Temple University Press.

Bužinjska, Ana i Mihal Pavel Markovski (2009), *Književne teorije XX veka*, s poljskog prevela Ivana Đokić-Saunderson, Beograd: Službeni glasnik.

Carby, Hazel (1997), “White Woman Listen! Black Feminism and the Boundaries of Sisterhood”, in: H. Mirza (ed.), *Black British Feminism*, London: Routledge.

_____ (1987), *Reconstructing Womanhood. The Emergence of the Afro-American Woman Novelist*, New York: Oxford UP.

_____ (1991), “It Jus Be’s Dat Way Sometime: The Sexual Politics of Women’s Blues”, in: Robyn R. Warhol and Diane Price Herndl (eds.), *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Christian, Barbara (1985), “Trajectories of Self Definition: Placing Contemporary Afro-American Women’s Fiction”, in: Majorie Pryse and Hortense Spillers (eds.), *Conjuring: Black Women, Fiction and Literary Tradition*, Bloomington: Indiana University Press.

Coleman, Monica A. (2008), *Making a Way Out of No Way: A Womanist Theology*, Minneapolis: Fortress Press.

Collins, Patricia Hill (2002), *Black Feminist Thought*, New York: Routledge.

_____ (1998), *Fighting Words: Black Women and the Search for Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Cott, Nancy F. (1993), “The Modern Women of the 1920s, American Style”, trans. Arthur Goldhammer, in: *A History of Women in the West V*, Harvard: Harvard University Press.

Čakardić, Ankica, Ana Jelušić, Danijela Majić and Tanja Ratković (ur.) (2007), *Kategorički feminism – nužnost feminističke teorije i prakse*, Zagreb: Biblioteka FemFesta, Centar za ženske studije.

Dalke, Anne (1995), “Spiritual Matters: Re-Possessing the African-American Women’s Literary Tradition”, *Legacy*, Vol. 12, No. 1.

Daly, Mary (1985), *Beyond God the Father: Toward a Philosophy of Women’s Liberation*, Boston: Beacon Press.

Daniel, Max (1992), “McMilan’s Millions”, *New York Times Book Review*, August 9.

Davis, Angela (2001), “Rape, Racism and the Myth of the Black Rapist”, *Feminism & 'Race'*.

De Bovoar, Simon (1982), *Drugi pol I-II*, prev. Zorica Milosavljević i Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZDicker, Rory (2008), *A History of U.S. Feminisms*, Berkeley: Seal Studies.

Dicker, Rory and Alison Piepmeier (eds.) (2003), *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*, Boston: Northeastern University.

Dietzel, Susanne B. (2004), "The African American novel and popular culture", in: Meryemma Graham (ed.), *Cambridge Companion to the African American Novel*, Cambridge: Cambridge UP.

Donnelly, Mary (2010), *Alice Walker: The color purple and other works*, New York: Marshall Cavendish Corporation.

Dubey, Madhu (1994), *Black Women Novelists and the Nationalist Aesthetic*, Bloomington: Indiana University Press.

Epštajn, Emilia (2014), „U čije ime (ne)smemo govoriti: o Sodžurner Trut i 'iskustvu' kao polaznoj tački za življenje i razmatranje političkog subjekta“, *GENERO*, vol. 18.

Frederick, Marla (2003), *Between Sundays: Black Women and Everyday Struggles of Faith*, Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.

Friedan, Betty (1974), *A Feminine Mystique*, New York: DELL PUBLISHING CO.

Gates, Henry Louis (1988), *The Signifying Monkey: A Theory of African-American Literary Criticism*, New York: Oxford University Press.

Giddings, Pamela (1984), *When and Where I Enter: The Impact of Black Women on Race and Sex in America*, New York: William Morrow.

Gills, Stacy, Gillian Howie and Rebecca Munford (2007), "Introduction", *Third Wave Feminism: A Critical Exploration*, New York: Palgrave Macmillan.

Grier, William H., Price M. Cobbs (1992), *Black Rage*, New York: Basic Books.

Guelzo, Allen C. (2004), *Lincoln's Emancipation Proclamation: The End of Slavery in America*, New York: Simon & Schuster.

Guerrero, Lisa A. (2006), "Sistah Are Doin' It for Themselves: Chick Lit in Black and White", in: Suzanne Ferris and Mallory Young (eds.), *Chick Lit: The New Woman's Fiction*, New York: Routledge.

Haralambos, Michael (1989), *Uvod u sociologiju*, Zagreb: Globus.

Haravej, Dona (2006), „Ecce Homo, Zar ja nisam (ne-sam) žena, i nepodes/še/ni: ljudsko u posthumanističkom pejzažu“, *Feministkinje teoretiziraju političko*.

Harrison, Faye V. (1998), "Introduction: Expanding the Discourse on 'Race'", *American Anthropologist* 100.

Hauzen, Karin (1988), „Rađanje 'polnih karaktera'“, u: *Rađanje moderne porodice*, Beograd: ZZUNS.

Hayes, Diana (1995), *Hagar's Daughters: Womanist Ways of Being in the World*, Mahwah NY: Paulist Press.

Hejvud, Endru (2005), *Političke ideologije: Uvod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Hill Collins, Patricia (1986), "Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought", *Social Problems*, 33 (6).

hooks, bell (1981), *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*, Boston: South End Press.

huks, bel (2006), *Feministička teorija: od margine ka centru*, prev. Milica Minić, Beograd: Feministička 94.

Hull, Gloria, Patricia Bell Scout and Barbara Smith (eds.) (1982), *All the Women Are White, All the Black Are Men, But Some of Us Are Brave*, New York: The Feminist Press.

Huskey, Erin (2011), "Alice Walker", in: Yolanda Williams Page (ed.), *Icons of African American Literature*, California: Greenwood Press.

Irigaraj, Lis (2007), „Spekulum – svaka teorija subjekta je uvijek prilagođavana 'muškom'“, *Ženske studije*, br. 1, 1985; u: Milena Karapetrović, *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*, Bijeljina: Organizacija žena „Lara“.

Irigaray, Luce (1999), *Ja, ti, mi – za kulturne razlike*, Zagreb: Ženska infoteka.

Izgarjan, Aleksandra (2002), *Neprekinuta crna priča*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Izgarjan, Aleksandra i Slobodanka Markov (2012), "Alice Walker's Womanism: Perspectives Past and Present", *Gender Studies*, Volume 11, Issuse 1.

Jacobs, Harriet (2000), *Incidents in the Life of a Slave Girl*, London: Penguin Books.

Jarić, Vesna i Nadežda Radović (2010), *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.

Jones, Sharon Lynette (2009), *Critical Companion to Zora Neale Hurston: A Literary Reference to Her Life and Work*, New York: Facts On File, Inc.

Joyce, Ann Joyce (1994), *Warriors, Conjurers and Priests: Defining African-centered Literary Criticism*, Chicago: Third World Press.

Juncker, Clara (1998), “Womanizing Theory”, *American Studies in Scandinavia*, 30.2.

Karapetrović, Milena (2007), *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*, Bijeljina: Organizacija žena „Lara“.

Keating, Ana Louise (ed.) (2005), *Entre Mundos/Among Worlds: New Perspectives on Gloria E. Anzaldúa*, New York: Palgrave Macmillan.

King, Lovalerie (2008), *The Cambridge Introduction to Zora Neale Hurston*, New York: Cambridge University Press.

_____ (2004), “African American Womanism: From Zora Neale Hurston to Alice Walker”, in: *The Cambridge Companion to the African American Novel*, New York: Cambridge University Press.

Kruks, Sonia (2005), “Beauvoir’s Time / Our Time: The Renaissance in Simone de Beauvoir Studies”, *Feminist Studies*, Vol. 31, No. 2.

Lauret, Maria (2000), *Alice Walker*, New York: St. Martin's Press.

Lazo, Caroline (2000), *Alice Walker: Freedom Writer*, Minneapolis: Lerner Publications Company.

Leggrave, Rose-Marie (1993), “A Supervised Emancipation”, trans. Arthur Goldhammer in *A History of Women in the West V*, Harvard: Harvard University Press.

Lemons, Gary L. (2006), “To Be Black, Male and ‘Feminist’: Making Womanist Space for Black Men”, in: Layli Phillips (ed.), *The Womanist Reader*, New York: Routledge.

Lennox Birch, Eva (1994), *Black American Women’s Writing: A Quilt of Many Colors*, New York: Harvester Wheatsheaf.

Levin, Amy K. (2003), *Africanism and Authenticity in African-American Women’s Novels*, University Press of Florida.

Loewenberg, Bert and Ruth Bogin (eds.) (2010), *Black Women in Nineteenth-Century American Life: Their Words, Their Thoughts, Their Feelings*, Pennsylvania State University Press.

Lykee, Nina (2010), *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*, New York, London: Routledge.

Maparyan, Layli (2012), *The Womanist Idea*, New York: Routledge.

Marilley, Suzanne M. (1996), *Woman suffrage and the origins of liberal feminism in the United States, 1820-1920*, Cambridge: Mass Harvard University Press.

Mason, David (2000), *Race and Ethnicity in Modern Britain*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.

Mazama, Mambo (2002), “Afrocentricity and African Spirituality”, *Journal of Black Studies*, 33.2.

Maynard, Mary (1994), “Methods, Practice and Epistemology: The Debate about Feminism and Research”, in: M. Maynard and J. Purvis (eds.), *Researching Women’s Lives from a Feminist Perspective*, London: Taylor and Francis.

MacGowan, Christopher J. (2011), *The Twentieth-Century American Fiction Handbook*, Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.

McMillan, Terry and Evette Porter (1996), “My Novel, Myself”, *Village Voice*, May 21.

Mekgwe, Pinkie (2008), “Theorising African feminism(s)”, in: Sanya Osha (ed.), *QUEST: An African Journal of Philosophy/Revue Africaine de Philosophie*.

Mek Klintok, En (2005), „Genealogija imperijalizma“, prev. Veljko Antonijević i Adrijana Zaharijević, *III Program I-II*, br. 125-126.

Mesić, Milan (2006), „Feministička kritika multikulturalizma“, *Društvena istraživanja*, 4-5.

Mill, John Stuart (1970), “The subjection of women”, in: A. S. Rossi (ed.), *Essays on Sex Equality*, Chicago: University of Chicago Press.

Millet, Kate (2000), *Sexual Politics*, Chicago: University of Illinois Press.

_____ (1981), „Teorija politike polova“, *Marksizam u svetu*, (časopis prevoda iz strane periodike i knjiga), br. 8-9.

Montelaro, Janet (1996), “Producing a Womanist Text: The Maternal as Signifier in Alice Walker’s *The Color Purple*”, in: *English Literary Studies*, Victoria: University of Victoria.

Neal, Mark Anthony, “My Black Male Feminist Heroes”
<http://www.popmatters.com/features/030226-blackfeminists>

Ofen, Karen (2000), „Osporavanje muške aristokratije“, *Ženske studije*, br. 13.

Ogunyemi, Chikwenye Okonjo (1996), *Africa Wo/Man Palava: The Nigerian Novel by Women*, Chicago: University of Chicago.

Packard, Jerald M. (2003), *American Nightmare: The History of Jim Crow*, New York: St. Martin's Press.

Papić, Žarana i Lydia Sklevicky (ur.) (2003), *Antropologija žene*, Biblioteka XX vek.

Pasi, Juliet Sylvia (2013), "Celebrating black American women's lives: An analysis of Alice Walker's selected texts", *NJLC*, Volume 7, Number 1.

Philips, David (1994), "What's So Queer Here? Photography at the Gay and Lesbian Mardi Gras", *Eveline* 26.

Phillips, Layli (ed.) (2006), *The Womanist Reader*, New York: Routledge.

Philips, Melanie (2003), *The Ascent of Women. A History of the Suffragette Movement and Ideas Behind It*, Little Brown.

Pilcher, Jane and Imelda Whelehan (2004), *50 Key Concepts in Gender Studies*, London: SAGE Publications Ltd.

Pryse, Marjorie and Hortense Spillers (eds.) (1985), *Conjuring: Black Women, Fiction and Literary Tradition*, Bloomington: Indiana University Press.

Popović, Dragana i Daša Duhaček (2009), „Od ciriškog kruga do studije roda: Rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje“, *Godišnjak FPN*, III/3, Beograd.

Poštić, Jelena (2005), „Transgresija roda“, *Filozofija i rod*, Zagreb.

Rich, Adrienne (2002), *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, prev. Suzana i Sanja Kovačević, Zagreb: Kontra.

Richards, Paulette (1999), *Terry McMillan: A Critical Companion*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Richardson, Marilyn (ed.) (1987), *Maria W. Stewart, America's First Black Woman Political Writer*, Bloomington: Indiana University Press.

Robinson, Cynthia Cole (2009), "The Evolution of Alice Walker", *Women's Studies*, 38.

Rody, Caroline (2001), *The Daughter's Return: African-American and Caribbean Women's Fictions of History*, New York: Oxford University Press.

Sayers, Valerie (1989), "Someone to Walk Over Me", Review of *Disappearig Acts*, by Terry McMillan, *The New York Times Books Review*, August 6.

Schechter, P. A. (1998), "'All The Intensity Of My Nature': Ida Wells, Anger, And Politics", *Radical History Review*, no. 70.

Schneider, Dorothy & Carl J. Schneider (2007), *Slavery in America*, New York: Facts On File.

Skelin, Marina (2013), „Feminizam kao politički program u 21. stoljeću“, *Obnova*, br. 1.

Smith, Wendy (1992), "Terry McMillan: The Novelist Explores African American Life From the Point of View of a New Generation", *Publishers Weekly*, May 11.

Spillers, Hortense (1987), "Mama's Baby, Papa's Maybe", in: S.P. Mohanty (ed.), *Diacritics: A Review of Contemporary Criticism*, 17, 2 (Summer)

Stock, Carol (1997), *All Our Kin*, New York: Basic Books.

Taeuber, Cynthia (1993), *Statistical Handbook on Women in America*, Phoenix, AZ: Oryx Press.

Tate, Claudia (1993), *Black Women Writers at Work*, New York: Continuum Publishing Company.

Walby, Sylvia (1990), *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Blackwell.

Walker, Alice (1988), *Living by the Word*, New York: Harcourt Brace Jovanovic & Company.

_____ (1995), "In the Closet of the Soul", in: Beverly Guy-Sheftall (ed.), *Words of Fire: An Anthology of African-American Feminist Thought*, New York: The New Press.

Walker, Rebecca (1992), "Becoming the Third Wave", *Ms.*, January/February.

Wallach Scott, Joan (2003), *Rod i politika povijesti*, Zagreb: Ženska infoteka.

Warren, Karen J. (2005), "The Power and Promise of Ecofeminism", in: Zimmerman et all. (eds.), *Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology*, New Jersey: Prentice Hall.

Warhol, Robin R. and Diane Price Herndl (2010), *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*, New Jersey: Rutgers University Press.

Waters Dawson, Emma J. (1993), “Redemption Through Redemption of the Self in *Their Eyes Were Watching God* and *The Color Purple*”, in: Lillie P. Howard (ed.), *Alice Walker and Zora Neale Hurston: The Common Bond*, Westport: Greenwood Press.

West, Elizabeth J. (2011), *African Spirituality in Black Women's Fiction*, Plymouth: Lexington Books.

White, Evelin C. (2004), *Alice Walker: A Life*, New York: Norton.

Williams, Sherley Ann (1990), “Some Implications of Womanist Theory”, in: Henry Louis Gates (ed.), *Reading Black, Reading Feminist: A Critical Anthology*, New York: Meridian.

Wilson, Sharon (1993), “A Conversation with Alice Walker”, in: Henry Louis Gates and Kwame Anthony Appiah (eds.), *Alice Walker: Critical Perspectives Past and Present*, New York: Amistad.

Wolmark, Jenny (2003), “Cyberculture”, in: Mary Eagleton (ed.), *A Concise Companion to Feminist Theory*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Zaharijević, Adrijana (2008), *NEKO JE REKAO FEMINIZAM? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.

Zajović, Staša i Ljupka Kovačević (2012), *Feministička etika brige: Čitanka/Reader*, Beograd: Žene u crnom.

Zinn, Howard (1994), *You Can't Be Neutral on a Moving Train: A Personal History of Our Times*, Boston: Beacon.

BIOGRAFIJA SA BIBLIOGRAFIJOM AUTORA

BIOGRAFIJA

Sandra Novkinić rođena je 11. septembra 1971. godine u Bosanskoj Krupi, gdje je završila i srednju Prosvjetnu i kulturološko-prevodilačku školu. Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću (Odsjek za engleski jezik i književnost) upisala je 2005. godine, a diplomirala je 2009. godine prosjekom ocjena 9,13 za koji joj je dodijeljena brončana plaketa. Iste godine upisala je postdiplomske studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci (smjer Nauka o književnosti). Položila je u roku sve predviđene ispite i u septembru 2013. godine odbranila magistarski rad pod naslovom „Poezija Silvije Plat u okvirima drugog talasa feminizma“ (mentor prof. dr. Tatjana Bijelić). Sandra Novkinić je na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Bihaću angažovana kao saradnik od juna 2009. godine (prvo u zvanju asistenta, a zatim višeg asistenta na Odsjeku za engleski jezik i književnost) na predmetima Uvod u englesku književnost, Engleska književnost od početka do kraja 17.st., Romantizam u engleskoj književnosti, Šekspir, Američka književnost, Viktorijanska književnost, Postviktorijanska književnost, Modernizam i postmodernizam u engleskoj književnosti, Uvod u teoriju književnosti. Član je Udruženja za američke studije u Bosni i Hercegovini. Osim engleskog govori i njemački jezik.

BIBLIOGRAFIJA

Naučni radovi

1. Sandra Novkinić, Damir Arsenijević (2016), „Širenje polja feminizma: *womanism* u djelima *Ljubičasta boja* Alis Voker i *Voljena* Toni Morison“, *Novi Izraz*, Časopis za književnu i umjetničku kritiku, PEN Centar u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, broj 65-66, juli-decembar, ISSN 1512-5335: pp. 46-56.
2. Sandra Novkinić (2014), „Poetski obred ponovnog rađanja u *Ženskom Lazaru* Sylvije Plath“, *Anafora*, Časopis za znanost o književnosti, Filozofski fakultet, Osijek (Hrvatska), God. I, br. 2., ISSN 1849-2339: pp. 165-176.
3. Sandra Novkinić (2014), „Poezija Silvije Plat u okvirima drugog talasa feminizma“, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Sajnos, Novi Sad (Srbija), Broj 4, ISSN 2217-7221: pp. 187-200.
4. Sandra Novkinić (2011), „Poučavanje engleskom vokabularu“, *Post Scriptum*, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću (BiH), Broj 1, ISSN 2232-741x: pp. 8 - 12.

Stručni radovi

1. Sandra Novkinić (2011), „Harald Vajnrih, LETA Umjetnost i kritika zaborava“, *Folia linguistica et litteraria*, Časopis za nauku o jeziku i književnost, Institut za jezik i književnost, Filozofski fakultet, ITP Kolo, Nikšić (Crna Gora), 3/4, ISSN 1800-8542: pp. 405-412.
2. Sandra Novkinić (2011), „Pojam, oblici i značenja pjesničke sinestezije“, *Zbornik Matrice srpske za književnost i jezik*, Novi Sad (Srbija), Knjiga LIX, Sveska 1, ISSN 0543-1220: pp. 241-243.

Projekti

Predstavnik Bosne i Hercegovine na međunarodnom projektu pod nazivom *Alice 150 - Alice in Translation* koji je organiziran od strane *Lewis Carroll Society of North America – LCSNA Alice in a World of Wonderlands: The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece*, 2015, OAK KNOLL PRESS, New Castle, Delaware, USA.

Volume One: Essays, ISBN: 978-1-58456-331-0: pp. 164.

Volume Two: Back-Translations, ISBN: 978-1-58456-331-0: pp 91.

Volume Three: Checklists: ISBN, 978-1-58456-331-0: pp 44.

Izjava 1

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem
da je doktorska disertacija

„Koncept *womanism* u djelima Alis Voker, Zore Nil Herston i Teri Makmilan“

“The concept *womanism* in works of Alice Walker, Zora Neale Hurston, and Terry McMillan”

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da doktorska disertacija, u cjelini ili u dijelovima, nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam koristila autorska prava i intelektualnu svojinu drugih lica.

U Banjoj Luci, septembar 2017.

Potpis doktoranta

Worlić L.

Izjava 2

Izjava kojom se ovlašćuje Univerzitet u Banjoj Luci da doktorsku disertaciju učini javno dostupnom

Ovlašćujem Univerzitet u Banjoj Luci da moju doktorsku disertaciju pod naslovom
KONCEPT WOMANISM U DJELIMA ALIS VOKER, ZORE NIL HERSTON I TERI
MAKMILAN
koja je moje autorsko djelo, učini javno dostupnom.

Doktorsku disertaciju sa svim prilozima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u digitalni repozitorijum Univerziteta u Banjoj Luci mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (*Creative Commons*) za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

U Banjoj Luci, septembar 2017.

Potpis doktoranta
Novaković S.

Izjava 3

Izjava o identičnosti štampane i elektronske verzije doktorske disertacije

Ime i prezime autora: **Sandra Novkinić**

Naslov rada: **Koncept *womanism* u djelima Alis Voker, Zore Nil Herston i Teri**

Makmilan

Mentor: **prof. dr Damir Arsenijević**

Izjavljujem da je štampana verzija moje doktorske disertacije identična elektronskoj verziji koju sam predala za digitalni repozitorijum Univerziteta u Banjoj Luci.

U Banjoj Luci, septembar 2017.

Potpis doktoranta

Sandra Novkinić